

הלכה כסדרה בצה"ל

ה'

הרבנות הצבאית הראשית

בית המדרש להלכה

הלכה כסדרה בצה"ל

הלכות בית כנסת

השתתפו בכתיבה:

רס"ן הרב חנן לוי

סרן הרב איתיאל אריאל

סרן הרב עזריאל לויתן

סרן הרב מרדכי סיינה

רב"ט אורי בראומן

רב"ט פתחיה דיאמנט

רב"ט אברהם וייסברג

רב"ט עמית זמיר

רב"ט צבי קופר

רב"ט דוד טוביה שטראוס

תוכן העניינים

7.....	פתח דבר
9.....	הקדמה
13.....	הלכות בית הכנסת לחייל
25.....	פרקי מבוא להלכות בית כנסת
79.....	החיוב לבנות בית כנסת
81.....	סימן א החובה לבנות בתי כנסת בצה"ל
91.....	הקדשת בית כנסת והפקעתו מקדושה
93.....	סימן ב בית כנסת שטרם התפללו בו
99.....	סימן ג קביעת בית כנסת במבנה ששימש ככנסיה או מסגד
105.....	סימן ד הפקעת בית כנסת צבאי מקדושתו
124.....	סימן ה שינויים פנימיים במבנה בית כנסת
129.....	סימן ו הפקעת קדושתו של בית כנסת במבנה שכור
135.....	סימן ז בית כנסת שננטש מחמת ריח רע
141.....	הטלת תנאים על קדושת בית הכנסת
143.....	סימן ח תנאי על קדושת בית כנסת צבאי
159.....	סימן ט לימוד ציר ניווט בבית כנסת
163.....	סימן י קביעת מקום תפילה בלי להחיל עליו קדושת בית כנסת
166.....	סימן יא הקדשת בית כנסת לזמן מוגבל
170.....	סימן יב קדושתה של בימת בית כנסת
174.....	סימן יג שימוש ברהיטי בית כנסת למטרות חולין
179.....	סימן יד שימוש בכתלי בית כנסת
185.....	סימן טו שימוש בגג בית כנסת

193.....	איסור נתיצה בבית הכנסת ובתשמישיו
195.....	סימן טז הריסת בית כנסת לצורך בנייתו מחדש
201.....	סימן יז שיפוץ במבנה בית כנסת
207.....	סימן יח בית כנסת שהופצץ
214.....	סימן יט בית כנסת שנכבש במלחמה
221.....	צביון בית הכנסת
223.....	סימן כ ניקיון בית הכנסת
228.....	סימן כא כניסה לבית הכנסת בלבוש חלקי
233.....	סימן כב הכנסת נשק לבית הכנסת
237.....	סימן כג ציורים ודמויות בבית הכנסת
242.....	סימן כד גדרי מחיצת עזרת נשים
249.....	סימן כה הקצאת שטח לעזרת נשים
255.....	תרומות לבית הכנסת
257.....	סימן כו קבלת תרומות מגוי לצורך בניית בית כנסת
264.....	סימן כז שינוי מדעת התורם לבית הכנסת
273.....	סימן כח תרומה שלא נעשה בה שימוש
279.....	סימן כט גניזת ספרי קודש וארון הקודש
285.....	שונות
287.....	סימן ל הוצאת ספר תורה מבית הכנסת לשטח
294.....	סימן לא שימוש בארון הקודש לשמירת סידורים ותפילין
298.....	סימן לב חיוב קביעת פרוכת בארון הקודש
300.....	סימן לג תפילת גויים בבית הכנסת
307.....	מילואים
309.....	סימן לד מדיניות הרבנות הצבאית בנוגע להקדשת בתי כנסת בצה"ל
326.....	סימן לה תשמישי חול שאין להתירם על ידי תנאי
341.....	סימן לו הפקעת קדושת בית כנסת על ידי פדיון
345.....	סימן לז דגשים הלכתיים בתכנון בית כנסת
357.....	מפתחות

פתח דבר

"אשרי יושבי ביתך עוד יהללוך סלה" (תהילים פד, ה).
זכות כפולה ומכופלת הזדמנה לחברי בית המדרש להלכה של הרבנות הצבאית, שהם בבחינת "לא ימוש מתוך האוהל" – אוהלה של הלכה – להעלות על שולחן מלכים את כרך בית הכנסת הצבאי בסידרת הספרים הלכה כסידרה, המתמקד כל כולו בבתי ה' הפזורים בכלל יחידות צה"ל.
מאז ומעולם, שימש בית הכנסת כמרכז החיים היהודיים של הקהילה כולה, ואף בצה"ל בית הכנסת משמש כמרכז החיים הרוחניים של החייל ושל היחידה כולה.
הצורך בריכוז הלכות בתי הכנסת בצה"ל לחיבור אחד, נולד מתוך המציאות המורכבת בשטח שעוררה שאלות רבות, והעדר מדיניות הלכתית אחידה וברורה לכלל בתי הכנסת בצה"ל.
יהי רצון שבירוך הלכתי זה, כשאר הבירורים המעמיקים שנעשים בבית המדרש, לא יישאר בבחינת אות יבשה על הנייר, אלא יתורגם לשפת המעשה על ידי כלל חיילי צה"ל.
בהזדמנות זו, אודה לסא"ל הרב אייל קרים, ראש תחום ההלכה, ולרס"ן הרב מנחם פרל, ראש מדור הלכה, על עבודתם המסורה להנחלת ההלכה בצה"ל.

יישר כח,

הרב אביחי רונצקי, תא"ל

הרב הראשי לצה"ל

הקדמה

"מה אשיב לה' כל תגמולוהי עלי... בחצרות בית ה'" (תהילים קטו, א). אשרינו שזכינו להוסיף עוד נדבך חשוב לסדרת הספרים 'הלכה כסידרה בצה"ל', ספר המתמקד כל כולו בהלכות בתי הכנסת בצה"ל. בכך אנו מממשים את חזונו של הרב הראשי לצה"ל, תא"ל הרב אביחי רונצקי, שבית המדרש הצבאי ישמש בית הוראה לכלל צה"ל.

שונים הם הגדרים ההלכתיים של בתי הכנסת בצה"ל מהגדרים ההלכתיים של בתי הכנסת האזרחיים. לבתי הכנסת בצה"ל ישנו מעמד הלכתי ייחודי מארבעה היבטים – מצד הבעלות עליהם, מצד אופי השימוש בהם, מצד השינויים התכופים בייעודם ובתיפקודם, ומצד הצורך לגבש מדיניות אחידה לכלל בתי הכנסת הצבאיים.

בית כנסת אזרחי עומד בדרך כלל תחת בעלות מוגדרת של גוף מסויים, שסביבו מתגבשת קהילה קבועה. לא כן הדבר בבתי הכנסת הצבאיים. תחלופת החיילים במחנות צה"ל המתרחשת בתדירות גבוהה, ואופי המשימות הצבאיות, מחייב את התאמת בתי הכנסת לצרכים המשתנים חדשות לבקרים. כל זה נעשה כשלקובעי המדיניות אין מעמד משפטי של בעלים ביחס לבית הכנסת. לכך נדרש מענה הלכתי רלוונטי.

בנוסף לכך, עלינו לקחת בחשבון את המורכבות של השרות הקרבי, ואת התמודדתו הרוחנית של החייל דתי במציאות מורכבת זו. עבור החייל הדתי, המרוחק מביתו ומאווירה דתית הולמת, משמש בית הכנסת כבית שני, הרבה מעבר למקום תפילה בלבד. גם בכך

מתייחד בית הכנסת הצבאי, בהשוואה למקביליו האזרחיים, ויש לתת לכך מענה הלכתי הולם.

ספר זה, שנערך ברובו בדרך של שאלה ותשובה, מנסה להקיף את מירב הבעיות ההלכתיות המתעוררות בנוגע לבתי הכנסת בצה"ל – מגדרי החיוב לבנות בתי כנסת, דרך אחזקתם בצורה הראויה, הקדשתם כבתי כנסת, ועד הפקעת קדושתם במקום הצורך. בתוך, ניתן דגש גדול לסוגיית הקדשת בית כנסת על תנאי המגביל את קדושתו, משום שהיא רלוונטית מאוד לבתי הכנסת בצה"ל, שכאמור, משמשים את החייל לצרכים נוספים מלבד תפילה ולימוד תורה. העיון בסוגיא זו הבלוט מאוד את הצורך בקביעת מדיניות אחידה לכלל בתי הכנסת בצה"ל, דבר המחייב לשקול בזהירות את הצדדים ההלכתיים והחינוכיים התלויים בה. בסוגיא זו ובאחרות הרחבנו גם במילואים לספר.

בנוסף לכך, השתדלנו להקיף מצדדים שונים את בירורי ההלכה הנוגעים לתכולת בית הכנסת – קדושת אביזריו והשלכותיה, המחוייבות ההלכתית כלפי התורם, גניזת ספרים שיצאו משימוש, הלכות ארון הקודש וטלטולו.

פתחנו את הספר בפסיקה תמציתית של הלכות בית הכנסת, הרלוונטיות לחייל הרוצה ללמוד את ההלכה על בוריה בלא להזדקק לטעמיה ויסודותיה, ובמבוא נרחב העוסק בפן הלמדני של סוגיות בית הכנסת מאת סא"ל הרב אייל קרים, ראש תחום ההלכה.

כאן המקום להודות לסא"ל הרב אייל קרים, ראש תחום ההלכה, שהקדיש שעות רבות מזמנו העמוס לליבון הכרעות הלכתיות שהתקשנו בהן ולכתיבת המבוא, והמריץ אותנו להביא עבודה זו לידי גמר. תודתנו נתונה גם לרס"ן הרב מנחם פרל, ראש מדור

ההלכה, על מעורבותו הרבה בעבודת הלימוד והכתיבה של ספר זה, ועל דאגתו האבהית לצורכי בית המדרש הגשמיים והלימודיים. תודה מיוחדת נתונה לחייל ר' פתחיה דיאמנט, שהתמסר רבות להגהה מדוקדקת של הספר והמקורות הרבים ששולבו בו, וכן לעריכת המפתח בסופו. תרומתו הרבה לעיצובו הסופי של ספר זה לא תסולא בפז.

יהי רצון, שעמלנו הרב לבירור הלכותיהם של בתי ה'מקדש מעט' בצה"ל, יעלו ויבואו וירצו לפני כיסא הכבוד, ויזכנו מהרה לעלות ולראות לפניו בבית הגדול והקדוש שנקרא שמו עליו.

העורך,

הרב איתיאל אריאל, סרן
בית המדרש להלכה

הלכות בית הכנסת לחייל¹

כללי

- א. קדושת בית הכנסת גדולה היא מאוד, כעין קדושת המקדש².
- ב. ראוי לחייל לקבוע את מקומו בבית הכנסת בכל שעותיו הפנויות³, וכפי שביקש דוד המלך בתהילים: "שבתי בבית ה' כל ימי חי"⁴.
- ג. לכתחילה, יש להקפיד להתפלל בבית הכנסת בכל התפילות, אפילו אם ההליכה עד אליו כרוכה במאמץ⁵. במקום שיש חשש שהמניין יתבטל מותר להתפלל במקום נוח יותר⁶, וכל שכן אם הזמן המוקצב לחייל לתפילה ולהליכה עד לשם אינו מספיק, וכן במקום שיש חשש שתפילה משותפת עלולה להביא לידי מחלוקת⁷.

1. מטרתו של פרק זה להקיף את מרב הלכות בית הכנסת הנוגעות לחייל בחיי היום יום. נושאים עקרוניים יותר המעסיקים את הרבנים המופקדים על שמירת קדושתם של בתי הכנסת יידונו אך ורק בסימנים הבאים.
2. משנה ברורה קנא, סק"א.
3. מגילה כט, א.
4. תהלים כז, ד.
5. שולחן ערוך אורח חיים צ, ט.
6. משנה ברורה צ, סקכ"ח.
7. על פי דברי המשנה ברורה צ, סקכ"ח.

שמירת חזות בית הכנסת

- ד. על החייל להקפיד על לבוש הולם בבית הכנסת, כפי שהוא נדרש להופעה צבאית ראויה במתקני הבסיס המרכזיים.⁸
- ה. קרה ונדבק בוץ או טינופת וכדומה לבגדיו ולנעליו, ישתדל לכתחילה לנקותם קודם כניסתו לבית הכנסת. אך בדיעבד, אין לו להימנע לגמרי מן הכניסה לבית הכנסת במצב זה.⁹
- ו. חובה על כל החיילים המתפללים בבית הכנסת לשמור על ניקיונו של המקום הקדוש, ועל סידורו כהלכה.¹⁰
- ז. האחריות על שטיפת בית הכנסת מוטלת על סגל הדת. עם זאת, במידת הצורך, החיילים המתפללים בבית הכנסת ידאגו לשטיפתו בעצמם¹¹, על אף שמשימה זו מוטלת על סגל הדת.
- ח. ראוי לחייל לדרוש מן הממונים על כך, לשמור על תחזוקה נאותה לבית הכנסת ואביזריו.¹²
- ט. יש לשמור על חזות נאותה של סביבת בית הכנסת.
- י. למעשה, אין נוהגים איסור בנטיעת עצים בסמוך לבית הכנסת.¹³

8. בעניין זה עיין לקמן סימן יז, עמ' 156.

9. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ח.

10. בעניין זה עיין לקמן סימן טז, עמ' 156.

11. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ט. בעניין זה עיין לקמן סימן טז, עמ' 156.

12. בעניין זה עיין לקמן סימן טז, עמ' 156.

13. בהגהות רבי עקיבא איגר (אורח חיים קנ) כתב שיש לאסור נטיעת אילנות בחצר בית הכנסת מדרבנן, כשם שאסור לנטוע אילנות בעזרה. אך בספר מקדש מעט (סי' ד) הביא דעת כמה אחרונים שחלקו עליו, וסברו שאין לדמות את חצר בית הכנסת להר הבית לעניין זה. מסקנת המקדש מעט היא שיש להחמיר לכתחילה, וכמדומה שכבר פשט המנהג להקל בזה.

הכניסה לבית הכנסת

- יא. יש להיכנס לבית הכנסת בנחת, בלא ריצה וקפיצה או בדרך קולנית, אלא באימה¹⁴, ויש שמוסיפים בכניסתם פסוקים מעניין קדושת בית הכנסת ויראתו¹⁵.
- יב. ראוי להשתחוות מעט כלפי ההיכל בשעת היציאה מבית הכנסת¹⁶, ויש הנוהגים כך גם בשעה שנכנסים לתוכו.
- יג. אף על פי שמעיקר הדין בתי כנסת פטורים ממזוזה¹⁷, כבר פשט המנהג לקבוע בהם מזוזות¹⁸, וראוי לנשק את המזוזה בשעת הכניסה לבית הכנסת והיציאה ממנו¹⁹.
- יד. מותר לחייל להכניס איתו לבית הכנסת את הציוד הצבאי שעליו, כמו האפוד ומכשיר הקשר²⁰, ובלבד שיניח אותו בתוך בית הכנסת באופן מכובד.
- טו. מעיקר הדין, ראוי להימנע מהכנסת נשק לבית הכנסת²¹. אך למעשה, נהגו להקל בכך בצה"ל מכמה טעמים. למעשה, יש להוציא ממנו את המחסנית, ובמידת האפשר להניחו מתחת למושב²².
- טז. יש להקפיד לכבות את הטלפון הסלולרי בשעת הכניסה לבית הכנסת, או להעבירו ל'רוטט' לכל הפחות.

14. משנה ברורה, הקדמה לסימן מו; צ, סקמ"א.

15. משנה ברורה, הקדמה לסימן מו.

16. רמ"א אורח חיים קלב, ב.

17. שולחן ערוך יורה דעה רפו, ג.

18. שולחן ערוך יורה דעה רפו, י. זאת בהנחה שלבתי כנסת בימינו יש דין בית

מדרש, בפרט בצה"ל שאין לחייל מקום אחר ללמוד בו בשלווה.

19. רמ"א יורה דעה רפה, ב. קיצור שולחן ערוך יא, כד.

20. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ו.

21. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ו.

22. עיין לקמן סימן כב, עמ' 156.

- יז. אין לשוחח בטלפון הסלולרי בבית הכנסת בשעת התפילה בשום אופן. אך יש להתיר זאת בדוחק בשעה שהחייל עוסק בלימוד תורה בבית הכנסת, אם הוא מקפיד ששיחת הטלפון לא תגרום הפרעה לחיילים אחרים.
- יח. על החייל להשתדל להתפלל במקום קבוע בתוך בית הכנסת,²³ אך אין לו עדיפות על אחרים ביחס לאותו המקום.
- יט. אם ישנם בבסיס כמה בתי כנסת, ישתדל לקבוע את תפילתו באחד מהם.²⁴

הכניסה לבית הכנסת שלא לצורך תפילה

- כ. כעיקרון, אין להיכנס לבית הכנסת למטרות אחרות מלבד תפילה ולימוד תורה.²⁵
- כא. איסור זה נאמר אפילו כאשר חם או גשום מחוץ לבית הכנסת, והחייל רוצה להיכנס לתוכו כדי להינצל מן החום והקור.²⁶
- כב. עם זאת, כשהחייל נכנס להתפלל או ללמוד בבית הכנסת, אין לדקדק עימו האם כוונתו היא גם למטרות נוספות, כמו הרצון לשהות במקום שקט ונוח.²⁷
- כג. במקום ההכרח, מותר לחייל להיכנס לבית הכנסת גם למטרות אחרות, ובלבד שאין אפשרות לעשותן במקום אחר אלא שם.²⁸

23. שולחן ערוך אורח חיים צ, יט.

24. שולחן ערוך אורח חיים צ, יט.

25. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

26. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

27. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

28. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

כד. אם אבד לחייל חפץ בתוך בית הכנסת, מותר לו להיכנס פנימה כדי להוציאו. כמו כן, אם שכח להשאיר שם את הטלית והתפילין כהרגלו, מותר לו לחזור כדי להניחם שם²⁹.

כה. מותר לחייל להיכנס לבית הכנסת כדי לקרוא לחברו בשעת הצורך, או להודיע לחבריו על הקפצת המחלקה למסדר³⁰. אך במידת האפשר, עליו להקפיד לעשות זאת בנחת, ולא בקריאה קולנית הפוגעת בכבוד בית הכנסת.

כו. במקרים אלו, על הנכנס לבית הכנסת לשהות מעט בתוכו (כשנייה אחת)³¹ לפני שיקרא לחברו, ולקרוא שם מעט בדברי תורה ואפילו פסוק אחד³².

כז. אם השעה דוחקת מאד, ניתן להסתפק באמירת הפסוק תוך כדי הליכה³³.

איסור קלות ראש בבית הכנסת

כח. אסור לנהוג קלות ראש בבית הכנסת, ובכלל זה אסור להתלוצץ ולצחוק עם חבריו³⁴.

29. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

30. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

31. שיעור הילוך שני פתחים, שהוא שמונה טפחים. רמ"א אורח חיים קנא, א. משנה ברורה שם, סקי"ג.

32. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

33. בשולחן ערוך (אורח חיים קנא, א) הזכיר שתי אפשרויות – שיקרא שם פסוק אחד או ישהה מעט – ומשמע שאם קרא פסוק אינו צריך לשהות שם. למעשה, יש להקל בזה בשעת הדחק בלבד, משום שדיוק זה אינו מוכרח וגם הסברה נותנת לומר שקריאת הפסוק אינה יכולה להיעשות בדרך עראי.

34. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

- כט. חובה להימנע בבית הכנסת משיחה בטיילה שיש בה משום קלות ראש³⁵, ובכלל זה קריאת עיתונים³⁶. לגבי שיחת חולין רצינית שלא בשעת התפילה, עיין לקמן סימן לה³⁷.
- ל. אסור לגברים או לנשים נשואות להיכנס לבית הכנסת בגילוי ראש³⁸.
- לא. אסור לנהוג קלות ראש אפילו בכינויו של בית הכנסת, ולכנות אותו בשם חולין כמו 'המועדון', 'בית העם', וכדומה³⁹.
- לב. אכילה ושתייה נאסרו עקרונית בבית הכנסת⁴⁰, ויש להקל בזה רק בסעודת מצוה⁴¹ או בטעימה קלה תוך כדי לימוד תורה⁴².
- לג. סעודה שלישית נחשבת כסעודת מצוה לעניין זה⁴³, וכן סעודת סיום מסכת⁴⁴ וסעודת 'מלווה מלכה'.
- לד. אין לקיים פעילות הווי דת או הרצאות שונות בבית הכנסת, אלא באישורו המפורש של רב היחידה.
- לה. קרה והטלפון הסלולארי צלצל, אין לקיים את השיחה בתוך בית הכנסת אלא מחוצה לו⁴⁵.
- לו. אין לעשן בבית הכנסת, אפילו שלא בשעת התפילה⁴⁶.

35. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

36. פסקי תשובות קנא, ו, בשם בעל ה'אמרי אמת'.

37. עמ' 94.

38. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ו. ט"ז אורח חיים ח, סק"ג. כיסוי ראש לנשים – פשוט, משום צניעות.

39. שבת לב, א.

40. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

41. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ד, ומשנה ברורה סק"כ. ועיין לקמן סימן ח, עמ' 149.

42. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א, ומשנה ברורה סק"ז.

43. אגרות משה אורח חיים ח"א, סי' מה. יחווה דעת ח"ג, סי' י.

44. משנה ברורה קנא, סק"כ.

45. כדן שיחה בטלה וקלות ראש, שולחן ערוך אורח חיים קנא, א, וכן מפני שמפריע לתפילה. וכן כתב בשו"ת 'משנת יוסף' ח"ד, סי' יד.

לז. אין לערוך רשימות של דברי חול בבית הכנסת, ובכלל זה רשימת שמירה, או רשימת פריטים לקנייה, וכדומה. וכל שכן שאין לערוך בו חשבונות כספיים.⁴⁷

לח. אין לנגן בכלי נגינה בבית הכנסת, אלא לצורך מצוה.⁴⁸

לט. יש להקפיד על הדברים שנאסרו משום קלות ראש אפילו במקום תפילה שלא נקבע מלכתחילה כבית כנסת. לגבי שאר תשמישי חולין, יש להיוועץ ברב היחידה באלו מהם ניתן להקל.⁴⁹

מ. אסור לחייל לנשק או לחבק את חבריו בבית הכנסת, משום שצריך לקבוע בליבו שאין אהבה כאהבת המקום ברוך הוא.⁵⁰

תשמישי חולין המותרים בבית הכנסת

מא. ניתן להקל בהטענת טלפונים סלולריים בבית הכנסת במקום הצורך, אם מקפידים לכבותם. אם ישנם שקעים במבואה עדיף להטעין את הטלפון הנייד שם.⁵¹

מב. ניתן למשוך חוט חשמל מן השקעים של בית הכנסת החוצה לצורכי חול שונים.⁵²

46. בטעמו של איסור זה נאמרו שני טעמים: א. משום שהעישון מפריע לסובבים אפילו אם הוא מתפלל או לומד ביחידות, שהרי הריח נדבק שם. ב. משום שיש בעישון קלות ראש יתירה. עיין שערי תשובה אורח חיים קנד, סק"כ. ערוך השולחן אורח חיים קנא, סק"ה.
47. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.
48. בשו"ת חתם סופר (ח"ו, סי' פד) ובשדי חמד (אסיפת דינים מערכת בית כנסת, ב. ח"ו עמ' 290) אסרו להעמיד כלי זמר באופן קבוע בבית הכנסת ולנגן בבית הכנסת, כפי הנראה מדין תשמישי חולין וקלות ראש.
49. עיין לקמן סימן י', עמ' 156.
50. רמ"א אורח חיים צח, א.
51. עיין לקמן סימן ח, עמ' 155.

מג. מותר לחייל לאחסן חפצי חול פרטיים בבית הכנסת, אם הכניס אותם לשם בהיתר⁵³. יש להקפיד להניחם במקום מוצנע, כך שקדושת המקום לא תיפגע.

מד. נהגו להקל לקיים אזכרות ודברי הספד בתוך בית הכנסת, אם משלבים בתוכם דברי תורה⁵⁴. יש להקפיד על הפרדה מלאה בין גברים לנשים באירועים מעין אלו המתקיימים בבית הכנסת, וכמו כן יש להקפיד על לבוש הולם.

מה. מותר להשתמש בכתלי בית הכנסת החיצוניים לצורכי חול שונים שאין בהם משום קלות ראש. בכלל זה: להישען על הכותל, להניח עליו חפצים שונים, להשעין עליו את הנשק, להצניע מאחוריו ציוד נחוץ, וכדומה⁵⁵.

מו. אסור לחייל לנקות את נעליו בכתלי בית הכנסת, וכל שכן שאסור לו להטיל שם את מימיו. והוא הדין לכל תשמישי גנאי אחרים⁵⁶.

מז. לגבי תליית מודעות על קיר בית הכנסת, יש להיוועץ ברב היחידה⁵⁷.

איסור נתיצה בבית הכנסת

מח. אסור להרוס אפילו חלק קטן ממבנה בית הכנסת, ואפילו אבן אחת ממנו⁵⁸.

52. אף ששקע החשמל הקבוע בכותל בטל אליו, ונידון ככתלי בית הכנסת, תנאי מועיל בזה. בעניין זה עיין לקמן סימן יד, עמ' 156.

53. עיין לקמן סימן ח, עמ' 153.

54. יביע אומר ח"ז, יר"ד סי' לא.

55. עיין לקמן סימן יד, עמ' 156.

56. עיין לקמן סימן יד, עמ' 156.

57. עיין לקמן סימן יד, עמ' 156.

מט. איסור נתיצה חל גם על אביזרי בית הכנסת שאינם קבועים בתוכו.⁵⁹

נ. עם זאת, אין איסור להוציא את חפצי בית הכנסת מחוצה לו בתיאום עם האחראים על כך, אם מקפידים לשמור עליהם כראוי שלא יאבדו או יינזקו.⁶⁰

נא. יש להיוועץ ברב היחידה לגבי תיקונים שונים הנעשים בבית הכנסת, במקרה שאין בהם תועלת מובהקת לצורך התפילה.

נב. מותר לקבוע מסמרים או ברגים בקירות בית הכנסת לשם תליית אביזרים הנחוצים לבית הכנסת, ויש להיוועץ ברב היחידה.⁶¹

נג. אסור לקחת נורה מבית הכנסת כדי לקובעה באוהל, משום שיש בכך סרך של איסור נתיצה. אם קבעו אותה מלכתחילה בבית הכנסת באופן זמני, מותר לקחתה משם באישור רב היחידה.⁶²

נד. אסור לגרום למחיקתם של דברי קדושה החקוקים או רשומים על קירות בית הכנסת בכל דרך שהיא.⁶³

אביזרי בית הכנסת

נה. קדושת בית הכנסת חלה גם על האביזרים שבתוכו, ויש לשמור על חזותם הנאה והמסודרת, ולתחזק אותם כראוי.⁶⁴

- 58. שולחן ערוך אורח חיים קנב, א.
- 59. עיין לקמן סימן יג, עמ' 156.
- 60. עיין לקמן סימן יג, עמ' 156.
- 61. עיין לקמן סימן יז, עמ' 156.
- 62. עיין לקמן סימן יג, עמ' 156.
- 63. שולחן ערוך יורה דעה רעו, ט.
- 64. עיין לקמן סימן יג, עמ' 156.

- נו. יש להקפיד לסדר את החומשים והסידורים במקומם, כדי לשמור על חזותו הנאה של בית הכנסת.
- נז. אין להשתמש ברהיטי בית הכנסת לתשמישי חולין אפילו מחוצה לו⁶⁵, ויש להקל בריהוט סטנדרטי שאינו מיועד בדווקא לבית הכנסת, כמו כיסאות פלסטיק המצויים בכלל צה"ל⁶⁶.
- נח. אם מוציאים ספר תורה לשטח (בתיאום עם רב היחידה), יש לעטוף אותו בטלית ולהניחו בתוך ארון קודש נייד, ולשומר מפני אבידה ומפני נפילה או ביזיון⁶⁷.
- נט. אין להישען על ארון הקודש, ואסור להניח עליו חפצים, וכל שכן בתוכו. עם זאת, כבר פשט המנהג לאחסן בחלקו התחתון תשמישי מצווה שונים כמו יין, מצות, סידורים, טלית ותפילין⁶⁸.
- ס. מותר להישען על הבימה, ולהניח עליה קופות צדקה, עלוני פרשת שבוע וכדומה. ויש להקפיד להניח אותם בצורה מסודרת⁶⁹.
- סא. בשעת ההבדלה, יש להיזהר שנה הבדלה והיין לא יכתימו את המפה שעל הבימה.
- סב. יש לוודא שספרי קודש שבלו ועלוני פרשת שבוע ישנים יונחו לגניזה במקום שמור ומכובד⁷⁰. על רב היחידה מוטל לדאוג לפינוי הגניזה מבית הכנסת.

65. עיין לקמן סימן יג, עמ' 156.

66. עיין לקמן סימן יג, עמ' 156.

67. עיין לקמן סימן ל, עמ' 156.

68. עיין לקמן סימן לא, עמ' 156.

69. עיין לקמן סימן יב, עמ' 156.

70. עיין לקמן סימן כט, עמ' 156.

עזרת הנשים בבית הכנסת

- סג. לכתחילה יש למקם את עזרת הנשים בצד האחורי של בית הכנסת, ולתחום אותה על ידי מחיצה כשרה⁷¹.
- סד. המחיצה צריכה להיות אטומה, כך שדמות החיילת לא תיראה בבירור דרכה, מן הרצפה עד מעל גובה הראש⁷².
- סה. בשעת הדרשה, שיעורי תורה וכדומה ניתן לפתוח את המחיצה⁷³, אך עדיין יש להקפיד על ישיבה נפרדת, חיילים מימין וחיילות משמאל או חיילים מלפנים וחיילות מאחור⁷⁴.
- סו. על החיילת להקפיד להיכנס לבית הכנסת בלבוש צנוע.
- סז. יש להקפיד על צביונה הראוי של עזרת נשים כמו על עזרת הגברים, ואסור להשתמש בה כמחסן אפילו כשאינה עומדת בשימוש באופן קבוע⁷⁵.

שונות

- סח. מותר לחנוך בית כנסת חדש בימי בין המצרים, ואפילו בתשעת הימים⁷⁶. אך יש לדחות את האירוע החגיגי לאחר תשעה באב.

71. עיין לקמן סימן כד, עמ' 156.

72. עיין לקמן סימן כד, עמ' 156.

73. עיין לקמן סימן כד, עמ' 156.

74. תשובת הגר"י אריאל שטרם נדפסה.

75. עיין לקמן סימן כה, עמ' 156.

76. משנה ברורה תקנא, סקי"ב.

פרקי מבוא להלכות בית כנסת

פרק א. דרגת הקדושה שיש לבית הכנסת ודין מעלין בקודש

א. הראשונים נחלקו בנוגע למעמדו ההלכתי של בית הכנסת. לדעת הרמב"ן¹, מעמדו ההלכתי של בית הכנסת הוא כתשמיש מצווה שבזמן עשיית המצווה אין לזלזל בו, כלולב וכאתרוג. לדעת הר"ן² קדושת בית הכנסת היא מדרבנן, ולדעת הרמב"ם³ קדושתו מדאורייתא. לדעת הרמב"ם הלאו של "לא תעשון כן לה' א-להיכם"⁴, מוסב על שני דברים: ראשית, על איסור מחיקת שם ה' מן השמות שאינם נמחקים. שנית, על האיסור לאבד אבן מאבני בית המקדש. הרמב"ם מבאר שהלאו המתייחס לאיבוד אבן מאבני בית המקדש, מתייחס גם לאבני בית הכנסת ובית המדרש. כלומר, לבית הכנסת ובית המדרש ישנה קדושה, מעין הקדושה שהיתה בבית המקדש. לפי הרמב"ן אדם שמאבד אבן מבית הכנסת, אינו עובר על הלאו של "לא תעשון כן לה' א-להיכם", משום שלפי

הרמב"ן נחשב כאילו איבד לולב או שופר, שאף שבשעת מצוותו אסור לזרוקו, מכל מקום אין איסור לאו למי שעשה זאת, מה שאין כן לפי הרמב"ם. יתר על כן, לפי הרמב"ם שסובר שיש קדושה מדאורייתא לבית הכנסת, מובנים גם דבריו שחובת תפילה היא מדאורייתא, משום שאם מצות תפילה אינה מדאורייתא, לא מובן מדוע תהא קדושת בית כנסת מדאורייתא.

ב. **במשנה**⁵ ישנה הלכה, שכאשר מוכרים בית כנסת, הכסף נתפס בקדושה ובית הכנסת יוצא לחולין וניתן לעשות בו תשמישי חול, בדומה להקדש שגם בו יש מושג של תפיסת דמים. כלומר, כאשר אדם פודה חפץ מן ההקדש, החפץ יוצא לחולין והכסף נתפס בקדושה. קדושה זו שהכסף נתפס בה היא **קדושת דמים**. נמצא, שקדושת בית כנסת היא מעין

מאבני בית המקדש. הרמב"ם מבאר שהלאו המתייחס לאיבוד אבן מאבני בית המקדש, מתייחס גם לאבני בית הכנסת ובית המדרש. כלומר, לבית הכנסת ובית המדרש ישנה קדושה, מעין הקדושה שהיתה בבית המקדש. לפי הרמב"ן אדם שמאבד אבן מבית הכנסת, אינו עובר על הלאו של "לא תעשון כן לה' א-להיכם", משום שלפי

ההקדש, כך קדושת דמים של בית הכנסת אינה צריכה לגרום לכך שיהיו איסורי קלות ראש, אכילה ושתיה בבית הכנסת.

לכן יש לומר שמלבד קדושת דמים שיש לבית הכנסת, ישנה קדושה נוספת – **קדושת מקום**, בדומה לקדושת בית המקדש הכוללת קדושת בדק הבית (דמים) וקדושת מקום, הנובעת מהשראת השכינה במקום, שגורמת לקדושה בחלל המבנה.⁸ הבחנה זאת ניתנת להסבר באופן הבא: לאבני הכותל המערבי ישנה קדושה שהיא קדושת בדק הבית. יתכן שמי שמסיר אבן מאבני הכותל עובר על הלאו של "לא תעשון כן לה' א-להיכם". כמו כן מי שנשען על אבני הכותל המערבי, יתכן שעובר על איסור מעילה, משום שאבני הכותל קדושות בקדושת בדק הבית. כמו כן, מי שעומד בצל חומת ירושלים מועל, אלא שלא ניתנה תורה למלאכי השרת, ולכן יש תנאי בית דין המתיר להשתמש בצל החומה. לעומת זאת, שאלת הכניסה למקום המקדש לטמא מת, אינה שאלה מצד קדושת בדק הבית,

קדושת בדק הבית (הקדש). אולם מלבד קדושת דמים שישנה בבדק הבית, קרי – בהקדש, ישנה לבדק הבית גם **קדושת הגוף**. ההבדל בין שני סוגי קדושה אלו מתבטא בכך שקדושת דמים – יש לה פדיון, וניתן למשל לפדות שולחן של הקדש, בעוד שלקדושת הגוף אין פדיון ולכן אי אפשר לפדות בהמת הקדש, כגון קורבן, אלא אם כן נפל בה מום. לבית הכנסת יש קדושה מעין זו שיש להקדש, אבל זו קדושת דמים ולא קדושת הגוף, משום שאם לבית הכנסת היתה קדושת הגוף, לא ניתן היה למוכרו והוא לא היה יכול להיפדות.

לאור הנאמר לעיל, צריך להבין את דברי **המשנה**⁶ בנוגע לבית כנסת שחרב שאין מספידין בתוכו וכו', וכן את דברי **הברייתא**⁷ האוסרת קלות ראש בבית כנסת וכן כניסה אליו מפני החמה או הגשמים. שכן, אם לבית הכנסת יש קדושת דמים מעין קדושת בדק הבית, הרי שכשם שקדושת בדק הבית מצד קדושת דמים, משמעותה היא שיש איסור מעילה באבני מזבח, או באבני בית המקדש, או בחפץ של

אלא שאם נאמר שיש לבית הכנסת שתי קדושות, האחת קדושת דמים – מעין קדושת בדק הבית, והשנייה קדושת מקום, אמנם מובן כיצד ניתן למוכרו מצד קדושת דמים שבו, אך מצד קדושת מקום שבו לכאורה אי אפשר למוכרו, כשם שלא ניתן להעביר את קדושת המקום שיש בבית המקדש (או במשכן שילה, נוב וגבעון) לדמים!?

אם כן, יקשה כיצד ניתן למכור בית כנסת, עד כדי שמוותר יהיה לעשות בו תשמישי חול. צריך לומר, שאף שבית הכנסת נחשב למקדש מעט, בכל זאת ישנם דברים כגון כניסה במקלו בתרמילו בנעלו וכו', שנאסרו בבית המקדש¹¹ והותרו בבית הכנסת. בבית המקדש ובבית הכנסת ישנה השראת שכינה, אך בית המקדש הוא ביתה של השכינה וכשאנו נכנסים לבית המקדש אנו אורחים של השכינה. בעוד שבית הכנסת הוא ביתנו והשכינה שנכנסת אליו אורחת שלנו. לכן אי אפשר למכור את בית המקדש מצד קדושת המקום שלו, בניגוד לבית כנסת שניתן

אלא מצד קדושת המקום. לדעת הרמב"ם קדושת בית המקדש של דוד ושלמה קדושה גם לעתיד לבא, ולדעת הרמב"ד קדושה רק לשעתה. מחלוקת זו אינה בנוגע לקדושת בדק הבית של בית המקדש, אלא בנוגע לקדושת המקום שלו. גם השאלה בדבר ביאה במקצת – האם שמייה ביאה או לא, ולדוגמא, האם הכנסת אצבעות לחלל בית המקדש מותרת או לא, היא שאלה בדין קדושת מקום ולא שאלה בדין קדושת דמים.

לאור זאת ניתן לומר, שגם בבית הכנסת ישנן שתי קדושות. האחת קדושת דמים – מעין קדושת בדק הבית, דבר המסביר את דיון הגמרא אודות קדושת הלבנים של בית הכנסת. השניה, קדושת מקום הנובעת מהשראת השכינה במקום, והמעוגנת בדרשת הגמרא⁹: "ואהי להם למקדש מעט – אמר ר' יצחק: אלו בתי כנסיות ובית מדרשות שבבבל", ומצד קדושה זו ישנם איסורי קלות ראש, אכילה ושתיה בבית הכנסת¹⁰.

עצמו ולשאר הדברים שמצויים בו.

ג. **במשנה**¹⁵ מבואר שאם מכרו ספרי נביאים וכתובים, יקנו בכסף ספר תורה משום ש'מעלין בקודש'. ואם מכרו ספר תורה, לא יקנו בכסף ספרי נביאים וכתובים משום ש'אין מורידין'. **רש"י**¹⁶ מביא תוספתא שהמקור לדין 'מעלין בקודש ואין מורידין' הוא כדלהלן: הדין ש'מעלין בקודש' נלמד מן הפסוק: "ויקם משה את המשכן"¹⁷ – בצלאל עשה, ומשה שהיה גדול ממנו הקימו. הדין ש'אין מורידין' נלמד מן הפסוק: "את מחתות החטאים האלה בנפשותם ועשו אותם רקועי פחים ציפוי למזבח כי הקריבום לפני ה' ויקדשו"¹⁸ – כיוון שהוקדשו הוקדשו. השאלה היא מה ההבדל בין שתי הלכות אלו, שהרי לכאורה אם 'מעלין בקודש', קל וחומר ש'אין מורידין', ומדוע נדרשים לכך שני פסוקים? נראה שישנן שתי הלכות השונות אחת מרעותה. בנוגע לנר חנוכה שיטת בית הלל ש'מוסיף והולך', ולפי דעה אחת בגמרא,

למוכרו גם מצד קדושת המקום של¹².

אלא שעל כך יקשה, שכן **במשנה**¹³ נמנו מספר דברים שבמכירתם עוברת מהם הקדושה לדמים ובין הדברים שנמנו גם ספר תורה. דין זה תמוה משום שלספר תורה ישנה **קדושת הגוף** ולא שייך שקדושה מסוג זה תעבור לדמים, בדיוק באותה מידה שקדושת תפילין שנמכרו לא עוברת לדמים. לכן צריך לומר שמלבד קדושת הגוף שיש לספר תורה, יש לו גם **קדושת בית כנסת** בהיותו חלק מתשמישי בית הכנסת.

לאור זאת, דברי המשנה שקדושת ספר תורה עוברת במכירתו לדמים, מוסבים על ספר תורה של בית הכנסת ולא על ספר תורה של היחיד¹⁴, והקדושה שעוברת לדמים במכירת ספר תורה היא לא קדושת הגוף שלו, אלא קדושת בית הכנסת שלו. אלא שהחידוש במשנה הוא, שאפילו מצד קדושת בית הכנסת שיש לספר תורה, הקדושה שיש לספר התורה גדולה יותר מהקדושה שיש לבית הכנסת

מורידין'. הדין שנלמד מן המשכן, שבצלאל עשה את המשכן ומשה הקימו – הוא דין 'מעלין בקודש' **בקיום המצוה**, דהיינו, היתה התקדמות באופן עשיית המצוה על ידי כך שבסופה היא היתה מעולה יותר מאשר בתחילתה. לעומת זאת, הדין שנלמד מקרח ועדתו הוא דין 'מעלין בקודש' של **קדושה**, לפיו אין להשתמש בחפץ לקדושה נמוכה יותר. לפיכך, במחתות שהשתמשו בהם עדת קורח ומשום כך הן התקדשו, אסור היה להשתמש לחולין, אלא אפשר רק להעלותן בקדושה על ידי הפיכתן לציפוי למזבח.

לאור זאת ניתן לומר, שהדין 'מעלין בקודש' ביחס לבית כנסת, הוא דין של קדושה. כלומר, הדמים נתפסים בקדושה ואין להשתמש בהם לקדושה פחותה, ואם ספר תורה נמכר, אסור לקנות בית כנסת או רחובה של עיר בדמיו שנתפסים בקדושה.

1. מגילה כה, ב ד"ה 'לפי מה ששינוי'.
2. מגילה ח, א מדפי הרי"ף, ד"ה 'ומאן דשרי'.

משום שימעלין בקודש ואין מורידין¹⁹. בנר חנוכה ודאי אין קדושה, שכן הגמרא שואלת "וכי נר קדושה יש בה?!"²⁰, אלא זוהי הלכה **בקיום המצוה**.

כאשר אדם מקיים מצוה בעלת שלבים שונים, אזי כאשר הוא מתקדם בעשייתה, עליו לעלות בקודש, כלומר לעלות **באופן** עשיית המצוה – דבר שמתבטא במצוות נר חנוכה בזה שהדלקת שני נרות זו 'עליה' במצוה ביחס להדלקת נר אחד, כי יש יותר פרסומי ניסא בהדלקת שני נרות²¹. זו הלכה אחת של 'מעלין בקודש ואין מורידין'.

ההלכה השניה היא הלכה של **קדושה**. בדבר שיש בו קדושה מסויימת, אסור להשתמש לקדושה נמוכה ממנה, כי 'מעלין בקודש ואין מורידין'. על כן, אסור לעשות מעור בתו תפילין של ראש בתו תפילין של יד, כי קדושת תפילין של ראש חמורה מקדושת תפילין של יד. דין זה אינו דין **בקיום המצוה** אלא דין **בקדושה**.

על פי זה, ניתן להסביר מדוע נדרשים שני פסוקים כדי ללמד את הדין שימעלין בקודש ואין

- מכירת ספר תורה ישן כדי לקנות ספר תורה חדש, נסובים על מכירת ספר תורה של בית כנסת ולא של היחיד, כי במכירת ספר תורה של היחיד, ניתן לעלות בקדושה ולקנות בדמיו ספר תורה של בית כנסת (ובגמרא מבואר שאין לאן לעלות בקדושה). על כן, כאשר מוכרים ספר תורה של בית כנסת, ניתן לקנות בדמיו רק ספר תורה של בית כנסת אחר.
15. מגילה כה, ב.
 16. מגילה כו, א ד"ה 'אבל מכרו'.
 17. שמות מ, יח.
 18. במדבר יז, ג.
 19. שבת כא, ב.
 20. שבת כב, א.
 21. הדבר דומה לכך שקודם מתעטפים בטלית ואחר כך ימעלין בקודש' ומניחים תפילין, אלא שטלית ותפילין אלו שתי מצוות בעוד שגר חנוכה הוא מצוה אחת.
3. ספר המצוות, ל"ט סה.
 4. דברים יב, ד.
 5. מגילה כה, ב.
 6. מגילה כח, א.
 7. מגילה כח, א-ב.
 8. לדעת הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"ו, הי"ד) קדושת בית המקדש בעיקרה היא **קדושת מקום**.
 9. מגילה כט, א.
 10. הדברים הנ"ל מובנים לפי שיטת הר"ן והרמב"ם, בעוד שלשיטת הרמב"ן קשה, מאחר שאם לבית הכנסת יש קדושת דמים, לא מובנים דבריו שלבית הכנסת יש מעמד הלכתי של תשמיש מצוה, שכן לא מצאנו בתשמישי מצוה מושג של קדושת דמים, שהרי במכירת לולב הכסף אינו נתפס בקדושה.
 11. ברכות נד, א.
 12. לפי רבי מנחם ברבי יוסי, לרחובה של עיר שמתפללים בה לעיתים רחוקות יש קדושה, אך אין זו אותה הקדושה כמו שיש לבית הכנסת, שהרי נאמר שאם מכרו בית כנסת, לא יקנו רחובה של עיר. אבל לפי חכמים, אין לרחובה של עיר קדושה כלל, כי זה "אקראי בעלמא". אין כוונת הדברים שלא השתמשו ברחובה של עיר כל הזמן, כי למשל אדם שמתפלל מספר ימים בשנה בחדר שסגור כל ימות השנה, גם לפי חכמים יש קדושה בחדר זה. אלא שלדעת חכמים, ברחובה של עיר אין קדושה כלל, לא בגלל שרוב ימות השנה לא התפללו שם, אלא בגלל שנעשו שם דברים אחרים, כגון שוק, וזהו הפירוש "אקראי בעלמא".
 13. מגילה כה, ב.
 14. כי אילו היה מדובר על ספר תורה של היחיד, הקדושה שהיא קדושת הגוף לא היתה יכולה לעבור מספר התורה לדמים. גם חקירת הגמרא בענין היתר

פרק ב. פדיון בית כנסת של כרכים

בעלות, אלא של **קדושה**. לעיל בפרק א התברר שלבית הכנסת יש **קדושת דמים**, שהיא מעין קדושת בדק הבית של בית המקדש. אם כן, כמו שניתן למכור חפץ של בדק הבית ולהפקיע על ידי כך את קדושתו, כך אפשר למכור בית כנסת של כרכים ולהפקיע את קדושתו על ידי פדיון.

את דברי התוספות הנ"ל, בהסברם הראשון לדברי רבי שמואל בר נחמני, ניתן להסביר לאור דברי הגמרא במסכת עבודה זרה⁴, שם מבואר שאנשי יוון אסרו את אבני המזבח בדין עבודה זרה על ידי הפיכתם לפסל, ואף ש"אין אדם אוסר דבר שאינו שלו"⁵ ובעיקר כאשר מדובר בגויים, מתרצת הגמרא שהקדושה פקעה מאבני המזבח. דין זה נלמד מן הפסוק "ובאו בה פריצים וחיללוה"⁶, כלומר – כניסת גויים להיכל גרמה לכך שהכלים יצאו לחולין. ומכיוון שיצאו הכלים לחולין קנו אותם הגויים מן ההפקר, וכשנשתמשו

במשנה¹ נאמר שאם מכרו בית כנסת לוקחים תיבה. על כך "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן: לא שנו אלא בית הכנסת של כפרים, אבל בית הכנסת של כרכין, כיוון דמעלמא אתו ליה, לא מצו מזבני ליה, דהוה ליה דרביים"².

התוספות³ הסבירו בשני אופנים את דברי הגמרא הנ"ל. לפי הסברם הראשון, העובדה שהרבים באים להתפלל בבית כנסת זה, דבר זה כשלעצמו מגביר את קדושת בית הכנסת. על כך יש לתמוה, שכן בדרך כלל קדושת בית כנסת אינה אמורה להיות מושפעת מכמות המתפללים בו. נוסף לכך מסבירים התוספות, שמכיוון שחמורה קדושתו אי אפשר למוכרו. גם נקודה זו דורשת ברור – מה הכוונה שחמורה קדושתו, ומדוע משום כך אי אפשר למוכרו.

בראשית הדברים יש להעיר שלפי הסבר זה של התוספות, אי אפשר למוכרו לא בגלל בעיה של

בהם לעבודה זרה נאסרו אף להדיוט.⁷

בעל המאור⁸ כתב בשם רבותיו, שפריצים אלו היו מבני ישראל, כנראה יהודים שהתייוונו ומעלו באבני המזבח, ולאחר מכן עבדו בהן הגויים עבודה זרה ואסרום. כלומר, מכיוון שדבר שקדוש **בקדושת דמים** יוצא לחולין על ידי מעילה⁹, היתה הפקעת קדושת אבני המזבח על ידי אנשים מבני ישראל שהשתמשו באבנים אלו ומעלו בהן.

אולם **הרמב"ן**¹⁰ חולק וסובר, שהיות ויש לאבני מזבח **קדושת הגוף** (ולא קדושת דמים כדברי בעל המאור) כמו כלי שרת (על פי המבואר בסוגיות במסכת מעילה), לא יתכן שאבני מזבח יצאו לחולין על ידי מעילה, כי דבר שקדוש בקדושת הגוף כמו כלי שרת, אינו יוצא לחולין כאשר מועלים בו. לאור זאת מסביר הרמב"ן, שאבני מזבח יצאו לחולין מפאת דין מיוחד – שגויים המחריבים בית מקדש ומוציאים את כליו מתוכו, מפקיעים בזה קדושה וזהו הפירוש בדין ויבאו

בה פריצים וחיללוהו.¹¹ ראיית הרמב"ן היא **מתוספתא** במסכת מגילה, בה מבואר שלא ניתן לפדות את אבני ההיכל, או את אבני העזרה, או את אבני הר הבית. הרמב"ן מסביר שכשם שאי אפשר לפדות אבנים אלו, כן אי אפשר שאבנים אלו יצאו לחולין על ידי מעילה, וקל וחומר שלא ניתן לפדות את אבני המזבח שקדושתן קדושת הגוף. לכן לא יתכן לדעתו, שאבני המזבח יצאו לחולין על ידי מעילה.

נמצא, שלדעת בעל המאור יש לאבני המזבח **קדושת דמים**, בעוד שלדעת הרמב"ן יש להן **קדושת הגוף**. אם כן, יש להבין מדוע לא ניתן לפדותן לדעת בעל המאור. צריך לומר, שקדושת בדק הבית זהו סוג קדושה של **קדוש למצותו**, כלומר – קדוש למצוה מסויימת. אדם שתרם חפץ לבית המקדש, חפץ זה קדוש למטרה שלשמה הוא נתרם בלבד. בעל המאור סובר, שדבר **שקדוש למצותו**, אף אם אין לו קדושת הגוף, מכל מקום אין לו פדיון, כשם שאין פדיון לדבר הקדוש

הוא מכיוון שבית כנסת הוא מעין קדוש למצותו – להיות מקום תפילה לכולם. ואף שניתן להקשות, שבשונה מעצי המערכה ומאבני המזבח שמיועדים רק לדבר אחד, לבית הכנסת אין ייעוד בלעדי, שכן עושים בו דברים נוספים כלימוד תורה, ברית מילה ועוד. אלא שמהדוגמא של אבני מזבח (על פי שיטת בעל המאור) ומהדוגמא של עצי המערכה (על פי שיטת הרמב"ם), ניתן להוכיח שיכול להיות דבר שיש לו קדושת דמים ובכל זאת הוא אינו ניתן לפדיון.

התוספות בהסברם השני לדברי רבי שמואל בר נחמני, טוענים שלא די במה שידעו התורמים שרבים מעלמא עתידים להשתמש בבית הכנסת, אלא תנאי הוא שהרבים ישתתפו בהקמתו ובאחזקתו באופן פעיל. הסבר זה של התוספות אינו מבוסס על הטעם של **קדושה**, אלא על הטעם של **בעלות**. אלא שנחלקו הראשונים בדבר: לדעת התוספות מי שתרום לבניה או לאחזקת המקום הוא בעליו של בית הכנסת, בעוד שלדעת

בקדושת הגוף. לדוגמא, אבני היכל קדושים **בקדושת דמים**, אך בעל המאור יאמר שהתוספתא שקובעת שאין לאבנים אלו פדיון, סוברת שזהו משום שאבנים אלו **קדושות למצותן** להיות חלק מאבני בית המקדש. כלומר, אף שלדבר שהוא קדוש למצותו יש קדושת דמים ועל ידי מעילה הוא יוצא לחולין, עדיין אי אפשר לפדותו, כי לעניין פדיון זה נחשב שיש לדבר קדושת הגוף¹¹.

הדבר דומה לשיטת **הרמב"ם** בעניין עצי המערכה, שקדושתם היא **קדושת דמים** ובכל זאת אי אפשר לפדותם, כיוון שיש להם סוג קדושה של **קדוש למצותו** – למצות אש המזבח. זו שיטת בעל המאור, שעל פיה ניתן להבין את התוספות בהסברם הראשון. בית כנסת הוא מקדש מעט, אלא שאנו מדמים אותו לבית המקדש, משום ששניהם מיועדים בעיקר לתפילה. התוספות סוברים שבית כנסת שרבים מעלמא באים להתפלל בו, הוא כמו בית מקדש וחמורה קדושתו. הטעם שאי אפשר למוכרו בגלל שחמורה קדושתו,

אכן, התוספות בעצמו מדגיש נקודה זו, וצריך עיון.

1. מגילה כה, ב.
2. כו, א.
3. כו, א ד"ה 'כיון'.
4. נב, ב.
5. עבודה זרה נד, ב.
6. יחזקאל ז, כב.
7. רש"י עבודה זרה נב, ב ד"ה 'דכתיב'.
8. עבודה זרה כד, א מדפי הרי"ף ד"ה 'כי'.
9. זהו דין יסודי, שאדם הלוקח חפץ מהקדש, החפץ שלו אלא שעליו להביא קורבן ולשלם.
10. מלחמת ה' עבודה זרה כד, א מדפי הרי"ף ד"ה 'אמר הכותב'.
11. שולחן שאדם הקדיש להקדש אינו **קדוש למצותו**, ניתן למכרו והדמים נתפסים בקדושה. מה שאין כן אבני עזרה, אבני היכל ואבני הכותל, שאי אפשר לפדותן.

הרשב"א מי שמתפלל בבית הכנסת נחשב לבעליו. יש בכך נפקא מינה למציאות של אדם שבנה בית כנסת ורוצה למוכרו, שלדעת הרשב"א אינו יכול לעשות זאת כיוון שאינו הבעלים (למעט אם התנה תנאי שרק הוא יוכל למוכרו).

התוספות הקשו כיצד פסק רב אשי שבכוחו למכור את בית הכנסת, ותירצו שהתרומות ניתנו מראש על דעת כן, שרב אשי יהיה הקובע הבלעדי בכל ענייני בית הכנסת כולל ההחלטה על מכירתו. תירוץ זה של התוספות, אינו עולה בקנה אחד עם הסבר הראשון של התוספות ש"חמורה קדושתו", משום שאם חמורה קדושתו, אין זה מעלה או מוריד שכולם תרמו על דעת רב אשי.

פרק ג. מכירת בית כנסת על ידי ז' טובי העיר במעמד אנשי העיר

חול, מכל מקום, הדין של כספי צדקה אינו פוקע ואסור להשתמש בדמים לכל דבר, אלא לצדקה או לצורכי ציבור, כגון לתעשיית שכר, שרווחיה יופנו לצדקה או לצורכי ציבור.

ג. כפי שנאמר לעיל, רק כאשר בית הכנסת נמכר על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, המכירה חלה והדמים אינם נתפסים בקדושה, אלא יוצאים לחולין. אבל כאשר המכירה נעשתה על ידי שבעה טובי העיר בלבד, המכירה אמנם חלה, אך הדמים נתפסים בקדושה. השאלה היא, מה מוסיף הצירוף של שני גופים אלו, אם כל גוף יכול בפני עצמו למכור את בית הכנסת. כלומר, מדוע אם מכרו את בית הכנסת שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, הדמים אינם נתפסים בקדושה. נראה לומר, שלבית הכנסת

א. **בגמרא**¹: "אמר רבא, לא שנו אלא שלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. אבל מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אפילו למי שתא ביה שיכרא שפיר דמי". פירוש דברי רבא הוא, שכאשר המכירה היתה רק על ידי שבעה טובי העיר (לחלק מהראשונים), או רק על ידי אנשי העיר (לחלק מהראשונים), המכירה חלה אך הדמים נתפסים בקדושה. לעומת זאת כשהמכירה היתה על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, לא רק שהמכירה חלה, אלא הדמים אינם נתפסים בקדושה, ואין חובה לקנות בס דבר יותר קדוש. **רש"י** פירש²: "**לעשות** שכר לשתות". יתכן שכוונת רש"י היא, שמותר להשקיע את הדמים דווקא **בתעשיית** שכר, כדי שהכסף ישמש לצורכי ציבור. כלומר, על אף שהקדושה פוקעת ואפשר להשתמש בכסף לצורכי

בנוגע לדמים שנתפסים בקדושה, אך מאחר ואין בדמים סוג קדושה של קדוש למצותו, בזה יש כוח לשבעה טובי העיר להפקיע קדושה שהיתה צריכה להיתפס בדמים. אבל ללא מכירה כלל (המבטלת את הדין שבית הכנסת **קדוש למצותו**) – אין שבעה טובי העיר יכולים להפקיע קדושה מבית הכנסת, מאחר שמתפללים בו ומשום כך הוא קדוש למצותו.⁵

ג. **רש"י** כתב⁶: "**דומיא** דספרים לוקח בהן ספר תורה והלה מנהיג ספרים בהוייתן". כלומר, אם מכרו בית כנסת שלא על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, בית הכנסת נשאר בקדושתו והדבר דומה (לדעת רש"י) לספרים וספר תורה. דברי רש"י צריכים ביאור, שכן לספר תורה (של בית הכנסת) ישנן שתי קדושות: א. קדושת הגוף. ב. קדושת בית הכנסת.⁷ **קדושת הגוף** של ספר תורה אינה פוקעת וממילא גם לא נתפסת בדמים. על כן, כאשר המשנה קובעת שאם מכרו ספר תורה לא יקחו ספרים (שמכך משמע שהכסף שהתקבל

ישנה בעלות כפולה: א. אנשי העיר. ב. שבעה טובי העיר, שלהם כוח של בית דין על הנכס, היות ובית הכנסת נבנה מכספי צדקה ובית הדין הוא הבעלים על כספי הצדקה.³ העובדה שלבית הכנסת ישנם שני בעלים, מאפשר מצד אחד לכל צד למוכרו. אך כדי שגם הדמים יצאו לחולין, נדרשת מכירה בצירוף שני הגופים, משום שלבית הדין, כלומר לשבעה טובי העיר, יש כוח של "לב בית דין מתנה" – כוח שבסמכותו להפקיע קדושה.⁴

על כך ניתן להקשות, לשם מה נדרש לצרף לצורך המכירה את אנשי העיר, ומדוע שבעה טובי העיר אינם יכולים להפקיע קדושה מבית הכנסת ללא מכירה. בטעם הדבר נראה לומר, שכל זמן שבני אדם מתפללים בבית הכנסת, אזי בית הכנסת הוא **קדוש למצותו** – למצות תפילה, דבר שאינו מאפשר להפקיע ממנו את קדושתו. מכירת בית הכנסת על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, מבטלת את הדין של **קדוש למצותו**, משום שאז חדלים להתפלל בו. אמנם קיימת שאלה

כנסת רק על תנאי שאם ירצו יחזירוהו, ולדעת חכמים מוכרים אותו לכל דבר חוץ מארבעת הדברים הבזויים שנמנו, ואם כן, בית כנסת יורד מקדושתו בעוד שלדברי רש"י הנ"ל בית כנסת נשאר בחשיבותו⁹. ניתן ליישב קושי זה לאור דברי הרמב"ם¹⁰, הקובע שכאשר נמכר בית הכנסת על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, ניתן להשתמש במקום גם לצורך ארבעת הדברים שנמנו כביזיון מוחלט. יתכן לומר שזו גם כוונת דברי רש"י. דהיינו, כאשר רש"י אמר "לא שנו – דאין מורידין דמים מקדושתן ובית הכנסת בחשיבותו עומד", כוונתו היתה, שאף שפקעה הקדושה מבית הכנסת, מכל מקום תשמיש שנחשב לביזיון מוחלט, כגון אחד מהארבעה שנמנו במשנה, אסור. על כן נקט רש"י בדבריו "בית הכנסת בחשיבותו עומד" ולא בקדושתו עומד, משום שמצד האמת פקעה קדושתו אך לא לגמרי. לאור זאת מובנים דבריו בהמשך: "אבל אם מכרו (שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר) – פקעה קדושה מן החפץ (כלומר

עבור ספר התורה כן נתפס בקדושה), אין הכוונה למכירת קדושת הגוף של ספר התורה, אלא בכוונת המשנה לומר, שהדמים שהתקבלו תמורת ספר התורה, נתפסים בקדושת בית כנסת של ספר תורה. (לכן, כאשר אדם מכר ספר תורה פרטי, אין הלכה שעליו לקנות בכסף דבר קדוש יותר (לו היה דבר כזה). שאם לא כן, אזי מי שמוכר ספר תורה תפילין או מזוזה, יהיה עליו לקנות בכסף שמרויח רק חפץ קדוש יותר ואם כן כל המסחר בסת"מ אינו כדאי). נמצא שראיית רש"י מספרים וספר תורה אינה ראייה, היות שבספרים וספר תורה הקדושה לא פוקעת, כי זוהי קדושת הגוף. אבל קדושת בית כנסת כן נתפסת בדמים, ויתכן אם כן שקדושת בית כנסת פוקעת גם היא ואין מכאן לכאורה ראייה למכירת בית כנסת, שלגביו טוען רש"י שהוא עומד בחשיבותו אף ביד הלוקח.

ד. על דברי רש"י הנ"ל קשה מדברי המשנה⁸, בה מבואר שלדעת רבי מאיר מוכרים בית

לו **קדושת הגוף**. למשל, לבהמת קורבן יש **קדושת הגוף** וכאשר נפל בה מום, חלה ההלכה של 'פסולי המוקדשין'. כלומר, פודים את הבהמה, ומותר לאוכלה אך אסור להשתמש בה לדברים אחרים כגיזה ועבודה. יתירה מזאת, ישנו דין של "הוא ותמורתו יהיה קודש". כלומר, אדם שממיר ב'קודש', אזי הוא ותמורתו יהיה קודש. דהיינו, אדם שממיר בפסולי המוקדשין (לאחר שנפל בבהמה מום ופדו אותה), גם אז חל הדין של 'הוא ותמורתו יהיה קודש', אלא שכאמור לעיל היא ניתנת לאכילה.

מכאן ניתן לראות, שישנו הבדל בין פדיון דבר שיש לו קדושת דמים, לבין פדיון דבר שיש לו קדושת הגוף. בפדיון דבר שיש לו קדושת דמים מפקיעים את הקדושה, בעוד שבפדיון דבר שיש לו קדושת הגוף, פעולת הפדיון אינה **מפקיעה** קדושה אלא **מתירה** את הקדושה להשתמש בדבר לדברים מסויימים. במקרה הנ"ל יש בפעולת הפדיון **מתיר** להשתמש בבהמת הקורבן לדבר מסויים

מבית הכנסת) ומותר לעשות מהן **כל רצונם** (כלומר אפילו אחד מארבעת הדברים הנחשבים ביזיון מוחלט)¹¹. כלומר, שיטת רש"י והרמב"ם היא, שמכירת בית כנסת שלא על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אמנם מפקיעה קדושה מבית הכנסת, אך עדיין לא ניתן לעשות במקום דבר הנחשב ביזיון מוחלט. רק כאשר נמכר בית הכנסת על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, ניתן להשתמש במקום גם לדבר שנחשב לביזיון מוחלט.

ה. אלא שעדיין צריך עיון, במה כוחם של שבעה טובי העיר. שכן, אם ניתן למכור בית כנסת גם ללא שבעה טובי העיר, והקדושה פוקעת מבית הכנסת גם ללא שנמכר על ידי שבעה טובי העיר, נמצא שכוחם של שבעה טובי העיר, מתבטא רק ביכולתם להתיר לעשות במקום שימוש הנחשב לביזיון מוחלט – דבר שקשה לאומרו. כדי להסביר את כוחם של שבעה טובי העיר, נדרש לבאר מה פועלת פעולת הפדיון. ישנו דין פדיון גם בדבר שיש

שנחשבים לביזיון מוחלט. אבל כאשר מכרו בית כנסת על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, מותר אפילו תשמיש של ביזיון מוחלט במקום. כלומר, כוחם של שבעה טובי העיר הוא **בהפקעת קדושה** מהמקום.

ו. **הראב"ד** חולק על דברי הרמב"ם שהובאו לעיל, וסובר שאפילו לשבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אין כוח לאפשר עשיית תשמישים שנחשבים לביזיון מוחלט בבית הכנסת. צריך לומר, שגם לדעת הראב"ד פדיון מפקיע קדושה, ואפילו ללא שבעת טובי העיר. אלא שלדעת הראב"ד מקום ששימש פעם בית כנסת, צריך לחלוק לו כבוד, ולכן ארבעת הדברים שהם בגדר ביזיון מוחלט אסורים בו, גם כשנמכר על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. לפיכך ניתן לסכם את הדעות באופן הבא:

לשיטת הרמב"ם – מכירת בית כנסת זהו רק **מתיר**, ולכן אסור לעשות במקום תשמיש שהוא בגדר ביזיון מוחלט. אבל

(אכילה), אבל הקדושה אינה פוקעת מהבהמה. אם כן, כאשר מוכרים בית כנסת הקדושה יורדת, אך עדיין אסור להשתמש במקום לדבר הנחשב לביזיון מוחלט.

לעיל נאמר שלבית הכנסת יש קדושת דמים. אך אפשר לומר שלבית הכנסת בנוסף לקדושת דמים יש גם מעין קדושת הגוף, היות שהוא קדוש למצותו, ולדבר שקדוש למצותו יש לפעמים דינים כמו לדבר שיש לו קדושת הגוף. ומאחר שבית הכנסת קדוש למצותו, אזי למרות שמוכרים אותו, הפדיון אינו **מפקיע** את הקדושה אלא **מתיר** קדושה, מבחינה זו שמותר לעשות בבית הכנסת תשמישי חול, אך לא תשמיש שהוא בגדר ביזיון מוחלט, משום שעשיית תשמיש שהוא ביזיון מוחלט בבית הכנסת, פירושו הפקעת הקדושה מבית הכנסת¹².

נמצא, שלדעת רש"י והרמב"ם, מכירת בית כנסת אינה **מפקיעה** את הקדושה מהמקום, אלא **מתירה** תשמישי חול במקום, למעט אותם דברים

5. יתכן שאם אנשי העיר מסרבים למכור את בית הכנסת, שבעה טובי העיר אינם יכולים למוכרו, היות וכוחם כבית דין נובע מציבור אנשי העיר הממנה אותם לבית דין.
6. מגילה כו, א ד"ה 'לא שנו'.
7. לעומת ספר התורה של היחיד שיש לו רק קדושת הגוף.
8. מגילה כז, ב.
9. אלא אם נאמר שבמשנה בדף כז, ב מדובר על מכירה שנעשתה על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. אולם דוחק לומר כן, שכן המשנה בדף כה, ב אינה מדברת על מצב כזה, ובנוסף מבואר בגליון השי"ס לרעק"א (מגילה כו, א) שבמשנה לא מדובר על מכירה של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר.
10. הלכות תפילה פי"א, הי"ז.
11. הב"ח מוסיף "ולמשטח ביה פירי" – שהוא אכן ביזיון מוחלט.
12. בדומה לזה אומר הרמב"ן, שתנאי מועיל לחכמים ותלמידיהם לאכול בבית הכנסת בשעת הדחק. פירוש, התנאי אינו **מפקיע** קדושה מבית הכנסת, אלא רק **מתיר** לחכמים ולתלמידיהם לאכול בשעת הדחק בבית הכנסת. כלומר, לפי הרמב"ן תנאי אינו יכול להפקיע קדושה אלא להוות **מתיר** בלבד. גם רש"י (מגילה כו, ב ד"ה 'חלופי וזבוני') אומר: "והוא **יצא** מן הקדושה להשתמש בו", ולא אומר **פקעה** קדושה להשתמש בו. כלומר, לדברים מסויימים מותר להשתמש בו, כי אין כאן הפקעת קדושה אלא רק דבר שמתיר דברים מסויימים.
13. בנוגע לתילא דבי כנישתא שזרעה, יאמר הראב"ד שזרעה אינה נחשבת תשמיש ביזיון אלא רק אותם ארבעה שמנויים במשנה. אלא שהראשונים הקשו: אם זרעה אינה תשמיש ביזיון, מדוע יש צורך בשבעה טובי העיר
- מכירה שנעשתה על ידי שבעת טובי העיר במעמד אנשי העיר, יש לה כוח **להפקיע** קדושה ולהתיר עשיית תשמישי ביזיון מוחלט במקום.
- לשיטת הראב"ד – מכירת בית כנסת מפקיעה קדושה, ובכל זאת אסור לעשות במקום תשמיש שהוא בגדר ביזיון מוחלט, כיוון שקיימת הלכה האומרת שצריך לכבד מקום ששימש בעבר בית כנסת. וכך הדין גם כאשר המכירה נעשתה על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר¹³.**
1. מגילה כו, א.
2. מגילה כו, ב ד"ה 'למישתא ביה שיכרא'.
3. בדומה לקורבן שיש לו בעלות כפולה: א. קורבן ממון גבוה. ב. בעל הקורבן, משום שהוא מתכפר בקורבן.
4. ישנם דברים של ההקדש שניתן דין יכול להפקיע את קדושתם. למשל, משכורתם של סופרי הדיונים שולמה להם מכסף תרומת הלשכה, והגמרא במסכת כתובות מסבירה שזה מדין לבית דין מתנה. כלומר, לבית דין יש כח להפקיע קדושה. או למשל, בלי הדין של לב בית דין מתנה, מבואר במסכת קידושין שאסור היה לעמוד בצל חומת ירושלים משום שהדבר נחשב להשתמש בהקדש.

אותה העיר לקנות חפץ קדוש יותר, ולכן רב אשי יעץ לרבינא לקנות את בית הכנסת משבעה טובי העיר, כדי שהקדושה תפקע מהדמים.

במעמד אנשי העיר. הר"ן (ז), ב בדפי הר"ף ד"ה 'רבניא הוה ליה' מתרץ, שאכן לא היה צורך בהם כדי להתיר את המקום בזריעה. אלא שבתילא דבי כנישתא, לא היה בכוונת אנשי

פרק ד. השכרת בית כנסת ונתינתו במתנה

א. בגמרא¹: "אמר רבא, האי בי כנישתא, חלופה וזבונה שרי, אוגורה ומשכונה אסור. מאי טעמא, בקדושתה קאי". מבואר, שלהחליף או למכור בית כנסת מותר, משום שקדושתו חלה על החילוף או על הדמים, ובית הכנסת – פקעה קדושתו ומותר להשתמש בו², אולם להשכירו או למשכנו אסור היות וקדושתו אינה פוקעת ממנו. בטעם הדבר שאין קדושת בית כנסת חלה על דמי השכירות, יש לומר, שמכיוון שהקדושה היא בגוף הנכס דהיינו בבית הכנסת, הרי כאשר מוכרים את גוף הדבר, כלומר את בית הכנסת, מופקעת ממנו הקדושה ומתחללת על הכסף שניתן תמורת בית הכנסת. אבל בשכירות, מכיוון שזמן השכירות קצוב ומוגבל, בעל הנכס משכיר רק את **תשמישי המקום** ולא את גוף הנכס, ומאחר שאין חליפין על גוף הנכס, בית הכנסת נשאר בקדושתו.

ב. בהמשך הגמרא נחלקו רב אחא ורבינא, בנוגע לשאלה אם בנתינת בית כנסת במתנה לצורך תשמיש חול, פוקעת ממנו הקדושה. מאן דאמר שאסור לתת בית כנסת במתנה, סובר שהקדושה אינה פוקעת, מאחר שלא היה דבר שיחול עליו הפדיון ושתעבור אליו קדושת בית הכנסת, וממילא בית הכנסת נשאר בקדושתו. אך מאן דאמר שמותר לתיתו במתנה, סובר שאם לבני העיר, בעלי בית הכנסת, לא היתה הנאה מנתינתו לא היו נותנים אותו. אך מאחר שיש להם הנאה, הופכת המתנה להיות מכר, וגם אם אין שוויון גמור בין ההנאה לנתינה, הרי זה מעין חליפין.

בהסבר הסוגיא נחלקו הראשונים. לדעת הרי"ף³, מדובר באופן שבית הכנסת ניתן במתנה על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, ובאופן זה למאן דאמר אחד הקדושה פקעה. אבל

סובר המאן דאמר השני, שאין צורך שהקדושה תעבור לדמים בדווקא, אלא אפילו אם הקדושה נשארת בבית הכנסת, אם כל אנשי העיר החליטו לתת את בית הכנסת במתנה לצורך דבר חשוב שלציבור יש הנאה ממנו, די בזה כדי שבית הכנסת לא ייחשב קדוש למצוותו, וממילא בית דין יכולים להפקיע ממנו את קדושתו.

אלא שהרבה ראשונים חולקים על פירוש הרי"ף ובהם גם הרמב"ם (אף שזהו דבר נדיר שהרמב"ם יחלוק על הרי"ף). הרמב"ם בהלכות תפילה⁴ כותב: "כשם שמותר להם למכור בית הכנסת, כך נותנין אותו במתנה, שאילו לא היה להם לציבור הנייה במתנה זו, לא נתנוהו". הרמב"ם אינו מתנה את נתינת בית הכנסת במתנה על ידי שבעה טובי העיר, ומשמע מדבריו שאם נתינת בית הכנסת במתנה היתה מתבצעת על ידי שבעה טובי העיר, לא היתה מחלוקת בין רב אחא ורבינא, ולפי שניהם ניתן היה להפקיע קדושה. אלא שכאן מדובר במצב שבית הכנסת ניתן במתנה על ידי אנשי העיר בלבד, ובזה נחלקו רב אחא

אם בית הכנסת ניתן במתנה על ידי אנשי העיר בלבד, בזה לכולי עלמא הקדושה לא פקעה. הסברא היא, שלאנשי העיר יש כוח לפעול רק בדרך של **מכירה** (פדיון), משום שבמכירה ישנם דמים שהקדושה עוברת אליהם. אבל לשבעה טובי העיר יש כוח של בית דין, ולבית דין יש כוח להפקיע קדושה מבית הכנסת מדין "**לב בית דין מתנה**", ולא מדין פדיון (מכירה), ולכן כאשר שבעה טובי העיר נתנוהו במתנה פקעה קדושתו.

לפי פירוש הרי"ף, יסוד המחלוקת בין רב אחא לרבינא הוא כדלהלן. מאן דאמר שאסור לתת בית כנסת במתנה, סובר שלמרות שלשבעה טובי העיר יש כוח להפקיע קדושה, מכל מקום אין הם יכולים לעשות זאת, משום שבית הכנסת הוא **קדוש למצותו**, ורק אם יש **מתיר** של מכירה, אזי בית הכנסת יורד מקדושתו אשר עוברת לדמים. ומאחר ולדמים אף פעם לא היתה קדושה מהסוג של **קדוש למצותו**, שבעה טובי העיר כבית דין יכולים להפקיע מהם קדושה. לעומתו

שלבית כנסת שיש לו בעלים, והבעלים יכולים לתיתו במתנה, ממילא הם יכולים להפקיע קדושה על ידי מתנה בלבד.

לעומת זאת, המאן דאמר שאוסר לתת בית כנסת במתנה, סובר שפדיון הקדש אינו על ידי קנין, אלא זהו דין של **פדיון**. כלומר, זהו דין של **חילול על דמים**. למאן דאמר הזה, בהקדש אין מתנה לא רק משום שאין שם בעלים שיוכלו לתת במתנה, אלא משום שאין דין של פדיון על ידי מתנה, מכיוון שפדיון נעשה על ידי דמים והוא דין של **חילול**, ובמכירת בית כנסת הקדושה עוברת לדמים.

לאור זאת נראה שישנה מחלוקת בשאלה מהו הדין כשפודים חפץ מן ההקדש. למאן דאמר אחד, ההיכי תמצו לעשות זאת הוא על ידי **פדיון**, אבל למעשה זהו דין של **קנין**, שההקנאה היא שמפקיעה קדושה. בעוד שלמאן דאמר השני, זהו דין של **חילול**, הקובע שצריך לפדות את החפץ מן ההקדש על דמים. ממילא דין זה שייך רק אם **מוכרים** בית כנסת, שאז קדושתו

ורבינא. נראה שלדעת הרמב"ם, יסוד המחלוקת בין רב אחא לרבינא אינו בדיני **בית כנסת** אלא בדיני **הקדש**, וכדלהלן.

מאן דאמר שמותר לתת בית כנסת במתנה ולפיכך פוקעת קדושתו, סובר שבהקדש ניתן להפקיע קדושה רק על ידי פדיון, כלומר על ידי דמים. אלא שמאן דאמר זה סובר, שבהקדש אין זה דין של **פדיון** אל של **קנין**. כלומר, הגזבר מקנה חפץ מן ההקדש לפלוני והקנין הוא שמפקיע את הקדושה. חילול הקדש על ידי פדיון זוהי למעשה פעולת קנין, והקנין הוא שמפקיע מן החפץ את הקדושה (ולא הדמים), והעובדה שהדמים נתפסים בקדושה – זו **תוצאה** בלבד (כי בהקדש – הבעלים הוא 'גבוה'. כלומר, הגזבר הוא רק יד' של גבוה).

על כן, כאשר הגזבר מוכר חפץ השייך להקדש, הוא יכול למוכרו רק על ידי דמים, אך מה שמפקיע את הקדושה זהו **הקנין**, כלומר המקח והממכר ולא הדמים, ומה שהקדושה עוברת לדמים – זוהי הלכה בדיני הקדש. לכן המאן דאמר הזה סובר,

מתחללת על הדמים, אולם אם רק נותנים אותו במתנה אין לקדושה על מה לחול.

על פי זה, נראה לבאר את דברי הגמרא לשיטת הרמב"ם באופן הבא: "חד אסר וחד שרי. מאן דאסר – בהאי תפקע קדושתה (שהרי נחוצים דמים כדי להפקיע קדושה). ומאן דשרי – אי לאו דהוה ליה הנאה מיניה, לא הוה יהיב ליה (כלומר צריך קנין ולא דווקא דמים. החשוב הוא שהמתנה תהא מוצדקת על ידי כל אנשי העיר, משום שהם הבעלים על בית הכנסת להקנותו לצורכם,

ואף שאינם מקבלים דמים תמורתו, מכל מקום די בכך שיש כאן הקנאה) הדר הוה ליה מתנה כזביני (מכיוון שיש לכל בני העיר הנאה בזה שנעשה מבית הכנסת דבר חשוב עבור כל בני העיר, יש כאן הקנאה, וההקנאה היא שמפקיעה את קדושת בית הכנסת)".

1. מגילה כו, ב.
2. רש"י מגילה כו, ב ד"ה 'חלופי'.
3. ת, א מדפי הרי"ף.
4. פ"א, ה"כ.

פרק ה. קדושת בית כנסת וקדושת בית מדרש

שעה", שמזה משמע שתלמוד תורה כנגד כולם. כלומר, לפי רב פפי יש יותר קדושה לדבר שיחדו אותו לצורך קיום מצוה מסויימת, כגון מצות תלמוד תורה, מדבר שיחדוהו למצות תפילה.

לעומת זאת סובר רב פפא, **שכתשמיש מצוה**, קדושת בית כנסת גדולה יותר מקדושת בית מדרש, בגלל המצוה המיוחדת שקיימת להתפלל בבית הכנסת. כלומר, מלבד המצווה של תפילה בציבור יש מצוה להתפלל בבית הכנסת אף שמתפללים בו ביחידות³, וזאת על פי הנאמר במסכת **ברכות**⁴: "אין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר: לשמוע אל הרינה ואל התפילה – במקום רינה שם תהא תפילה".

סברת רב פפא היא, שתשמיש מצוה הוא מקום שיחדוהו לקיום מצוה, ויש הבדל בין מקום שיחדוהו לקיום

א. בגמרא¹ נחלקו רב פפי ורב פפא, אם מותר לעשות מבית כנסת בית מדרש. לדעת רב פפי מותר, ולדעת רב פפא אסור. על כך אמר רב אחא: "כוותיה דרב פפי מסתברא, דאמר רבי יהושע בן לוי, בית הכנסת מותר לעשותו בית המדרש". בפרק א התבאר, שלדעת הרמב"ן יש לבית כנסת דין של תשמיש מצווה, בעוד שלדעת הר"ן יש לו קדושה, מעין קדושת בית המקדש. לאור מחלוקת ראשונים זו, יש לבאר את מחלוקת רב פפי ורב פפא, בנוגע לשאלה אם קדושת בית מדרש גדולה מקדושת בית כנסת או להיפך.

ב. לפי הרמב"ן סובר רב פפי, **שכתשמיש מצוה** קדושת בית המדרש גדולה מקדושת בית כנסת, משום שבמסכת **שבת**² מבואר, שרבא ראה את רב המנונא מאריך בתפילתו ואמר לו, "מניחין חיי עולם ועוסקים בחיי

בית הכנסת גדולה יותר ממעלת המקום של בית המדרש, משום שייחדו את בית הכנסת למצות תפילה, ויש בו דין וקיום מיוחד בכך שמתפללים בו. לאור זאת, בית כנסת נחשב יותר תשמיש מצוה לדעת רב פפא, מאשר בית מדרש.

ג. **לדעת הר"ן** הסובר שקדושת בית כנסת נובעת מדין מקדש מעט, יהיה הסבר המחלוקת בין רב פפי לרב פפא כדלהלן. במקדש היו שני חלקים, העזרה וקודש הקודשים. קדושת קודש הקודשים היתה גדולה מקדושת העזרה⁵. אמנם רוב עבודות המקדש נעשו בעזרה, בעוד שלקודש הקודשים נכנס הכהן הגדול רק פעם בשנה, כדי להקטיר קטורת ולהזות מדם השעיר על בין הבדים. אך בכל זאת, קדושת קודש הקודשים נבעה מכך שהארון שבו הלוחות היה מונח בו.

קודש הקודשים הוא מקום התורה, בעוד שהעזרה שבה נעשו שאר עבודות המקדש מקבילות למקום תפילה. כלומר, קודש

מצוות, לבין מקום שייחדו לקיום מצות תפילה. הבדל זה מתבטא בכך, שאין עניין מיוחד ללמוד תורה דווקא בבית המדרש, אלא אדם יכול ללמוד בכל מקום. ואף אם אדם לומד בבית המדרש, אין בזה **קיום מיוחד** של מצוות תלמוד תורה. אבל יש **קיום מיוחד** להתפלל דווקא בבית הכנסת, משום שהוא מקום קבוע לתפילה.

לדעת רב פפא, בזה שמייחדים בית כנסת למצות תפילה – זה גופא מאפשר **קיום מיוחד** של תפילה, בניגוד למצב שייחדו בית מדרש למצות תלמוד תורה, שאין בלימוד בתוכו קיום מיוחד של מצות תלמוד תורה, משום שאדם למד במקום שחפץ.

רב פפא מסכים לרב פפי שתלמוד תורה כנגד כולם, ויש יותר ערך סגולי לתלמוד תורה מאשר לתפילה. אולם רב פפא סובר, שמצד מעלת המקום, תלמוד תורה בבית המדרש דווקא אינה מעלה כה גדולה, היות ומצד תשמיש מצוה, אין מצוה ללמוד דווקא בבית המדרש. מצות תלמוד תורה גדולה יותר ממצות תפילה. אבל מעלת המקום של

רינה". בעוד שבבית המדרש אין דין ללמוד דווקא בו ואין בלימוד בו קיום מיוחד. ומאחר שאין הלכה מיוחדת לעשות מקום המיוחד ללימוד תורה, הרי שקדושת בית המדרש מצד קדושת השכינה שבו קטנה מקדושת בית הכנסת.

הקודשים מקביל לבית המדרש והעזרה מקבילה לבית הכנסת. לכן, כדי לדעת מה קדוש יותר – בית מדרש או בית כנסת, צריך ללמוד מה היה יותר קדוש בבית המקדש. לדעת רב פפי קדושת בית מדרש גדולה מקדושת בית כנסת, כשם שקדושת קודש הקודשים גדולה מקדושת העזרה. אולם לדעת רב פפא, הנאמר

לעיל נכון לגבי בית המקדש בלבד, משום שבית המקדש [או המשכן] נקרא "משכן העדות". כלומר, ישנו דין מיוחד שתהא בבית המקדש **קביעות של תורה**, ולכן גם הסנהדרין ישבו בלשכת הגזית – במקום תורה, כפי שאומרים חז"ל: "מלמד שהמקום גורם"⁶. אבל בבית הכנסת יש דין שהמקום יהיה קבוע לתפילה, משום שיש קיום להתפלל דווקא במקום שקבוע לתפילה, "במקום

1. מגילה כו, ב - כז, א.
2. י, א.
3. רמב"ם הלכות תפילה פ"ח, ה"א.
4. ו, א.
5. גם בקודש הקודשים יש מדרגות בקדושה. הגמרא במנחות (כו, ב) קובעת, שמקום אחד בקודש הקודשים יותר קדוש והוא בין הבדים שבהם מונח הארון, ולדעת רבי יהודה אדם שנכנס לקודש הקודשים אינו חייב מיתה, אלא אם כן נכנס לבין הבדים, משום שקדושת קודש הקודשים נובעת מן הארון, שקדושתו נובעת מן הלוחות וקדושת הלוחות היא קדושת התורה. לכן, בבית שני שחסרו לוחות לא עשו ארון, כי אין דין של ארון ללא לוחות.
6. עבודה זרה ח, ב. סנהדרין יד, ב.

פרק ו. כורסיא, פריסא, תיבוטא דאירפט וניצול תשמישי קדושה

תשמיש קדושה, אזי היא נחשבת תשמיש קדושה, בניגוד לשולחן שרוב הזמן אינו נחשב תשמיש קדושה ואף לא תשמיש דתשמיש. בהמשך הגמרא: "אמר רבא, מריש הוה אמינא פריסא תשמיש דתשמיש הוא. כיוון דחזינא דעיפי ליה ומנחי סיפרא עלויה, אמינא תשמיש קדושה הוא ואסור". כלומר, הפריסא שהיא היריעה שפורסים סביבות הארון מבפנים², משמשת לנוי **רוב הזמן** ולכן דינה לכאורה תשמיש דתשמיש. אולם מאחר **שלפעמים** כופלים אותה תחת ספר התורה וספר התורה נסמך עליה, דינה כתשמיש קדושה. עוד אמר רבא שם: "האי תיבוטא דאירפט, מיעבדה תיבה זוטרת שרי, כורסיא אסיר". כלומר, ארון קודש שנתקלקל ונפרד מחיבורו³ – מותר לעשות ממנו ארון קודש קטן, אך אסור לבנות ממנו בימה. לכאורה הדבר

בגמרא¹: "אמר רבא, מריש הוה אמינא האי כורסיא תשמיש דתשמיש הוא ושרי. כיוון דחזינא דמותבי עלויה ספר תורה, אמינא תשמיש קדושה הוא ואסור". בבאור דברי רבא נראה לומר, שאינו בא לתאר מציאות מהו אופן הנחתו של ספר התורה על הבימה (על מפה או ללא מפה). כוונת דבריו היא לשלול דין של תשמיש קדושה מסתם שולחן שמניחים עליו ספר תורה, היות והדבר נחשב אקראי. לעומת זאת, הנחת ספר תורה פעם אחת או מספר פעמים על הבימה ללא מפה, אינה נחשבת אקראי. הסיבה לכך היא, משום שהבימה מיועדת להנחת ספר התורה עליה כל הזמן. אלא **שרוב הזמן** הבימה הינה תשמיש דתשמיש, כי מניחים את ספר התורה על גבי הבימה על מפה. על כן, אם רוב הזמן הבימה נחשבת תשמיש דתשמיש, **ולפעמים** היא

קודש שבלה ארון קודש קטן. חידושו הוא בזה, שארון קודש שבלה צריך גניזה, משום שאינו יכול יותר לשמש כארון קודש. ניתן היה לומר שאף שרק חלק מן הארון בלה, בכל זאת כל הארון טעון גניזה. מכל מקום רבא מחדש שאין הדבר כן, אלא ניתן לעשות ממנו ארון קודש קטן, ורק על החלק שבלה חל דין גניזה. אלא שלכאורה ניתן להקשות, מדוע בימה שעליה מפה נחשבת תשמיש דתשמיש, הרי מה שתומך את ספר התורה הוא הבימה ולא המפה, אף שספר התורה מונח עליה. כמו כן, במה שונה דין בימה שעליה מפה, שנחשבת תשמיש דתשמיש, מדין ארון הקודש שבתוכו יריעה שתמיד נחשב תשמיש קדושה.

צריך לומר שיש **קיום מיוחד** להניח ספר תורה בארון הקודש. דין זה מבואר **ברמב"ם**⁴, הקובע: "מצוה לייחד לספר תורה מקום... דברים שבלוחות הברית הן הן שבכל ספר". דהיינו, כל ספר תורה הוא בבחינת לוחות. משמעות הדבר היא, שכשם שבלוחות היה דין של "ועשית לך ארון עצי", כך

תמוה, שכן גם לבימה יש דין תשמיש קדושה. צריך לומר, שקדושת ארון קודש גדולה מקדושת בימה, אף על פי ששניהם נחשבים תשמיש קדושה. ניתן להסביר זאת בשני אופנים שונים: א. משום שספר התורה מונח בארון הקודש בקביעות, בעוד שעל הבימה הוא מונח באופן ארעי. ב. משום שהבימה נחשבת בעצם תשמיש דתשמיש, אלא שיש לה דין תשמיש קדושה, מכיוון שמשתמשים בה באקראי להניח עליה ספר תורה ללא מפה. לכן קדושתה פחותה מארון קודש שנחשב כל הזמן תשמיש קדושה. הנפקא מינה בין שני ההסברים הנ"ל היא, במצב שהבימה ללא מפה באופן קבוע. לפי ההסבר הראשון קדושת ארון הקודש גדולה מקדושת הבימה משום שהדין הוא על משך הזמן בו נמצא ספר התורה בארון הקודש לעומת הבימה. אך לפי ההסבר השני, בימה שאף פעם לא פורסים עליה מפה, תהא קדושה במידה שווה לארון קודש. רבא קובע בדין תיבוטא דאירפט, שמתר לעשות מארון

בדבר שנחשב תשמיש קדושה, כדי לממן הוצאות כספיות שהיו צריכות להיות למשפחת המת לצורך המת, מכיוון שהדבר נחשב **לניצול** תשמיש קדושה שלא לייעודו. אבל כאשר מדובר במת מצוה הדבר מותר, כי בעשיית תכריכי מת מצוה ממטפחות שבלו, אין מי שההוצאה הכספית מוטלת עליו.

בגמרא⁶ נדונה השאלה בדבר מכירת ספר תורה ישן ליקח בו חדש, ולפי אחת האפשרויות תולה הגמרא שאלה זו בשאלה אחרת – אם מותר להעביר מטפחת של ספר תורה אחד לספר תורה אחר. ומכיוון שהכרעה בשאלה אודות מכירת ספר תורה היא לחומרא, ממילא אסור גם להעביר מטפחת מספר תורה אחד לשני. בראשונים מבואר שמטפחת השייכת לספר תורה של בית הכנסת, מותר להעבירה לספר תורה אחר של בית הכנסת, מכיוון שהתורם תרם על תנאי שישתמשו במטפחת לכל ספרי התורה. אבל מספר תורה פרטי, אסור להעביר מטפחת לספר תורה אחר. הסיבה לכך היא כפי שנכתב לעיל, שאסור לנצל

יש דין לעשות ארון קודש לכל ספר תורה. בשל כך, ארון הקודש נחשב תמיד תשמיש קדושה, גם כאשר ספר התורה שבו מונח על הפריסא [יריעה], או כאשר הוא מכוסה במעיל, משום הדין המיוחד שספר תורה צריך להיות מונח בארון קודש.

בהמשך הגמרא: "אמר מר זוטרא, מטפחות ספרים שבלו עושין אותן תכריכין למת מצוה וזו היא גניזתן". בגמרא במסכת שבת⁵ מבואר, שאדם שמת דומה לספר תורה שנשרף. כלומר, לאדם יש מעין אותה קדושה שיש לספר תורה. לכן, שימוש במטפחות ספר תורה שבלו לצורך מת אינו משנה לכאורה את ייעודן ובשל כך הדבר מותר.

השאלה היא, מדוע לדעת מר זוטרא, ניתן להשתמש במטפחות אלו רק לצורך תכריכין למת מצוה, ולא לצורך תכריכין למת שאינו מת מצוה. נראה, שמאחר שלמטפחות יש דין של תשמיש קדושה, אסור להשתמש בהם לצורך דבר שמשפחת המת אמורה היתה בלאו הכי לשלם עליו כסף. כלומר, אסור להשתמש

עליו את חברו ובכך מנצל תשמיש קדושה. מסקנת הגמרא היא, שמכיוון שאי אפשר לגלול ספר תורה אלא דף אחד על חברו, ממילא מותר להניח ספר תורה אחד על חברו, אפילו כאשר אפשר באופן אחר. כיוון שאם אנו מתירים כאשר אי אפשר אחרת בגלילה, יש צורך להתיר לחלוטין, אפילו במצב שאפשר להניח ספר תורה שלא על גבי ספר תורה אחר.

תשמיש קדושה כדי לחסוך כסף. בדומה לזה מבואר בהמשך הגמרא, שמותר להניח ספר תורה אחד על חברו כאשר אי אפשר להניחו בדרך אחרת. מברייתא זו מנסה הגמרא להוכיח את הדין דלעיל, בדבר מכירת ספר תורה ישן ליקח בו חדש. הקשר הדברים בין הנחת ספר תורה על גבי ספר תורה אחר, לבין מכירת ספר תורה ישן לקניית ספר תורה חדש הוא, שבהנחת ספר תורה אחד על גבי חברו נעשה ניצול של תשמיש קדושה (ארון הקודש הקיים). שהרי מאחר ואין מקום בארון הקודש הנוכחי לשני ספרי תורה, היה צורך לקנות ארון קודש גדול יותר, שיש בו כדי להכיל שני ספרי תורה בעמידה, ובמקום זה הוא מנצל ספר תורה אחד כדי להניח

1. מגילה כו, א.
2. רש"י מגילה כו, א ד"ה 'פריסא'.
3. רש"י מגילה כו, א ד"ה 'דאירפט'.
4. הלכות תפילין ומזוזה וספר תורה פ"י, ה"י.
5. קה, ב.
6. מגילה כז, א.

פרק ז. מכירת בית כנסת של רבים ליחיד ומכירה על תנאי

שישנם שני אופנים למכור בית כנסת: א. **מכירה כפדיון** – קדושת בית הכנסת מתחללת על הדמים ובית הכנסת יוצא לחולין. ב. **מכירה כבית כנסת** – בית הכנסת נשאר בקדושתו והדמים חולין. דברי בעל המאור מהווים לכאורה חידוש, שכן נקוט בידינו שקדושת בית כנסת היא מעין קדושת בדק הבית, שבנוגע לה אין דין שניתן למכור חפץ השייך לבדק הבית כבדק הבית, אלא רק כפדיון. דהיינו, החפץ השייך לבדק הבית שנמכר יוצא לחולין והדמים נתפסים בקדושה. לדעת בעל המאור במכירת בית כנסת **כפדיון** אין חובה הלכתית לפי רבי מאיר למוכרו לרבים, כי במכירה מסוג זה בית הכנסת לא נשאר בקדושתו. אולם במכירת בית כנסת כבית כנסת, מחייב רבי מאיר למוכרו לרבים דווקא. כי במכירה באופן זה, בית הכנסת צריך להישאר בקדושתו. ולכן

א. **במשנה**¹ נאמר: "אין מוכרין את של רבים ליחיד מפני שמורידין אותו מקדושתו, דברי רבי מאיר. אמרו לו, אם כן אף לא מעיר גדולה לעיר קטנה". **ובגמרא**²: "שפיר קאמרי ליה רבנן לרבי מאיר. ורבי מאיר – מעיר גדולה לעיר קטנה מעיקרא קדישא השתא נמי קדישא, מרבים ליחיד ליכא קדושה. ורבנן – אי איכא למיחש, כי האי גוונא נמי איכא למיחש משום ברוב עם הדרת מלך".

דעתו של רבי מאיר צריכה עיון, שכן מכירת בית כנסת גורמת ליציאתו לחולין ומדוע צריך למוכרו לרבים דווקא? כלומר, מדוע כאשר בית הכנסת נמכר לצורך שימוש בו כאולם ספורט, צריך לדעת רבי מאיר למוכרו לרבים דווקא. וכי יש עניין שאולם ספורט זה יהיה דווקא אולם ספורט של רבים?! שיטת **בעל המאור**³ היא,

קדושתו. לכן, כאשר רבי מאיר טוען שבבית הכנסת של יחיד ליכא קדושה, אין כוונתו לכל דבר שבקדושה, אלא דווקא לאמירת קדושה שבחזרת הש"ץ, משום שאמירת קדושה זו אינה רק קיום של "ונקדשתי בתוך בני ישראל"⁵, או של "כי שם ה' אקרא הבו גודל לא-להינו"⁶, אלא קיום של **תפילה בשלמות** – דבר שמתאפשר בציבור בלבד.

לקביעה הני"ל ישנה השלכה הלכתית כאשר מתפללים בשעת הדחק תפילה קצרה, בה מתפלל הש"ץ בקול עד 'האל הקדוש' ומשם ממשיך בלחש. יש שנוהגים להמתין עד 'האל הקדוש' ואחר כך להתחיל שמונה עשרה. אולם הנכון יותר הוא, להתחיל תפילת שמונה עשרה עם הש"ץ. הסיבה לכך היא, שלתפילה קצרה הנאמרת בשעת הדחק אין קיום של תפילה בציבור, היות ואין בה חזרת הש"ץ, ותפילת הש"ץ בקול עד 'האל הקדוש' אינה נחשבת חזרת הש"ץ, אלא היא נאמרת כדי לאפשר אמירת קדושה, היות וקדושה יכולה להאמר רק במסגרת תפילה. נמצא, שאם

מכירתו חייבת להיות לרבים דווקא, משום שמכירתו ליחיד תגרום להפחתת קדושתו, היות ולדעת רבי מאיר קדושת בית כנסת של רבים גדולה מקדושת בית כנסת של יחיד, כיוון שמקום המיוחד לתפילת הרבים, מקודש ממקום שמיוחד לתפילת היחיד.

על דברי רבי מאיר "מרבים ליחיד ליכא קדושה", כתב רש"י⁴ שאין אומרים דבר שבקדושה בפחות מעשרה. צריך לומר שרש"י סובר, שמכיוון שלא אומרים קדושה בתפילת שמונה עשרה בבית כנסת של יחיד, כי רק יחיד מתפלל שם, דבר זה גורם שקדושת בית כנסת של המקום פחותה מזו שבבית כנסת של רבים, בה נאמרת קדושה בתפילת שמונה עשרה. השאלה היא מדוע אי אמירת דבר שבקדושה מפחיתה את דרגת קדושת בית הכנסת.

בטעם הדבר יש לומר, שקדושת בית כנסת נובעת מכך שיחדו את המקום לתפילה. ומכיוון שלכתחילה יש מצוה להתפלל בבית כנסת דווקא, ויש בזה קיום מיוחד, מכאן גם נובעת

שנאמרת בה היא תפילה ללא אמירת קדושה.

את שיטת חכמים יתכן להסביר באחד משני אופנים:

א. לדעתם קדושה שנאמרת במסגרת תפילת שמונה עשרה, אינה מקנה תפילה בשלמותה. כלומר, אמירת קדושה אינה קיום בתפילה, אלא קיום בפני עצמו של "ונקדשתי בתוך בני ישראל", וממילא התפילה תמיד נחשבת תפילה בשלמותה, רק שחסר בה קיום של "ונקדשתי" כשהיא נאמרת ביחיד. לפי הסבר זה, אין הבדל בין קדושת בית כנסת של רבים לקדושת בית כנסת של יחיד.

ב. קדושה היא קיום בתפילה (בנוסף לזה שהיא קיום של "ונקדשתי"), ותפילת שמונה עשרה ללא אמירת קדושה אינה תפילה בשלמותה. אלא שחכמים סבורים, שאף שהתפילה אינה בשלמותה, אין הדבר גורע מקדושת המקום, היות והמקום מצד עצמו מיועד לתפילה.

ג. **במשנה**⁸ נאמר: "אין מוכרין בית הכנסת אלא על תנאי שאם

הציבור אינו מתחיל להתפלל תפילת שמונה עשרה עם הש"ץ בתפילה קצרה, יהיה לציבור קיום של "ונקדשתי בתוך בני ישראל", אך לא קיום של קדושה בתוך תפילה, כי קדושה צריכה להאמר בתוך תפילתם, בעוד שבמצב זה רק הש"ץ מתפלל ולא הציבור. דין זה נובע מכך שקדושה היא **חלק** מהקיום של תפילה⁷, ותפילה בלי קדושה אינה תפילה **בשלמותה**.

זוהי טענת רבי מאיר ש"מרבים ליחיד ליכא קדושה", כלומר אין אמירת קדושה, מה שגורם שתפילת היחיד אינה תפילה בשלמותה. ולא רק שחסר ליחיד את הקיום של מנין, של "ונקדשתי בתוך בני ישראל", אלא חסר לו גם את הקיום של תפילה שלמה. ומאחר שמה שקובע את קדושת בית הכנסת היא העובדה שהמקום מיוחד לתפילה, ויש מצוה לקבוע מקום תפילה, הרי שלדעת רבי מאיר בית כנסת של רבים שמיוחד לקביעת תפילה בשלמותה, מקודש יותר מבית כנסת של יחיד שמיועד גם כן לתפילה, אך לא לתפילה בשלמותה, כי תפילת היחיד

ירצו יחזירוהו, דברי רבי מאיר. וחכמים אומרים: מוכרין אותו ממכר עולם, חוץ מארבעה דברים – למרחץ, ולבורסקי, לטבילה ולבית המים. רבי יהודה אומר: מוכרין אותה לשם חצר, והלוקח מה שירצה יעשה".

בסעיף א הובאה שיטת בעל המאור, לפיה רבי מאיר מתיר למכור בית כנסת של רבים ליחיד רק באופן של פדיון, כי בדרך זו לא נשאר בית הכנסת בקדושתו. אולם למכור בית כנסת של רבים ליחיד **כבית כנסת** אוסר רבי מאיר, כי על ידי כך מופחתת קדושתו. לדעת בעל המאור, במשנה שהובאה לעיל בסעיף א מדובר על מכירת בית כנסת כבית כנסת, ולכן אסור למכור בית כנסת של רבים ליחיד. אולם במשנה שהבאנו בסעיף זה מדובר על מכירת בית כנסת בדרך של פדיון, בה עוברת הקדושה מבית הכנסת לדמים, ולכן מחייב רבי מאיר תנאי במכירתו שאם ירצו יחזירוהו.

אולם לדעת רש"י⁹, מחייב רבי מאיר תנאי גם כשהמכירה אינה בדרך של פדיון אלא בדרך

של מכירת בית כנסת, שהרי אמר רש"י: "ואפילו מרבים לרבים אסר רבי מאיר מכירת חלוטין, דדרך ביזיון הוא, כלומר – אין בעיניו לכלום". אלא שרש"י סותר את עצמו, כי בגמרא לעיל כתב רש"י¹⁰ שלפי חכמים לא רק שמותר למכור בית כנסת מרבים ליחיד, אלא אף להופכו לתשמיש חול.

לפי פרש"י, אין מדובר במכירת בית כנסת כבית כנסת. כי אם היה מדובר באופן של מכירה כבית כנסת, היה רש"י צריך לומר – אלא לא חיישינן ומוכרים מרבים ליחיד, בעוד שרש"י אומר שמוכרים לכל דבר, שמזה מוכח שמדובר במכירה בדרך של פדיון. לפי זה צריך להסביר מהו הפשט בדברי רבי מאיר, האומר שאין מוכרים מרבים ליחיד, שהרי אם מדובר במכירת בית כנסת בדרך של פדיון, מותר למוכרו גם לתשמיש חול.

לכן צריך לומר, שרש"י חולק על בעל המאור, וזוהי גופא המחלוקת בין רבי מאיר לחכמים: לדעת רש"י ובעל המאור, לפי רבי מאיר ישנם שני אופני מכירה

קטנה, דבר שיביא לירידה בקדושת בית הכנסת. בשל כך סבורים חכמים שניתן למכור בית כנסת רק בדרך של פדיון, וכיוון שבדרך זו עוברת הקדושה לדמים, ניתן לעשות מהמקום מה שחפצים.

לשיטת חכמים, אם ירצו למכור בית כנסת כבית כנסת יאלצו למוכרו בדרך של פדיון, דבר שיביא לכך שקדושתו תפקע והדמים יתפסו בקדושה והקונה יוכל לחזור ולהקדיש את המקום כבית כנסת.

בשולי הדברים יש להעיר, שלדעת רבי יהודה אם נכתב בשטר המכירה שבית הכנסת נמכר לשם בורסקי, מהווה הדבר ביזיון, ולכן סובר רבי יהודה שמוכר את בית הכנסת באופן סתמי "והלוקח מה שירצה יעשה".

מהמשנה ניתן היה להבין, שלפי חכמים מוכרים את בית הכנסת ממכר עולם חוץ מארבעה דברים, והאיסור להפוך את בית הכנסת לאחד מארבעת הדברים הנחשבים ביזיון מוחלט, חל על הקונה בלבד. אולם **ברמב"ם**¹¹

לבית כנסת, כנ"ל. כאשר בית כנסת נמכר בדרך של פדיון, עוברת הקדושה לדמים ובית הכנסת יוצא לחולין. וכאשר בית כנסת נמכר כבית כנסת, הדמים אינם נתפסים בקדושה, אך בית הכנסת נשאר בקדושתו. ובמשנה שהבאנו בסעיף הקודם, מדובר על מכירה באופן זה.

רש"י נחלק על בעל המאור, וסובר שחכמים חולקים על רבי מאיר בעצם ההכרה בשני אופני מכירת בית כנסת, היות שקדושת בית כנסת היא מעין קדושת בדק הבית, והדרך היחידה למכור חפץ השייך לבדק הבית היא בדרך של פדיון, כלומר שהדמים נתפסים בקדושה והחפץ יוצא לחולין. ממילא, כאשר רש"י מסביר את שיטת חכמים, בזה גופא הוא חולק על שיטת בעל המאור.

לפי פירוש רש"י, טוענים חכמים כלפי רבי מאיר, שאם ניתן למכור בית כנסת כבית כנסת כך שהדמים אינם נתפסים בקדושה ובית הכנסת בקדושתו עומד, אזי אי אפשר יהיה למכור בית כנסת אפילו מרבים לרבים, כי תמיד יהיה הבדל בין עיר גדולה לעיר

1. מגילה כז, ב.
 2. מגילה כז, ב.
 3. מגילה ח, ב מדפי הרי"ף ד"ה 'אין מוכרין'.
 4. מגילה כז, ב ד"ה 'ליכא'.
 5. ויקרא כב, לב. ועיין ברכות כא, ב.
 6. דברים לב, ג.
 7. ראיה לדבר, מכך שבברכות (כא, ב) יש מאן דאמר הסובר שיחיד אומר קדושה, ומשמע שקדושה היא חלק מתפילת שמונה עשרה ולא רק קיום נפרד של "ונקדשתי בתוך בני ישראל".
 8. מגילה כז, ב.
 9. מגילה כז, ב ד"ה 'אלא על תנאי'.
 10. מגילה כז, ב ד"ה 'ורבנן אמרי'.
 11. הלכות תפילה פי"א, הי"ז.
- מבואר שהאיסור חל גם על המוכר, ועליו לדאוג לכך שבשטר המכירה יהיה מפורש שאסור ללוקח להפוך את בית הכנסת לאחד מהדברים הנחשבים לביזיון מוחלט. לשון הרמב"ם הוא: "בני הכפר שרצו למכור בית הכנסת שלהן או לבנות בדמיו בית הכנסת אחר, או לקנות בדמיו תיבה או ספר תורה, צריכין להתנות על הלוקח שלא לעשות אותו לא מרחץ ולא בורסקי... ולא בית הטבילה ולא בית המים".

פרק ח. קדושת ארבע אמות של תפילה

א. בגמרא¹: "אמר רב יהודה אמר שמואל: מותר לאדם להשתין מים בתוך ארבע אמות של תפילה. אמר רב יוסף: מאי קא משמע לן, תנינא – רבי יהודה אומר מוכרין אותה לשום חצר ולוקח מה שירצה יעשה. ואפילו רבנן לא קאמרי אלא בית הכנסת דקביע קדושתיה, אבל ארבע אמות דלא קביע קדושתיהו, לא. תני תנא קמיה דרב נחמן: המתפלל מרחיק ארבע אמות ומשתין, והמשתין מרחיק ארבע אמות ומתפלל. אמר ליה: בשלמא המשתין מרחיק ארבע אמות ומתפלל, תנינא – כמה ירחיק מהן ומן הצואה ארבע אמות. אלא המתפלל מרחיק ארבע אמות ומשתין למה לי, אי הכי קדשתינהו לכולהו שבילי דנהרדעא. תני – ישהה. בשלמא משתין ישהה כדי הילוך ארבע אמות, משום ניצוצות. אלא מתפלל ישהה כדי הילוך ארבע אמות למה לי. אמר רבי אשי: שכל ארבע אמות תפילתו סדורה

בפיו ורחושי מרחשן שפוותיה". בנוגע לקביעת הגמרא "אבל ארבע אמות דלא קביעא קדושתיהו לא", מעיר **הריטב"א²**, שלדעת חכמים אין קדושה ברחובה של עיר, במובן שקדושה זו לא נתפסת בדמים בלבד. אבל מכל מקום אסור להשתין ברחובה של עיר, ובזה שונה דינה מארבע אמות של תפילה בהם מותר להשתין. הסיבה להבחנה זו היא, שרחובה של עיר הוא מקום המיוחד לתפילה מספר פעמים בשנה בתעניות ציבור, בעוד שלארבע אמות של תפילה אין אפילו את הקביעות הפחותה ביותר לתפילה.

ב. בנוגע לשאלת שונה המשניות את רב נחמן "אי הכי קדשתינהו לכולהו שבילי דנהרדעא", יש לתמוה, שהרי כדי שהמקום יתקדש כמקום תפילה עליו להיות שייך למתפלל בו, בעוד ששבילי דנהרדעא אינן שייכים לעוברי

צריך שמישהו יתפלל במקום, ולא דווקא אותו אדם שייחדו לתפילה.

בדומה לזה ניתן לשאול, מה יהיה הדין אם אדם ייחד נרתיק לתפילין ועדיין לא הניח בו תפילין, ובא אדם אחר והניח בו תפילין. מדברי הגמרא הזאת עולה, שהנרתיק התקדש כתשמיש קדושה, ומה שאמרנו שכדי לקדש את המקום או את החפץ, החפץ או המקום צריך להיות שלו – זה רק **בתחילת** הייחוד וההזמנה. כלומר, רק אדם שהנרתיק או המקום שלו יכול להזמין או לייחדו, אבל **להחיל** קדושה יכול (לפי הגמרא הזאת) גם מי שהמקום או הנרתיק אינם שייכים לו.

ג. על דברי רב אשי "שכל ארבע אמות תפילתו סדורה בפיו ורחושי מרחשן שפוותיה", יש לתמוה – הרי המתפלל כבר סיים את תפילתו. צריך לומר, שבמשך זמן של שיעור ארבע אמות מרגע שסיים המתפלל את תפילת שמונה עשרה, הוא עדיין 'עומד לפני ה'". ממילא ישנה נפקא מינה

דרכים, ואין אדם אוסר דבר שאינו שלו³.

צריך לומר, שלהלכה אנו פוסקים שהמתפלל אינו מקדש את המקום שהתפלל בו, משום שכדי לקדש את מקום התפילה צריך לייחד את המקום לבית כנסת, לתפילה, ומכיוון שצריך "להזמין" את המקום, אזי רק מי שהמקום שייך לו – יכול לייחדו לתפילה. אולם סוגיית הגמרא כאן סוברת, שאפילו אם לא מייחדים את המקום לתפילה, המקום מתקדש על ידי התפילה בו, וממילא הגמרא סוברת, שאם **העובדה שהתפללו** מחילה קדושה על המקום, אזי גם אם המקום אינו שייך למתפלל, אפשר להחיל עליו קדושה. אלא שאליבא דהלכתא הדבר אינו כן, אלא רק אם מייחדים את המקום לתפילה בזה הוא מתקדש.

הנפקא מינה לכך תהיה במצב שאדם ייחד מקום לבית כנסת ועדיין לא התפלל בו, ובא אדם אחר והתפלל במקום. מהגמרא משמע שהמקום התקדש, שהרי לשון הגמרא הוא "אי הכי קדשתיהו", כלומר –

של יזה אלי ואנוהו' במצות תפילה, בזה שמקיימים את המצוה בצורה הולמת.

בדין יזה אלי ואנוהו' ישנם שני צדדים: א. שהחפצא של המצוה יהיה נאה, כגון אתרוג מהודר. ב. שהמצוה תעשה באופן מכובד, כגון כיסוי דם שחיטה ביד ולא ברגל, כדי שלא יהיו מצוות בזויות עליו. אדם שמכסה דם שחיטה ברגל מראה שאין המצוות חשובות בעיניו. ממילא, לא רק שיש עניין לא לעשות מצוה בצורה הנראית בזויה בעיניו, אלא יש גם דין לעשות מצוה בצורה הנראית חשובה בעיניו.

לכן, רבי זכאי היה קובע ומייחד מקום לתפילה רק במקום שלא השתינו בו. בזה הראה שהמצוה חשובה בעיניו, ובכך הידר במצות תפילה. כלומר, יתכן שרבי זכאי היה משתין בשבילי נהרדעא. אולם בביתו, בחצרו או בסביבתו הקרובה – שם קבע רבי זכאי מקום לתפילתו רק במקום שלא השתינו בו. הקיום של הנהגה זו הוא קיום במצות תפילה, וקיום זה בא לידי ביטוי בכך שרבי זכאי התפלל תמיד

להלכה, שלא רק שאסור להשתין עד שחולף זמן של מהלך ארבע אמות, אלא אסור גם לעשות שאר דברים, כגון ללכת או להסיר בגד מעל הגוף וכדומה.

ד. בהמשך הגמרא נאמר⁴: "שאלו תלמידיו את רבי זכאי: במה הארכת ימים. אמר להם: מימי לא השתנתי מים בתוך ארבע אמות של תפילה".

יש לתמוה, מהי מידת החסידות שבדבר. שכן, אם מצד הדין מותר להשתין לאחר ששהה ארבע אמות מסוף תפילתו, מה המיוחד בהנהגתו? יתכן שמידת החסידות שבדבר התבטאה בזה שלא השתין בתוך ארבע אמות של תפילה, או אולי בזה שלא התפלל במקום שבו משתינים. נראה לומר שרבי זכאי היה קובע לעצמו מקום תפילה, רק במקום שהיה ברור לו שלא השתינו בו. הוא היה מייחד לעצמו בביתו, בחצרו, או בסביבת מגוריו, מקום מסויים לתפילה, ובגלל שייחד מקום לתפילה נתקדש אותו מקום.

מידת החסידות שבדבר היא הידור במצות תפילה. ישנו קיום

1. מגילה כז, ב.
 2. מגילה כה, ב ד"ה 'בני העיר'.
 3. עבודה זרה נד, ב.
 4. מגילה כז, ב.
- במקום כזה שהיה בו כדי להראות
עד כמה הוא מחשיב את מצות
התפילה, והיה בזה קיום של יזה
אלי ואנוהו' מהסוג השני
שהזכרנו.

פרק ט. קדושת בית כנסת שחרב

א. במשנה¹ נאמר: "ועוד אמר רבי יהודה: בית הכנסת שחרב אין מספידין בתוכו ואין מפשילין בתוכו חבלים ואין פורשין לתוכו מצודות ואין שוטחין על גגו פירות ואין עושין אותו קפנדריא, שנאמר: 'והשימותי את מקדשיכם', קדושתן אף כשהן שוממין. עלו בו עשבים – לא יתלוש, מפני עוגמת נפש".

דרשת חז"ל במשנה המבוססת על הפסוק "והשימותי את מקדשיכם", מהווה מקור לרמב"ם² לכך שקדושת המקדש לא בטלה. פירוש, דרשת חז"ל אומרת שהבית ישאר בית מקדש גם לאחר שהוא יהיה שומם. לכאורה היה ניתן לפרש באופן אחר – שעל ידי שהקב"ה יגרום לכך שבית המקדש יעמוד שומם, תפקע קדושתו. אולם יש לשלול פירוש זה, משום שהמשכו של הפסוק הוא: "ולא אריח בריח ניחוחכם". כלומר, הקב"ה לא יחפוץ בקורבנות של עם ישראל.

רבי יהודה הבין, שאם הפשט בדרשת חז"ל הוא שקדושת המקדש פקעה, אזי לא שייך כלל לדבר על כך שהקב"ה לא יחפוץ בקורבנות עם ישראל, היות ואין כלל בית מקדש. לכן יש לומר, שקדושת בית המקדש תישאר למרות שהוא יעמוד שומם, אלא שהקב"ה לא יחפוץ בקורבנות של עם ישראל. כלומר, למרות שאין בית מקדש, בכל זאת הקדושה נשארת במקום, אלא שיש דין מיוחד שבשעת שממה אומר הקב"ה שאין "ריח ניחוח".

לנקודה זו ישנה נפקות הלכתית בנוגע להיתר הקרבת קורבן פסח בזמן הזה. שכן, לדעת ה**נצי"ב**³ כל הדיון שייך רק בנוגע לקורבן פסח. אך את שאר הקורבנות אי אפשר להקריב, משום שבמצב כזה של חורבן אין ריח ניחוח, ובכל הקורבנות כתוב שהקורבן צריך להיות לריח ניחוח, למעט קורבן פסח שעליו לא נאמר זאת.

והרמב"ן יסבור שלא, אבל ביחס לקדושת המקום יודה הרמב"ן לרמב"ם שגם לבית כנסת יש סוג קדושה זה, ויתכן שגם לדעתו זו קדושה דאורייתא מדין 'מקדש מעט'.

ג. בפרק א נידונה השאלה כיצד ניתן למכור בית כנסת. והתברר, שמצד קדושת בדק הבית ניתן לעשות זאת, משום שקדושה זו נתפסת בדמים. אבל צריך עיון, כיצד ניתן לעשות זאת מצד קדושת המקום שבבית הכנסת. שהרי, כשם שלא ניתן למכור את בית המקדש מצד קדושת המקום שבו, כך לכאורה לא ניתן למכור את בית הכנסת מצד קדושת המקום שבו. בשל כך נתבאר בפרק א שיש הבדל בין קדושת בית המקדש לקדושת בית הכנסת, למרות שגם בבית כנסת מוגדרת הקדושה שבו 'מקדש מעט'.

ההיתר לירוק או להיכנס בנעליים לבית כנסת, הוא משום שאדם נוהג בבית כנסת כפי שנוהג בביתו, מה שאין כן בבית המקדש. הסיבה לכך היא, שבית המקדש

לדעת הנצי"ב אי אפשר להקריב בזמן הזה את שאר הקורבנות, עד שתהא הארה מן השמים האומרת שפקע החורבן והגיע הזמן לבנות את בית המקדש, בדומה לבית המקדש השני שבאו נביאים והורו לבנותו. נמצא שלדעת הנצי"ב, אפילו למאן דאמר שבנוגע למקדש 'קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבוא', מכל מקום אין ריח ניחוח.

ב. בבית המקדש ישנן שתי קדושות: א. קדושת האבנים שהיא מעין קדושת בדק הבית. ב. קדושת המקום שהיא קדושה הנובעת מהשראת השכינה במקום, המבוססת על דרשת חז"ל: "ואהי להם למקדש מעט – אמר רבי יצחק: אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות שבבבל".

לכאורה מכאן ראייה לרמב"ם הסובר שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא, לעומת הרמב"ן שסובר שקדושת בית הכנסת היא כתשמיש מצוה⁵. אלא שניתן לטעון שהרמב"ם יסבור שלבית הכנסת יש קדושה כזו,

אותו מפקיעה המכירה את קדושת השכינה שבו, דבר שאינו שייך בבית המקדש, היות שהוא בבחינת בית ה' ולא בית שלנו.

הוא בבחינת בית ה' – מעון לשכינה, ואנו אורחי הקב"ה בבית זה. לעומת זאת, בבית כנסת הקב"ה מתארח אצלנו. לדבר זה יש ראיה מהגמרא⁶ המכנה את בית המקדש "בית ה'" ואת בית הכנסת "בית גדול".

על הסבר זה ניתן להוסיף ולומר, שמכירת בית הכנסת מפקיעה את קדושת המקום. כלומר, מכיוון שבית הכנסת נחשב בית שלנו, אזי כאשר מוכרים

1. מגילה כח, א.
2. הלכות בית הבחירה פ"ו, הט"ז.
3. העמק דבר ויקרא כו, לא.
4. מגילה כט, א.
5. עיין לעיל פרק א.
6. מגילה כז, א.

פרק י. קלות ראש ותשמישי מצוה בבית הכנסת

עריכת חופה, על אף שנחשבת למצוה, מאחר ואינה שייכת לבית כנסת דווקא, ואין עניין לעורכה דווקא בבית כנסת, שכן ניתן לעורכה מחוצה לו – אסור לערוך אותה בבית הכנסת. אמנם בנוגע לעריכת ברית מילה בבית כנסת, אם נמצאים כבר בתפילה מותר להביא את התינוק כדי למולו בבית כנסת, במקום להטריח את הציבור ללכת לביתו. אך זאת, משום שהדבר דומה להספד של רבים שאף הוא מותר בבית כנסת. אך אם לא מתקיימת תפילה של הציבור בבית הכנסת באותה שעה, לכאורה יש לאסור את עריכת הברית בבית הכנסת. נמצא, שכדי שיהיה מותר לעשות תשמיש מצוה בבית הכנסת, עליו להיות סוג תשמיש מצוה שעניינו מצד ההלכה להיות דווקא בבית הכנסת. ראייה לדבר זה יש להביא מדברי הברייתא הנ"ל, המתירה לקרוא ולשנות בבית הכנסת. דברי הברייתא

בברייתא¹ נאמר: "בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש, אין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהם ואין מטיילין בהם ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים ואין מספידין בהן הספד של יחיד. אבל קורין בהן ושונין בהן ומספידין בהם הספד של רבים. אמר רבי יהודה: אימתי, בישובן. אבל בחורבנן מניחין אותן לעלות. עלו בהן עשבים – לא יתלוש, מפני עוגמת נפש".

בגדר קלות ראש האסורה בבית הכנסת, יש לומר שכל תשמיש חול שאינו מענייני בית הכנסת, נחשב קלות ראש ואסור לעשותו בבית כנסת. אלא שבגמרא מבואר שגם הספד של יחיד נאסר בבית כנסת, ולכן יש לומר שגם תשמיש מצוה, אם אינו מענייני בית הכנסת דווקא אסור לעשותו שם, מאחר וניתן להספיד מחוץ לבית הכנסת.

לפיכך צריך לומר שגם

הכנסת נמנו גם נר למאור ויין לקידוש ולהבדלה.

הט"ז בהלכות חנוכה³ קובע, שבמוצאי שבת חנוכה – בבית הכנסת מקדימים הדלקת נרות חנוכה להבדלה, ובבית – הבדלה קודמת להדלקת נרות חנוכה. החסבר בדברי הט"ז הוא, שדין הדלקת נרות חנוכה בבית כנסת, הוא **דין הדלקת נרות של הציבור**.

מכיוון שכך, דין זה יכול להתקיים רק במקום שיש דין של ציבור. לכן, בימות החול מדליקים נרות חנוכה בבית כנסת בין תפילת מנחה לתפילת ערבית, כי עדיין יש על הנמצאים באותה עת בבית הכנסת שם של ציבור, בשל החובה הרובצת עליהם להתפלל ערבית באותו הזמן. בעוד שלאחר תפילת ערבית פקע מהם שם של ציבור, כי כבר אין עליהם חובת תפילה.

אולם במוצאי שבת שאסור להדליק נרות חנוכה לפני תפילת ערבית כיוון שעדיין שבת, ואחרי ערבית כבר אין על המתפללים שם של ציבור, לכאורה לא ניתן להגדיר זאת הדלקה של הציבור. בשל כך נהגו בחלק מהקהילות,

תמוהים, שכן מה צורך בחידוש שמותר ללמוד תורה בבית כנסת, ומהי ההווא אמינא שהיה ניתן לאסור לימוד תורה בבית כנסת. צריך לומר, שלא רק תשמיש חול אסורה עשייתו בבית כנסת, אלא גם תשמיש מצוה שאינו שייך שייעשה מבחינה הלכתית דווקא בבית כנסת. לכן הברייתא מדגישה שמותר ללמוד בבית הכנסת תורה, מכיוון שיש עניין שבמקום תפילה תהא תורה, לא מצד מצות תלמוד תורה, אלא מצד מצות בית כנסת. אבל חופה שאינה עניין לבית כנסת דווקא, עריכתה שם אסורה למרות שהיא עצמה מצוה².

לאור זאת, ניתן להסביר את ההיתר לקדש ולהבדיל בבית כנסת, בכך שקידוש והבדלה של הציבור הם חלק מהדין של תפילת הציבור. בתפילת 'מי שברך' הנאמרת לפני תפילת מוסף בשבת, אנו מבקשים שהקב"ה יברך (בין השאר) את "מי שמייחדים **בתי כנסיות לתפילה ומי שבאים בתוכם להתפלל ומי שנותנים נר למאור ויין לקידוש ולהבדלה**". כלומר, בין צורכי בית

להדליק נרות חנוכה לפני אמירת
 'ויהי נועם', כלומר לפני שנאמרה
 'קדושא דסידרא' – שהיא גם כן
 דין של ציבור, ובכך נחשבת
 הדלקת נרות חנוכה להדלקה של
 הציבור. אבל בהרבה קהילות לא
 נהגו להדליק נרות חנוכה לפני
 'ויהי נועם', ועל כן אומר הט"ז
 שידליקו נרות חנוכה בבית הכנסת
 לפני ההבדלה, משום שאמירת
 ההבדלה היא **קיום של הציבור**.

מכאן שההבדלה היא חלק
 מהתפילה, ולפני ההבדלה יש על
 המתפללים דין של ציבור.

1. מגילה כח, א-ב.
2. עריכת סעודה שלישית בבית
 כנסת לכאורה היתה צריכה
 להיות אסורה, אך הותרה מדין
 חכמים ותלמידיהם, המבואר
 במגילה כח, א.
3. אורח חיים תרפא, סק"א.

פרק יא. תנאי בבית כנסת בארץ ישראל ובבבל

ראש רגילה – מותרים, כי "בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשויין".

ב. לדעת רש"י² תנאי מועיל בבית כנסת שבבבל גם בישובו. אולם לדעת התוספות³ תנאי מועיל בבית כנסת שבבבל רק בחורבנו. לעומת זאת, בארץ ישראל לדעת התוספות לא מועיל תנאי. אך במשנה ברורה⁴ נפסק, שלדעת רוב הראשונים גם בארץ ישראל מועיל תנאי, אלא שבמצאות – בארץ ישראל לא עשו תנאי ובבבל עשו תנאי.

בדעת התוספות הסובר שתנאי מועיל בבית כנסת בחוץ לארץ רק בחורבנו, יש לדון האם גם אם לא חשבו להתנות ולא פירשו את התנאי, מכל מקום עצם העובדה שמדובר בבית כנסת בחו"ל גורם שקדושתו פוקעת בחורבנו, או שצריך לפרש את התנאי ואם לא פירשוהו התנאי אינו חל. כלומר, מצד אחד ניתן

א. בגמרא¹: "אמר רבי אסי: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשויין, ואף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש, ומאי ניהו חשבונות".

בנוגע לחשבונות, מעיר רבינו חננאל שמדובר בחשבונות של רבים. הבחנתו של רבינו חננאל לכאורה קשה, מנין לו פירוש זה בדברי רבי אסי. ניתן להסביר שלרבינו חננאל הוקשה מדוע עריכת חשבונות נחשבת פעולה של קלות ראש, והרי בברייתא נמנו הדברים הנחשבים קלות ראש ובכללם אכילה, שתיה וכו', ומנין לרבי אסי לחדש ולהוסיף לרשימה זו חשבונות דווקא.

כפי הנראה, רבינו חננאל הבין, שכוונת הגמרא באומרה קלות ראש, היא לקלות ראש של הרבים. כלומר, קיום אסיפה בבית הכנסת בה זנים אודות חשבונות (הכנסות והוצאות ציבוריות) – היא שאסורה. אבל חשבונות של היחיד שהם קלות

לומר שלדעת התוספות כיוון שהקדושה בבית כנסת שבבבל אינה עולמית (שהרי כאשר יבוא המשיח תפקע הקדושה), ממילא כאשר בית כנסת חרב הקדושה בטלה מעצמה ואין צורך בתנאי מיוחד להפקיעה. רק כאשר הקדושה ניצחית אין הקדושה פוקעת בחורבן בית כנסת. מאידך ניתן לומר, שגם כאשר הקדושה אינה ניצחית (בבית כנסת שבחו"ל), הקדושה אינה פוקעת עם חורבן בית הכנסת, אלא שיש אפשרות לעשות תנאי מפורש להפקיע את הקדושה, כי מדובר בקדושה שאינה קבועה.

נראה להביא ראיה לכך שהפשט בדעת התוספות הוא כמו האפשרות הראשונה (שעצם העובדה שבית הכנסת בחוץ לארץ גורמת לכך שקדושתו פוקעת עם חורבנו), מתירוץ התוספות לקושייתו, מדוע הצריך רב אשי את רבינא לקנות את 'תילא דבי כנישתא' משבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר כדי לזרעה⁵, הרי חורבה זו היתה בבבל. התוספות תירצו שרבינא רצה לזרעה – פעולה שנחשבת לביזיון

מוחלט.

אילו סבר התוספות כאפשרות השניה, שצריך תנאי מפורש כדי להפקיע את הקדושה, היה לו לתרץ שרבינא היה צריך לקנות את חורבתו משבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, כיוון שבשעת בניית בית הכנסת לא התנו באופן מפורש שניתן יהיה לעשות בו כל דבר בחורבנו. מכך שהתוספות לא תירצו באופן זה, ניתן להוכיח שלדעתם אין צורך בתנאי מפורש כדי להפקיע קדושה מבית כנסת שחרב בחוץ לארץ, אלא כאפשרות הראשונה, שעצם העובדה שמדובר בבית כנסת בחוץ לארץ גורמת לכך שקדושתו פוקעת בחורבנו.

ג. התוספות מסבירים, שעל אף שהקדושה פקעה, זריעה אסורה בחורבנו כי הדבר נחשב לביזיון מוחלט. צריך להסביר, שזאת על פי המבואר בתענית⁶ שאחד מחמשה דברים שארעו בתשעה באב הוא שינחרשה העיר. פשט דברי המשנה בתענית הוא, שצום תשעה באב ראוי היה להיקבע על כל דבר (מתוך חמשת הדברים)

דעת הרמב"ן⁸ היא, שתנאי מועיל גם ביישובו אך לא לכל דבר, אלא (למשל) להלין ולהאכיל עניים בבית הכנסת. בפרק י התבאר שלא רק תשמיש חול אסור לעשותו בבית כנסת, אלא גם תשמיש מצוה שאינו שייך לבית הכנסת דווקא.

יתכן לומר שלפי הרמב"ן, כאשר מתנים תנאי להתיר קיומה של מצוה מסויימת בבית הכנסת, אזי מצוה זו נעשית חלק מהמצוה של בית הכנסת. לדוגמא, הרמב"ם⁹ פוסק שמותר לחשב חשבונות של מצוה בבית הכנסת (אפילו בלא תנאי). והרי חשבונות של צדקה אין עניינם שייעשו דווקא בבית הכנסת. אלא, כנראה שעשיית חשבונות של צדקה זהו קיום בקדושת בית כנסת. ולכן אפשר לומר שגם לדעת הרמב"ן, הלנת והאכלת עניים הן מצוות ששייכות לבית הכנסת והן מהוות קיום בבית הכנסת. נמצא שלפי הרמב"ן, בכח התנאי להפוך מצוות שהן כשלעצמן אינן ממצוות בית הכנסת, למצוות בית הכנסת.

בפני עצמו. בחרישת העיר על ידי האויב היה קיום של הנבואה "ציון שדה תחרש"⁷. כוונת דברי התוספות היא, שחרישת מקום שפעם היה קדוש נחשבת לביזיון מוחלט, כי בעצם החרישה יש סילוק של כל סימן שפעם היתה קדושה במקום, ודבר זה שונה משאר הדברים שנמנו כקלות ראש, אכילה ושתייה. המקור לכך שזריעת בית כנסת שחרב בחוץ לארץ ראויה להיות איסור בפני עצמו (ולא כאכילה ושתייה), הוא מהגמרא בתענית, בה מבואר שהיה ראוי לקבוע את תשעה באב רק בגלל הדבר הזה עצמו שנחרשה העיר. לדעת התוספות, העובדה שזריעה ראויה להיות איסור בפני עצמו, גורמת לכך שהאיסור לזרוע את המקום יהיה תקף גם אם פקעה הקדושה.

ד. בסעיף ב הובאה מחלוקת רש"י ותוספות בנוגע לתוקף התנאי בבתי כנסיות שבחו"ל. לדעת רש"י מועיל התנאי גם ביישובו ולדעת התוספות מועיל התנאי רק בחורבנו.

1. מגילה כח, ב.
2. מגילה כח, ב ד"ה יעל תנאי.
3. מגילה כח, ב ד"ה יבתי כנסיות.
4. קנא, סקל"ח.
5. מגילה כו, ב.
6. כו, ב.
7. מיכה ג, יב.
8. בחידושו למגילה כו, ב ד"ה יוהא דאמרינן.
9. הלכות תפילה פי"א, ה"ז.

פרק יב. הספד בבית כנסת

הבאים להשתתף בלווית המת. לפי גירסת הגמרא, הרבים אינם באים מצד מצות לווית המת, אלא כדי לשמוע דברי תורה. בעוד שלפי גירסת רש"י שהרבים באים כדי לקיים מצות לווית המת, נמצא שאם יבואו רק כדי לשמוע את דברי התורה שנאמרים בהספד, אסור יהיה לקיים את ההספד בבית הכנסת.

למחלוקת הני"ל בין הגירסאות, יש נפקא מינה כאשר אדם חשוב כרב ששת יהיה נוכח בהספדו של עם הארץ, או של אדם שאינו תלמיד חכם. לפי גירסת הגמרא, מותר יהיה לקיים את ההספד בבית הכנסת, כי הרבים באים למקום כדי לשמוע דברי תורה שנאמרים בהספד. אך לפי גירסת רש"י, אסור יהיה לקיים את ההספד בבית הכנסת, כי האבלות אינה של הרבים משום שהנפטר אינו תלמיד חכם. בהמשך הגמרא⁴ מבואר שרפרם ספד לכלתו בבית הכנסת

בבביתא¹ מבואר שאין מספידים בבית הכנסת הספד של יחיד, אבל מספידים בו הספד של רבים. בגמרא² שם שאלו היכי דמי הספידא דרבים, ותירצו – "כגון הספידא דקאי ביה רב ששת" (או דקאי ביה רב חסדא). לעומת גירסת הגמרא "דקאי ביה" גורס רש"י³ "דקאי ביי".

לפי גירסת הגמרא מדובר על הספד בו נוכח רב ששת (או רב חסדא), ואולי הוא אף המספיד. אבל לפי גירסת רש"י, הנפטר הוא מביתו של רב ששת (או רב חסדא). בהסבר המחלוקת בין שתי הגירסאות הני"ל יש לומר, שההיתר לקיים את ההספד בבית הכנסת לפי גירסת הגמרא, נובע מכך שרבים באים להשתתף בהספד משום שרב ששת נוכח במקום ונאמרים בהספד דברי תורה, אולי אפילו על ידי רב ששת עצמו. אבל לפי גירסת רש"י, ההיתר להספיד בבית כנסת נובע מכך, שזהו הספד של הרבים

משום כבודה. לפי גירסת רש"י, העובדה שהרבים באים לקיים מצוות לוית המת, מתירה את עריכת ההספד בבית הכנסת, משום שפטירת אדם מחייבת את הרבים ללוותו.

הגמרא⁵ אף אומרת, ש"למאן דמתני לית ליה שיעורא". החידוש בדברי הגמרא הוא, שאף שאשה אינה בכלל מאן דמתני, מכל מקום מאחר שבעלה תלמיד חכם ואשת חבר כחבר, כשם שאם בעלה (שהיה בנו של רב ששת) היה נפטר היה הדבר מחייב את הרבים ללוותו, כך אשתו בהיותה אשת תלמיד חכם מחייבת את הרבים ללוותה. נמצא שבדברי הגמרא ישנם שני חידושים: א. העובדה שהרבים באים רק להשתתף בצערו של אדם חשוב ולא לנחמו, היא כשלעצמה מתירה קיום הספד בבית כנסת, משום שיש לזה שם של 'הספד של רבים'. ב. אפילו באשת תלמיד חכם שמחייבת את הרבים ללוותה, יש שם של 'הספד של רבים' על התכנסות הרבים, ובכך מותר למעשה לקיים את ההספד בבית הכנסת.

ונימק זאת בכך שמשום כבודו או משום כבוד כלתו יבואו הרבים להספד.

לאור הנאמר לעיל, יש לומר שמעשהו של רפרם בא לחדש דבר לפי גירסת רש"י בלבד, שכן לפי גירסת הגמרא שההיתר לקיים הספד בבית כנסת נובע מהעובדה שהרבים באים, וסיבת הגעתם אינה חשובה, אזי לדברי רפרם האומר "משום יקרא דידי" – אין שום חידוש בדברי הגמרא.

אך על פי גירסת רש"י, שאחד מבאי ביתו של רב ששת נפטר, ההיתר להספיד בבית כנסת נובע מכך שרבים באים לנחמו באבלו. ולכן בנוגע לרפרם שאינו אבל, שהרי הנפטרת היא כלתו, היה מקום לומר שמכיוון שהרבים רק באים להשתתף בצערו ולא לנחמו באבלו, אסור להספיד בבית הכנסת. הגמרא מחדשת במעשה זה, שמכיוון שיש מצוה להשתתף בצערו של אדם, והרבים באים לשם כך בלבד, דבר זה מתיר לערוך את ההספד בבית הכנסת. אולם רפרם מוסיף שלא רק משום כבודו מותר להספיד את כלתו בבית הכנסת, אלא גם

בהמשך הגמרא מובא שרבי זירא ספד לתלמיד חכם בבית הכנסת, ונימק זאת בכך שהרבים יבואו להספד, משום כבודו של רבי זירא או משום כבוד הנפטר. החידוש שבדברי הגמרא, הוא לפי גירסת הגמרא דקאי ביה. כלומר, מאחר שהנפטר היה תלמיד חכם, אלא שלא הוכר כתלמיד חכם (שהרי הוא מכונה "ההוא מרבנן" ולא "צורבא מרבנן"), בכל זאת מחדש רבי זירא שאפילו אם

הרבים לא באים מחמת הנפטר, אלא ראויים לבוא מחמתו – זה גופא מתיר להספידו בבית הכנסת.

1. מגילה כח, ב.
2. מגילה כח, ב.
3. מגילה כח, ב ד"ה 'כגון'.
4. מגילה כח, ב.
5. מגילה כט, א.

החיוב לבנות בית כנסת

סימן א החובה לבנות בתי כנסת בצה"ל

שאלה

באלו תנאים ישנו חיוב הלכתי להקים בית כנסת ביחידות צה"ל הפרוסות ברחבי הארץ: האם רק במחנות הקבע, או גם במאהלים ובשטחי האימונים בהם לנים החיילים באופן ארעי, או אפילו במקומות שהחיילים לנים תחת כיפת השמים, כמו בחניוני טנקים ורכב קרבי משוריין?

תשובה

א. החיוב לבנות בתי כנסת

המצוה לבנות בית כנסת לא נזכרה בש"ס ובראשונים אלא ברמב"ם, וזו לשונו¹:

כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין בו בית שיכנסו בו לתפילה בכל עת תפילה ומקום זה הוא הנקרא בית הכנסת. וכופין בני העיר זה את זה לבנות להן בית הכנסת.

נושאי כליו של הרמב"ם לא הביאו מקור ברור לדבריו². רק לגבי דין הכפייה הביאו מקור מן התוספתא³. ב"שדי חמד"⁴ העיר, שדין

1. הלכות תפילה פי"א, ה"א.

הכפייה אינו מלמד בהכרח שיש מצוה בעצם הקמתו של בית הכנסת. מצוה זו לא נזכרה על ידי הפוסקים האחרים, אף על פי כן, לא מצאנו עיר ואם בישראל שאין בה בית כנסת.⁵ לשיטת הרמב"ם צריך לברר האם מצוה זו היא מדאורייתא או מדרבנן.

ויש לפשוט שאלה זו מלשון **הזוהר הקדוש**⁶: "ועשו לי מקדש" – דכל בי כנישתא דעלמא מקדש איקרי". ה'שדי חמד'⁷ הסיק מדבריו, שמצות בניית בית הכנסת היא מדאורייתא, כחלק מן המצווה לבנות את בית הבחירה, ולכאורה, כך יש להבין באופן פשוט את דברי הגמרא **במגילה**⁸:

"ואהי להם למקדש מעט" – אמר רבי יצחק אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות.

דהיינו, שגדר בית הכנסת הוא בבחינת דין מקדש, וכשם שיש מצוה מדאורייתא לבנות את המקדש, כך יש מצוה לבנות את בית הכנסת כ'מקדש מעט'⁹.

2. וב'מגדל עוז' במקום כתב "לשון זה הקדמה היא שסידר לחבר עליה הדברים הבאים".
3. בבא מציעא יא, יב.
4. כללים מערכת ה-ב, סי' מד (ח"א עמ' 126).
5. בהדיא שנינו במסכת סנהדרין יז, ב: "כל עיר שאין בה עשרה דברים הללו אין תלמיד חכם רשאי לדור בתוכה... בית הכנסת", וכך פסק הרמב"ם בהלכות דעות פ"ד, הכ"ג.
6. נשא קפו, א.
7. כללים מערכת ה-ב, סי' מד (ח"א עמ' 126).
8. כט, א.
9. השדי חמד הביא שזו גם דעת ה'שנות ימין' (ח"א ט, א). ויש לצרף גם את דעת המהר"ק (שורש קסא), הסובר שקדושת בית הכנסת היא כקדושת המקדש לכל דבר ועניין, כפי שיש ללמוד מדברי חז"ל שהשוו ביניהם. וכן דעת הנחמד למראה' על הירושלמי למסכת פאה, שלמרות שאין מצוה מפורשת לבנות ביה"כ, יש לכלול מצוה זו בגדרי מצות "ועשו לי מקדש" בשל הדמיון שביניהן.

לעומת זאת, ה'שדי חמד' הביא את דעת ה'זכר דבר'¹⁰ החולק על הרמב"ם, ונוקט שדברי הגמרא אינם אלא אסמכתא בעלמא. לדעתו, לא זו בלבד שמצות בניית בית הכנסת אינה מדאורייתא, אלא יתכן שאינה מצוה כלל אפילו לא מדרבנן. ורק משום צורכי העיר, ניתן לכפות את בני העיר להקים בעיר בית כנסת, כדי שיהיה לבני העיר מקום להתפלל בתוכו.
וזו לשונו בספרו 'יד ימין'¹¹:

לא מצינו במצוה זו חיוב על האדם בפירוש, לא מדברי תורה ולא מדרבנן, שחייב כל אדם מישראל בפרטות במצוה זו לקיימה, ולא בהיבטל ממנה שום חיוב, ולא עונש משום ביטול מצות עשה.

ה'שדי חמד' הקשה עליו מיניה וביה, שהרי הוא עצמו סבר כדעת ה'ראים'¹² שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא, ואם כן, כיצד יתכן שקדושתו היא מדאורייתא, ומאידך מצות בנייתו אינה מדאורייתא, ולכל היותר היא מדרבנן בלבד.

אמנם קושיית ה'שדי חמד' ודאי אינה מוכרחת, ולא רחוק לומר שיש קדושה בבית הכנסת אפילו מדאורייתא אף על פי שאין מצוה לבנותו¹³. מכל מקום הסברא הפשוטה היא כדבריו, שיש מצוה מדאורייתא לבנות בית כנסת לשיטת הסוברים שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא. הוא הדין לשיטת הסוברים שקדושת בית הכנסת היא מדרבנן, מסתבר שיש מצוה לבנותו מדרבנן.

10. אות ב, בשם החקרי לב.

11. אורח חיים, סי' ג.

12. סי' תט.

13. הראיה, מעיר שכבר יש בה כמה בתי כנסת, שהסברא נותנת לומר שאין חיוב לבנות בה עוד בית כנסת, אך אם בנו אותו ודאי יש בו קדושה.

מכוח סברא זו שיש מצוה בבניית בית כנסת, כתב הריב"ש¹⁴ שאם יש בעיר בית כנסת אחד ועתה רוצים לבנות בית כנסת נוסף, אסור לעכב את הרבים מלבנותו, שהרי המצוה לבנות בית כנסת מתקיימת אפילו בכי האי גוונא¹⁵. ואפילו במקום שאין לחייב את בני העיר לבנותו מצד דין כפייה, הם אינם יכולים לעכב את בנייתו מצד המצוה לבנותו.

להלכה, נראה שיש מצוה בהקמת בית כנסת, כדעת הרמב"ם¹⁶, ומסתבר שחייב זה אינו אלא מדרבנן¹⁷. ואף על פי שהשולחן ערוך השמיט הלכה זו, נראה שהוא אינו חולק עליה, אלא שאין בכך נפקא מינה, משום שבלאו הכי בני העיר כופין זה את זה לבנות בית כנסת. וכך נקטו להדיא הביאור הלכה¹⁸ והאגרות משה¹⁹.

ב. החיוב להקים בתי כנסת בצה"ל

יש לעיין, האם חיוב זה להקים בית כנסת חל על צה"ל בכלל, והאם חיוב זה חל על כל בסיס ומוצב בפרט.

לעיל הבאנו את דברי הרמב"ם, הקובע שמצוה זו נוהגת בכל מקום שיש בו עשרה מישראל, ולכאורה אף בסיסי צה"ל בכלל זה.

דין הכפייה לבנות בית כנסת ודאי אינו שייך בצבא, משום שהחיילים נמצאים שם בכפייה במסגרת תפקידם, ואין להם מעמד

14. בתשובותיו, סי' רנג ושלא.

15. בשדי חמד כללים מערכת ה-ב, סי' מג (ח"א עמ' 124), הביא את דעת מוהר"י הלוי הסובר שמי שמעכב לבנות בית כנסת עובר על איסור נתיצה. ועיין בשו"ת הרא"ם (נג), שחלק על הריב"ש, וסבר שהרבים יכולים לעכב את המעטים שלא לבנותו מנימוקים אחרים.

16. נראה שכך נקט במשנה ברורה קנ, א, וכך הביא בפשטות בילקוט יוסף קנ, א.

17. כך שמענו מפי הגר"א נבנצל.

18. קנא, ד"ה 'לא מהני'.

19. אורח חיים ח"ב, סי' מד.

של תושבים הגרים במקום²⁰, ולכן הם אינם יכולים לבוא לשלטונות הצבא בדרישות הלכתיות הנוגעות למגורים, מלבד מה שמעוגן בפקודות. ובכלל, לא מצאנו שחיילי הבסיס הם בגדר 'בני העיר', לא לעניין מיסים ולא לשאר דברים²¹, ופשוט שאינם יכולים לכפות זה את זה ולא את שלטונות הצבא להקים שם בית כנסת, אלא אדרבה, הם כפופים לצבא ולא להיפך²². אך לכאורה, אף על פי שאין לחייל זכות כפייה על הצבא, עצם המצוה להקים בית כנסת עדיין במקומה עומדת, ויש להטיל אותה על שלטונות הצבא²³.

יש לדון בהגדרת החיוב בצה"ל מזווית נוספת.

כידוע, רובם המכריע של החיילים אינם קבועים בבסיסם לזמן רב, אלא הם מתחלפים בתדירות גבוהה. משום כך, קשה להגדיר אותם כ'בני העיר' ואת הבסיס כולו כ'מקום' יישוב, שחלה עלינו המצווה להקים בו בית כנסת. אמנם הצבא כארגון ודאי קובע את מקומו באותו הבסיס, ומבחינתו ודאי יש רצף מתמיד בין החיילים המתחלפים ביניהם, אך עדיין אופי המגורים במקום הוא ארעי, והוא שונה במהותו מאופי המגורים המקובל בחיים האזרחיים. ומסתבר שהחיוב לבנות בית כנסת מתייחס לקהילה הגרה באותו

20. אמנם ודאי גם לחייל ישנם זכויות הנוגעות לתנאי הדיור בבסיס, אך זכויות אלו אינן נובעות ממעמדו כדייר במקום אלא מפקודות הצבא. אדרבה, מעמדו של החייל גרוע ממעמדו של אדם ששאל דירה, שהרי אפשר להוציא אותו ממגורי החיילים אפילו בעל כורחו.

21. עיין בבא בתרא ז, ב: "כמה יהא בעיר ויהא כאנשי העיר – שנים עשר חודש, קנה בה בית דירה – הרי הוא כאנשי העיר מיד". ומעצם טבעה של המערכת הצבאית סתם חייל אינו יושב בבסיסו שנים עשר חודש, וגם המיעוט שקובע את מקומו בבסיס אחד למשך כמה שנים נגרר אחר הרוב, מה עוד שכל הימצאותו שם היא בכפייה. עיין עוד ב'נתיבות המשפט' (קעה, ביאורים סק"ג) שמדמה את המחוייבות ההדדית בין אסירים לדין בני העיר, וצריך עיון.

22. כך שמענו מפי הגר"ד ליאור והגר"י אריאל.

23. משום שהצבא הוא בעל העיר, וחיובי העיר חלים עליו, ועדיין צריך עיון.

המקום ומתגבשת סביבו²⁴, ואילו המגורים בבסיס צבאי אינם ראויים ליצור שם קהילה²⁵, וצריך עיון. עוד יש לדון, כיצד ניתן לתרגם את דברי הרמב"ם למציאות הצבאית. הרמב"ם נקט שהחיוב במצוה זו חל על "כל מקום שיש בו עשרה מישראל", ולכאורה יוצא מדבריו שאפילו מוצב קטן שיש בו עשרה חיילים, חייבים להקים בו בית כנסת²⁶. אך מאידך, מסתבר לומר שרק חיילים המתפללים בקביעות בבית כנסת עולים למניין עשרה לעניין זה, שאם לא כן מניין לו לרמב"ם לתלות מצוה זו דווקא בעשרה מישראל²⁷. מלבד זאת, יש לקחת בחשבון שגם החיילים המקפידים להתפלל יום יום, אינם יכולים להזדמן בדרך כלל לתפילה משותפת במהלך שיגרת הפעילות. אם כן, אין כאן עשרה מישראל היכולים להצטרף למניין בפועל. והמציאות תוכיח, שבכל מתקן צבאי שיש בו מספר מצומצם של חיילים, הסיכוי לקיים בו תפילה במניין מאוד נמוך. אך אין הכי נמי, אם ישנו מוצב קטן, שיש בו מניין מתפללים היכולים להתארגן לתפילה במניין, מן הראוי להקים שם בית תפילה קבוע²⁸.

24. כך משמע באגרות משה חו"מ ח"א, סי' מא.
 25. כך שמענו מפי הגר"י אריאל והגר"א נבנצל, שחיוב זה אינו רלוונטי בצה"ל אלא בקהילה קבועה.
 26. בפשטות המושג 'מקום' פירושו מקום יישוב, וצריך עיון אם מוצב צבאי מוגדר כמקום יישוב. במנשר שפרסם מרן הרב אברהם שפירא זצ"ל נכתב, שדין בסיס צבאי קבוע כדינו של כל יישוב, והחיילים היושבים בו מקיימים בגופם את מצוות יישוב הארץ. ועדיין צריך עיון.
 27. זו היא גם דעתו של הגר"א נבנצל.
 28. על ההבחנה שבין בית כנסת לבית תפילה עיין לקמן סי' יא, עמ' 156.

ג. האם ישנו חיוב להקים בית כנסת ארעי?

במקרה שהחיילים שוהים בשטח או במתקן אימונים יש לדון מהיבט נוסף, שהרי לא מדובר בבסיס קבוע אלא במקום חנייה ארעי שעשוי להימשך כמה שבועות לכל היותר. וצריך עיון האם ישנה מצווה בהקמת בית כנסת אפילו באופן ארעי, ואם כן – מהו הגבול של חיוב זה.

היה מקום ללמוד על שאלה זו ממה שכתב **במשנה ברורה**²⁹: "ואם אין בכוחם לבנות, מחוייבין על כל פנים לשכור מקום מיוחד לתפילה".

לכאורה, אותו מקום שהם שוכרים אינו מקום קבע אלא ארעי בלבד, ועם זאת יש על בני העיר חיוב לשכור אותו כדי להקים בו בית כנסת. בדומה לכך, הצבא מצווה לדאוג להקמת בית כנסת אפילו לתקופה קצרה בלבד. ואמנם המשנה ברורה התייחס לפתרונות ביניים ארוכי טווח, כמו שכירות ולא לפתרונות ארעיים המקובלים בצבא, כמו הקמת אוהל ופריסת רשת צל, שרגילים להשתמש בהם אפילו לצורך חד פעמי, וצריך עיון אם יש דמיון בין שכירות בתים המקובלת לזמן ארוך, לבין פתרונות אלו המשמשים לזמן קצר בלבד. וגם אם פתרונות זמניים אלו אינם נדרשים במערכת האזרחית המקובלת, יתכן להחמיר בזה במערכת הצבאית, משום שניתן להשיג בקלות רשתות צל ואמצעים אחרים, המקובלים לשימוש אפילו לזמן קצר מאוד.

יתכן שיש לתלות את שאלתנו בחקירה שהעלה בספר **'מקדש מעט'**³⁰, האם המצווה לבנות בית כנסת בעיר נובעת מן החיוב של **היחידים להתפלל בבית כנסת**, או שהיא נובעת מן החיוב של **כלל**

29. קנ, סק"ב.

30. סי' ב.

בני העיר שיהיה בית כנסת בתוכה. לפי האפשרות הראשונה, מצות בניית בית כנסת אינה עומדת בפני עצמה אלא היא בבחינת הכנה לתפילה, והיא נגזרת לגמרי אחרי גדרי מצות התפילה, בין לקולא³¹ ובין לחומרא³². אבל לפי האפשרות השנייה, מצות בניית בית הכנסת, נובעת מן הערך החשוב שיש לבית הכנסת בתוך העיר, בלי קשר הכרחי לגדרי מצות התפילה המתקיימת בתוכו.

בזה יש נפקא מינה למקרה שלפנינו. מצד גדרי מצות תפילה, יתכן לחייב את שלטונות הצבא, לדאוג לחיילים המתפללים לבית כנסת, כדי שיוכלו להתפלל בתוכו. אך מצד גדרי החובה של בני העיר לבנות בה בית כנסת, ודאי חובה זו לא חלה בשטח אלא בבסיס הקבוע בלבד.

ה'מקדש מעט' הכריע למעשה, שהחובה לבנות בית כנסת נובעת משני החיובים גם יחד³³, כדי שיהיה להם מקום להתפלל – כפי שמשמע מלשון הרמב"ם, וכדי שיהיה בעיר בית כנסת – שהרי תלמיד חכם אינו רשאי לדור בעיר שאין בה בית כנסת³⁴. אם כן, עלה בידינו שיש מצוה אפילו בהקמת בית כנסת זמני. אך עדיין הדברים צריכים עיון.

31. עיין שם שהביא נפקא מינה לפטור את הנשים מן החיוב לבנות את בית הכנסת, משום שהן אינן מצוות להתפלל במניין.

32. עיין שם שהביא נפקא מינה לחייב את תלמידי החכמים להשתתף בבניית בית הכנסת, אף על פי שהם פטורים מלהשתתף בשאר צורכי העיר, כיוון שסוף סוף הם חייבים בתפילה. ועיין משנה ברורה (קנ, סק"ב) שאם יש בית כנסת אחד בעיר שאינו מכיל את כולם, ודאי יש חיוב לבנות עוד בית כנסת כדי שיהיה לכולם מקום להתפלל בו.

33. עיין שם שרצה ליישב לפי זה מדוע הרמב"ם הצריך דווקא עשרה מישראל כשהביא הלכה זו בהלכות תפילה, והשמיט תנאי זה כשהביא את ההלכה בהלכות שכנים, ויישב, שמצד החיוב להתפלל ודאי בעינן עשרה מישראל, אך מצד חיובם של בני העיר תנאי זה אינו מעכב. וכבר כתבנו שדבריו אינם ברורים כל כך, ומסתבר שאם אין עשרה מתפללים קבועים באותו מקום שאין צורך להקים שם בית כנסת כדי שיעמוד כך בשימונו.

34. סנהדרין יז, ב ומימרא זו הובאה להלכה ברמב"ם הלכות דעות פ"ד, הכ"ג.

אמנם, ודאי לא מצאנו חיוב מקביל במערכת האזרחית להקים בית כנסת ארעי לזמן כל כך קצר, בלא כל קשר לחקירה הנ"ל. אך מאחר שהקמת אוהל או סככה ארעיים מקובלת מאוד בהווי הצבאי, יש מקום לחייב את שלטונות הצבא ליישם נורמות אלו גם לגבי בית כנסת, כדי ש"לא תהא כוהנת כפונדקית"³⁵. בפרט נכון הדבר בתנאי שטח שאין לחיילים מקום אחר להתפלל בו, שלכתחילה ישנו חיוב להתפלל במקום סגור ולא בשטח הפתוח³⁶, כפי שפסק השולחן ערוך³⁷: "לא יתפלל במקום פרוץ כמו בשדה, מפני שכשהוא במקום צניעות חלה עליו אימת מלך ולבו נשבר". ואף על פי שהקלו בזה לעוברי דרכים, קשה להקל בכך לחיילים השוהים באותו מקום שבוע ויותר³⁸.

מכל מקום, נראה שיש להקל במוצב הממוקם בתוך יישוב, כפי שמצוי בכמה מיישובי י"ש, שאין צורך להקים בתוכו בית כנסת. מצד החיוב לדאוג למקום תפילה – ודאי ניתן להסתמך על בית הכנסת של היישוב, ואדרבה הסיכוי למצוא שם מניין גדול הרבה יותר, ו"ברוב עם הדרת מלך"³⁹, ומצד החיוב שיהיה בית כנסת בעיר, הרי יש שם כבר בית כנסת. ברם, אם השימוש בבית הכנסת של היישוב אינו מעשי בגלל המרחק הגדול או מסיבות אחרות, חוזר החיוב לייחד את אחד המבנים או החדרים במוצב כבית כנסת, אם

35. יבמות קכב, א. וכך הורה לנו הגר"א נבנצל למעשה, אף על פי שלדעתו אין חיוב עקרוני בהקמת בית כנסת ארעי.

36. אמנם לשון השולחן ערוך מלמדת שיש בזה חיוב גמור, אך מאחר שמדובר בתנאי שטח יש להקל על החיילים מעיקר הדין ולפטור אותם מחיוב זה כדין עוברי דרכים, וכפי שכתב המשנה ברוורה (צ, סקי"א), אך לכתחילה ודאי ראוי להקפיד לכל הפחות על בניית מחיצות (משנה ברוורה צ, סקי"ב).

37. שולחן ערוך אורח חיים צ, ה.

38. כך העלנו מסברא, משום שהצבא נושא באחריות כלפי החייל הדתי, לדאוג לו למקום שיוכל להתפלל בו.

39. משלי יד, כח.

יש שם מניין חיילים⁴⁰, ויש להיוועץ בשאלות אלו ברב הצבאי האחראי על המקום.

מסקנה

מעיקר הדין, ישנה חובה להקים בית כנסת או לקבוע מקום תפילה, בכל מקום שיש בו מניין מתפללים, ובסיסי צה"ל בכלל חובה זו. יוצאים מן הכלל הם מוצבים המצויים בתוך יישובים, בתנאי שבית הכנסת של היישוב יכול לשרת את חיילי המוצב באופן סביר. לגבי החובה להקים בית כנסת בשעת אימון ממושך, אמנם אין חיוב הלכתי מובהק להקימו, אך אף על פי כן מן הראוי להשתדל להקים שם בית כנסת זמני. לשם כך ניתן להעמיד רשת צל וכדומה ולקבוע שם את מקומו של בית הכנסת, אם יש שם חיילים המתפללים בו באופן קבוע, כדי שיהיה להם מקום להתפלל בתוכו. בפרט יש להקפיד על כך, במקום שמקימים בו אוהל או סככה לצורך חדר האוכל, ולא תהא כוהנת כפונדקית.

40. ככלל, הגר"א נבנצל נוטה להתייחס לשיקול זה כשיקול מרכזי – אם הקמת בית הכנסת תעזור לאנשים רבים יותר לבוא ולהתפלל, הרי שהוא נצרך וחייבים לבנותו, ואם לא, אין חיוב לבנותו.

הקדשת בית כנסת
והפקעתו מקדושה

סימן ב בית כנסת שטרם התפללו בו

שאלה

באחת מיחידות הצבא הוחלט להזמין מבנה יביל ולהקצותו לבית כנסת. המבנה הגיע והונח במקומו, אך עדיין לא התחילו להשתמש בו לתפילה באופן קבוע. האם יש למבנה זה קדושת בית כנסת מרגע שהונח במקומו וצריך לנהוג בו קדושה, או שניתן עדיין לעשות בו תשמישי חולין עד שיתחילו להתפלל בו, והאם עדיין ניתן לשנות לגמרי את ייעודו?

תשובה

עצם ייעודו של המבנה לבית כנסת מוגדרת בהלכה כ'הזמנה', וההלכה נקוטה בידינו ש'הזמנה לאו מילתא'¹. משום כך, הקדושה אינה חלה על מבנה בית הכנסת עד שיתחילו להשתמש בו בפועל. וכך מפורש בירושלמי²:

אימתי קדשה – מיד או בשעת תשמיש?
נישמעינה מן הדא³: 'העושה תיבה לשם ספר ומטפחות
לשם ספר, עד שלא נשתמש בהן הספר מותר להשתמש

1. סנהדרין מח, ב.
2. מגילה פ"ג, ה"א.

בהן הדיוט'... – ומה אם אלו שנעשו לשם ספר אינן קדושות אלא בשעת התשמיש, זו שבנייה לשם חצר לא כל שכן.

וכך פסק השולחן ערוך⁴, שקדושת בית הכנסת לא חלה על המבנה הייעודי עד שיתחילו להתפלל בו⁵. הסברא נותנת לומר, שלא די בתפילת יחיד בעלמא כדי להקדישו, משום שהיא אינה מעיקר ייעודו של בית הכנסת, אלא יש צורך להקדישו על ידי תפילת הציבור במניין, וכך הורה לנו הגר"א נבנצל.

עלה בידינו, שאין מניעה מלעשות תשמישי חול בבית הכנסת, כל עוד לא קידשו אותו על ידי תפילה בציבור.

אך עדיין יש לדון במצבים מעין אלו, אם המפקד יכול לשנות לגמרי את ייעודו של בית הכנסת, ולהשתמש במבנה לצרכים אחרים באופן קבוע⁶. ואמנם קדושת בית הכנסת אינה מעכבת את החיילים מלעשות שם תשמישי חולין באופן ארעי, אך כשבאים

3. תוספתא מגילה ב, יג.

4. אורח חיים קנג, ח.

5. אמנם ישנו לבית הכנסת ייעוד נוסף מלבד התפילה, ללמוד בו תורה. ומתחילה סברנו לומר, שכל שימוש של קדושה הנעשה בבית הכנסת מוציא אותו מידי 'הזמנה', ומחיל עליו קדושה. ממילא, הוא הדין אם עושים שם הבדלה או מדליקים נר חנוכה, או עושים שם אירוע דתי כמו ברית מילה או חנוכת הבית.

אך מאחר שהשולחן ערוך הצריך שהקדשתו תיעשה על ידי תפילה, יש ללמוד מדבריו שהקדשתו צריכה להיעשות על ידי תשמיש שהוא מעין ייעודו העיקרי, דהיינו שיתפללו בו בציבור. וזו לשון הרב עוזיאל (משפטי עוזיאל ח"ג, מילואים ד): "כיוון שעיקרו עשוי לומר בו דבר שבקדושה – הטילו בו חכמים קדושה מדבריהם". כך הורה לנו הגר"א נבנצל, שרק דבר שצריך לעשותו בציבור מועיל להקדיש את בית הכנסת, ובכלל זה קריאה בתורה. לפי דבריו צריך עיון מה דין הדלקת נר חנוכה בציבור. והוסיף, שיתכן שקדושה חלקית חלה על בית הכנסת אפילו על ידי תפילת היחיד, אך קדושה שלימה אינה חלה עד שיתפללו בו בציבור.

6. לקמן בסימן ד (עמ' 105) עסקנו בדרכי ההיתר לשנות את בית הכנסת מייעודו המקורי, ובאלו תנאים. כאן אנו רוצים לבחון את האפשרות לשנות את ייעודו בלא להזדקק לכך, משום שהקדושה עדיין לא חלה עליו.

לשנות אותו לגמרי מייעודו, לכאורה יש לאסור זאת מטעמים אחרים.

שהרי הזמנת המבנה המיועד לבית הכנסת, כרוכה בהוצאה תקציבית גדולה, שמחייבת להשיג אישור מן הגורמים האחראים על תקצוב מבני היחידה. לשם דוגמא, אם יחידת הבינוי קיבלה הקצאה של עשרה מבנים יבילים לשנה, והוחלט לייעד אחד מהם למבנה בית הכנסת, ודאי יש להחלטה זו משמעות תקציבית.

יש מקום לדמות מציאות זו לדין מעות שנגבו מן הציבור לצורך בניין בית הכנסת, שלדעת השולחן ערוך⁷ אסור להשתמש בהם למטרות חולין. וביאר המגן אברהם⁸ שהאיסור להשתמש בהן למטרות אחרות, הוא אף על פי שלא חלה עליהן קדושה, אלא כשאר מעות צדקה שנגבו מן הציבור, שאסור להשתמש בהן למטרות אחרות.⁹ וכל שכן שאסור לשנות את ייעודו של בית הכנסת לאחר שנבנה, ורק להשתמש בו לחולין בדרך עראי – מותר, וכפי שכתב המגן אברהם – "ויחיד שבנה בית הכנסת לא יכול לחזור בו דהוי כאילו נדר צדקה"¹⁰.

7. אורח חיים קנג, ה.

8. אורח חיים קנג, סק"א.

9. וזאת בניגוד לב"ח (קנג, סק"ג), הסובר שהמעות התקדשו לגמרי לעניין זה, שחייבים לקנות בהם את בית הכנסת וחומריו, ורק בדרך זו ניתן להפקיע אותם מקדושתם. ולכאורה לשון הרמ"א (קנג, ז): "חלה קדושת הדמים על העצים והאבנים, ואסור לשנותן רק לקדושה חמורה" מסייעת לדבריו. אך מדברי הפוסקים – מגן אברהם וט"ז ומשנה ברורה (קנג, סק"ח) – עולה, שדברי הרמ"א אינם יכולים להתפרש כמשמעם.

10. מדברי המגן אברהם שם מוכח, שיחיד לאו בדווקא, אלא הוא הדין בציבור שבנו בית כנסת ולא הספיקו להקדישו. אולי הטעם הוא, שלא ברור שכל מי שנתן דמים מסכים לשינוי. ואם כולם מסכימים לשנות את הדמים הרי זה שבעה טוב העיר במעמד אנשי העיר, שמתרים לשנות.

אף במקרה שלפנינו, לכאורה אין אפשרות לשנות לגמרי את ייעודו של מבנה בית הכנסת לחולין, כיוון שמקבלי ההחלטות הרלוונטיים הפרישו מכספי היחידה תקציב מיוחד למטרה זו.

אולם לאמיתו של דבר, המגן אברהם עצמו¹¹ חילק בין מעות שנאספו מלכתחילה מן הציבור לשם בניית בית כנסת, לבין מעות חולין שהיו בקופת הציבור והחליטו לייעד אותן לבנייתו. במקרה הראשון אסור לגבאים לשנותם ולייעד אותן למטרות אחרות, ואילו במקרה השני הם יכולים להשתמש בהם לכל מטרה אחרת שירצו. ולדעת ה"ט"ז¹² אין חילוק בין המקרים, ואפילו במקום שהמעות נגבו מתחילה לשם בית כנסת, אין שום מניעה לשנות את ייעודן למטרות אחרות, כיוון שלא חלה עליהן קדושה. ורק מדין נדר, יש חובה לדאוג למעות אחרות או למבנה אחר – "דבכל דבר ששייך בו נדר לקדושה חייב לקיימו מצד נדר".

במקרה שלפנינו, תקציב הבינוי של הצבא הוא ודאי כסף של חולין, שהרי לא ניגבה מעיקרא מכספי משלמי המיסים למטרה זו של בניית בית כנסת. ממילא, ניתן לשנות את ייעודו אפילו לאחר שהזמינו אותו לבית כנסת¹³.

יתירה מזו, מסתבר לומר שאפילו דין נדר לא חל על המפקד או על היחידה שהזמינה את המבנה, והוא יכול לחזור בו מהחלטתו הקודמת בלי שום פקפוק, שהרי החלטות תקציביות הנעשות בתוך היחידה הצבאית ואפילו בין היחידות השונות לא כוללות העברת כסף ממשית, אלא רק 'צביעה' וירטואלית על גבי המחשב ואין בהן גמירות דעת שלמה. ממילא, אין לדמות החלטות אלו לכסף ממשי

11. קנג, סק"ה בסוף דבריו.

12. אורח חיים קנג, סק"ב.

13. בקובץ 'בירורי סוגיות' לרב חנן לוי (עמ' 39) פיקפק בסברא זו במקום שהכספים נמסרו לצבא לשם בניית בית כנסת, שדינם כבאו ליד גבאי.

שנאסף מן הציבור לבניית בית הכנסת, שאסור לשנותו למטרות אחרות. וכך הורה לנו הגר"א **בבבבבב**, שכספי התקציב לא התקדשו ולא חל עליהם דין נדר עד שיקנו בהם ממש את מבנה בית הכנסת.¹⁴

למעשה, מסתבר לחלק בין שני סוגי מבנים יבילים שהוקצו לשימוש היחידה כבית כנסת – מבנה יביל סטנדרטי העומד לשימושים שונים ומגוונים, ומבנה בית כנסת יביל שחזותו מוכיחה עליו שהוא נבנה מתחילתו כדי לשמש כבית כנסת, ולא מקובל להשתמש בו למטרות אחרות. סתם מבנה יביל נקנה מן המפעל למטרות חולין, ולכן יש בסמכותו של המפקד שהחליט להשתמש בו כבית כנסת לשנות את החלטתו בטרם הוקדש כבית כנסת בפועל, כדין מעות שנגבו בסתמא מן הציבור ולאחר מכן ייעדו אותן לבניית בית כנסת. לעומת זאת, מבנה בית כנסת יביל שהוזמן מן המפעל במיוחד למטרה זו, וכבר נקנה בפועל, מסתבר שחל עליו דין נדר המחייב את המערכת הצבאית בכללותה שלא לשנות אותו מייעודו, כדין מעות שנגבו מלכתחילה לשם בית כנסת. במקרה הצורך כשנאלצו לשנותו, על המערכת הצבאית לקיים את החלטתה המקורית על ידי הקצאת מבנה אחר לבית הכנסת, ובזה היא תקיים את נדרה.

גם מבחינה חינוכית, ודאי לא ראוי להסב מבנה שניכר לכל שהוכן לשם בית כנסת, לצורכי חולין אחרים.

14. לעומתו, הגר"ש עמאר נקט שבימינו העברות תקציביות מסוג זה נחשבות כגביה וכתשלום, ואם העבירו כסף ליחידה עבור בניית בית כנסת הרי זו גבייה גמורה. מאידך, אם הנהלים הצבאיים מאפשרים לשנות את ייעודו של התקציב, מסתבר לומר שהכסף הוקצה מלכתחילה על דעת אותם הנהלים.

מסקנה

קדושת בית הכנסת, אינה חלה על המבנה היביל עד שיתפללו בו, ולכן מותר להשתמש בו בינתיים למטרות אחרות, ואף לשנות את ייעודו לחלוטין. אך לעומת זאת, מבנה יביל שנקנה מן המפעל כדי לשמש כבית כנסת, וחזותו החיצונית מוכיחה זאת, אין לשנות את ייעודו אלא חייבים לקיים את ההחלטה המקורית לייעד אותו כבית כנסת, משום שיש לה תוקף של נדר. אם אין בית כנסת אחר במקום, חל חיוב להקים שם בית כנסת, במבנה הייעודי או במבנה חלופי.

סימן ג
קביעת בית כנסת
במבנה ששימש ככנסיה או מסגד

שאלה

האם מותר לקבוע בית כנסת בכנסיה שנכבשה על ידי צה"ל במלחמה?

תשובה

מֵרֵן הֶרֶב שְׁלֵמָה גֹרֵן זצ"ל, מייסד הרבנות הצבאית, נשאל שאלה זו לאחר מלחמת ששת הימים¹. להלן נביא תקציר מתוך תשובתו, בתוספת נופך.

ראשית עלינו להקדים, שעל פי ההלכה הכנסיה הנוצרית נחשבת כבית עבודה זרה², להבדיל ממסגד מוסלמי, שנדון בו בהמשך. שנית עלינו לדון, מה דינה של כנסיה שנכבשה במלחמה – האם היא מתבטלת בכך ושם עבודה זרה פוקע ממנה או לא. מצד אחד,

1. תשובה זו נדפסה בספר 'משנת המדינה', עמ' 111.
 2. זו דעת הרמב"ם בהלכות עבודה זרה פ"ט, ה"ד (הגירסה במהדורת פרנקל – "נוצרים" ולא "כנענים" כמו בספרים אחרים), ובפירושו למשנה (עבודה זרה א, ג). ועיין בתחומין (ח"ח, עמ' 368) במאמרו של הרב שלמה אבינר, שהביא עוד דעות אחרות, ורצה להוכיח שההלכה נפסקה כמותן ולא כרמב"ם. אך משמע שם, שהיינו לגבי דין הנוצרים עצמם, אך לגבי דין הכנסיות שלהם מקובל לפסוק כרמב"ם.

עובדיה של עבודה זרה זו נטשו אותה, ודי בכך כדי לבטל אותה³, אך מצד שני, נטישה זו לא הייתה מתוכננת אלא נכפתה עליהם בנסיבות המלחמה, ויש לחשוש שמא לא התייאשו ממנה. וכידוע, ישראל אינו יכול לבטל עבודה זרה של גוי, אלא רק הגוי עצמו יכול לבטלה⁴.

לכאורה יש להביא ראיה ממשנה מפורשת⁵:

עבודה זרה שהניחיה עובדיה, בשעת שלום מותרת בשעת מלחמה אסורה.

כך נפסק להלכה ברמב"ם⁶ ובשולחן ערוך⁷. השולחן ערוך הוסיף עוד תנאי, על פי דברי הגמרא שם:

והוא שאינם יכולים לחזור לה, אבל אם היו יכולים לחזור לה ולא חזרו – מותרת.

לכן, השאלה שלפנינו תלויה במידה רבה ביכולת החזרה של הגויים בעלי הכנסיה למקום. אם צה"ל מאפשר להם לחזור והם אלו שנמנעים מכך מחמת עצמם, יש לדון אותם כמי שהניחו את יראתם בשעת שלום שבזה ביטלוה. אך אם צה"ל הוא זה שאינו מאפשר להם לחזור בניגוד לרצונם, לכאורה יש לדון אותם כמי שהניחו את יראתם בשעת המלחמה, שלא ביטלוה.

כמו כן יש לדון מצד נוסף. אם דעתם לתבוע תשלום עבור השימוש במבנים שנטשו, מסתבר יותר לדון את המצב הזה כמכירה, שבזה פסק הרמב"ם⁸ שעבודה זרה שנמכרה לישראל – בטלה, והשולחן

3. עיין רש"י עבודה זרה נג, ב ד"ה 'בשעת שלום'.

4. עבודה זרה נב, ב.

5. עבודה זרה נג, ב.

6. הלכות עבודה זרה פ"ח, ה"א.

7. יורה דעה קמו, י.

8. הלכות עבודה זרה פ"ח, ה"י.

ערוך⁹ הביא מחלוקת בזה, אבל כתב שם הרמ"א שכולי עלמא מתירים במשמישי עבודה זרה, ונחלקו רק בעבודה זרה ממש. אם כן בעניינינו יש להקל במכירה, שהרי כנסיה אינה עבודה זרה עצמה אלא תשמישי עבודה זרה, כדברי הרמ"א, וכן אפשר לסמוך על דעת היש אומרים שבשולחן ערוך שהתירו.

אך כל זה נוגע לעצם השימוש בכנסיה בלבד. בעניין זה נראה, שמותר להיכנס אליה ולעשות בה תשמישי חולין, ואין בה שום איסור הנאה משום עבודה זרה, מאחר שבעליה הקודמים ביטלוה ועקרו ממנה שם עבודה זרה.

אבל יש לדון, אם מותר להקדיש את מבנה הכנסיה לבית כנסת, לאחר שביטלוה ועקרו ממנה שם עבודה זרה.

השולחן ערוך¹⁰ פסק במקרה דומה:

נרות של שעווה שנתנם הגוים לעבודת אלילים, וכיבן שמשן ונתנם או מכרן לישראל, אסור להדליקם בבית הכנסת.

אף על פי שהגוי ביטל את הנרות מאיסורם כתשמישי עבודה זרה, על ידי הכיבוי או על ידי המכירה, אין בכך כדי להכשירם לשמש בבית הכנסת מאחר שנמאסו לגבוה. מקור דבריו הוא **ברבינו ירוחם**¹¹, ולכאורה יש ללמוד מדבריו גם למקרה שלפנינו.

אך **המגן אברהם**¹² נקט, שיש לחלק לגבי הלכה זו בין תלוש למחובר, ובית שנעבדה בו עבודה זרה – מותר להתפלל בו. טעמו הוא:

9. יורה דעה קמו, ח.

10. אורח חיים קנד, יא.

11. ספר 'תולדות אדם וחוה' נתיב ג ח"ח, דף כח.

12. קנד, סקי"ז.

דסבירא ליה דמחובר שאני, ואף על גב דבית דינו
כתלוש, מכל מקום דמי למחובר.

מדבריו בהמשך משמע, שמותר אפילו לעשותו בית כנסת קבוע¹³.
יש לבאר את טעמו, שמה שאסרו בעבודה זרה זה רק דבר שנעבד
בגופו לעבודה זרה, או דבר שהוקצה כולו לכילוי של העבודה זרה
כמו נרות, אבל בית שעבדו בו עבודה זרה וגופו לא נעבד, וגם לא
הוקצה הבית לכילוי – אינו נאסר לא לגבוה ולא למצוות, כיוון
שהוא לא נתבטל כלל לעבודה זרה שבתוכו.

הפרי מגדים¹⁴ הביא את שיטת ה'אליה רבא', שהתיר להתפלל שם
באופן זמני אבל אסר לקבוע שם בית כנסת, וכן משמע מדברי
התוספות במגילה¹⁵, שאסור לקבוע שם בית כנסת.

מלבד כל זה, השאלה בדבר קביעת בית כנסת במקום של עבודה
זרה, תלויה בתוקף קדושתו של בית הכנסת. רק אם קדושתו מן
התורה, נאסר לבנות בית כנסת במקום שהיה שייך לעבודה זרה
ונתבטל. בזה נחלקו הראשונים: לדעת ה'יראים'¹⁶ יוצא שקדושת
בית הכנסת היא מדאורייתא, אבל לשיטת הר"ן במגילה¹⁷ הקדושה
היא מדרבנן, וכן משמע מדברי הרמב"ן¹⁸.

ובנידון דידן נוהגים להקל כדברי המגן אברהם, כפי שכתב **המשנה**
ברורה¹⁹.

13. כיוון שבהמשך דבריו רצה להביא ראיה מהסוגיא בעבודה זרה (מג, ב)
שעסקה בבית כנסת קבוע.
14. קנד, אשל אברהם סק"ז.
15. ו, א ד"ה 'טראטריות'.
16. סי' תט.
17. ז, ב מדפי הר"ף ד"ה 'לא שנו'.
18. מגילה כה, ב ד"ה 'לפי מה ששינו'.
19. קנד, סקמ"ה.

אמנם, המשנה ברורה כתב שההיתר של המגן אברהם, הוא רק במקום שלא העמידו שם הגויים אלילים. ואף שבמגן אברהם לא משמע שחילק ואסר במקרה שהעמידו אלילים, מכל מקום לא נוכל לפסוק כנגד דבריו הברורים של המשנה ברורה ולהתיר גם מקום שעמדו בו אלילים.

בש"ת **'שואל ומשיב'**²⁰ דן בשאלה זו, וחילק בין כנסיות לוטרניות ופרוטסטנטיות שאין עובדים בהם לצלמים, ואותן אפשר להפוך לבית כנסת, לבין כנסיות קתוליות שעובדים שם לפסלים, ואם הכניסו בהן פסלים נאסר כל המבנה. כמו כן, יש לחלק בין כנסיה שנבנתה מראש למטרה זו לבין מבנה רגיל שקבעו בו אותה לאחר מכן.

לכן, בכנסיות קתוליות, אם המבנה נבנה מראש לשם כנסיה – אין להתיר לבנות בו בית כנסת.

אבל אם לא נבנה מראש לשם כנסיה, ובנוסף גם עשו שינוי גמור במבנה, מותר לקבוע שם בית כנסת, ויש להקל בנידון דידן אפילו בשינוי קטן כמו שיפוץ פנימי או צביעת המבנה²¹.

מסקנה

כנסיה לוטרנית או פרוטסטנטית שנכבשה וביטלו אותה הגויים, או שהתייאשו ממנה ואינם חוזרים אליה מרצונם, או שהצבא משלם עליה שכירות לבעלים שברחו, מותר לקבוע בה בית כנסת. כמו כן, יש להתיר לבנות בית כנסת בכנסיה קתולית אם לא נבנה הבניין

20. ח"ג, סי' עב-עג.

21. כמבואר בבבא קמא (צג, ב) לעניין גזלה, שליבון וצביעה הוי שינוי מדאורייתא.

לשם כנסיה, וגם שינו את המבנה מבפנים וצבעו אותו מחדש. אבל אין להתיר זאת בכנסיה קתולית שנבנתה מראש לשם כנסיה. על דברי הגר"ש גורן יש להוסיף בנוגע למסגד, שבאופן פשוט נוקטים שמסגד אינו בית עבודה זרה²², וממילא אין שום מניעה מלהקדיש אותו כבית כנסת אפילו בשעה שהוא משמש כמסגד²³. שהרי אולם יצחק במערת המכפלה משמש במקביל כבית כנסת וכמסגד על דעתם של גדולי ישראל²⁴.

22. אמנם דעת הציץ אליעזר (ח"י, סי' א) וה'דברי יציב' (אורח חיים, סי' צ) היא, שמסגד נחשב כבית עבודה זרה. אך כמדומה, שדעתם היא דעת יחיד, ולית מאן דחש לה.
23. כאן יש לומר אפילו לדעת האוסרים להיכנס למסגד, שיותר לשנותו לבית כנסת ואז להיכנס לתוכו. שהרי מסגד אינו עבודה זרה, וכל האיסור להיכנס אליו הוא משום שנותן בזה כבוד לדת הכופרת בתורה, כפי שכתב הרב מן ההר (הובא בספר צידה לדרך עח, א הערה 11) וכשינו אותו לבית כנסת בטל הטעם ופקע האיסור.
24. יתכן לדחות ראיה זו, משום שמערת המכפלה אינה שייכת למוסלמים והם אלו שקבעו שם מסגד שלא ברשות, ולא כל כמיניהו לאסור אותה עלינו.

סימן ד
הפקעת בית כנסת צבאי מקדושתו

שאלה

עקב שינוי בחלוקת המבנים בין הגופים השונים בבסיס, התעורר הצורך לשנות את ייעודו של בית הכנסת לחדר משרדים. בתמורה, הוצע לרב היחידה להעביר את בית הכנסת למבנה אחר מרווח יותר, שמיקומו נוח יותר הן למתפללים והן לצורכי היחידה. האם הדבר אפשרי מבחינה הלכתית?

תשובה

נושא זה מחייב לדון בארבעה נושאים:

- א. הפקעת קדושת בית כנסת על ידי מכירה.
- ב. הגדרתם של בתי הכנסת בצבא.
- ג. החלפה בין מבנה חול למבנה בית הכנסת.
- ד. תפקידו של הרב הצבאי בהחלפת בית הכנסת והפקעתו מקדושה.

א. הפקעת קדושת בית כנסת על ידי מכירה

האפשרות לשנות את ייעודו של בית הכנסת ולהפקיע בכך את קדושתו, נזכרת במשנה במגילה¹:

וחכמים אומרים: מוכרין אותו ממכר עולם, חוץ מארבעה דברים – למרחץ ולבורסקי, לטבילה ולבית המים.

כלומר, ניתן למכור את בית הכנסת במכירה עולמית אפילו לגורם פרטי שיעשה בו תשמישי חולין, בתנאי שלא יעשה בו תשמישים בזויים ביותר כמו אלו שנמנו במשנה. ואף לכתחילה ניתן להשתמש בדרך זו, כדי לחלל את בית הכנסת מקדושתו. בכל מקרה, יש לשקול בזהירות רבה את השימוש בדרכי ההיתר שנפרט לקמן, מחשש שמא יבואו לעשות במקום תשמישי גנאי, ורק במקום שיש צורך גדול ניתן להפקיע את בית הכנסת מקדושתו.

אך הגמרא² מסייגת מאוד את האפשרות לבצע את המכירה של בית הכנסת, ומבחינה בהקשר זה בין שני סוגים של בתי כנסת – בית כנסת של כפרים ובית כנסת של כרכים:

לא שנו אלא בית הכנסת של כפרים, אבל בית הכנסת של כרכין כיוון דמעלמא אתו ליה, לא מצו מזבני ליה דהוה ליה דרבים.

הטעם להבחנה זו בין סוגי בתי הכנסת השונים, מבואר בדברי הגמרא עצמם. לבני הכפרים יש בעלות גמורה על בית הכנסת, וממילא יש להם יכולת למכרו בהסכמת השותפים בו. לעומת זאת, בית הכנסת של הכרך אינו שייך לבני הכרך בלבד אלא לציבור כולו,

1. כז, ב.

2. מגילה כז, א.

וממילא הם אינם מוסמכים למכור אותו ולהוציאו לחולין על דעת עצמם.

לאור זאת, עלינו לברר מהו גידרם של בתי הכנסת בצבא – האם נכון לראות אותם כבתי כנסת של כפרים או כבתי כנסת של כרכים.³

ב. הגדרתם של בתי הכנסת בצבא

בתוספות⁴ הובאו שני הסברים, החלוקים ביניהם בהגדרת בית כנסת של כפרים ובית כנסת של כרכים.

לפי ההסבר הראשון, הגדרת הבעלות של בית הכנסת נקבעת על פי **ייעודו**, אם נבנה מלכתחילה לשמש את היחידים או את הרבים. בית כנסת של כפרים נועד לשמש את בני המקום בלבד, וממילא הם בעליו היחידים, ואילו בית הכנסת של כרכים, נועד מלכתחילה לשמש גם את המתפללים המזדמנים לעיר שאינם מבני המקום, "ועל דעת כל אנשי העולם נעשה"⁵, וכשיטה זו נקטו גם **הרא"ש**⁶ **והרמב"ם**⁷.

לכאורה לפי הסבר זה, סתם בית כנסת בצבא מוגדר כבית כנסת של כרכים, הואיל והוא מיועד לכלל החיילים – אלו שהתגייסו

3. לדעת הציץ אליעזר (ח"י, סי' ב) אין בזמננו כלל דין בית כנסת של כרכים, וניתן להשתמש בסברא זו כסניף להקל במקום הצורך.
4. מגילה כו, א ד"ה 'כיוון'. וכן הובא בר"ן (ז, ב מדפי הרי"ף ד"ה 'אבל'), והביאו הבית יוסף, אורח חיים קנג.
5. לשון הרמב"ם בהלכות תפילה פי"א, הט"ז.
6. מגילה פ"ד, סי' א.
7. אמנם יש לפקפק בסברא זו, משום שבתי הכנסת בצה"ל אינם מיועדים לכלל העולם אלא לחיילים בלבד. אדרבה, שאר האזרחים אסורים להיכנס לתוכם, ובפועל הוא אינו יכול לשמש אותם. כך יש לדייק מלשון הרא"ש: "שמא יש אחד... והיה רגיל להיכנס בה, ולדעתו הוקדשה", כפי שהעיר הרב דוד כהן (קובץ בירורי סוגיות לרב חנן לוי, עמ' 39).
7. הלכות תפילה פי"א, הט"ז.

עכשיו ואלו שיתגייסו בעתיד, וישנה תחלופה מתמדת של חיילים העשויים להשתמש בו על פי צורכי הצבא.⁸

לעומת זאת, התוספות בהסברם השני, הגדירו את הבעלות על בית הכנסת על פי מקורות המימון שמהם נבנה. סתם בית כנסת של כפרים נבנה בכספם של בני המקום, וממילא הם הבעלים היחידים עליו, ואילו המימון לבית הכנסת של כרכים, בא מכספם של הרבים, שאינם בהכרח בני העיר, וממילא הוא שייך לכולם.⁹ משום כך, גם אם בני העיר יגיעו להסכמה ביניהם על מכירת בית הכנסת, הם אינם רשאים לעשות כן, ולעולם עליהם לחשוש "שמא יש אחד בסוף העולם שהוציא בה וחלקו מעכב, לפי שאין בני העולם כפופין לבני עיר זו ולא לשבעה טובי העיר שבה"¹⁰.

לפי סברא זו, ראוי להגדיר את בתי הכנסת בצבא כ'בתי כנסת של כפרים', שהרי בתי כנסת אלו נבנים מתקציב הצבא, ללא כל השתתפות של הרבים¹¹, ולאחר אישורו של תקציב הצבא הוא

8. צריך עיון ממה ששינינו בגמרא (מגילה כו, א): "אמר רבי יהודה מעשה בבית הכנסת של טורסיים שהיה בירושלים שמכרוהו לרבי אליעזר, ועשה בה כל צרכיו. והא התם דכרכים הוה! – ההיא בי כנישתא זוטי הוה, ואינהו עבדוה". דהיינו, שרק בני אותה האומנות היו רגילים להתפלל שם, כמו שכתב הרא"ש (מגילה פ"ד, ס"א א).

בדומה לכך, גם בתי הכנסת בצבא מיועדים לחיילים בלבד ואילו כניסתם של האזרחים מוגבלת ובדרך כלל הם אינם יכולים להתפלל שם, ולכאורה דינם כבתי כנסת של כפרים.

אך נראה לחלק בין המקרים. בית הכנסת של טורסיים נועד לשמש ציבור מצומצם ומוגדר מתוך בני הכרך, שמצד עצמו ראוי להיחשב כקהילה עצמאית, בניגוד לאופי המרכזי של שאר בתי הכנסת בכרך המשמשים את כלל הציבור. אך בית כנסת צבאי מיועד לכלל החיילים, שבאים והולכים ומתחלפים ביניהם חדשים לבקרים, ומעצם טבעו אין לו שום שייכות לקבוצת חיילים זו או אחרת. ואף על פי שקבוצת החיילים כולה היא קבוצה סלקטיבית, עדיין מדובר בקבוצה הטרוגנית ומשתנה ולא בקבוצה הומוגנית. התוספות מדגישים, שהרבים נותנים מכספם הן לבניינו והן לשאר צרכיו, ובזכות זו הם רשאים לעכב את בני הכרך מלמכרו.

9. ר"ן מגילה ז, ב מדפי הרי"ף ד"ה 'אבל' בשם יש מפרשים.

10. בתי כנסת שנתרמו לצבא ידונו לקמן. אמנם תקציב הצבא בא ממיסי הציבור, והיה מקום לראות כספים אלו ככספים של כלל ישראל שבנו בהם

נמסר לניהולם של אנשי הצבא על פי שיקול דעתם¹². וכבר כתב ה'אור זרוע'¹³: "כל בית הכנסת שידוע שבני העיר עשו אותה ולא גבו זוזי מעלמא, יש לה מכר על פי שבעה טובי העיר". הוא הדין לגבי בתי כנסת שנבנים על ידי הצבא, שהצבא רשאי למכרן ולהפקיע את קדושתם, כיוון שהם עומדים בבעלותו הגמורה, כדין בתי כנסת של כפרים, ובלבד שישתמשו בדמיהן לבניית בית כנסת אחר, או לקנות בהם ספרי תורה ושאר תשמישיו¹⁴.
 להלכה, נראה להכריע כהסבר הראשון, משום שכך נקטו רוב הראשונים¹⁵: רא"ש¹⁶, רמב"ם¹⁷, רשב"א¹⁸ ומאירי¹⁹, ואם כן, אין בידינו דרך להפקיע את קדושתו של בית כנסת צבאי אפילו על ידי מכירה.

- בית כנסת שדינו כבית כנסת של רבים. אך לאחר העיון נראה לדחות סברא זו משום שתקציב הצבא נמסר לראשי הצבא, והם מוסמכים לבנות בו בתי כנסת כפי הבנתם, ואין בכוח הציבור למחות בהם אם יחליטו למכור או להחליף בית כנסת בתוך הצבא. בשם הרב זלמן דרוק.
12. אמנם תקציב הצבא זקוק לאישור עד לסעיפיו הקטנים, והרמטכ"ל אינו יכול להעביר את התקציב מסעיף לסעיף בלא אישור, אך מרגע שתקציב הבינוי נמסר לניהולו והמבנים נמסרו לצבא ניתנת לו הסמכות לשנות את ייעודם על פי צורכי הצבא לפי שיקול דעתו של המפקד.
13. ח"ב, סי' שפה. הובא בהגהות אשר"י מגילה פ"ד, סי' א.
14. כמו תיבה ומטפחות. הטעם, משום שמעלין בקודש ואין מורידין, כפי שמפורש במשנה מגילה כה, ב. וכן נפסק להלכה בשולחן ערוך אורח חיים קנג, ב.
15. כך הכריע בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב), והוסיף, שיש להסתמך גם על ראיית הרשב"א מקושיית הגמרא מנגעים שמטמאים בתי כנסת של כרכים. משם מוכח, שבית הכנסת של כרכים אינו כבית השותפים אלא הריהו עומד בבעלות הכלל, משום שהוא נבנה למען הרבים ולא דווקא עבור אנשים קונקרטיים.
16. מגילה פ"ד, סי' א.
17. הלכות תפילה פ"א, הט"ז.
18. מגילה כו, א ד"ה 'אבל'.
19. מגילה כו, א ד"ה 'בית הכנסת שאמר'.

אך נראה לדמות את מעמדם ההלכתי של בתי הכנסת בצבא, למה שמצאנו במסכת מגילה²⁰:

אמר רב אשי האי בי כנישתא דמתא מחסיא, אף על גב דמעלמא אתו לה, כיוון דאדעתא דידי קאתו – אי בעינא מזבנינא לה.

לכאורה יש ללמוד מכאן, שאם בית כנסת נבנה מלכתחילה על דעתו של היחיד, יש בידו יכולת למכרו ולהוציאו מקדושתו. אולם קשה להעלות על הדעת מציאות כל כך מובהקת של ניהול ריכוזי כמו שמצוי בצבא, שמפקד יחידה מוסמך להחליט לבדו על כל ענייני הבינוי ביחידתו שבכללם: בניית, הזזת או הריסת כל מבנה ביחידתו, וכל שכן שינוי ייעודו. סמכותו של המפקד להחליט על מבני היחידה, כוללת גם את מבנה בית הכנסת, ובאופן פורמאלי אין מי שרשאי לערער על החלטותיו²¹. אם כן, בתי הכנסת בצבא ראויים להיכלל בגדר זה של בית כנסת שנבנה על דעת היחיד²². אמנם הראשונים סייגו מאוד גדר זה, ומדבריהם עולה שקשה ללמוד מבית הכנסת במתא מחסיא שנבנה על דעת רב אשי לבתי כנסת אחרים.

20. כו, א.

21. אמנם המפקד חשוף לביקורת ציבורית, וסביר להניח שהוא ימנע מלפגוע במעמדו של בית הכנסת ביחידתו באופן שרירותי, כדי שלא לעורר רגשות קשים מצד פקודיו הדתיים והמסורתיים, ויש גם סבירות גבוהה שהמפקדים שמעליו יתערבו בעניין וכפו אותו לשנות את החלטותיו. אך אין בזה כדי לשנות את ההגדרה היסודית של מערכת הניהול הצבאית, שאינה מושתתת על הסכמת הציבור כמו במערכת האזרחית, אלא על החלטות והנחיות המתקבלות על ידי המפקד שהוסמך לכך על ידי הרמטכ"ל.

22. אמנם ישנה תחלופה מתמדת בין המפקדים ביחידות השונות, אך עצם התפקיד אינו משתנה בעצם מהותו ממפקד למפקד, והרצף נשמר ממפקד למפקד.

הבית יוסף²³ הביא מחלוקת בדעת **הרא"ש**²⁴, שתלה דין זה בכך שבני העולם קיבלו על עצמם את סמכותו של רב אשי בנוגע לבית הכנסת. יש שנקטו בדעתו שגדר זה נאמר רק על רב אשי שהיה גדול בדורו²⁵, משום שכל המזדמנים לבית הכנסת שלו סומכים על החלטותיו ועל שיקול דעתו²⁶, ויש שחלקו על כך, וכתבו שהוא הדין בכל יחיד שקיבלוהו עליהם. יוצא, שסמכותו של היחיד למכור את בית הכנסת אינה תלויה במעמדו הפיקודי, אלא במעמדו הרוחני כגדול בתורה ובקבלתו על ידי הציבור, ולכאורה תנאי זה אינו מתקיים בבתי הכנסת הצבאיים. אם כן, מי שהקנה למפקד את הסמכות לבנות ולהרוס את מבני הצבא, ודאי לא הגביל את סמכותו לנהל אותם כפי הבנתו, ללא כל קשר לרמתו הרוחנית. שהרי בית הכנסת אינו שייך לרבים, אלא לשלטונות הצבא, וביכולתם להאציל סמכויות אלו ליחיד.

אך להלכה, **הטור**²⁷ ו**השולחן ערוך**²⁸ השמיטו הסתייגות זו בדעת הרא"ש, ונקטו שאם הרבים תלו את קדושתו של בית הכנסת בדעת היחיד, אותו יחיד רשאי למכרו ולהפקיעו מקדושתו²⁹. אם ניישם

23. אורח חיים קנג.

24. מגילה פ"ד, סי' א.

25. עליו נאמר: "מימות רבי ועד רב אשי לא מצינו תורה וגדולה במקום אחד" (גיטין נט, א).

26. עיין בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב) שחילוק זה אינו רלוונטי במקום שהרבים הסמיכו את היחיד לפעול בעניין בית הכנסת ולא סייגו את סמכותו בשום תנאי, וסברא זו רמוזה בקורבן נתנאל עצמו.

27. אורח חיים קנג.

28. אורח חיים קנג, ז.

29. עיין בבית יוסף (אורח חיים קנג), שמחלק בין סתם יחיד שצריכים לקבל אותו עליהם במפורש לבין יחיד כמו רב אשי שמסתמא קבלוהו עליהם. במשנה ברורה (קנג, סקל"ו ובביאור הלכה ד"ה 'בהסכמת הציבור') דן אם המכירה צריכה להתבצע במעמד הציבור כפי ששמע מלשון השולחן ערוך, ומסקנתו שאם הסמיכו את היחיד למכרו הוא אינו מוגבל בשום תנאי. ועיין שם בביאור הגר"א שנקט שיחיד אינו יכול להוציא את כסף המכירה לחולין,

הגדרה זו לגבי בתי הכנסת בצבא, נמצא שיש בידינו דרך מרווחת להפקיע את בית הכנסת מקדושתו על ידי מכירה כדי לשנות את ייעודו, ובלבד שהמכירה תיעשה על ידי מפקד היחידה³⁰, ובדמים שתמשו לבניית בית כנסת אחר או לקניית ספר תורה ותשמישיו. לרווחא דמילתא, רצוי שיפסיקו להתפלל בבית הכנסת זמן מה קודם מכירתו, משום שבדרך זו ניתן למכור אפילו בית כנסת של כרכין לדעת **המגן אברהם**³¹. לדרך זו יש יתרון נוסף, משום שעל ידה ניתן להפקיע את קדושת בית הכנסת לגמרי, ולהתיר לעשות שם אפילו תשמישי גנאי בשעת הדחק³².

ג. החלפה בין מבנה חול למבנה בית הכנסת

עד עתה עסקנו באפשרות להפקיע את בית הכנסת מקדושתו על ידי מכירה. אולם מסתבר שפיתרון זה אינו מעשי. כידוע, אין סמכות לאף גורם צבאי למכור מבנה או לקנות מבנה מכל גורם שהוא, צבאי או אזרחי, והדרך היחידה לבצע פעולות אלו היא באמצעות גורמי הרכש במשרד הביטחון. הניסיון מלמד,

אלא חייב להעלותו בקדושה. לכאורה לשיטה זו הפיתרון שהצענו אינו מספק, ועיין להלן בפרק ג.

30. יש להעיר, שבעולם המושגים הצבאי ייתכנו מצבי ביניים, שדרגות הפיקוד הבכירות הגבילו את סמכותו של המפקד הישיר שלא יוכל לעשות במבני הבסיס ובבית הכנסת ככל העולה על רוחו עד שיקבל לכך אישור מן הממונים עליו. אך היא הנותנת, שאם כן המפקד הבכיר יותר הוא ה'יחיד' שמוסמך להחליט בעצמו על בית הכנסת, והדר דינא שבית הכנסת נחשב לבית כנסת שנבנה על דעת היחיד.

על כל פנים, עלה בידינו שלבית כנסת צבאי יש גדר בפני עצמו, וקדושתו היא על דעת מפקד היחידה. כך נקט הגר"ד ליאור (ביורוי סוגיות לרב חנן לוי, עמ' 42).

31. קנג, סקי"ב בשם המבי"ט. וכן נקט במשנה ברורה קנג, סקל"ג. אך החתם סופר (אורח חיים ח"א, סי' לא) חלק על היתר זה. האפשרות לנטוש את בית הכנסת לכתחילה נידונה בשו"ת 'במראה הבזק' ח"ב סי' יח, הערה 1.

32. עיין לקמן סימן ה, עמ' 126, ובהערה 11 שם.

שתהליכים מעין אלו אורכים זמן רב ומחייבים אישור מגורמים רבים, ומשום כך דרך זו אינה מעשית.³³ אך כפי שהוצג בשאלה, ההצעה לשנות את ייעודו של בית הכנסת ולהפקיעו מקדושתו, כללה גם מרכיב נוסף – להעביר את בית הכנסת הקיים למבנה אחר, ויש לכך משמעות הלכתית. שהרי שנינו³⁴:

אמר רבא: האי בי כנישתא, חילופה וזיבונה שרי, ואגורה ומשכונה אסור.

ומתבאר שדין חליפין כדין מכירה לכל דבריו.³⁵ אם כן, עומדת בפנינו האפשרות, להחליף את ייעודם של שני המבנים במקביל, ולהעביר את קדושת בית הכנסת מן האחד לשני. וכשם שניתן לחלל את קדושתו על הדמים, כך ניתן לחלל את קדושתו על ידי החלפתו במבנה אחר.³⁶

33. לדעת הגר"א נבנצל, ניתן לבצע את המכירה בלא אישורו של משרד הביטחון. לדעתו, דרך זו מועילה אף על פי שאינה מוסדרת בחוק, משום שעל פי ההלכה יש לה תוקף. ואם אפשר לקבל את אישורו של שר הביטחון למכירת בית הכנסת למשך כמה דקות, מתוך הבנה שהקונה ימכור אותם אחר כך בחזרה – מה טוב. וצריך עיון. דרך נוספת שיש לדון בה להפקעת בית כנסת מקדושתו היא על ידי פדיון. בעניין זה עיין לקמן סימן לו, עמ' 156.

34. מגילה כו, ב.
35. הגר"א נבנצל השיג עלינו בנקודה זו, משום שלדעתו דין 'חילופי' לא נאמר כשהחלפה בין המבנים נעשית תחת אותה הבעלות, אלא דווקא כאשר מחליפים את בית הכנסת במבנה השייך לבעלות אחרת. אך לאחר העיון, נראה שדבריו אינם מוסכמים. עיין מגן אברהם קנג, סק"ז שנקט בפשטות שהחלפה תחת אותה הבעלות מועילה, ולא נזקק כלל לסברה זו. ולכאורה גם פשט הסוגיא משמע שלא כדבריו, שאם כן 'חילופי' הוא בכלל 'זביני' לכל דבר ועניין, ובודאי לא גרע מפדיון למי שסובר שפדיון מועיל, מאחר שיש לקדושה על מה לחול.

36. כך ביאר רש"י מגילה כו, ב ד"ה 'חילופי וזיבוני'.

יתירה מזו, לדעת ה'משאת בנימין'³⁷ החלפת בית כנסת במבנה אחר עדיפה על מכירתו, ומותר לעשות כן אפילו בבתי כנסת של כרכים. הטעם לכך, משום שמסתמא כל בני העולם יקבלו החלטה זו, ואין להם נפקא מינה אם להתפלל בבית כנסת זה או בחבירו³⁸.

אמנם יש להעיר על סברא זו מתשובת החתם סופר³⁹, שלא התיר להפקיע את קדושת בית הכנסת הישן לאחר שנסתר כהלכה, ולהעבירה לבית הכנסת החדש שנבנה במקומו, אלא הצריך למכור אותו ממש. החתם סופר סייג, שגם דרך זו אינה אפשרית, אלא בבתי כנסת של כפרים ולא בבתי כנסת של כרכים. ומשמע מדבריו, שהפקעת בית הכנסת מקדושתו בדרך של 'חילופי' מחייבת לבצע מעשה קניין פורמאלי, וגם זאת רק על ידי מי שמוסמך למכרו. אך מאחר שה'משאת בנימין' חולק עליו, ודבריו הובאו להלכה על ידי המגן אברהם⁴⁰ והמשנה ברורה⁴¹, נראה שדברי החתם סופר נדחו מן ההלכה.

אם כן, דרך זו של החלפת מבנה בית הכנסת במבנה אחר עדיפה על מכירה, משום שגם אם נגדיר את בית הכנסת בצבא כבית כנסת של

37. סי' לג.

38. באופן פשוט, כך מוכח מן הסוגיא בבבא בתרא (ג, ב) העוסקת בסתירת בית כנסת – "לא ליסתור אינש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי", ומכלל לאו אתה שומע הן, שאם הקדימו לבנות את בית הכנסת החדש פקעה קדושתו של בית הכנסת הישן, ורשאים אפילו לסותרו וכל שכן לעשות בו תשמישי חולין, כפי שנקט במגן אברהם (קנג, סקכ"ז), וצריך עיון במה שכתב הביאור הלכה קנג, ד"ה 'אלא אם כן'.

ומשמע מסוגיא זו שמותר להעביר את קדושת בית הכנסת למבנה אחר אפילו אם לא "חזי ביה תיוהא" (בבא בתרא שם), ופלא על המשאת בנימין שם שהתיר לעשות זאת רק במקום תיוהא או שהמקום צר מלהכיל, וצריך עיון.

39. ח"א, סי' לא.

40. קנג, סק"ב. אמנם החתם סופר הסתמך על דברי המגן אברהם עצמו (קנג, סקט"ז), אך יש לפקפק בכוונתו, שמא לא החמיר אלא במקום שכבר בנו בית כנסת אחר בלא חלופי, וכך ניחא כדי שדברי המגן אברהם לא יסתרו את עצמם מיניה וביה.

41. קנג, סק"ז.

כרכים שאין אפשרות למכרו, עדיין ניתן להחליפו במבנה אחר ולחלל עליו את קדושתו של המבנה הראשון.

אך יש להדגיש, שאפשרות זו נזכרה בפוסקים רק במקרה שהחלפה נעשית במעמד אנשי העיר, ואילו בלא זה הדבר אינו מוסכם לשיטת הר"ן. הר"ן⁴² נקט שאסור למכור בית כנסת כדי לקנות תחתיו בית כנסת אחר, משום שאין בזה עילוי לקדושתו. לשיטתו יצא לכאורה, שגם החלפת מבנה בית הכנסת במבנה אחר אסורה כל עוד אין בה עילוי בקדושתו, שהרי דין החלפה כדין מכירה לכל דבר ועניין⁴³.

השולחן ערוך⁴⁴ הביא את דעת הר"ן, אך גם את דעת החולקים עליו⁴⁵, ולא הכריע בבירור בין השיטות⁴⁶, ובמשנה ברורה⁴⁷ הכריע, שלכתחילה אסור למכור שום דבר קדושה כדי ליקח כיוצא בה, ובכלל זה שאין היתר למכור או להחליף בית כנסת אחד תמורת בית כנסת אחר⁴⁸.

42. מגילה ז, א מדפי הר"ף ד"ה 'אבל אם מכרו'.
 43. עיין קורבן נתנאל (מגילה פ"ד, אות צ) הסובר שהחלפת בית כנסת בבית כנסת אחר אסורה לשיטת הר"ן, אלא אם כן המבנה החדש מרווח מן הישן שיש גם בזה משום 'מעלין בקודש'. כן כתב גם בביאור הלכה (קנג, ד"ה 'וכן יכולים'), שאסור להחליף לבנים תחת לבנים אלא אם הם פגומים ומשום "חזי ביה תיוהא".

44. אורח חיים קנג, ד.
 45. כך יש לדייק מלשון הטור (אורח חיים קנג): "אבל איפכא להורידן מקדושתן לא", שאין איסור להחליף קדושה אחת בקדושה אחרת כיוצא בה, וכן נקט רבינו יונה שהביא הבית יוסף שם.

46. עיין ביאור הלכה (קנג, ד"ה 'ויש מתירים') שהסתפק בדבר והעלה צדדים לכאן ולכאן. לפי כללי השולחן ערוך נראה שהוא מקל, אך קשה להניח שהכריע כנגד רוב הראשונים הנוקטים כר"ן.

47. קנג, סק"א.

48. אבל אפשר למכור בית כנסת במחיר סמלי ולקנות בדמיו סידורים וחומשים, כיוון שיש בהם שמות קדושים ודבר זה נחשב עילוי בקדושה למעות. כך הורה לנו הגר"א נבנצל. אמנם סעיפי התקציב של הבינוי ורכישת ספרים ותשמישי קדושה שונים לגמרי, אך לדעתו חוקי התקציב אינם קובעים בהקשר זה אלא ההלכה. והדבר צריך תלמוד.

עם כל זה, נראה שדרך זו של החלפת מבנה בית הכנסת במבנה אחר אפשרית במקרה שלפנינו, ואין אנו צריכים לחשוש לסברת הר"ן, משני טעמים:

א. משום שלאחר יישומה של התוכנית לחלוקה שונה של מבני הבסיס, לא יהיה לחיילי הבסיס בית כנסת אחר להתפלל בו. וכבר הכריע המשנה ברורה⁴⁹, שבמקרה זה נכון יותר לקנות בדמי בית הכנסת שנמכר בית כנסת חדש, כדי שיהיה להם מקום להתפלל, ולא להעלותו בקדושה. אמנם המשנה ברורה לא התיר לעשות כן לכתחילה, אך מסתבר להקל בדבר כשאין ברירה אחרת⁵⁰.

ב. משום שהמבנה החלופי שהוצע לבית הכנסת מרווח יותר מן המבנה הקיים, וגם מיקומו נוח יותר, ודי בכך כדי לכלול את ההחלפה בין המבנים בגדרי 'מעלין בקודש'⁵¹.

לרווחא דמילתא, עדיף שמפקד היחידה לא יקבל את ההחלטה על ההחלפה בין המבנים על דעת עצמו, אלא בפורום רחב יותר שיש לו מעמד של שבעת טובי העיר, שאינם כבולים במגבלה זו של 'מעלין בקודש'⁵², ובעניין זה נרחיב להלן.

49. קנג, סק"ג ובביאור הלכה ד"ה 'יש אוסרים'.

50. משנה ברורה קנג, סק"א. אמנם קודם ההחלפה ישנו בית כנסת בבסיס, אך גם בנידון המשנה ברורה קודם המכירה יש להם בית כנסת, ואף על פי כן מותר להם למכרו כדי לקנות בדמיו בית כנסת אחר. בטעם הדבר צריך לומר, שדין 'מעלין בקודש' אינו בא לאסור את עצם המכירה אלא לחייב להשתמש בדמים לקדושה גבוהה יותר. בסברא זו ניתן להשתמש גם כדי להתיר את עצם המכירה או ההחלפה הנחוצה מאוד לתיפקוד הבסיס, אף על פי שלא נוכל להעלות את הדמים בקדושה אלא להקים בית כנסת חלופי, כסברת המשנה ברורה.

51. כך כתב להדיא הקורבן נתנאל במגילה פ"ד, אות צ.

52. שהרי הם יכולים למכור את בית הכנסת ולהוציא את דמיו לחולין, וכל שכן שהם רשאים להחליפו באחר אף על פי שלא העלו את דמיו בקדושה. יש להוסיף, שאמנם בדרך כלל נדרש תנאי נוסף, שהמכירה תיעשה במעמד אנשי העיר, דהיינו בפרסום (רמ"א קנג, ז). אך מעמד זה אינו רלוונטי בצה"ל

ד. תפקידו של הרב הצבאי בהחלפת בית כנסת והפקעתו מקדושה

עד עתה עסקנו במעמדו של המפקד הצבאי, ובסמכות שההלכה מקנה לו למכור את בית הכנסת או להעבירו למבנה אחר. וצריך לברר, מהו מעמדו של הרב הצבאי ביחס לפעולות אלו.

אמנם לרב היחידה אין שום מעמד פורמאלי בהחלטות הנוגעות לכלל מבני היחידה, והוא אינו מוסמך להחליט לבדו אפילו בנושאי הבינוי של בית הכנסת – כמו לסתרו ולבנותו ואפילו לשפצו⁵³, אלא תפקידו מצטמצם לשגרת היום יום בבית הכנסת ולשירותי הדת שניתנים סביבו. אך מאחר והוא מופקד לטפל בכלל ענייני הדת ביחידתו, קשה להעלות על הדעת שהוא לא יהיה שותף מרכזי בהחלטות הנוגעות לבתי הכנסת ביחידתו, המהווים את לב ליבה של פעילותו. גם אם באופן פורמאלי הרב לא הוסמך לטפל בענייני הבינוי הנוגעים לבית הכנסת, לא ניתן להתעלם ממעמדו הציבורי בין החיילים.

ומצאנו שיש משקל מיוחד לשיתופם של פרנסי הציבור בהחלטה על מכירתו של בית הכנסת, אפילו בבית הכנסת שנבנה על דעתו של היחיד. אמנם אותו יחיד רשאי למכרו, אך קדושת בית הכנסת אינה פוקעת לגמרי אלא עוברת לדמיו, ואסור להשתמש בהם

משום שמדובר בגוף היררכי שאין בו מקום למושגים כמו הסכמת הציבור וכדומה.

53. סיטואציה זו, שכל הסמכות הפורמאלית בנוגע למבנה בית הכנסת מסורה בידי המפקד ולא בידי הרב, למרות שלעיתים רבות המפקד רחוק מאוד מיראת שמים – הביאה את הגר"ש עמאר לידי מסקנה מרחיקת לכת, וכך כתב לנו: "אולי יש לומר שכל קיומם של בתי הכנסת בבסיסי צה"ל הם כמו על תנאי ועל זמן, כי ברגע שיחליט המפקד על פינויים אין מי שיאמר לו מה תעשה ומה תפעל". עיין עוד לקמן סימן לד, עמ' 156.

לצורכי חולין, אלא רק אם יימכר על ידי שבעה טובי העיר יוכלו להוציא את דמיו לחולין⁵⁴, כפי שמפורש בגמרא⁵⁵:

אמר רבא: לא שנו אלא שלא מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, אבל מכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר אפילו למישתא ביה שיכרא שפיר דמי.

מעמדם ההלכתי של שבעה טובי העיר נובע ממעמדם הציבורי, כמי שראויים לייצג את כלל אנשי העיר, ולא דווקא מן הסמכות הפורמאלית שחז"ל הקנו להם.

הגדרה זו של שבעה טובי העיר כסמכות ציבורית, שאינה מותנית בהכרח בהאצלת סמכויות ניהוליות קונקרטיים – מודגשת בשו"ת הרשב"א⁵⁶:

כשהעמידו עליהם הציבור פרנסים סתם לפקח על עסקי הציבור, לפיכך כשהן שבעה יש להם רשות לכל דבר כאילו עשו כן כל בני העיר, אף על פי שלא העמידו אותם על דבר זה בפירוש.

נמצאנו למדים, שמקור הסמכות של שבעה טובי העיר אינו תלוי במעמדם השלטוני, אלא בכך שהם מייצגים את כלל בני העיר בשיקול דעתם מכוח מעמדם הציבורי. הראיה, שאנו דורשים מגוון דעות של שבעה אנשים בדווקא, כדי לאפשר שיקול דעת רחב

54. עיין משנה ברורה קנג, סקל"א. רק במקרה שנתנו לאותו יחיד רשות מפורשת למכור את בית הכנסת ולהוציא את דמיו לחולין רשאי לעשות כן, מכוח הסכמתם.

55. מגילה כו, א.

56. ח"א, סי' תר"ז. הובא במשנה ברורה קנג, סקכ"ט.

ומעמיק, ואיננו מסתפקים בהנהגה המונה מספר מצומצם יותר של אנשים.⁵⁷

אמנם, כשאנו באים ליישם מושג זה של שבעה טובי העיר בהוויה הצבאית, אנו נתקלים בקושי גדול. שהרי החיילים עצמם כפופים למפקדיהם, והם ודאי אינם יכולים להאציל סמכויות לרב או לגבאים. אדרבה, הרב עצמו כפוף למפקד, והרבנות כולה כפופה לרמות הפיקוד שמעליה עד לרמטכ"ל, והוא אינו תלוי באף אחד מן החיילים שתחתיו – ברצותו לבנות יבנה, וברצותו להרוס ירוס. ומפקד היחידה הוא בא כוחו הישיר של המפקד העליון במקום שעליו הופקד, וכל סמכויות הבינוי ניתנו בידיו, אם להרוס אם לבנות ואם לשנות, בתיאום עם הרב הצבאי.

אך כאמור, אין להתעלם גם מן הסמכויות שניתנו בידיה של הרבנות הצבאית לפעול כפי הבנתה בכלל ענייני הדת בצבא, ובראשם בתי הכנסת.⁵⁸ ובמקום שעלולה להיות התנגשות בין

57. ראוי להשוות סברא זו למה שכתב בשו"ת 'יוסף דעת' (סי' לג), ששבעה טובי העיר נחשבים כבעלים על בית הכנסת, שהרי רוב השותפים בו מצויים בעיר, והנציגים המוסמכים של הרוב הם אלו שמוסמכים לקבוע. נפקא מינה, שהם יכולים למכור את בית הכנסת אפילו בפחות משוויו, כשם שהבעלים שהקדישו חפץ רשאים לפדותו אפילו בפחות משוויו. ועיין בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב), שלשבעה טובי העיר ישנה ראייה אובייקטיבית של צורכי העיר, ולכן זקוקים להסכמתם ולא די במעמד אנשי העיר לבדו. מעין זה כתב לנו הרב יהושע בן מאיר, ששיקול הדעת של מפקד היחידה אינו יכול להיות אובייקטיבי, ולעולם לא נוכל לסמוך על דעתו בלא לאזן אותה עם דעתו של רב היחידה.

58. קיבלנו הסכמה עקרונית לסברא זו מן הרב זלמן דרוק, שדימה את מעמדו של הרב הצבאי למעמדם של הגבאים שמונו לתפקידם על ידי ועד ארבע הארצות, שיש להם מעמד כשבעה טובי העיר ('דברי חיים', ח"ב סי' יא). בתחילה סבר לומר שהרב הצבאי יהיה רשאי למכור את בית הכנסת על דעת עצמו, מכוח הסמכות שניתנה לו על ידי שלטונות הצבא לפעול כגבאי ממונה בבתי הכנסת שביחידתו. ורק לאחר שהתברר לו שסמכות זו מסורה בידי מפקד היחידה חזר בו מסברתו.

בדרך דומה שמענו גם מפי הגר"א נבנצל. לדעתו, הרב הצבאי הראשי הוא הגורם המופקד על בתי הכנסת בצה"ל ומכירתם, ויש לו תוקף מוחלט לקבל כל החלטה שהיא כפי ראות עיניו, ולא גרע כוחו מגבאי שהוסמך לתפקידו

הגופים השונים, שהוסמכו כאחד לפעול על ידי הפיקוד העליון איש איש בתחומו, מן הראוי לכנס אותם יחד לשיקול דעת משותף. המפקד יביא עימו לדיון המשותף את כוחו הסמכותי ביחידה, והרב יביא עימו את שיקול הדעת האובייקטיבי כמי שהוסמך להנחיל את ההלכה בצה"ל⁵⁹. ובודאי אין שום הפסד מבחינה הלכתית, בשיתופם של גורמים נוספים שיעמדו לצידו של המפקד בהחלטותיו. כנוהל מחייב, נקבע על ידי הרבנות הצבאית, שכל שינוי ביעודו של בית כנסת יחייב את אישורו של הרב הפיקודי.

סיכום

הדרך ההלכתית המקובלת, להפקיע את קדושת בית הכנסת על ידי מכירתו, רחוקה מלהיות מעשית בצה"ל משום שאנשי צבא אינם מוסמכים למכור רכוש צבאי.

על ידי ועד ארבע הארצות. והטעם לכך, משום שבהסכמת כל הכרכים ניתן למכור אפילו בית הכנסת של כרכים, ואף הרב הצבאי הראשי התמנה לייצג את כלל צה"ל בנושא בתי הכנסת.

59. יש להוסיף לסברא זו עוד תוספת לחיזוק, על פי מה שכתב הגר"י אריאל בתשובה שטרם נדפסה בהגדרת מעמדם של שבעה טובי העיר. לדבריו, מעמדם של שבעה טובי העיר נובע מהיותם גוף אובייקטיבי שיש לו שיקול דעת רחב ואפשר לסמוך על שיקול דעתו, ולא יתכן למסור סמכות זו למי שאינו שומר תורה ומצוות כשהיא מגיעה לנושאים הדתיים כמו מכירת בית כנסת. משום כך הוא סבור, ששבעה טובי העיר הרשאים למכור בית כנסת עירוני אינם חברי העירייה המחזיקים בידם סמכויות נרחבות, אלא חברי המועצה הדתית שנבחרו לייצג נאמנה את הצרכים הדתיים של העיר, אף על פי שסמכותם מוגבלת הרבה יותר.

בדומה לכך יש לומר גם לגבי בתי הכנסת בצבא. לא יתכן שהציבור יפקיד החלטות רגישות כל כך בענייני בתי כנסת בצבא בידי מפקדים שאינם מכירים בחשיבות התפילה, וכל מהותה של קדושת בית הכנסת זרה להם ביותר. וראוי יותר להפקיד את החלטות בנושאים אלו בידיה של הרבנות הצבאית והעומד בראשה, ולכלל הפחות על הרבנים להיות שותפים מלאים להחלטות אלו.

אך הגר"א נבנצל לא הסכים לסברא זו, ונקט שאין מקום למושג שבעה טובי העיר בצה"ל ואינו רלוונטי כלל, וכך הכרענו למעשה.

תחת זאת, ניתן להציע דרך מעשית אחרת להפקיע את קדושתו על ידי החלפתו במבנה אחר, וכפי שהגמרא מדמה את ההחלפה למכירה. בדרך זו הקדושה עוברת מן המבנה המקורי אל המבנה החלופי, כשם שבמכירה הקדושה עוברת מן המבנה אל המעות. עיקר הדיון בפרק זה מתמקד בשאלה – מי מוסמך לבצע את ההחלפה בין המבנים מבחינה הלכתית. שהרי מדובר בבית כנסת ציבורי המשמש את כלל החיילים, שדינו לכאורה כ'בית כנסת של כרכים' שאין לאף אחד סמכות למכור אותו, ולכאורה הוא הדין לגבי החלפה. אם כן, לדעת ה'משאת בנימין' החלפה עדיפה על מכירה לענין זה, וניתן להחליף לכתחילה אפילו בתי כנסת של כרכים.

הפיתרון שהעלנו לבעיה זו, מסתמך על המושג ההלכתי 'בית כנסת שנבנה על דעת היחיד', בדומה לשאר מבני היחידה שנמסרו להחלטתו של המפקד, כחלק מסמכותו הפיקודית שהציבור העניק לו לצורך ביצוע תפקידו. עובדה זו נותנת סמכות בידיו של מפקד היחידה להחליט על החלפת מבנה בית הכנסת במבנה אחר, בתנאי שהמבנה החלופי יהיה מרווח יותר או שמיקומו נוח יותר מן המבנה המקורי.

בשעת קבלת ההחלטה על המפקד לשתף בה את הרבנות הצבאית, שהופקדה על ידי הפיקוד העליון לטפל בכל ענייני הדת בצה"ל. ויש בכך תועלת מטעם הלכתי נוסף, שכן בדרך זו ניתנת האפשרות לגוף אובייקטיבי רלוונטי כמו הרבנות הצבאית לבקר את החלטותיו של המפקד הצבאי, מעין מה שמצאנו לגבי מעמדם ההלכתי של שבעה טובי העיר.

לרווחא דמילתא, הצענו שיפסיקו להתפלל בבית הכנסת לפרק זמן מסויים קודם ביצוע ההחלפה, משום שבדרך זו ניתן לבצע מכירה אפילו ב'בתי כנסת של כרכים', כפי שנקט המגן אברהם.

בכל מקרה, על רב היחידה להורות לכל הנוגעים בדבר שיקפידו להימנע משימושים שיש בהם גנאי למקום ששימש בעבר כבית כנסת.

מסקנות

א. ניתן לשנות את ייעודו של בית הכנסת ולהפקיעו מקדושתו על ידי מכירה או החלפה. אך יש להקפיד על כך שלא יעשו במקום הקדוש תשמישי גנאי, כמו קביעת שירותים, אפילו לאחר שקדושתו פקעה.

ב. ההחלפה צריכה להיעשות על ידי מפקד היחידה, משום שהוא הגורם היחיד המוסמך לקבוע ולשנות את ייעודם של כלל המבנים ביחידתו, ומלכתחילה בית הכנסת הוקם על דעתו, שאם ירצה לשנות את ייעודו יוכל לעשות זאת.

ג. על רב היחידה להיות שותף מלא להחלטה על החלפת בית הכנסת במבנה אחר, ולוודא שהמקום החלופי מתאים יותר לשמש כבית כנסת מן המבנה הראשון. ההחלטה הסופית מטעם הרבנות הצבאית תינתן על ידי הרב הפיקודי.

ד. לכתחילה יש להקפיד על כך שבית הכנסת החלופי יהיה מרווח יותר מבית הכנסת המקורי, ומיקומו יהיה נוח.

ה. בכל מקרה יש להקפיד שההחלפה בין המבנים תתבצע רק לאחר שבית הכנסת החדש יהיה מוכן לשימוש⁶⁰. ורצוי להפסיק להתפלל

60. משלושה טעמים:

- א. משום שלא ניתן להפקיע את הקדושה מבית הכנסת המקורי עד רגע החלפתו, שאז הקדושה עוברת ממנו לחליפיו.
- ב. משום שעדיף שהחייילים יוכלו להתפלל בבית כנסת שיש בו קדושה, ולא במקום תפילה זמני, ואין הצדקה לשלול מהם זכות זאת.

בבית הכנסת הישן כמה ימים קודם ביצוע ההחלפה, ולהתפלל
בינתיים בבית הכנסת החדש בלא להחיל עליו קדושה, ורק לאחר
מכן לבצע את ההחלפה בפועל⁶¹.

ג. משום שהפקעת בית הכנסת מקדושתו שקולה לסתירתו, ועל כן
שנינו: "לא ליסתור אינש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי"
(בבא בתרא ג, ב).

61. בדרך זו אנו מרוויחים גם את דעת המגן אברהם (קנג, סק"ב) שאם לא
מתפללים בבית הכנסת מותר למכרו אפילו בבתי כנסת של כרכים.

סימן ה

שינויים פנימיים במבנה בית כנסת

שאלה

באחד מבסיסי צה"ל קיים בית כנסת, ובכוונת היחידה לבצע בו שינויים פנימיים. התוכנית המוצעת כוללת בין השאר, העברת חדר השירותים מצד אחד לצידו השני של בית הכנסת. האם התוכנית המוצעת מותרת?

תשובה

שאלה זו דורשת התייחסות לכמה היבטים, שחלקם נידונו בפרקים אחרים, כמו איסור נתיצה¹ והחיוב להקדים את בניית האגף החדש לפני הריסת האגף הישן.² אנו נתמקד בשאלה – האם מותר לבצע החלפה פנימית בתוך בית הכנסת, בין היכל בית הכנסת ואולם הלימוד שיש בהם קדושה, לבין חדר השירותים שאין בו קדושה, אלא אדרבה, השימוש שנעשה בו הוא שימוש של גנאי שאסור לעשותו בבית הכנסת אפילו לאחר שחרב.³

1. ראה לקמן סימן יז, עמ' 156.
2. ראה לקמן סימן טז, עמ' 156.
3. מגילה כח, א.

לעיל⁴ עסקנו באפשרות של החלפת בית כנסת במבנה אחר ובדרך זו להפקיעו מקדושה. לכאורה, אם התירו להפקיע את קדושת בית הכנסת על ידי החלפתו במבנה אחר, כל שכן שמותר להפקיע את הקדושה מחלקו האחד ולהעבירה לחלקו השני.

מסתבר שרוב היחידה יוכל לאשר החלפה מעין זו על דעת עצמו, אף על פי שהוא אינו נחשב לבעלים של בית הכנסת. זאת משום ששינוי פנימי בתוך מבנה בית הכנסת אינו נחשב לשינוי מהותי, וסביר להניח ששלטונות צה"ל הסמיכו את הרב לאשר אותו⁵, ואין להם נפקא מינה אם תאי השירותים יעברו למקום אחר⁶.

אמנם יש מקום לפקפק על עצם התועלת שבביצוע ההחלפה, כדי להתיר את בניית השירותים בתוך בית הכנסת. שהרי לדעת

4. סימן ד.
5. בספר 'מקדש מעט' לרב זלמן דרוק (סי' לה) נקט שמעמדם של גבאי בית הכנסת בזמננו שקול למעמדם של שבעה טובי העיר, ובפרט כשמדובר בשינויים קטנים כמו בנידון דידן ששלטונות צה"ל ודאי סומכים על שיקוליו של הרב במקום.
- ועיין בשו"ת 'יוסף דעת' (סי' סג), ששבעה טובי העיר רשאים להפקיע את קדושת בית הכנסת על דעת עצמם, במקום שברור להם שניחא להו לתורמים לבצע שינוי זה, כמו החלפת המרצפות וכדומה.
6. יש להוסיף עוד צד לקולא, משום שבלאו הכי נקט בשו"ת 'משאת בנימין' (סי' לג) שהחלפת בית כנסת במבנה אחר קלה יותר ממכירתו, והסכמת הבעלים כולם אינה חיונית כל כך משום שמסתמא הם מסכימים לשינוי המקום, ואין להם נפקא מינה אם יתפללו במבנה זה או במבנה אחר, ודבריו הובאו להלכה במשנה ברורה (קנב, סק"ז). וכל שכן כשהמבנה נשאר במקומו, וכל השינוי שאושר הוא שינוי פנימי בלבד.
- אמנם יש להעיר על סברא זו מתשובת החתם סופר (ח"א, סי' לא), שלא התיר להפקיע את קדושת בית הכנסת הישן לאחר שנסתר כהלכה ולהעבירה לבית הכנסת החדש שנבנה במקומו, אלא הצריך למכור אותו ממש, וסייג שגם דרך זו אינה אפשרית אלא בבית כנסת של כפרים ולא בבתי כנסת של כרכים. מדבריו משמע, שהפקעת בית הכנסת מקדושתו בדרך של 'חילופי' מחייבת לבצע מעשה קניין פורמאלי על ידי מי שמוסמך למכרו. וצריך עיון בדעתו, מה הדין לגבי ביצוע שינויים פנימיים, שהסברא נותנת להקל בהם כדי לאפשר את התנהלותו התקינה של בית הכנסת בחיי היום יום. אך מאחר שהמשאת בנימין חולק עליו, ודבריו הובאו להלכה על ידי הפוסקים, נראה שדברי החת"ס נדחו מן ההלכה. בעניין זה עיין לעיל סימן ד, עמ' 112.

הראב"ד⁷ מכירת בית כנסת אינה מוציאה אותו לגמרי מקדושתו, וגם לאחר שנמכר אסור לעשות בו תשמישי גנאי כמו מרחץ ובורסקי, וכל שכן שאין לעשות בו בית הכיסא, **ובביאור הלכה**⁸ כתב שיש להחמיר בכך.

אך מאחר שהביאור הלכה לא הכריע כך בתורת ודאי אלא שחשש לסברת הראב"ד, יתכן שגם הוא מודה במקום שניתן לצרף עוד סברא לקולא⁹.

במקרה שלפנינו יש צד קולא שהרי אנו מחליפים שטח תחת שטח באותו בית כנסת, תוך שמירה על קדושתו באופן כללי, ולא דמי לנידון דהראב"ד שבית הכנסת הופקע לגמרי מקדושתו.

כמו כן, ניתן לצרף עוד צד לקולא על פי מה שכתב **במגן אברהם**¹⁰, שאם הפסיקו להתפלל בבית הכנסת זמן מה קודם מכירתו, ניתן יהיה למכור אפילו בית כנסת של כרכין. והוא הדין שהפסקת השימוש בו מועילה כדי להתיר לעשות שם אפילו תשמישי גנאי לאחר מכירתו בשעת הדחק¹¹. אך זאת בתנאי שהפסקת השימוש נובעת מהחלטתם של הגבאים, ואינה נגרמת באופן טכני בשל השיפוצים שנערכים שם¹².

אם נלך בדרך זו, עלינו לשמור על סדר נכון בין סתירת תא השירותים הישן לבניית תא השירותים החדש, ולהקפיד על כך שבשעת הפקעת הקדושה מחלק אחד של בית הכנסת, יהיה לקדושה זו מקום אחר שתוכל לחול בו באופן מיידי. משום כך, יש

7. בהשגותיו להלכות תפילה פי"א, הי"ז.

8. קנג, ד"ה 'ואם מכרוהו'.

9. כך כתב לנו הרב דוד כהן.

10. קנג, סקי"ב בשם המב"ט. וכן נקט במשנה ברורה (קנג, סקל"ג). אך החת"ס (ח"א, סי' לא) חלק על היתר זה. האפשרות לנטוש את ביה"כ לכתחילה נידונה בשו"ת 'במראה הבזק' ח"ב סי' יח, הערה 1.

11. דרך זו הוצעה לנו על ידי הגר"י אריאל כפיתרון לשעת הדחק בלבד.

12. כך כתב לנו הרב דוד כהן.

להקפיד להרוס את תא השירותים הישן קודם בנייתו של תא השירותים החדש, ורק לאחר שנוכל לצרף את המקום לקדושת בית הכנסת, ניתן יהיה לבצע את ההחלפה בינו לבין מקומם של תאי השירותים החדשים.

עוד יש להקפיד על שמירת האיזון שבין שטח תאי השירותים לשאר בית הכנסת, כך שהשטח המוקצה לשירותים החדשים, לא יחרוג מן השטח שהוקצה להם בחלק הישן על חשבון החלק המקודש¹³. אך מאידך, ניתן לפקפק על עצם ההשוואה שבין החלפת מבנה במבנה, לבין החלפת חלק אחד בחלק אחר באותו מבנה עצמו. כשמחליפים מבנה אחד במבנה אחר, הקדושה פוקעת מן המבנה הראשון, משום ששם בית הכנסת פוקע ממנו, ובכך הוא יוצא לחולין. אך כשמבנה בית הכנסת בכללותו נשאר בקדושתו, ושם בית הכנסת נקרא על כל אחד ואחד מחלקיו, יתכן שלא ניתן להחליפו בחלק אחר, וצריך עיון¹⁴.

13. כך אמר לנו הרב זלמן דרוק, שאם לא כן אין כאן 'חילופי'. מסתבר, שההחלפה אינה מחייבת בהכרח מדידה מדויקת, אלא אומדנא כללית שהשטח הקדוש בקדושת בית כנסת לא הצטמצם. לעומתו, הגר"א נבנצל סבר שאין לחשוש לכך, אלא המליץ בפנינו להסדיר את מעמדם ההלכתי של השיפוצים בבית הכנסת על ידי הטלת תנאי קבוע לכלל בתי הכנסת הצבאיים, עיין בהערה הבאה.

יש להוסיף, שלא חששנו במהלך הדיון כולו לסברת הר"ן (שהובאה לעיל, סימן ד) שאסור לבצע מכירה אלא אם מקפידים להעלות את הדמים בקדושה, ולכאורה אף כאן יש להמיר את חלקי בית הכנסת שפקעה קדושתם בקדושה גדולה יותר, כמו ספר תורה. מסתבר, שגדר זה אינו רלוונטי במקום שבו מבצעים שינוי פנימי בתוך בית הכנסת, השומר על צביונו הכללי של בית הכנסת כפי שהיה.

14. סברא זו עלתה בהתייעצות עם הרב זלמן דרוק, ואף הגר"א נבנצל הסכים לדבריו. למעשה, הרב דרוק הסתייג מאוד מן האפשרות לבצע שינוי פנימי מעין זה בדרך של 'חילופי', וכן הסתייג מן האפשרות להתיר זאת על ידי תנאי. לעומתו, הגר"א נבנצל סבר שאין מניעה מלבצע שינוי פנימי מעין זה על ידי תנאי. דהיינו, שיתנו על בית הכנסת מתחילה, שיוכלו להפקיע אותו מקדושתו – כולו או חלקים ממנו – על פי הצורך. ואף על פי שבאופן זה יתכן שאין בו קדושה כלל, לדעתו כך ראוי לעשות לכתחילה. אך עדיין צריך עיון בסברא זו.

לאור זאת, מן הראוי שלא להסתפק במקרה זה בדרך של 'חילופי' להפקעת קדושתו של בית הכנסת, אלא להיעזר בדרכים נוספות, כמו מכירה או פדיון¹⁵.

מסקנה

על אף הקשיים ההלכתיים שהעלנו בביצוע השינויים הפנימיים בתוך בית כנסת, נראה שיש להקל בכך בתנאים הבאים:

- א. הפקעת הקדושה תיעשה בדרך של החלפה בין החלקים השונים. לרווחא דמילתא, ראוי לבצע פדיון של אותו החלק שפוקע מקדושתו על ידי רב היחידה¹⁶.
- ב. במהלך עבודות השיפוץ, יש להקפיד שסתירת תא השירותים הישן וצירופו לבית הכנסת, יתבצעו קודם לבניית תא השירותים החדש.
- ג. יש להקפיד, שלא יהיה שינוי משמעותי בגודל השטח המוקצה עבור השירותים על חשבון שטחו של בית הכנסת, בהשוואה למצב הראשוני.

לעומת זאת, בשו"ת 'במראה הבזק' (ח"ג, סי' כז) יצא מנקודת הנחה פשוטה, שניתן להשתמש בדרך זו של 'חילופי' בין חלקים שונים בתוך בית הכנסת, וכן משמע קצת ב'מנחת שלמה' (ח"ב, סי' ו). וכך יש להוכיח גם מן החתם סופר (ח"א, סי' לא) שהתיר להפקיע את הקדושה מחלק אחד של בית הכנסת על ידי מכירת אותו החלק, ולכאורה הוא הדין גם בהחלפה. ויש להוסיף חיזוק לסברא זו, שאם לא כן נאלץ להפקיע את הקדושה מבית הכנסת כולו ולהעבירה למבנה אחר, ולאחר השלמת השיפוץ בבית הכנסת הישן נצטרך לבצע החלפה נוספת, ואם כן אפוכי מטרחת למה לי.

¹⁵. בעניין פדיון עיין לקמן סימן לו.

¹⁶. עיין לקמן סימן לו, עמ' 156. שם כתבנו שפעולה זו צריכה להיעשות בנוכחתו של מפקד היחידה, וראוי לצרף גורמי רבנות נוספים, כדי לשוות למעמד גדר של שבעה טובי העיר, עיין לעיל סימן ד, עמ' 117.

סימן ו
**הפקעת קדושתו
של בית כנסת במבנה שכור**

שאלה

במתקן אזרחי גדול ישנו מתחם המשמש בשכירות את חיל האויר, כשאחד החדרים משמש כבית כנסת מזה שנים רבות. לאחרונה התברר, שחיל האוויר ביצע כמה שינויים משמעותיים בתוך המבנה, תוך הפרת החוזה עם המשכיר, שאסר לבצע כל שינוי בלא אישורו. בין השינויים שנעשו שלא כדין, היה ביטול תאי השירותים, במקום שבו נקבע אחר כך בית הכנסת.

עתה, המשכיר דורש לפנות את בית הכנסת ולהעבירו למקום אחר מרווח יותר, ולהקים מחדש את השירותים במקום המקורי. הובהר, שאי עמידה בדרישה זו עלולה לגרור אחריה קנסות כבדים ותביעות משפטיות.

כיצד על חיל האוויר לנהוג ביחס לדרישות המשכיר, ומה הפיתרון ההלכתי המיטבי שניתן להציע במקרה זה?

תשובה

לכאורה יש לפשוט את שאלתנו מסעיף מפורש בשולחן ערוך¹:

השוכרים בית ומתפללין בו, אין לו דין בית הכנסת.

בפשטות, כוונת השולחן ערוך היא שקדושת בית כנסת אינה חלה על מבנה שכור. כל זאת, אפילו במקרה שהמשכיר מאפשר לשוכר לקבוע במבנה בית כנסת, שימש אותו כל זמן השכירות. וכל שכן שקדושת בית הכנסת אינה יכולה לחול במקום שהשוכר הפר את התחייבותיו כלפי המשכיר בניגוד גמור להלכה, וקבע את בית הכנסת במקום שהיו בו שירותים. אליבא דאמת, קביעת בית הכנסת במקום זה מלכתחילה היא בבחינת "מצוה הבאה בעבירה"², ש'עבירה היא'.

אך מסקנה זו אינה פשוטה כל כך. במקרה שלפנינו מדובר על שכירות ארוכת טווח למשך שנים ארוכות, וכפי שהדברים נראים שכירות זו אינה צפויה להסתיים בשנים הקרובות. הקדשת בית כנסת בשכירות מעין זו שונה משכירות ארעית שהשולחן ערוך עסק בה, משום שיש בה קביעות לזמן רב.

יתירה מזו, לדעת הביאור הלכה³ פסיקת השולחן ערוך מתייחסת למציאות יוצאת דופן, שלא ניתן להקים בתי כנסת בגלוי אלא בתנאי מחתרת, מפני אימת המלכות. בתנאים אלו, ישנו חשש שהקדשת בית הכנסת תתבטל אפילו בתוך ימי השכירות, ואין לך 'אקראי' גדול מזה. כך יש לדייק ממקורה של הלכה זו, כפי שהובאה בבית יוסף⁴ בשם המהרי"ן חביב, העוסקת בדין בתי הכנסת במדינת

1. אורח חיים קנד, ב.

2. סוכה ל, א.

3. קנד, ד"ה 'השוכרים בית'. גם בשער הציון (קנד, סק"ד) הכריע כפרי מגדים שנביא לקמן.

4. אורח חיים קנד.

תורגמא שהוקמו בה בדרך מחתרית. אך במקום שהשכירות נעשית כחוק ובאופן גלוי, קדושת בית הכנסת יכולה לחול על המבנה למשך כל זמן השכירות. כך היא מסקנתו של הביאור הלכה:

מה שאין כן בשוכרים בגלוי כדרך כל העולם, שעל אותו הזמן כמכורה היא להם, בודאי יש בה קדושה כיוון שקבעו אותו מקום לתפילה בכל משך הזמן ולא באקראי בלבד. ואף על פי שלאחר כלות הזמן אפשר שלא ידעה בעל הבית להשכיר, מכל מקום אין זה מקרי אקראי בעלמא, כיוון שבכל אותו הזמן אין להם קביעות אחרת כי אם שם... ואם כן, על כל פנים בשוכר בגלוי כדרך כל הארץ בודאי אין להקל בזה.

לעומת זאת, מדברי ה'לבוש'⁵ נראה שקדושת בית הכנסת אינה יכולה לחול על מבנה שכור מסיבה מהותית, כיוון שגוף המבנה אינו שייך לשוכר, ולא כל כמיניה להקדישו. משמע מדבריו, שקדושת בית הכנסת אינה חלה אפילו על מבנה שהושכר לזמן רב. בפרי מגדים⁶ נוטה לחלק בין שכירות רגילה עד שנה המוגדרת כ'עראי', לבין שכירות ארוכת טווח שמוגדרת 'קבע', ומכאן שדחה את סברת הלבוש.

לכאורה תהיה נפקא מינה בין הדעות השונות במקרה שלפנינו. לפי סברת ה'לבוש' הקדושה אינה חלה על בית הכנסת שנקבע במתחם הצבאי, משום שמדובר במתחם שכור שאינו עומד לגמרי בבעלות הצבא. ואילו לפי סברת הפמ"ג, ניתן להקדיש את המקום למשך ימי השכירות כיוון שמדובר בשכירות ארוכת טווח. וכל שכן שהדבר

5. אורח חיים קנד, סק"ב.

6. משבצות זהב קנד, סק"א.

אפשרי לפי הכרעת הביאור הלכה, שהרי מדובר בשכירות גלויה ולגיטימית, וכפי שניתן להתרשם אפילו החריגה מחוזה השכירות נעשתה באופן גלוי ולא באופן מחתרתי. ממילא, לא ניתן להפקיע את המקום מקדושתו עד תום השכירות כולה, דהיינו שהמתחם יחזור לידי המשכיר באופן מוחלט.

אך למעשה, נראה שגם הביאור הלכה מודה במקרה שלפנינו, שקדושת בית הכנסת פוקעת מאליה לפי דרישת השוכר. שהרי גם הביאור הלכה מודה שקדושת בית הכנסת פוקעת מאליה לאחר תום זמן השכירות, משום ש"אין אדם אוסר דבר שאינו שלו"⁷, ולא כל כמיניה של השוכר להקדיש בית כנסת בבית ששכר ולחייב את המשכיר לנהוג בו קדושה. אם כן, לכל היותר יש כאן קדושה זמנית שחלה על המבנה המשמש כבית הכנסת עד שעה שיחזור לבעל הבית. וברגע שבעל הבית מקבל את המבנה בחזרה – קדושת בית הכנסת הזמנית פוקעת מאליה.

נראה להוסיף על כך, שקדושתו הזמנית של בית הכנסת פוקעת מאליה, לאו דווקא בשעה שהוא חוזר לידי בעל הבית המקורי, אלא גם בשעה שבעל הבית תובע את זכויותיו כדין. ומאחר שבמקרה הנידון הדין הוא עם המשכיר, התובע מן השוכר לקיים את החוזה במלואו ולהחזיר את השינויים שנערכו במבנה לקדמותם, אם כן זיל בתר טעמא. כשם שהשוכר אינו רשאי לחייב את בעל הבית לנהוג קדושה בביתו לאחר זמן השכירות, כך הוא אינו רשאי למנוע ממנו לממש את סעיפי החוזה המחייבים את סתירת בית הכנסת, והחזרת מבנה השירותים לשם.

7. יבמות פג, ב.

אמנם, גם לאחר שפקעה קדושתו של בית הכנסת אסור לקבוע שם שירותים, כפי שהכריע **בביאור הלכה**⁸ שאסור לעשות תשמישי גנאי בבית הכנסת לאחר מכירתו. אך מסתבר, שבמקרה מעין זה גם הוא יודה שמותר להחזיר את השירותים למקומם. סברא פשוטה היא, שהקדשת בית הכנסת הוגבלה מלכתחילה על פי זכויותיו הממוניות של המקדיש. זכויות אלו אינן כוללות את האפשרות להקדיש בית כנסת בדרך שתמנע בעתיד מן המשכיר לבנות שם שירותים. אם כן, עלה בידינו על פי שורת ההלכה שקדושת בית הכנסת פוקעת מאליה, בלא שום קשר להקצאת חדר חלופי לשמש כבית כנסת תחתיו.

עם זאת, מאחר שבית הכנסת שימש בפועל במקום זה במשך שנים רבות, והשכירות של המתחם תימשך עוד שנים רבות, לא רצוי לבוא לידי כך שהקדושה תפקע מאליה. כעיקרון, אפשרות זו אינה רצויה מבחינה הלכתית, כפי שהקשתה **הגמרא**: "וכי קדושה שבהן להיכן הלכה"⁹. גם מבחינה חינוכית, ודאי יש פגם גדול בכך שבית הכנסת נהרס בעודו מוגדר כבית כנסת פעיל, בלא שהעמידו במקומו בית כנסת חלופי כראוי.

הדרך הטובה ביותר לבצע את השינוי היא דרך של 'חילופי', דהיינו להתחיל את השימוש במקום התפילה החדש בסמוך לסגירת מקום התפילה הנוכחי ולקדשו בכך. במידת האפשר, אם ניתן לעכב את עבודות השיפוץ לזמן מה לאחר ההחלפה, יש בכך עדיפות מטעם נוסף – במקרה כזה דינו כבית כנסת שחדלו להתפלל בו, שקדושתו

8. קנג, ד"ה 'ואם מכרוהו'.

9. שבועות י', ב. אמנם, סברא זו לא נאמרה במקום שיש חיסרון בגוף מעשה ההקדשה של בית הכנסת, כמו במקרה דנן. אך מאחר שיש צד חידוש לומר שהקדושה פוקעת לפי דרישת השוכר בתוך ימי השכירות, עדיף להפקיע את הקדושה בדרך מוסדרת.

פחותה ובדוחק ניתן להתיר להפוך אותו לשירותים. לפיכך, לכתחילה עדיף להמתין זמן מה עד שישתקע שם בית הכנסת מן המקום הישן, ואז יוכלו להחזיר אותו לקדמותו¹⁰.

מסקנה

חובה על חיל האוויר להחזיר את המצב לקדמותו לפי דרישת המשכיר, להרוס את בית הכנסת ולהחזיר את השירותים למקומם המקורי. אם המשכיר עומד על כך, יש לבצע זאת ללא דיחוי. אמנם מעיקר הדין קדושת בית הכנסת פוקעת מאליה, אך מאחר שבלאו הכי ישנה כוונה להקים במקום בית כנסת אחר לאלתר, מן הראוי לסגור את בית הכנסת במבנה הישן, ולאחר מכן להעביר את קדושתו אל המבנה החדש בדרך של החלפה, ורק לאחר זמן מה לבצע את ההריסה.

10. בנושא זה הרחבנו לעיל סימן ה, עמ' 124.

סימן ז

בית כנסת שננטש מחמת ריח רע

שאלה

באחת מיחידות צה"ל קיים בית כנסת המשמש את חיילי היחידה. רב היחידה הורה שאסור להתפלל בו מפאת ריח רע שקיים בסביבתו (הנובע משופכין, וכדומה), ולעת עתה עומד בית הכנסת בשיממונו. האם מותר להרוס את בית הכנסת או להשתמש בו לצורכי חולין של היחידה?

תשובה

לכאורה, קדושת בית הכנסת אינה פוקעת ממנו על ידי נטישתו, אלא רק על ידי מכירה או החלפה, כפי שלמדנו במסכת מגילה¹. הראיה, מדין בית כנסת שחרב, שעדיין עומד בקדושתו ואסור לעשות בו תשמישי גנאי² עד שימכרוהו³, שנאמר: "והשימותי את מקדשיכם"⁴ – קדושתן אף כשהן שוממין⁵. וכל שכן שאין הקדושה

1. מגילה כו, ב. עיין בהרחבה לעיל סימן ד, עמ' 105.
2. משנה מגילה כח, א. שולחן ערוך אורח חיים קנא, י.
3. מגילה כו, ב.
4. ויקרא כו, לא.
5. משנה מגילה כח, א. עיין בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב) שחילק בין בית כנסת שנחרב מרצונם של ישראל כמו המשכן שאולי פקעה קדושתו, לבין בית כנסת שנחרב בעל כרחם כמו משכן שילה, שקדושתו קיימת עד היום על פי מה שנכתב ב'קול צופייך' לרב יהודה גרשוני.

פוקעת כאשר בית הכנסת עומד על תילו, אף שאין מתפללים בו מסיבה זו או אחרת.

אך הביאור הלכה⁶ תלה שאלה זו, במחלוקת הרמב"ן והר"ן בגדרי קדושתו של בית הכנסת. לדעת הרמב"ן⁷ אין קדושה עצמית לבית הכנסת, אלא הוא כשאר תשמישי מצוה שאין בהם קדושה, וכל קדושתו נתקנה כעין קדושה של כבוד. בשל כך אם עבר זמן מצותו קדושתו פוקעת ממנו לגמרי, כדין תשמישי מצוה שעברה מצותו. אך לדעת הר"ן⁸ חכמים הטילו קדושה על בית הכנסת מדבריהם, וקדושה זו אינה פוקעת אלא על ידי מכירה⁹.

במחלוקת זו יש נפקא מינה גם לעניינינו. לדעת הרמב"ן קדושת בית הכנסת שננטש פוקעת ממנו ממילא, כיוון שעברה מצותו. ממילא, יש כוח ביד שבעת טובי העיר המייצגים את בני העיר, להפקיע אותו מקדושתו במעמד אנשי העיר אפילו בלא מכירה. אך לדעת הר"ן, קדושת בית הכנסת אינה יכולה לפקוע אלא על ידי מכירה, שתכליתה להעביר את הקדושה מן המבנה אל המעות.

במקרה שלפנינו, נראה שרוב היחידה מוסמך לקבוע שעברה מצוותו של בית הכנסת אפילו על דעת עצמו, לאחר שהתברר לו שאין

6. קנג, ד"ה 'רשאים להוציא המעות'.

7. מגילה כה, ב ד"ה 'לפי מה ששינינו'.

8. מגילה ח, א מדפי הר"ף ד"ה 'ומאן דשרי'.

9. בטעם הדבר כתב הר"ן (מגילה ח, א מדפי הר"ף ד"ה 'ומאן דשרי'): "אי אפשר שתפקע קדושתו בכדי, מפני כבוד הקדושה שיש בו. מיהו, לאחר שהטילו קדושתו על הדמים, קדושת דמים קלישא מקדושת בית כנסת לפי שדמים אלו לא עמדו מעולם לדבר שבקדושה, ועוד דהויא לה קדושה שנייה וקלישא מקדושה ראשונה... הילכך, בין שמכרו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר או שלא במעמד אנשי העיר, לעולם דמים נתפסים בקדושת בית הכנסת, ומפקע קדושתיה גבייהו".
השאלה אם קדושת בית הכנסת היא קדושת הגוף או קדושת דמים, נידונה בהרחבה בקובץ 'בירורי סוגיות' לרב חנן לוי, עמ' 34.

פתרון סביר לבעיית הריח הרע¹⁰, ודי בכך לשיטת הרמב"ן אך לא לשיטת הר"ן.

מאיך יש להדגיש, שאפילו לשיטת הרמב"ן תשמישי גנאי אסורים בבית הכנסת אפילו לאחר שננטש. ראייה לכך, מדין בתי כנסיות שבבבל, שגם לאחר חורבנם אסור לעשות בהם תשמישי גנאי, אף על פי שהתנו עליהם מתחילה ובוודאי אין עומדים לבנותם מחדש. אך שאר תשמישי חולין מותרים.

מכוח סברא זו, השיג המשנה ברורה על ה'משאת בנימין'¹¹ ועל פוסקים אחרים¹², הסוברים שלא ניתן להפקיע את קדושת בית הכנסת בהסכמת אנשי העיר בלבד, אלא על ידי החלפה או מכירה, שכן רק בדרך זו הקדושה עוברת לחפץ אחר. תורף השגתו, שדבריהם אינם עולים יפה אלא לשיטת הר"ן, אך לשיטת הרמב"ן ודאי אין צורך שימכרו את בית הכנסת, אלא די בכך שבני העיר – דהיינו שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר – יסכימו שלא יתפללו שם יותר¹³. מעמדו ההלכתי של בית כנסת זה, גרוע יותר מבית כנסת שחרב, משום שבני העיר לא התייאשו מלבנותו, ולכן קדושתו לא פקעה. ואין הכי נמי, בית כנסת שחרב והתייאשו מלבנותו – אין בו קדושה, קל וחומר מבית כנסת שננטש.

10. אמנם, יתכן שבעתיד ימצא פתרון לכך, אך מאחר שכבר קבעו מקום תפילה אחר בתיאום עם מפקד היחידה, מסתבר לראות את החלטת הרב כהחלטה סופית שאין דרך לחזור ממנה.

11. סי' לג.
12. חיי אדם כלל יז, לד. מגן גיבורים סי' קנג, סק"ז. ערוך השולחן אורח חיים קנג, לג.

13. האגרות משה (אורח חיים ח"א, סי' נא), השיג על סברא זו, משום שהציבור יכול לחזור בו מדעתו זו ולחדש את התפילה בבית הכנסת, כך שלמפרע קדושתו לא פקעה מעולם אפילו לדעת הרמב"ן, ורק כשבית הכנסת נמכר אנו סמוכים ובטוחים שלא יוכלו לחזור בהם.

השולחן ערוך לא הכריע במפורש כדעת הרמב"ן או כדעת הר"ן, אך **בפרי מגדים**¹⁴ כתב להוכיח שדעת השולחן ערוך לפסוק כרמב"ן. שהרי השולחן ערוך כתב, שמכירת בית הכנסת על ידי שבעה טובי העיר מועילה להוציא את הדמים מקדושתם אפילו אם לא התנו על כך במפורש¹⁵. אך לדעת הר"ן לא די בעצם המכירה עד שיתנו במפורש שיוכלו להוציאם לחולין. שהרי לשיטתו, קדושת בית הכנסת אינה פוקעת מאליה, ולאחר שנמכר והעבירו את הקדושה אל הדמים, כבר לא ניתן להפקיע אותה מהם. אך הוכחה זו אינה מוחלטת, והפרי מגדים עצמו נשאר בצריך עיון.

בש"ת **'משפטי עוזיאל'**¹⁶ דייק מדברי הרמב"ם והשולחן ערוך לאידך גיסא, שהרי לא הזכירו אפשרות אחרת להפקיע את בית הכנסת מקדושתו, אלא על ידי מכירתו ולא על ידי נטישתו, ומשמע שהם נקטו כשיטת הר"ן ולא כשיטת הרמב"ן. אף הפרי מגדים¹⁷ עצמו הכריע להלכה כדעת הר"ן.

מאחר שההלכה אינה מוכרעת בבירור לכאן או לכאן, נראה שאין להסתמך על הסברא שקדושת בית הכנסת פוקעת בעצם נטישתו, עד שיימכר כהלכה. משום כך, יש לנהוג קדושה בבית הכנסת ולהימנע מלעשות בו תשמישי חולין, כפי מה שהיה מקובל בשעה ששימש כבית כנסת פעיל¹⁸.

אמנם, **באגרות משה**¹⁹ נקט שעקרונית גם הר"ן מודה שקדושת בית הכנסת יכולה לפקוע מאליה לאחר שחדלו להתפלל בו, אם ברור

14. משבצות זהב קנג, סק"ז.

15. אורח חיים קנג, ז.

16. ח"א אורח חיים, סי' ד.

17. משבצות זהב קנג, סקט"ו.

18. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, שיש להחמיר כדעת הר"ן אף על פי שאין הכרעה

ברורה במחלוקת שבינו לרמב"ן.

19. אורח חיים ח"א, סי' נא.

שהמתפללים אינם מתכוונים לשוב אליו עוד לעולם. לשיטתו, הצורך במכירה אינו אלא כדי לברר שהחלטת הציבור להפקיע את קדושתו אינה עלולה להשתנות בעתיד, ואין חשש שמא יחזרו בהם. טעמו, שהרי מצינו בקורבנות שקדושה פוקעת מן הבהמה בשעה שאינה ראויה לקורבן, ואם אינה ראויה אפילו לדמים היא יוצאת לחולין לגמרי בלא שום פדיון²⁰. אי לכך, קדושת בית כנסת שאינה אלא מדרבנן, מסתבר מכל שכן שתפקע מאליה כשהמקום אינו ראוי עוד לתפילה²¹. אך דומה שדעתו זו אינה מוסכמת על שאר הפוסקים²², שהצריכו מכירה דווקא כדי להפקיע את קדושתם של בתי כנסת שננטשו²³.

מסקנה

אסור לסתור את בית הכנסת, או להשתמש בו למטרות חולין, אף על פי שהוא עומד בשיממונו, אלא יש לסגור אותו ולשמור על קדושתו. לטווח הזמן הארוך, רצוי להפקיע אותו מקדושתו על ידי החלפתו במבנה אחר שיוקדש במקומו כבית כנסת, או בדרכים אחרות כפי שיורה הרב הפיקודי בכל מקרה ומקרה לגופו.

20. הגר"מ פיינשטיין הסתמך על שיטת רש"י במעילה (ג, א ד"ה 'לא נהנין מהן'), שאיסור ההנאה מחטאות שנפסלו להקרבה אינו אלא מדרבנן. ומוכח, שמדין תורה קדושת הקורבן פוקעת מאליה, מאחר שאינו ראוי עוד להקרבה.
21. בתורף דבריו האגרות משה מבאר, שזו גופא התכלית של מכירת בית הכנסת – לוודא שהחלטת הציבור להפסיק את השימוש בבית הכנסת היא החלטה סופית, ולשלול את הסיכוי שיחזרו בהם בעתיד. לדעתו, כשם שסברא זו מוכרחת אליבא דשיטת הרמב"ן כן נכון לומר אפילו לשיטת הר"ן.
22. שר"ת 'נודע ביהודה' מהדורה תנינא אורח חיים, סי' יט. אמנם ניתן לצרף את דעתו כסניף במקום שיש סברות אחרות לקולא, כמו שמצאנו בשו"ת 'שבט הלוי' (ח"ח, סי' ל) ובשו"ת 'מראה הבזק' (ח"ו, סי' יח).
23. עלה על דעתנו לומר, שבית כנסת שננטש מחמת ריח רע גריעא טפי מסתם בית כנסת שננטש, משום שיש מניעה הלכתית מובהקת מלהתפלל בו כמבואר בשולחן ערוך (אורח חיים צ, כו), וקדושתו פוקעת מאליה אפילו לדעת הר"ן. אך צריך עיון בסברא מחודשת זו, שלא מצאנו לה שום רמז בדברי הפוסקים.

הטלת תנאים על קדושת בית כנסת

סימן ח תנאי על קדושת בית כנסת צבאי

שאלה

האם ניתן להתנות מלכתחילה שאולם בית הכנסת ביחידה מסוימת ישמש גם למטרות חולין, כגון: הרצאות בנושאי חולין, אסיפות והודעות, מועדון, איחסון חפצים, סעודה שלישית, ועוד?

תשובה

המקור לאפשרות זו, של הטלת תנאי המגביל את קדושתו של בית הכנסת, ומתיר לעשות בו פעולות של חולין – נזכר במסכת מגילה¹: אמר רב אסי: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשויוין, ואף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש. ומאי ניהו, חשבונות.

מדברי רב אסי למדנו שלושה דברים הנוגעים לעניינינו:

- א. ניתן להטיל תנאי ולהגביל באמצעותו את קדושת בית הכנסת.
- ב. התנאי אינו מתיר לגמרי לעשות כל תשמיש חולין בבית הכנסת, ואסור לנהוג בו קלות ראש כמו עשיית חשבונות².

1. כח, ב.

2. הגר"א שפירא זצ"ל (שיעורים למסכת בבא בתרא, שיעור ח) נתן טעם בדבר, שהחובה לשמור על כבוד בית הכנסת אינה קשורה בהכרח לקדושתו, ואף

ג. גדר זה של תנאי מאפיין את בתי הכנסת שבבבל, ולא את בתי הכנסת שבארץ ישראל.

הראשונים נחלקו בביאור דבריו של רב אסי.

לדעת רש"י³ וה'אור זרוע'⁴ שהיא הדעה המקילה, תנאי מועיל להגביל את קדושתו של בית הכנסת אפילו בשעה שהוא עומד ביישובו, ובדרך זו של הטלת תנאי ניתן להתיר להשתמש בו לענייני חולין מסויימים, כמו אכילה ושתייה, שינה, ולחסות בו מפני החמה והגשמים. מאידך, אפילו תנאי אינו מתיר לעשות בו תשמישים שיש בהם קלות ראש יתירה, כמו עריכת חשבונות של היחיד⁵. בשו"ת אגרות משה⁶ הסתמך על שיטה זו, כסניף להקל במקום שנהגו לערוך סעודות רשות בבית הכנסת.

לשיטה זו, כל אחד משימושי החולין שהוזכרו בשאלה צריך להיבחן לגופו, כדי לקבוע האם יש בו קלות ראש בעלמא – שתנאי מועיל

על פי שתנאי מועיל למעט את קדושתו של בית הכנסת, הוא אינו מועיל להפקיע את החיוב לנהוג בו כבוד.

מגילה כח, ב ד"ה 'על תנאי'.

ח"ב, סי' שפח. הובא בהגהות אשר"י על הרא"ש מגילה פ"ד, סי' ז.

הבחנה זו בין דרגות שונות של קלות ראש מבוארת יותר ברמב"ם (הלכות תפילה פ"א, ה"ו). הרמב"ם הדגיש שאכילה ושתייה ושאר תשמישי חולין אינם בכלל קלות ראש, אלא הם אסורים מעצם היותם תשמישי חולין שאין להם מקום בבית הכנסת, ורק שחוק והיתול ושיחה בטילה הם בכלל קלות ראש. וצריך עיון מדוע הרמב"ם השמיט הלכה זו של תנאי בבית הכנסת מן ההלכה. אך לעומתו, רש"י (מגילה כח, א ד"ה 'אין אוכלין') מדגיש שכל הפרטים שהוזכרו בברייתא נכללים בגדר קלות ראש.

נראה שיש לבאר את דברי רש"י על פי שיטתו. מדבריו עולה, שאין איסור עצמי בעשיית תשמישי חולין בבית הכנסת, והם לא נאסרו אלא משום שיש בעשייתם צד של קלות ראש בקדושת המקום. והא גופא קא משמע לך, שתנאי מועיל להוציא מקצת תשמישי חולין מכלל קלות ראש, והתנאי יעיד, שהעושה דברי חולין בבית הכנסת אינו מזלזל בקדושת המקום, ואינו מתנהג שם בניגוד למצופה. אדרבה, כך נקבע מלכתחילה ששימושים אלו יתכנו בבית הכנסת, ואין בהם כדי להקל ראש בקדושתו.

אורח חיים ח"א, סי' מה.

להתיר לעשותה בבית הכנסת, או שיש בו קלות ראש יתירה – תנאי אינו מועיל להתיר לעשותה בשום אופן, ויבואר להלן. אולם לדעת התוספות⁷ והרא"ש⁸, תנאי אינו מועיל להתיר שום תשמיש חולין בבית הכנסת, כל זמן שהוא עומד על תילו, ורק לאחר שחרב וירד מקדושתו, יש להקל בו בכמה דברים על ידי תנאי. אך מאידך, גם לאחר חורבנו לא ניתן להתיר לעשות בו תשמישים שיש בהם קלות ראש ביותר, כמו זריעה בקרקעו החריבה. לשיטה זו, אין דרך להתיר שום שימוש של חולין בבית הכנסת עד שתפקע קדושתו.

בין שתי הדעות הנ"ל ישנה עוד שיטה של הרמב"ן⁹ והר"ן¹⁰, הנוקטים שתנאי אינו מועיל להתיר תשמישים של קלות ראש בבית הכנסת, בין בבניינו ובין בחורבנו. אלא רק בשעת הדחק התירו לאכסן שם על ידי תנאי אורחים ועניים שאין להם מקום ללון ולאכול, כשם שהתירו לתלמידי חכמים לאכול ולשתות בבית הכנסת כדי שלא יתבטלו מלימודם¹¹.

לשיטה זו, לא ניתן להתיר תשמישי חולין בבית הכנסת הצבאי במקום שאין בהם הכרח, ויש לדון אם ניתן להתיר אכילה ושתיה ואפילו לינה בבית הכנסת, במצבים מיוחדים שאין לחייל מקום אחר לאכול ולישון בו. מצבים אלו שכיחים בצבא יותר מן המצוי בחיים האזרחיים, ויש לתת על כך את הדעת – עד כמה הדבר הכרחי כמו בסעודת עניים, ומהו הנזק החינוכי שעלול להיגרם

7. מגילה כח, ב ד"ה 'בתי כנסיות'.

8. מגילה פ"ד, ס' ז.

9. מגילה כו, ב ד"ה 'והא דאמרינן'.

10. מגילה ט, א מדפי הר"ף ד"ה 'בתי כנסיות'.

11. מגילה כח, ב.

כתוצאה מן השימוש בבית הכנסת כחדר אוכל לחיילי היחידה לעת מצוא.

להלכה, **השולחן ערוך**¹² פסק כשיטת התוספות והרא"ש, שתנאי אינו מועיל להתיר תשמישי חולין בבית הכנסת אלא לאחר חורבנו, ולא התיר אפילו אכילה ושתייה בבית הכנסת אלא לתלמידי חכמים שזקוקים לכך מדוחק¹³. לעומתו, **הט"ז**¹⁴ הכריע כדעת הרמב"ן והתיר אכילה ושתייה לאורחים בבית הכנסת במקום דוחק, וכן נראה שהכריע בביאור הלכה¹⁵.

גם **המגן אברהם**¹⁶ נקט באופן דומה, שיש להקל בתשמישי חולין שאין בהם קלות ראש על ידי תנאי אפילו בשעה שבית הכנסת ביישובו, ולדעתו – רק תשמישים שיש בהם קלות ראש, כמו אכילה ושתייה נאסרו לחלוטין בבית הכנסת, דבריו הובאו **במשנה ברורה**¹⁷.

כמו כן, נחלקו הראשונים אם תנאי מועיל לבתי כנסיות שבארץ ישראל.

שיטת **התוספות**¹⁸ היא, שתנאי אינו מועיל לבתי כנסיות שבארץ ישראל אלא לבתי כנסיות שבבבל בלבד. הטעם לחילוק זה, משום שקדושתם של בתי כנסיות שבבבל בלאו הכי עומדת לפקוע לעתיד

12. אורח חיים קנא, יא.

13. אורח חיים קנא, א.

14. אורח חיים קנא, סק"א.

15. קנא, ד"ה 'אבל בבתי הכנסיות'

16. קנא, סק"ד. ועיין בשו"ת אגרות משה (אורח חיים ח"ב, סי' מד), שדן באריכות בדבריו, ומסקנתו שאמנם ניתן להתיר תשמישי חולין מסוג זה בבית הכנסת, אך תנאי זה פוגם מעט בקדושתו. דהיינו, שקדושת בית כנסת זו קלה יותר ואינה חמורה כשאר בתי כנסת. משום כך, ראוי להתיישב הרבה בדבר קודם שמטילים תנאי מעין זה על בית כנסת, אם אמנם הדבר נחוץ.

17. קנא, סק"ד. ויתכן לבאר בדרך זו גם את כוונת השולחן ערוך, כפי ששמע במגן אברהם שבא לפרשו ולא לחלוק עליו. אמנם, בביאור הלכה (קנא, ד"ה 'לא מהני תנאי') דחה את שיטת המגן אברהם.

18. מגילה כח, ב ד"ה 'בתי כנסיות'.

לבוא, ואילו קדושתם של בתי כנסיות בארץ ישראל עומדת לעולם, וכן פסק השולחן ערוך¹⁹.

אך בביאור הלכה²⁰ האריך לחלוק על פסיקת השולחן ערוך, משום שלא מצאנו חבר לדעת התוספות באף אחד מן הראשונים. סברת התוספות עצמה מוכיחה שלא נאמרה אלא לשיטתם, שהתנאי מתייחס לשעת חורבנו של בית הכנסת, ואילו לדעת הסוברים שתנאי מועיל להגביל את קדושת בית הכנסת אפילו ביישובו, אין שום הכרח לחלק בין בתי כנסת שבבבל לבתי כנסת שבארץ ישראל²¹.

כמו כן, יש לצרף לפסיקת הביאור הלכה עוד טעם להקל בבתי כנסת שנקבעו במחנות הצבא. מעצם טבעם של מחנות הצבא, הם אינם קבועים במקומם באופן מוחלט, אלא עומדים לשנות את מקומם על פי צורכי הצבא, ויעידו על כך מחנות צבא רבים שנגטשו או הועברו במהלך השנים. ואף מקומם של בתי הכנסת שבהם עלול להשתנות על פי צורכי הצבא, ולא בכדי רבים ממבני בתי הכנסת הצבאיים הם מבנים טרומיים, שניתנים להעברה קלה ממקום למקום. לפיכך, קשה לייחס אליהם את סברת התוספות – "שהרי קדושתן לעולם קיימת".

אם כן, ודאי ישנם גם בתי כנסת מפוארים בצבא, שחזותם מוכיחה עליהם שהם נועדו לעמוד במקומם בקביעות, וגם אם הנסיבות יחייבו לעקור את הצבא ממחנה זה, סביר להניח שבית הכנסת יישאר במקומו וישמש את האזרחים שבמקום, וצריך עיון.

19. אורח חיים קנא, יא.

20. קנא, ד"ה 'אבל בבתי כנסיות', והסתמך על המגן אברהם קנא, סק"ד.

21. מדברי הגמרא אין הכרח לחלק ביניהם באופן מהותי, אלא בסתמא, שבבבל היו רגילים להקדיש בתי כנסת בתנאי ולא במקומות אחרים.

נמצאנו למדים, שתנאי מועיל להתיר תשמישי חולין מסויימים בבית הכנסת, אפילו בשעה שהוא עומד על תילו ומשמש בפועל לתפילת הציבור. למעשה, הפוסקים²² הרחיבו מאד גדר זה והתירו תשמישי חולין שונים על ידי תנאי, אפילו במקום שאין בזה דוחק מובהק. אך זאת בשתי מגבלות:

1. הטלת התנאי צריכה להיעשות בשעת בנייתו של בית הכנסת, ולא לאחר מכן²³.

2. יש למעט בהטלת תנאים אם הם אינם נחוצים באופן ברור, משום שכל תנאי המוטל על בית הכנסת ממעט בקדושתו²⁴.

מאידך, לא ניתן להתיר עשיית תשמישי גנאי בבית כנסת, אפילו על ידי תנאי²⁵.

לאור זאת, יש להתייחס לכל אחד מן השימושים שאנו דנים בהם לגופו:

22. בערוך השולחן (קנא, ה) התיר שאלת שלום בבית הכנסת. באגרות משה (אורח חיים ח"א, ס' מה) התיר להכניס כלב נחיה לבית הכנסת ולערוך שם סעודות רשות. הגר"ע יוסף (יחוה דעת ח"ג, סי' י) התיר לערוך שם סעודות שבת.

23. שו"ת 'שואל ומשיב' (מהדו"ה, סי' סג), שהעיד על עצמו שהתנה על קדושת בית הכנסת שלו בזמן חנוכתו, וכך הורה לנו הגר"א נבנצל. וצריך עיון אם יש דרך להתנות לאחר זמן, כשלא התנו עליו מלכתחילה. הגר"א נבנצל הורה לנו שבמקום הצורך ניתן להתנות עליו אפילו לאחר זמן, אך יש צורך לפדותו ולהקדישו מחדש.

24. אגרות משה (אורח חיים ח"ב, סי' מד), וכך שמענו מן הגר"א נבנצל. אף על פי כן, הגר"א נבנצל עמד בתוקף על דעתו שראוי להתנות על כלל בתי הכנסת בצה"ל ולהתיר בהם את כל תשמישי החולין הנחוצים, כדי לקרב כמה שיותר חיילים לבית הכנסת. עיין בדעת הגר"א נבנצל לקמן סימן לד, עמ' 156.

25. בנושא זה עסקנו בהרחבה לקמן סימן לה.

א. סעודה שלישית בבית הכנסת

נראה שיש להקל לערוך סעודה שלישית בבית הכנסת מכמה טעמים. ראשית, משום שאכילה הותרה בבית הכנסת בתנאים מסויימים. לדעת השולחן ערוך אכילה הותרה מדוחק רק לתלמידי חכמים²⁶, אך ה"ז הרחיב היתר זה גם לאורחים עניים²⁷. ומסתבר, שאין מקום מתאים יותר מבחינת האווירה לקיים סעודה שלישית המרוממת את הרוח, מאשר בית הכנסת, ויש חשש שאם יעבירו את הסעודה למקום אחר הציבור עלול להתפזר והאווירה עלולה להתקלקל. אם כן, יש צד של דוחק גם בעצם קיומה של הסעודה בבית הכנסת, ומה לי עניים במאכל ומה לי עניים ברוח. ולא גרע מסעודה שהיו רגילים לעשות בבית הכנסת כשהתכנסו שם לעיבור השנה²⁸, שיש בה צורך חשוב אגב עצם ההתכנסות למצות עיבור השנה שמקומה הטבעי הוא בבית הכנסת. מטעם זה כבר רווח המנהג להתיר עריכת סעודות נוספות בבית הכנסת, כמו סעודת ראש חודש, סעודת אזכרה וכדומה²⁹.

שנית, משום שסעודה שלישית היא סעודת מצוה כשאר סעודות השבת, ומצאנו שהקלו לערוך סעודת מצוה בבית הכנסת אפילו לכתחילה³⁰, ואין צורך להתנות במפורש אפילו על סעודה שאינה בגדר זה, משום שהדבר מקובל ו'לב בית דין מתנה עליהם'³¹.

26. אורח חיים קנא, א.

27. אורח חיים קנא, סק"א.

28. שולחן ערוך אורח חיים קנא, ד.

29. בספר 'מקדש מעט' (סי' טו) הביא לכך ראיה מן הירושלמי בפסחים שהצריך לבדוק את החמץ בבתי כנסיות, ומשמע שאוכלים בהם אפילו סעודות רשות.

30. אגרות משה אורח חיים ח"א, סי' מה.

31. עיין רמ"א אורח חיים קנד, ח.

מצאנו בין הפוסקים האחרונים³² מי שהתיר לקיים בבית הכנסת אפילו סעודות הרשות, משום שעל דעת כן נעשו, ובלבד שיאמרו בהם דברי תורה ותישמר בהם אווירה של כובד ראש, כראוי לבית כנסת.

למעשה, אנו מתירים לערוך סעודה שלישית בבית הכנסת, אפילו כשלא התנו על כך במפורש.

ב. הרצאות, אסיפות והודעות בענייני חולין בבית הכנסת

באופן פשוט, עצם קיומן של אסיפות בבית כנסת, הוא חול גמור שיש בו גם צד של קלות ראש. ומצאנו שאסרו לעשות חשבונות בבית הכנסת אפילו לאחר חורבנו³³, משום שיש בכך קלות ראש יתירה.

אך מאידך, הרי חשבונות של מצוה הותרו בבית הכנסת, כפי שפסק להדיא בשולחן ערוך³⁴. ובמסכת שבת³⁵, מבואר שהיו הולכים לבית הכנסת כדי לפקח על עסקי רבים, והמוצא אבידה מכריז עליה בבתי כנסיות³⁶, ומכוח זה התירו לקיים אסיפות הקהל הנוגעות לצורכי מצוה בבית הכנסת ולקיים הרצאות חולין הנוגעות לדבר מצוה³⁷.

32. עיין שו"ת יחוה דעת (ח"ג, סי' י) שהתיר זאת רק בסעודות שיש בהם לפחות צד של מצוה. ובשו"ת שואל ומשיב (מהדו"ה, סי' סג) העיד על עצמו שהתנה להתיר אכילה ושתייה בבית הכנסת ולעשות בו שימושים אחרים, וכבר הבאנו לעיל את דעת האגרות משה שהתיר לקיים בבית הכנסת אפילו סעודות הרשות על ידי תנאי, ולדעתו אף המחמירים יכולים להקל בזה בשעת הדחק. בפסקי תשובות (קנא, הערה 97) נקט כסברא זו בשם החזון איש, והעיד שכך נהגו לעשות כדי שלא להטריח את הציבור למקום אחר.

33. שולחן ערוך אורח חיים קנא, יד.

34. אורח חיים קנא, א.

35. קנא, א.

36. בבא מציעא כח, ב.

37. 'שרידי אש' ח"א, סי' יז. 'בני ציון' קנא, סי' יא.

בדרך כלל, תוכן ההרצאות בצה"ל קשור בדרך זו או אחרת לצורכי מצוה.

אמנם, מצאנו גם הסתייגות בין הפוסקים³⁸ מקיום אירועים אלו בבית הכנסת, מחשש שמא יגיעו לידי שיחה בטילה. לכך יש להוסיף את החשש שמא יבואו לידי ויכוח במהלך האסיפה, בדרך שעלולה לגרום לביזיון בית הכנסת. מכאן יש ללמוד על אחריותו של הפוסק, לשקול בדעתו את מכלול ההשלכות שיש להיתרים מסוג זה על קדושת בית הכנסת וכבודו.

נוסף לכך יש היבטים מיוחדים הנוגעים לחיי צבא ולהווי הצבאי. מצד אחד, העיסוק בצורכי הצבא חורג מגדר חשבונות של יחיד ונכנס לגדר פיקוח על עסקי רבים³⁹, ולעיתים יש בו עיסוק בצורכי מצוה עצמה⁴⁰.

מצד שני, בהווי הצבאי יש חשש גדול יותר שפעילות זו תביא למצבים של קלות דעת, שחוק, היתול ושיחה בטילה הרווחים מאוד בין החיילים. לכך יש לצרף גם את השיקול החינוכי. כידוע, בין החיילים ישנם רבים שאינם רגילים לפקוד את בית הכנסת בחיי היום יום, ואינם מודעים לקדושתו היתירה ולהלכות המיוחדות שיש לנהוג בו. ראוי להרגיל אותם שבית הכנסת הצבאי עומד לגמרי מחוץ לתחומי הפעילות האחרים, ואינו משמש אלא לתפילה וללימוד תורה, או לשאר דברים שבקדושה, וכל שינוי מהנהגה זו,

38. כף החיים אורח חיים קנא, סקי"ז.

39. שו"ת 'מלומדי מלחמה', סי' טז.

40. לדעת הגר"א נבנצל רוב רובם של צורכי החולין של החייל הם בגדר דבר מצוה, כמו הכנת רשימת שמירה ורשימת ציוד והרצאות בענייני צבא, ואפילו העיסוק בסבב היציאות לחופשה יש בו צורך מצוה. מאידך, לדעתו דבר שאין בו צורך מצוה כלל ראוי להימנע מלעשותו בבית הכנסת, וכל שכן שאין להקל בגדרי צניעות בבית הכנסת אפילו על ידי תנאי.

עלול להוביל לפריצת גדר ולחילול קדושתו של בית הכנסת שלא לצורך.

למעשה, נראה שאין לאפשר קיום הרצאות ואסיפות בבית הכנסת. עם זאת, כשהחייילים הפוקדים את בית הכנסת התכנסו לתפילה או ללימוד תורה, והמעבר למקום אחר עלול לגרום להתפזרותה של החבורה, יש מקום לשקול אם לקיים בצמידות לכך שיחה רצינית בענייני חולין שיש בה משום צורכי רבים, או להודיע הודעות שונות הנוגעות לפעילות השוטפת. לעיתים יש טעם נוסף להקל בכך במצבים מעין אלו, משום שקיום הפעילות במקום 'צמוד' לתפילה חוסך זמן יקר, ומאפשר לנצל עוד כמה דקות של תפילה או לימוד תורה באווירה של קדושה. אכן, מצאנו שהתירו לאכול ולשתות ללומדים בבית הכנסת כדי שלא יתבטלו מלימודם⁴¹. אך לכאורה יש להתנות על כך במפורש, וצריך לברר אם תנאי מעין זה הוטל מלכתחילה על בית הכנסת הספציפי שלפנינו.

אמנם כבר פשט המנהג בבתי כנסת רבים, שמנצלים את התאספות הציבור כדי להודיע הודעות שונות בעניינים הנוגעים לציבור, ואין מוחה בדבר. ואם כן, אין צורך להתנות על כך במפורש, אלא 'לב בית דין מתנה עליהם'.

למעשה, במקום שאנו מתירים באופן חריג קיום הרצאות והודעות הודעות, יש להתנות על כך במפורש. אך בדיעבד, כשלא ידוע אם התנו על כך – יש להקל בזה, משום ש'לב בית דין מתנה עליהם'.

41. גם הגר"א נבנצל הסכים לסברא זו.

ג. איחסון חפצים

על אף קדושתו החמורה של בית הכנסת, שלדעת חלק מהראשונים יש בה משום מצות מורא מקדש⁴², פסק השולחן ערוך⁴³ שמותר להיכנס לבית הכנסת במקלו, תרמילו ואפונדתו⁴⁴, ואין חיוב להניחם מחוץ לבית הכנסת. לכאורה היה מקום ללמוד מכאן שאין איסור עקרוני בעצם הכנסתם של חפצי חולין לבית הכנסת⁴⁵, אלא מטעמים אחרים.

אמנם יש לחלק בין כלי תשמישו של המתפלל שעל גופו, שהתירו לו להכניסם עימו לבית הכנסת אגב התפילה, לשאר חפצים שאין לו צורך בהם בשעת התפילה. וכבר נקט **בביאור הלכה**⁴⁶ שיש איסור לעשות תשמישי חול בבית הכנסת מצד עצמם, משום שיש קלות ראש בעצם השימוש שנעשה בבית הכנסת למטרות חולין, ובכלל זה איחסון חפצים שאינם נחוצים לתפילה. ובהדיא נקט **בפסקי תשובות**⁴⁷ מדעתא דנפשיה, שאסור להכניס לבית הכנסת חפצים שאין ראוי שמקומם יהיה שם.

אך מאידך, יש להסתמך על הביאור הלכה עצמו, שתנאי מועיל להתיר תשמישי חולין הכרחיים אליבא דכולי עלמא, ובלבד שלא יהיה בהם גנאי או קלות ראש יתירה.

אך כאמור, ישנם טעמים אחרים לאסור את השימוש בבית הכנסת כמקום איחסון אפילו על ידי תנאי.

42. יראים סי' תט. סמ"ג עשין, קס"ד. סמ"ק, מצוה ו.

43. אורח חיים קנא, ו.

44. אף על פי שאסור להיכנס כך להר הבית כפי ששינונו במשנה בברכות נד, א. עיין ב"ח (אורח חיים קנא, סק"ד), שיש המקפידים להימנע מהכנסת המקל לבית הכנסת, וכנראה כוונתו לסמ"ק (מובא בעטרת זקנים על השולחן ערוך שם, ד"ה 'מותר ליכנס'), ועיין שם שדחה את דבריהם.

45. קנא, ד"ה 'אבל בבתי כנסיות'. ועיין כסף משנה הלכות תפילה פי"א, ה"ו שכתב: "אין נכנסין שם, אלא או להתפלל או לקרות בתורה".

47. קנא, ו.

טעם אחד לאסור, משום שאסור להיכנס לבית הכנסת לצורכי חולין אלא לצורך דברים שבקדושה. כשם שאסרו לטייל בו ולהיכנס בו בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים⁴⁸, כך אסור להיכנס לתוכו גם לצורכי איחסון. יתירה מזו, לדעת **המשנה ברורה**⁴⁹ לא התירו להיכנס לבית הכנסת למטרות אלו, אפילו בדרך שבה התירו להיכנס לשם כדי לקרוא לחברו, על ידי קריאת פסוק וכדומה, כל עוד עומדת בפנינו אפשרות אחרת לאחסן את החפצים במקום אחר. ומסתבר שגם תנאי לא מועיל להתיר את הכניסה למטרות אלו.⁵⁰

נוסף לכך, לעיתים איחסון החפצים בבית הכנסת גורם גנאי גדול למקום ופגיעה גדולה בקדושתו, שלא ראוי להשתמש בבית הכנסת כמחסן.

למעשה, יש להימנע לגמרי מאיחסון חפצי חולין בבית הכנסת, ותנאי אינו מועיל בזה. אולם לגבי חפצי קודש ותשמישי מצוה – אם הם נועדו להשתמש בהם בבית הכנסת כמו: יין לקידוש ולהבדלה, ספרי סליחות וכדומה, ודאי שמקומם הוא בבית הכנסת, ויש להקפיד לסדר אותם בצורה ראויה שאינה פוגמת בחזותו ובכבודו של המקום⁵¹. אם הם נועדו לשימוש מחוץ לבית הכנסת, כמו: הלמנייה המשמשת להקמת העירוב, צבעים המשמשים לסימון כלי המטבח – ראוי להניחם לכתחילה במקום אחר. אבל בדלית ברירה, כגון מצות שמורות המיועדות לחיילים המקפידים לאוכלן

48. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

49. קנא, סק"ד. לעומתו, בערוך השולחן (קנא, ד) התיר להדיא להיכנס לבית הכנסת מפני החמה והגשמים אם אומר שם פסוק. ועיין עוד ביאור הלכה קנא, ד"ה 'לעשותו דרך', וצריך עיון.

50. כך משמע במגן אברהם (קנא, סק"ד) שמדמה כניסה לבית הכנסת מפני החמה לאכילה ושתייה, שתנאי אינו מועיל בהם לדעתו.

51. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, שמותר לאחסן חפצי דת בבית הכנסת, אך יש להקפיד שהמקום יהיה מסודר.

במהלך חג הפסח, אם רק במקום זה ניתן להבטיח את שמירתן ואת זמינותן לחיילים הזקוקים להם – נראה שמותר להניח במקום מוצנע בתוך בית הכנסת. לכתחילה, יש להקפיד להכניסן ולהוציאן סמוך לתפילה או ללימוד תורה המתקיימים בבית הכנסת, ובדיעבד יאמר פסוק בכניסתו וביציאתו⁵². לחילופין, ניתן לאחסן בדרך מכובדת בעזרת הנשים הקבועה⁵³. מסתבר שאין צורך להתנות על כך מפורשות, משום שהדבר מצוי מאוד בבתי הכנסת הצבאיים מאז ומעולם.

ד. מועדון

על פי כל מה שנכתב, אין שום אפשרות להתיר להשתמש בבית הכנסת כמועדון אפילו על ידי תנאי, שאין לך קלות ראש גדולה מזו, ויש למחות בכל תוקף ביד מי שעושה כן.

ה. הטענת טלפונים סלולריים

הטענת טלפונים סלולריים מצויה מאוד בבתי הכנסת בצבא, משום שהשקעים של בית הכנסת זמינים מאוד לחייל הדתי, וחוסכים ממנו את הצורך לשמור על הטלפון הנייד בשעת ההטענה, ויש בפעולה זו צדדים לחומרא ולקולא. צד להחמיר הוא, משום שהדבר נעשה בפרסום גדול ויש בכך משום ביזיון לבית הכנסת מצד "אוושא מילתא" שתנאי אינו מועיל

52. עיין לעיל הערה 49.

53. עיין שו"ת 'שאלת שלמה' (ח"א, סי' פט) שנקט כן מסברא אליבא דרוב הפוסקים הסוברים שקדושתה של עזרת הנשים פחותה (עיין לקמן סימן כה). והוסיף, שנפקא מינה לתשמישים שאין בהם ביזיון כמו הרצאות וישיבות, והתיר שם אפילו מכירה ושכפול עלונים בתנאי שלא יהיה בזה קלות ראש.

התירו⁵⁴. מלבד זאת, יש לחשוש שהחייל ייכנס במיוחד לבית הכנסת לשם מטרה זו, ויחלל את קדושת המקום בעצם כניסתו⁵⁵. מאידך, קשה להתעלם מן הצורך החיוני שיש לחייל בפעולה זו, שעבורו יש בהטענת הטלפון הנייד הכרח גדול, ולעיתים יש בה צורך מצוה⁵⁶. והניסיון מעיד, שהחיילים מתרגלים בזמן קצר לעובדה שפעולת ההטענה נעשית בבית הכנסת, ומתייחסים אליה באופן סתמי לחלוטין, ולא רואים בה משום פגיעה בקדושת בית הכנסת או בכבודו⁵⁷.

למעשה, נראה שיש להקל בכך על ידי תנאי⁵⁸, אפילו אם לא התנו על כך מפורשות אם אין שקע זמין במקום אחר. ובלבד שהיתר זה יישמש את המתפללים הקבועים בלבד אגב כניסתם לבית הכנסת, ולא את כלל החיילים⁵⁹. אבל אם יש מבואה לבית הכנסת, מן הראוי להתקין בה שקעים ולהקפיד שההטענה תתבצע אך ורק מחוץ לאולם התפילה, ויש להקפיד להטעין שם את המכשיר כשהוא במצב 'רוטט' או 'כבוי'.

54. קורבן נתנאל מגילה פ"ד, סי' ס. ועיין לקמן סימן לה, עמ' 156. בפרט, כשלא פעם קורה שבעל המכשיר שוכח לכבותו בשעת כניסתו לבית הכנסת.
55. אפילו אמירת פסוק אינה מועילה. עיין לעיל פרק ג.
56. הערת הגר"א נבנצל, הובאה בשו"ת 'קשרי מלחמה' ח"ד, סי' ב.
57. גם הגר"א נבנצל הסכים שאין בהטענת הפלאפון משום תשמיש גנאי.
58. יש להעיר, שמדיניות הרבנות הצבאית היא להתנות כך מלכתחילה על כלל בתי הכנסת, וצריך עיון כיצד להתנות זאת על בתי הכנסת הקיימים. עיין לקמן סימן לד. מכל מקום, הסברא נותנת לומר שמלכתחילה השקעים שנקבעו בבית הכנסת נועדו לשמש לכלל צורכי החיילים שרגילים לעשותם בשעת התפילה, ורק לרווחא דמילתא אנו מורים להתנות על כך מפורשות.
59. במקרה זה יש להעדיף את הטעם החינוכי, שלא להרגיל את החיילים להיכנס לבית הכנסת לצורך תשמישי חולין, מה עוד שהם עלולים להיכנס לשם תוך כדי התפילה בדרך שיש בה משום הפרעה לתפילה ופגיעה קשה בכבודה. והגר"א נבנצל העלה בפנינו גם את החשש שהדבר יגרום לחילול שבת בתוך בית הכנסת.

ו. עישון בבית הכנסת

בשו"ת 'שאלת שלמה'⁶⁰, הביא פוסקים רבים שאסרו את העישון בבית הכנסת משום שיש בו קלות ראש, כמו **כף החיים**⁶¹ **וערוך השולחן**⁶². מצד חשש זה, ניתן להתיר את העישון על ידי תנאי, וכפי שמצאנו שפוסקים אלו עצמם התירו ללומדים שם חצי יום ויותר לעשן בו.

אולם לאמיתו של דבר מסתבר, שהיחס ההלכתי לעישון בבית הכנסת חמור הרבה יותר בזמננו, לאחר שהתברר גודל הנזק הבריאותי שיש בו, וצריך עיון אם תנאי יועיל להתיר את העישון בבית הכנסת, שהרי הדבר פוגע בבריאותם של המתפללים האחרים. יתירה מזו, גם בשעה שאין מתפללים אחרים בבית הכנסת מסתבר שאסור לעשן בתוכו, משום שריח רע נדבק בו, וגורם סבל למתפללים האחרים אפילו זמן רב לאחר העישון. חשש לסברא מעין זו מצאנו בשו"ת 'נודע ביהודה'⁶³ שאסר לבצע את שריפת הי"ש בתוך בית הכנסת אפילו לאחר שנמכר ופקעה קדושתו, משום שדרך העשן לגרום למחיקת השמות הקדושים שנחקקו על קירותיו⁶⁴. למרות שלא מדובר בנזק מיידי, עלינו לחשוש גם לנזק מצטבר הנגרם בסופו של דבר לבית הכנסת. בדומה לכך, ראוי לאסור את העישון בבית הכנסת בשל הריח והזוהמה המצטברים עם הזמן, וגורמים נזק למבנה ולתכולתו, ומרחיקים משם מתפללים אחרים.

60. ח"א, סי' צא.

61. אורח חיים קנא, סק"י.

62. אורח חיים קנא, ה.

63. מהדורה תניינא אורח חיים, סי' יז.

64. אמנם ודאי יש לחלק בין עישון הי"ש שעשנו מרובה לעישון סגריה שעשנה מועט, אך מכלל דבריו יש ללמוד לגבי נזקים מצטברים הנעשים בגרמא, אם לא על ידי פיח ממשי לפחות על ידי ריח רע.

כבר פשט האיסור לעשן סיגריות במשרדים ובמבני ציבור בצה"ל, וכל שכן בבית הכנסת, ולא תהא כוהנת כפונדקית.

ז. העברת קווי חשמל וטלפון דרך קירות בית הכנסת
עיין לקמן סימן יד⁶⁵.

סימן ט לימוד ציר ניווט בבית כנסת

שאלה

מחלקת חי"ר שובתת מפעילות ביום התענית. השהות באוהלים לחיילים הצמים בחודשי תמוז ואב אינה אפשרית בשל החום הכבד השורר בהם. בשל כך, אושר לחיילים לשהות במהלך הצום בבית הכנסת. האם פיתרון זה אפשרי מבחינה הלכתית, והאם מותר להם לעסוק בלימוד ציר ניווט במשך שהותם במקום?

תשובה

כאורה, עצם השהות בבית הכנסת אינה בעייתית, כל עוד החיילים עוסקים שם בדברים שבקדושה, אף על פי שיש חשש שהשהות הממושכת תגרום להם לגלוש לעיסוקים נוספים¹. לכן, נמקד את הדיון בשאלה השניה.
שאלה זו מתחלקת לשני חלקים: הצד ההלכתי התיאורטי, והצד החינוכי בהנהגה למעשה.
אם נבודד את השיקול ההלכתי הצרוף, יש צד להקל במקרה שלפנינו משני טעמים:

1. בנושא זה עסקנו לקמן סימן לד.

א. אמנם לימוד ציר ניווט מצד עצמו, הוא צורך חולין שאסור לעשותו בבית הכנסת², אך מאחר ולא מדובר בצורך פרטי של החייל אלא במשימה צבאית נחוצה, מסתבר לדון זאת כצורך הרבים שהקלו לעשותו בתוך בית הכנסת בדלית ברירה³. ואף בלא תנאי ניתן להתיר זאת, משום ש'לב בית דין מתנה עליהם'⁴.

ב. מאחר והשהות הממושכת של החיילים בבית הכנסת במהלך יום התענית, נועדה כדי לאפשר להם לצום, יש בה צד של מצוה. ואם לא נתיר להם לעסוק במשימה לימודית מעין זו בתוך בית הכנסת, יש חשש שהחיילים יאלצו לעשות זאת מחוצה לו, בתנאים קשים שלא יאפשרו להם להשלים את התענית. אכן יש שהתירו לעשות צורכי חולין בבית הכנסת כדי להרחיק את האדם מן העבירה⁵. על אחת כמה וכמה בלימוד לצורך אימון מבצעי, שיש בו משום צורכי רבים והכשר מצוה⁶.

מאיך, במקרה זה יש גם צד לחומרא, על פי מה שכתב ה'קורבן נתנאל'⁷ שראוי להחמיר בחשבונות של רבים משום "דאוואש מילתא טובא". מדבריו יש ללמוד שיש להימנע מעשיית תשמישים

2. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.
3. שהרי התירו לערוך בו סעודה לעניים, כפי שנקטו הט"ז (אורח חיים קנא, סק"א) והמשנה ברורה (קנא, סק"ה) להלכה, אף על פי שיש בה צד של גנאי (עיין לעיל סימן ח, עמ' 145), וכל שכן כשמדובר במשימה לימודית גרידא. ככלל, הרשב"א (מגילה כח, ב ד"ה 'בתי כנסיות') נקט שמותר לעשות כל צורכי רבים בבית הכנסת לפי שעה.
4. עיין לקמן סימן לד, עמ' 156.
5. עיין לקמן סימן לד, עמ' 156.
6. 'מלומדי מלחמה', ח"א סי' טז.
7. על הרא"ש למגילה פ"ד, אות ס.

המעוררים תשומת לב שלילית⁸, הפוגעת בקדושת בית הכנסת בעיני הרואים⁹. ואין לך דבר המעורר תשומת לב שלילית, יותר מלימוד פומבי של ציר ניווט על ידי מחלקת חיילים בתוך בית הכנסת.

שיקול זה מצטרף לשיקול החינוכי, שצריך להנחות את הפוסק בשאלה זו ובשאלות הדומות לה. יש להרגיל את החיילים ואת המפקדים, שבית הכנסת אינו יכול לשמש ככיתת לימוד לציר ניווט, אפילו לא ביום התענית. ייטיבו המפקדים לעשות, אם יאתרו כיתת לימוד ממוזגת המתאימה לשהות החיילים ביום התענית, ולא ישתמשו בבית הכנסת למטרה זו.

לדעתנו, שיקול זה צריך להקרין גם על השאלה הראשונה. כל עוד מדובר בחייל פרטי, המעדיף לנצל את יום הצום כדי לשבת בבית הכנסת ולעסוק בו בדברים שבקדושה, אין בכך שום פגם. אך מאחר שהדבר מצוי מאוד, שהשהות הממושכת בבית הכנסת של קבוצת חיילים גדולה עלולה לגלוש לדברים שאין מקומם שם, ודבר זה נעשה בפומבי, יש בכך פגם גדול. על כן, מבחינה מערכתית, יש להרגיל את המפקדים לכך שבית כנסת אינו מקום מסתור מפני החמה או הגשמים אפילו ביום צום¹⁰, ועל המערכת הצבאית להקדיש את מירב המאמצים כדי למצוא פיתרון אחר.

8. בענין זה הרחבנו לקמן סימן לה, עמ' 156.

9. כך הורה לנו הגר"ש אבינר לגבי לימוד ציר ניווט.

10. האיסור להיכנס לבית הכנסת מפני החמה או הגשמים הוא איסור הלכתי מובהק, כפי שפסק בשולחן ערוך (אורח חיים קנא, א). אך מאחר שאין לחיילים פיתרון אחר, היה מקום להקל בכך מעיקר הדין, כמו שמצאנו שהתירו לאדם להיכנס לבית הכנסת כדי לקרוא לחבירו כשאין לו דרך אחרת לעשות זאת. אך מסתבר שהשיקול החינוכי גובר כאן, ויש לאסור זאת מכל וכל.

מסקנה

אין לאפשר לחיילי המחלקה לשהות במהלך יום הצום בבית הכנסת, בדרך שפוגעת בפומבי בקדושת המקום כמקום המיועד ללימוד תורה ולתפילה בלבד, ולא לשהות סתמית העלולה לגלוש לעיסוק בענייני חולין ולקלות ראש. וכל שכן, שאין להתיר להם לעסוק שם בצוותא במשימות לימודיות כמו הכנת ציר ניווט, משום שהדבר מעורר סביבם תשומת לב רבה. במקום שאין כיתת לימוד ממוזגת, יש לחפש פיתרון יצירתי אחר כמו הסעה ליישוב סמוך וכדומה.

סימן י

קביעת מקום תפילה בלי להחיל עליו קדושת בית כנסת

שאלה

באחד מבסיסי הצבא ישנו מבנה המשמש בקביעות לתפילת החיילים, אך לא הוכרז רשמית כבית כנסת. האם מותר לקיים בו פעילות חול האסורה בדרך כלל בבית כנסת, והאם ניתן מלכתחילה להקים מבנה המיועד לתפילה בדרך קבע, ולהגדיר אותו כמבנה המיועד גם לשימושי חול?

תשובה

האפשרות לייחד מקום לתפילה בלא להקדישו כבית כנסת נזכרה בשו"ת 'דברי חיים'¹. ה'דברי חיים' עוסק במקום שנקבע מלכתחילה כ'בית ועד לחכמים', המשמש ללימוד תורה ולתפילה באופן קבוע, אך לא הוקדש בקדושת 'בית הכנסת' או 'בית המדרש'. החידוש הוא, שניתן לקבוע את המקום כ'בית ועד' קבוע בלי להקדישו, ולפיכך מותר לעשות שם תשמישי חול כאכילה, שתייה ושינה, אפילו בלא תנאי המגביל את קדושתו². ומצאנו שנים מגאוני דורנו

1. ח"ב חו"מ, סי' לב.

2. בספר 'פסקי תשובות' (קנא, כא), העיר בצדק, שמקום זה לא גרע מיחיד שקבע בית הכנסת בביתו, שאמנם אין לו קדושת בית כנסת, אף על פי כן יש

שקיבלו את סברתו להלכה – ה'מנחת שלמה'³ והאגרות משה⁴, וטעמם, משום שבדרך זו יש חיסרון בהזמנה, דהיינו שלא הזמינוהו והקדישוהו במפורש לשם בית כנסת.⁵

אך יש להדגיש גם את החיסרון שיש בדרך זו, של קביעת מקום תפילה בלא להקדישו כבית כנסת. שהרי באופן זה אנו עוקרים את עצמנו מן המצוה להקים בית כנסת ולהקדישו בקדושת בית כנסת, כפי שהדגיש האגרות משה, וגם מעלת התפילה במקום זה אינה שקולה למעלתה כשהיא בבית הכנסת.⁶

בו קצת קדושה ואסור לנהוג שם בקלות ראש או בביזיון, עיין שם שהביא כמה מקורות לדבר.

אך למעשה השמטנו הגבלה זו, משום שהמציאות הרלוונטית בצבא שונה לגמרי. היחיד יכול לייחד חדר בביתו לעיסוק בדברים שבקדושה בלבד, וגם אם עושים שם דברי חול אין זה אלא באופן ארעי. לעומת זאת, המציאות הצבאית שבה קובעים מקום תפילה במבנה המשמש בקביעות לתשמישי חול אחרים, אינה מצדיקה להגביל את שאר השימושים שם. וזאת משום שהקביעות לתפילה במקום אינה עיקר תשמישו, ואין אפשרות לפקח על אופי השימוש במקום מחוץ לשעות התפילה, וממילא אין כוונה להקדישו כלל, ואפילו הקדושה המועטת שחלה בביתו של היחיד ומחייבת לנהוג שם כבוד אינה חלה שם, וראוי לכסות את ארון הקודש וספרי הקודש המצויים שם מחוץ לשעות התפילה.

3. תנינא, סי' ו'. והדגיש שדרך זו אפשרית אפילו בארץ ישראל. ועיין שם שהביא ראייה לסברא זו ממה שמצאנו בהלכות סוכה, שלדעת חלק מן הראשונים ניתן להשתמש בסכך למצות סוכה ולהתנות עליו שקדושת סוכה לא תחול עליו.

מאיידך, בחידושי כתב ידו של הגרש"ז למסכת שבת (כב, א הובא בספר 'הליכות שלמה' פי"ט, הערה 25) נקט להדיא, שלא ראוי לנקוט בדרך זו ולהימנע מהקדשת בית הכנסת, משום שיש ביזיון בקביעת התפילה במקום שאינו מקודש. בהמשך דבריו הוסיף, שיתכן שתנאי זה אינו מועיל, שהרי מעשיו מוכיחים שכוונתו לקבוע שם בית כנסת ונמצא שליבו של המתנה בל עימו.

4. אורח חיים ח"ב, סי' מד. ועיין גם בשו"ת 'נודע ביהודה' (תנינא אורח חיים, סי' יז) שנקט, שאם מתפללים באופן זמני בבית אחד אין שם קדושה, כי מן הסתם לא התכוונו להקדישו אלא להתפלל בו בלבד.

5. בענין 'הזמנה' עסקנו לעיל סימן ב, עמ' 93.

6. בנושא זה עיין לקמן סימן לד, עמ' 156.

מסקנה

מחנה צבאי שיש בו בית כנסת, ומחמת אילוצים שונים רגילים להתפלל בקביעות במבנים נוספים, קדושת בית הכנסת לא חלה עליהם ומותר לעשות שם תשמישי חול. אך אין בדרך זו כדי לפטור את היחידה מן המצוה לבנות בית כנסת. נוסף לכך הדבר אינו רצוי, משום שבדרך זו מפסידים המתפללים את המעלה היתירה של התפילה בבית הכנסת.

סימן יא הקדשת בית כנסת לזמן מוגבל

שאלה

באחד הבסיסים הקצו מבנה זמני לשמש כבית הכנסת, בידיעה ברורה שהמקום ישמש בעתיד למטרה אחרת, ובית הכנסת יועבר למקום אחר. האם ניתן להקדישו בקדושת בית כנסת, ולהתנות מראש שקדושתו תהיה רק לזמן מוגבל?
מה דינו של בית כנסת ארעי שהוקם לצורך אימון חטיבתי, ועתידים לפרקו לאחר כמה שבועות?

תשובה

האפשרות להטיל תנאי על בית הכנסת הוזכרה במסכת מגילה¹:
"בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין".
רבינו חננאל² ביאר סוגיא זו בדרך שונה משאר הראשונים³, וכתב שתנאי אינו מועיל להתיר תשמישי חולין מסויימים בשעת קדושתו של בית הכנסת, אלא נדרש להפקיע את עצם קדושתו לאחר זמן. כך היה מקובל להתנות בבתי הכנסת שבבבל, שבכל שעה שירצו יוכלו להחזיר את המקום לקדמותו, והקדושה שבו תפקע. מכאן יש ללמוד לעניינינו, שניתן להקדיש בית כנסת לפרק זמן מוגבל,

1. כח, ב.

2. על דברי הגמרא במגילה כח, ב.

3. בביאור שיטות הראשונים האחרות עיין לעיל סימן ח, עמ' 144.

ולהתנות שקדושתו תפקע לאחר מכן⁴. גם המרדכי⁵ נקט כדרך זו, שניתן להקדיש את בית הכנסת לזמן קצוב, וקדושתו חלה עליו ופוקעת ממנו לפי מה שהתנו עליו. להלכה, פסק השולחן ערוך⁶ כשיטה זו, שניתן להקדיש את בית הכנסת לפי שעה בלבד, אף על פי שפשט הסוגיא אינו כמותה. אך בביאור הלכה⁷ הוסיף סייג גדול לפסיקת השולחן ערוך, שתנאי מעין זה גורם לכך שקדושת בית הכנסת לא תחול עליו אפילו בפרק הזמן שהוא משמש בפועל כבית כנסת, והביא ראיה לכך מהמשך הסוגיא בעניין בתי כנסיות שבבבל: "אף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש, ומאי ניהו חשבונות". לשיטת רבינו חננאל שמדובר בבתי כנסת זמניים, ודאי שאין בהם שום איסור לאחר אותו זמן, אלא על כורחך שמדובר בשעת השימוש בהם. מכאן יש ללמוד, שאין שום קדושה בבית כנסת זמני ומותר לעשות בו תשמישי חולין, ורק משום כבודו אסרו חכמים לנהוג בו קלות ראש כל עוד מתפללים בו בקביעות⁸.

4. עיין בשיעוריו של הגר"א שפירא (בבא בתרא, שיעור ז), שהתחבט בדקדוק לשונו של רבינו חננאל – "כל שעה שירצה יחזיר לקדמותיה" – למה כוונתו. האם כוונתו להדגיש שהמבנה שימש מלכתחילה לתשמישי חולין, וכשהוחלט להסב אותו לבית כנסת התנו עליו שקדושתו תחול לזמן מוגבל בלבד, אך תנאי אינו מועיל להגביל את קדושתו של בית כנסת שנבנה מלכתחילה לשם כך. או שלשונו אינה מדוקדקת, וקדושתו של בית כנסת יכולה לפקוע על ידי תנאי, משום שהחומרים שמהם נבנה היו משל חולין. בטעם הדבר כתב, שבשורש חקירה זו עומדת השאלה מהי המהות של קדושת בית כנסת. לפי האפשרות הראשונה יש בו קדושה עצמית מעצם בניינו ולא ניתן להפקיעה, ולפי האפשרות השנייה קדושתו נקבעת בו על ידי השימוש לתפילה, וממילא כשימושו מוגבל לזמן גם קדושתו מוגבלת לזמן.
5. מגילה, סי' תתיט.
6. אורח חיים קנג, ח.
7. קנא, ד"ה 'להשתמש בו'. ועיין גם במשנה ברורה קנג, סקנ"ב.
8. בספר 'מקדש מעט' (סי' טז) נתן טעם לסברא זו, משום שרק אם מבנה בית הכנסת קנוי למתפללים בקניין הגוף והם מצידם הקדישוהו לעולם, ניתן לכנותו בשם 'בית כנסת', דהיינו, שהשכינה שורה שם בקביעות.

אבל **בכף החיים**⁹ דייק מדברי הב"ח, שיש לנהוג בבית כנסת זמני בכל דיני קדושת בית כנסת, אף על פי שקדושתו עתידה לפקוע לאחר זמן. ולכתחילה, ראוי לחוש לדבריו בבתי הכנסת הצבאיים גם מטעם נוסף, כדי למנוע זילות בקדושתם מצד החיילים, שאינם מודעים להבחנה ההלכתית שבין בית כנסת קבוע לבית כנסת ארעי.

מסקנה

כאשר מקום התפילה נקבע מלכתחילה כבית כנסת זמני, ניתן להפקיע אותו מקדושתו לגמרי, ואז אין שום מניעה להשתמש בו לכל צורכי חולין, אך ראוי להתנות מלכתחילה שקדושת בית כנסת תחול עליו באופן זמני, ותפקע ממנו עם שינוי ייעודו.

מאידך, לא ראוי להגביל את קדושתו של סתם בית כנסת צבאי לזמן, משום שאז אין בו קדושת בית כנסת שהוא 'מקדש מעט'¹⁰, והמתפלל בו כאילו התפלל בסתם בית שמתפללים בו בדרך עראי, וגם מפסידים את המצוה לבנות בית כנסת¹¹. רק במקום שאין ברירה – כמו במוצב פלוגתי שיש בו תחלופה מתמדת, והצרכים המשתנים בתדירות גבוהה מאלצים לשנות את מקומו של בית הכנסת וייעודו חדשים לבקרים – ניתן להקדיש אותו מלכתחילה לזמן מוגבל. אך גם במקרה זה יש להקפיד שלא יעשו בו תשמישי

9. אורח חיים קנג, סק"פ. קנד, סקי"ד.

10. אגרות משה אורח חיים ח"ב, סי' מד.

11. יש להעיר, שרבינו חננאל עצמו לא חשש לסברא זו, שהרי לדעתו כל בתי הכנסת שבבבל הוקדשו מלכתחילה על תנאי, וממילא לא חלה עליהם שום קדושה. ועם זאת, נראה שהפוסקים (כמו האגרות משה אורח חיים ח"ב, סי' מד) לא קיבלו את דבריו בנקודה זו, אלא העדיפו להימנע מהקדשת בית כנסת זמני.

באופן עקרוני, זו היא גם דעתו של הגר"א נבנצל, אך הוסיף שעדיף לשלם את המחיר שכרוך בהקדשת בית הכנסת לזמן אם כתוצאה מכך יבואו חיילים נוספים להתפלל בו.

גנאי ולא ינהגו בו קלות ראש, אלא ישתדלו לתת לו צביון של בית כנסת קבוע ככל הניתן.

סימן יב קדושתה של בימת בית כנסת

שאלה

האם מותר להניח על בימת בית הכנסת המשמשת לקריאה בתורה – קופות צדקה, ספרי קודש, עלוני פרשת שבוע או דפי מידע שונים? כמו כן, האם מותר להישען על הבימה?

תשובה

בימת בית הכנסת משמשת לקרוא עליה בספר תורה, ובאופן פשוט דינה כדין 'תשמישי קדושה', שלגביו שנינו בהדיא **במסכת מגילה**¹:

תשמישי מצווה נזרקין, תשמישי קדושה נגנזין... אמר רבא מריש הוא אמינא האי כורסיא תשמיש דתשמיש הוא ושרי, כיוון דחזינא דמותבי עילויה ספר תורה אמינא תשמיש קדושה הוא ואסור.

(פירוש – מתחילה סברתי לומר שבימת בית הכנסת נחשבת ל'תשמיש דתשמיש' ומותר לזורקה משום שמניחים עליה מפה ורק עליה את ספר התורה, אך מאחר שראיתי שמניחים את ספר התורה עליה ללא מפה, שינית את דעתי ואמרתי שדינה כ'תשמיש קדושה' ואסור לזורקה).

מסוגיא זו עולה, שדין הבימה תלוי בדרך שמקובל להניח עליה את ספר התורה. אם רגילים להניח את ספר התורה עליה באופן ישיר,

1. כו, ב.

יש לה דין תשמיש קדושה, ואסור להשתמש בה לתשמיש חול. אך אם מקפידים להניח עליה מפה, ורק על המפה מניחים את ספר התורה, היא אינה מוגדרת כ'תשמיש קדושה' אלא כ'תשמיש דתשמיש', ואין בה שום קדושה².

אם כן, אסור להניח על המפה אפילו חפצי מצוה כמו קופות צדקה וספרי קודש, משום שקדושתם פחותה מקדושת ספר תורה. ולכל היותר, ניתן להקל בכך אם יקפידו להניח אותם על הבימה עצמה רק לאחר שהסירו את המפה.

אך למעשה, כתב **המשנה ברורה**³ שאין לסמוך על כך שמניחים מפה על הבימה, ולעולם יש להתייחס אל הבימה כאל 'תשמיש קדושה'. וגם אם מקפידים להניח את ספר התורה על המפה, יש לחשוש שמא לפעמים היא נשמטת קצת מתחתיו בשעת הקריאה בתורה או במהלך הגלילה⁴. אמנם, **בפסקי תשובות**⁵ הביא כמה אחרונים שחלקו על מסקנתו, משום שבזמננו חשש זה אינו מצוי כלל. וגם אם קרה שהניחו את ספר התורה ישירות על השולחן, ודאי אין למניח כוונה לקדש אותו בכך, ולפחות לעניין זה אמרין 'לב בית דין מתנה עליהם'. אך קשה להסתמך על סברא זו בבתי הכנסת הצבאיים, שהחיילים המתפללים בהם מתחלפים בתדירות, ואין יכולת לנהל מעקב מתמיד אחריהם, אם הם מקפידים לפרוס את המפה היטב, והחשש שמא המפה נשמטה אינו חשש רחוק.

מאחר שכן, יש להקפיד על כך שהבימה תשמש אך ורק להניח עליה ספר תורה, ולא לשום תשמיש אחר שקדושתו פחותה. **במרדכי**⁶

2. משנה ברורה קנד, סק"ו בשם הפרי מגדים.

3. קנד, סק"י.

4. שער הציון קנד, סק"ח.

5. קנד, ד. בשם כף החיים אורח חיים קנד, סקכ"ב.

6. מגילה, סי' תתכ.

כתב, שאפילו להישען עליה או להניח עליה ספרי קודש אחרים – אסור. והוסיף, שבזמן הזה צריך להתנות מלכתחילה על הבימה ועל המפה שעליה, שהיא תשמש גם לצרכים אחרים מלבד הנחת ספר התורה, ואז מותר יהיה ליהנות מהם.

מאחר שאפשרות זו להשתמש בבימת בית הכנסת על ידי תנאי הוזכרה על ידי המרדכי, נראה שכך ראוי להורות – שמותר להשתמש בבימת בית הכנסת שנועדה לקריאה בתורה גם לשימושים אחרים על ידי תנאי.

ובלאו הכי פסק הרמ"א⁷:

נהגו להנות בכמה הנאות מדברי קדושה, כגון מטפחות של ספרים ושולחן שבבית הכנסת ומעילים של ספר תורה, וכתבו הטעם, משום דכיוון שנהגו כן ואי אפשר ליזהר, לב בית דין מתנה עליהם מעיקרא כדי שלא יבואו בני אדם לידי תקלה, ואף על גב דלא התנו כאילו התנו דמי.

מדברי הרמ"א משמע, שתנאי מועיל בסתמא להתיר תשמישי חולין, אפילו אם לא התנו כן במפורש⁸, וכבר פשט המנהג ברוב קהילות ישראל להקל בזה, אף על פי שאפשר להיזהר⁹.

7. אורח חיים קנד, ח.

8. בספר 'מקדש מעט' (סי' כד) נקט שסברא זו לא נאמרה ביחס לדברים שנתרמו על ידי אנשים פרטיים, אף על פי שנמסרו לציבור, אלא אם כן הכי אמדינן את דעת התורם. והוסיף, שאין אומרים 'לב בי"ד מתנה עליהם' אלא במקום שיש לכך הכרח גמור, משום שכל תנאי ממעט בקדושת בית הכנסת, שלעניין זה הוא לא הוקדש מלכתחילה, וצריך עיון.

9. פסקי תשובות קנד, כז בשם שו"ת 'בית יהודה' אורח חיים, סי' כז. והגר"א נבנצל העיד שהגרש"ז א הסתייג מאוד מהנחת חפץ על הבימה, ואפילו מהנחת מגבעת, והעדיף שלא להסתמך על התנאי.

מסקנה

אף על פי שמעיקר הדין היה ראוי להימנע לגמרי מלעשות שום תשמיש בבימת בית הכנסת, מלבד הקריאה בתורה, כבר נהגו להקל בכך ברוב בתי הכנסת, וכאילו התנו עליהם במפורש שיוכלו לעשות כן, וראוי להתנות על כך במפורש בכל בתי הכנסת הצבאיים¹⁰. לכן מותר להישען עליה ולהניח עליה קופות צדקה וכדומה, אך יש להקפיד להניח אותם בצורה מסודרת ההולמת את קדושת המקום, ולגנוז את הטעון גניזה. ובשעת ההבדלה, יש להיזהר שנר ההבדלה והיין לא יכתימו את המפה שעל הבימה.

10. בדיעבד, ניתן להתנות על בית הכנסת אפילו לאחר זמן, אך לשם כך יש צורך לפדותו ולהקדישו מחדש. כך הורה לנו הגר"א נבנצל.

סימן יג שימוש ברהיטי בית כנסת למטרות חולין

שאלה

האם מותר להוציא את כיסאות בית הכנסת ולהשתמש בהם לצורך הרצאה של חולין? האם מותר לפרק נורות שנקבעו בבית הכנסת, כדי להשתמש בהם בחדרים הפרטיים?

תשובה

הגמרא¹ מביאה את הפסוק "ואהי להם למקדש מעט"², כמקור לקדושת בית הכנסת.³ לכאורה, קדושה זו מתייחסת רק אל מבנה בית הכנסת ולא לרהיטים או לחפצים המצויים בתוכו, שהרי אביזרים אלו **אין בהם קדושה** עצמית, והם גם **אינם משמשים** באופן ישיר חפץ אחר שיש בו קדושה (למעט המפה שעליה מניחים את ספר התורה שיש לה דין 'תשמישי קדושה'). לכל היותר יש לדון אותם כדין 'תשמיש דתשמיש דקדושה' שאין נוהגים בו שום קדושה, ומותר להשתמש בהם לצורכי חולין.⁴

1. מגילה כט, א.
2. יחזקאל יא, טז.
3. הראשונים נחלקו אם זו דרשה גמורה, וקדושת בית הכנסת מדאורייתא, או שזו אסמכתא בעלמא. רוב הראשונים נקטו שקדושת בית הכנסת היא מדרבנן בלבד, אך היראים (סי' תט), הסמ"ג (עשין קס"ד) והסמ"ק (מצוה ו) נקטו שקדושתו היא מדאורייתא.
4. משנה ברורה קנד, סק"ו בשם הפרי מגדים. בעניין זה עיין לעיל סימן יב, עמ' 156.

אף על פי כן, מצאנו שהפוסקים דנו את חפצי בית הכנסת כחלק ממנו לעניין איסור נתיצה, כפי שלמדו חכמים מן הפסוק "לא תעשון כן לה' א-לוהיכם"⁵ – שאסור לנתוץ אבן מן המזבח⁶, והלכה זו אינה נוהגת רק במקדש אלא גם בבית הכנסת, כפי שהובא ברמ"א⁷:

אסור לסתור דבר מבית הכנסת, אלא אם כן עושה על מנת לבנות.

מדברי הרמ"א יש לדייק, שאיסור זה חל גם על האביזרים הקבועים בבית הכנסת ולא רק על קירות הבניין. לדוגמא, מנורה הקבועה בבית הכנסת חלה עליה קדושה, ולדעת המשנה ברורה⁸ אסור לקרוא לאורה דברי חולין, והיינו אפילו כשהקורא עומד מחוץ לבית הכנסת.

נחלקו האחרונים אם מדובר בחפצי בית הכנסת המחוברים אליו דווקא, או גם בחפצים מיטלטלים שאינם קבועים בו. לדעת המגן אברהם⁹, איסור זה מתייחס אך ורק לכלים המחוברים למבנה בית הכנסת, כשם שאיסור הנתיצה במקדש נאמר על אבני המזבח. לעומתו, הפרי מגדים¹⁰ נקט שאיסור נתיצה מתייחס לכל חפצי בית הכנסת, בין מחוברים ובין מיטלטלים. במשנה ברורה¹¹ הכריע כדעה המחמירה, אך הדגיש שהאיסור מתקיים דווקא

5. דברים יב, ד.

6. ספרי דברים, סא.

7. קנב, א.

8. קנד, סקנ"ב. ועיין בשו"ת 'בית יהודה' (אורח חיים, סי' כא) שהאריך בדין זה, ולכאורה פשוט שאפשר להקל בזה על ידי תנאי.

9. קנב, סק"ו בשם מהר"ם פדאוה.

10. משבצות זהב קנא, סק"ג.

11. קנב, סק"א.

בנתיצת הכלים ולא בהוצאתם מבית הכנסת החוצה, כל עוד אינו פוגם בהם¹². כראיה לדבריו, הביא¹³ את הירושלמי¹⁴:

כל כלי בית הכנסת כבית הכנסת, ספסלה וקלטורה –
(הבימה) כבית הכנסת.

מדברי הירושלמי מוכח שיש קדושה ברהיטי בית הכנסת כבית הכנסת עצמו, והנותץ אותם כאילו נותץ את בית הכנסת עצמו. דברי הירושלמי הובאו להלכה ברמב"ם¹⁵ ובר"ן¹⁶ כלשונם, ולא מצאנו במפורש מי שדחה אותם מההלכה¹⁷.

אך האגרות משה¹⁸ ביאר את דברי הירושלמי בדרך אחרת¹⁹, ונקט שאין שום קדושה בספסלי בית הכנסת ובשאר החפצים המיטלטלים המצויים בו (למעט כלים שיש בהם קדושה מצד עצמם

12. בביאור הלכה (קנב, ד"ה 'ואסור לטתור') הוסיף, שגם המהר"ם פדאוה מודה לדין זה, והראיה משורף עצי הקדש שלא לצורך, שלוקה משום "לא תעשון כן" כפי שלמדנו במסכת מכות (כב, א), וכפי שהקשה עליו הפרי מגדים.

13. בביאור הלכה קנב, ד"ה 'דבר'.

14. מגילה פ"ג, ה"א.

15. הלכות תפילה פי"א, הט"ו.

16. מגילה ז, ב מדפי הרי"ף ד"ה 'ירושלמי'.

17. אמנם הירושלמי לא הביא מקור לדבריו, וגם ההקשר של הלכה זו אינו ברור כל כך, אך יתכן שלמד זאת מקדושת המקדש שנמשח לקדשו הוא וכליו. דבריו הובאו על ידי רבים מן הראשונים כמו הגהות אשר"י (מגילה פ"ד, סי' ג), חידושי הרשב"א (מגילה כו, א ד"ה 'ושלושה דינים'), חידושי הריטב"א (מגילה כו, א ד"ה 'ירושלמי'), הראב"ה (מגילה, סי' תקצ), ועוד, אם כי ההקשר של הלכה זו אינו ברור לגמרי. גם הגר"א נבנצל נקט שההלכה נפסקה כמשנה ברורה, ואסור לעשות ברהיטי בית הכנסת תשמישי חולין, אלא על ידי תנאי.

יש לציין, שהרמב"ם הביא הלכה זו בקשר לדין מכירת בית הכנסת, שכל המגבלות המוטלות על מכירתו מוטלות גם על מכירת המיטלטלין שבו. לשיטה זו, יתכן לחלק בין הלכה זו הנוגעת להפקעה מוחלטת של קדושתם, לבין שימוש אקראי בהם לצורכי חולין שאינו סותר את טפלותם לבית הכנסת.

18. אורח חיים ח"ב, סי' לח וסי' מז.

19. הוא מבאר שדברי הירושלמי מתייחסים אך ורק לחפצים שמשמשים בהם לדברי קדושה כמו הבימה, ומכוח זה יש בהם קדושה מצד עצמם משום שהם בגדר 'תשמיש דתשמיש', אך סתם ספסלים אין בהם קדושה כלל. אמנם, דרך זו בביאור ה'ירושלמי' נראית רחוקה.

כדין תשמישי קדושה, כמו ארון הקודש והבימה המשמשת לקריאת התורה), ואין איסור בנתיצתם²⁰. וכל שכן, שאין איסור לקחת את ספסלי בית הכנסת ולהשתמש בהם תשמישי חולין. אך כאמור, דברי האגרות משה מוקשים מן הירושלמי, ואינם עולים בקנה אחד עם שאר הפוסקים כמו המשנה ברורה. משום כך, אין היתר להשתמש בספסלי בית הכנסת ובשאר החפצים שבו לצורכי חולין²¹.

הדרך היחידה שניתן להתיר זאת היא על פי מה שהתיר הירושלמי עצמו²², לעשות תשמישי חולין בחפצי בית הכנסת אם התנו עליהם מתחילה, ותנאי מועיל אפילו בארון הקודש. וכבר כתבנו במקום אחר²³ שאין צורך בתנאי מפורש, אלא 'לב בית דין מתנה עליהם מעיקרא'²⁴. כדוגמא לכך הביא הרמ"א²⁵, שנהגו להשתמש במטפחות של ספרי התורה ובשלחן של בית הכנסת, משום שאי אפשר להיזהר בהם, וכדי שלא יבואו לידי תקלה 'לב בית דין מתנה עליהם מעיקרא'²⁶.

סברא זו נכונה שבעתיים בבית כנסת צבאי, אם אין בו ריהוט מיוחד, אלא כיסאות ושלחנות רגילים שמקובל להשתמש בהם גם

20. אמנם כבר הבאנו לעיל חבר לאגרות משה והוא המגן אברהם. אך צריך עיון בדעת המגן אברהם אם הוא חולק על ה'ירושלמי' מכל וכל, או שמעמיד את דבריו ביחס לדינים אחרים כמו מכירת בית כנסת, ולא ביחס לדין נתיצה.
21. יש להעיר, שהלכה זו לא נאמרה במפורש בירושלמי, ודבריו לא הוזכרו בהכרח בהקשר זה על ידי אף אחד מן הפוסקים.
22. מגילה פ"ג, ה"א.
23. לעיל סימן יב, עמ' 156.
24. בערוך השולחן (קנד, יב) יישב בדרך זו את המנהג לשאול ריהוט ומנורות של בית הכנסת לבית השמחה: "והרי איסור גמור הוא, אלא ודאי צריך לומר דהוי כאילו התנו מעיקרא כיוון שהמנהג כן".
25. אורח חיים קנד, ח.
26. מכוח זה מצאנו שלא נמנעו מלהניח חפצי חולין על ספסלי בית הכנסת בשעת התפילה. אך קשה ללמוד משימוש זה שנעשה בתוך בית הכנסת אגב התפילה לשימושי חולין אחרים הנעשים מחוץ לבית הכנסת.

לשאר צורכי הצבא. מסתבר, שהקצאתם לבית הכנסת נעשתה מלכתחילה על תנאי, שאם יזדקקו להם לצרכים אחרים יוכלו לקחת אותם. אך לעומת זאת, ריהוט ייעודי לבתי כנסת, שנרכש מלכתחילה כדי לשמש את בית הכנסת, דינו כבית הכנסת לכל דבר, ואסור להשתמש בו לחולין.

מסקנה

ריהוט שנרכש או נתרם מלכתחילה לצורך בית הכנסת, כמו ספסלים וסטנדרים שרגילים להשתמש בהם בבתי הכנסת ולא מחוץ להם, אסור להשתמש בו לצורכי חולין, משום שקדושתם היא כקדושת בית הכנסת. לעומת זאת, כיסאות וספסלים רגילים שנרכשו על ידי הצבא לכלל צרכיו, מותר להוציאן מבית הכנסת ולהשתמש בהם תשמישי חולין, משום שמן הסתם קדושתם הוגבלה מלכתחילה על ידי תנאי. יש להקפיד על כך שהחייילים העוסקים בהוצאת ובהחזרת הריהוט מבית הכנסת יהיו יראי שמים, כדי שלא ינהגו בו קלות ראש, ובכל כניסה ויציאה ישבו מעט ויאמרו פסוק או דבר הלכה²⁷. כמו כן, ראוי לתאם את שעת הפעילות ואת החזרת הספסלים, כך שלא יחסרו כיסאות בשעת התפילה.

27. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

סימן יד שימוש בכתלי בית כנסת

שאלה

האם מותר לרס"ר המחנה לתלות לוח מודעות כללי על קיר בית הכנסת מבחוץ? האם מותר לקשור רשת למשחק טניס בכתלי בית הכנסת?

תשובה

שאלה זו מתחלקת לשני חלקים: ראשית עלינו לדון בשאלה הכללית, האם מותר להשתמש בכתלי בית הכנסת לתשמישי חול, כמו תליית לוח מודעות. שנית עלינו לדון בשאלה, האם יש משום איסור נתיצה בתליית לוח מודעות על קיר בית הכנסת, כשהדבר מחייב לקדוח חור בכתליו. ממילא נדרש לברר האם קדושת בית כנסת חלה גם על כתליו החיצוניים.

א. האם ישנה קדושה בקיר החיצוני של בית הכנסת

שאלה זו – האם יש קדושה בכתלי בית הכנסת – לא מצאנו שנידונה בספרי הראשונים והאחרונים. רק בשו"ת 'משנה שכיר'¹ התייחס לכך, ואלו דבריו:

1. אורח חיים, סי' לז.

לכן מחיתי כשראיתי אחד שטח חבלים מחלון ביתו וצד האחר של החבלים קשורים לסורגי חלון בית הכנסת, משום דאסור להשתמש בכתלי בית הכנסת – אף מצד חוץ – בתשמישי חול שאינם לצורך בית הכנסת.

מאחר שהלכה זו מחודשת, יש להוסיף טעם בדבריו ולומר שיש מקום לדמות את הכותל החיצוני של בית הכנסת לגג בית הכנסת, שלגביו שנינו להדיא²: "אין שוטחין על גגו פירות". מכאן יש ללמוד שיש קדושה גם בשאר כתלי בית הכנסת, כשם שיש קדושה בגגו.

אדרבה, ישנה סברא לומר שעיקר קדושתו של בית הכנסת נקבע על פי מחיצותיו³. וכשם שמחיצות המקדש התקדשו מבחוץ⁴, כך גם מחיצות בית הכנסת התקדשו מבחוץ⁵. אם כן, נמצא שבאופן עקרוני יש בכתלים החיצוניים של בית הכנסת משום איסור נתיצה, ואסור להשתמש בהם לתשמישי חולין.

2. מגילה כח, א. אמנם, לקמן (סימן טו) הבאנו מחלוקת בטעמו של דין זה, אם הוא משום קדושת הגג או משום כבוד בית הכנסת כדי שלא יבואו לידי גנאי, אך לכל הפחות יש ללמוד משם שיש קדושה בכתלי בית הכנסת לשיטת הסוברים שיש קדושה בגג בית הכנסת.
 3. בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב) כתב שקדושת בית כנסת אינה דומה לקדושת המקדש שהיא קדושת המקום, אלא לקדושת המשכן שיסודה בקדושת המחיצות, ורק כל עוד הן עומדות חלה הקדושה על המקום כולו.
 4. זבחים נו, א. רמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ו, ה"ט. ויש להדגיש, שגם הרמב"ם המיקל לגבי כתלי הר הבית וסובר שלא נתקדשו, מודה לגבי כתלי ההיכל שהתקדשו בקדושתו.
 5. יש להעיר, שמחיצות בית הכנסת עדיפות על גגו. לעניין קדושת גג בית הכנסת יש לדון אם נכון לדמותו לגג ההיכל שהתקדש או לגג העזרות שלא התקדשו, יעויין לקמן סימן טו, עמ' 156. ואילו כתלי המקדש ודאי התקדשו, ואין מקום לחילוק זה.
- יש להדגיש, שקדושת הכתלים בבית המקדש אינה נובעת מכך שהם טפלים לגוף הבית, שהרי שנינו בעניין הוצאה בשבת ש"חורי רשות הרבים הרי הם כרשות הרבים" (שבת ז, ב), והיינו משום שהם אינם טפלים לרשות היחיד שאותה הם תוחמים. ומכאן, שקדושת כתלי המקדש היא קדושה עצמית.

ב. תשמישי חולין בכתלי בית הכנסת החיצוניים

כפי שכתבנו, מסתבר שישנה קדושה בכתלי בית הכנסת. אך מאחר שהלכה זו מחודשת ולא נקבעו בה מסמרות, נראה שיש להקל בזה על ידי תנאי⁶, ואפילו בלא תנאי מפורש יתכן שיש להקל בזה, משום ש'לב בית דין מתנה עליהם'⁷, ופוק חזי מאי עמא דבר. ועל רב היחידה לשקול היטב את המשמעות החינוכית של תליית לוח המודעות במקום זה, אם היא מעוררת זלזול בבית הכנסת או לא. כמדומה, שהציבור אינו רואה פגם בעצם השימוש בכתלי בית הכנסת למטרות חולין, אם הוא לא נעשה בחזית בית הכנסת ממש. עם זאת יש להדגיש, שגם במקום שאנו מתירים לקבוע לוח מודעות בכתלי בית הכנסת מכוח התנאי, לא ניתן להסתמך עליו כדי להתיר תשמיש של גנאי או קלות ראש. למעשה, הלכה זו תלויה במידה רבה באופי של לוח המודעות. אם הוא נועד לפרסום רשימות שמירה והודעות רציניות אחרות, יש מקום לסמוך על התנאי ולהקל בתלייתו על כותל בית הכנסת. אך אם הוא עלול לשמש כבמה היתולית או שעלולים לתלות בו תמונות שאינן צנועות ודאי שיש להימנע מכך.

לגבי תליית רשת טניס בכתלי בית הכנסת, נראה שאין להקל בכך ויש למחות בכל תוקף במי שהורה לתלות אותה שם, משום שיש בה גנאי גדול לבית הכנסת ואוּוּשָא מילתא טובא. במקרה זה חובה להעדיף את השיקול החינוכי ולאסור זאת, כדי להבדיל היטב בין הקודש לבין שעשועי חול, ובין בית המדרש למשחקי המגרש.

6. אמנם במקרה זה אין הכרח או דוחק להשתמש בכותל למטרת חולין זו, ולדעת חלק מהפוסקים תנאי אינו מועיל בכגון זה (עיין לעיל סימן ח), אך יתכן לצרף גם לשיטתם את הספק אם ישנה קדושה בכלל בכתלי בית הכנסת החיצוניים.

7. רמ"א אורח חיים קנד, ח.

ג. נתיצה בכתלי בית הכנסת

בדרך כלל, קביעת לוח המודעות על כותל בית הכנסת נעשית בעזרת ברגים, והיא מחייבת לקדוח בקיר. ויש לדון אם קידוח לשם קביעת ברגים בכותל אסורה משום "לא תעשון כן לה' א-להיכם"⁸ – מכאן למדו איסור אפילו בנתיצת אבן⁹, או שהיא מותרת משום שהיא נעשית בדרך תיקון ולא בדרך קלקול. (בנושא זה דנו בהרחבה לקמן בסימן יז, ואין אנו נזקקים לסוגיא זו אלא בהקשר הספציפי המתעורר בשאלה שלפנינו).

אמנם, רבים מן הפוסקים התירו נתיצה בבית הכנסת כאשר היא נעשית בדרך תיקון ולא בדרך השחתה, וכל שכן בתקיעת בורג שממלא את מקום הקידוח עצמו. אף על פי כן, יתכן שהם יחמירו במקרה שלפנינו, שהרי קביעת לוח המודעות אינה מהווה תיקון של בית הכנסת, ואינה מועילה כלום למתפללים. אף החולקים על הט"ז ומתירים לעשות גומא בכותל בית הכנסת כדי לקבוע בו סטנדר – לא התירו זאת אלא משום שהדבר מועיל למתפלל להתכוון בתפילתו, אבל גם הם מודים שיש לאסור זאת כשאין בכך שום תועלת לבית הכנסת או לתפילה ולמתפללים, כפי שכתב **האבני נזר**¹⁰.

בשו"ת **'שאלת יעב"ץ'**¹¹ דן בשאלה דומה והכריע לאסור, וזו לשונו:

ואסור אף לנתוץ ממנו אבן מצדו החיצוני כמו מצד פנים זה פשוט... ואפילו לתקוע בו מסמר לתלות בו דבר של חול שאינו שייך לבית הכנסת ולא לצרכו אסור¹².

8. דברים יב, ד.

9. ספרי דברים, סא.

10. אורח חיים, סי' לג.

11. ח"ב, סי' נד.

העולה מדברינו, שגם במקום שהקלו בעשיית תשמישי חולין בכתלי בית הכנסת החיצוניים, עדיין יש לחשוש לאיסור נוסף של נתיצה הכרוכה בקביעת לוח המודעות על גביו, שלדעת רבים מן הראשונים הוא איסור דאורייתא גמור. אך תנאי מועיל להציל מאיסור זה, אף שחומרתו גדולה¹³.

מסקנה

ראוי להימנע מקביעת לוח מודעות על גבי קיר בית הכנסת החיצוני, משום שיש בו קדושת בית כנסת. על אחת כמה וכמה שאסור לקבוע אותו בעזרת ברגים או מסמרים, משום שיש בזה סרך של איסור נתיצה. בדיעבד, ניתן לקיים שם את לוח המודעות על סמך הסברא ש'לב בית דין מתנה עליהם'. אך יש לעמוד בכל תוקף על המשמר, שאופי המודעות המתפרסמות על גביו יהיה הולם את קדושת המקום והצניעות הראויות לקדושת מחנה ישראל.

12. קשה לעמוד על דעתו, אם אסור לעשות תשמישי חולין בכותל החיצוני או שיש בו רק איסור נתיצה, ולכן לא הבאנו את דבריו לעיל אלא רק כאן לגבי נתיצה.

13. בספר פסקי תשובות (קנא, לא) נקט כדבר פשוט שתנאי מועיל כדי להוציא מאיסור נתיצה. שאם לא כן, קשה ליישב את מנהג העולם לקבוע בכתלי בית הכנסת חוטי חשמל וטלפון וכדומה. (יש להוסיף, שסברא זו יכולה להיאמר אפילו לשיטת הסוברים שאיסור נתיצה הוא מדאורייתא. ואף על פי שאין אדם מתנה על מה שכתוב בתורה, התנאי כאן אינו בא להתיר את הנתיצה, אלא להגדיר שקדושת בית הכנסת לא חלה כלל על כתליו החיצוניים אלא רק על כתליו הפנימיים).

אבל דבריו אינם מוכרחים, ויתכן שהורגלו להקל בכך משום שסברו שאין איסור נתיצה בתקיעה גמורה. אלא שגם לפי סברא זו יש מקום להקל בנידון שלפנינו, וצריך עיון.

אך למעשה, נראה שתנאי מועיל להתיר איסור נתיצה, כפי שהורו לנו הגר"ד ליאור, הגר"א נבנצל והגר"י אריאל. עיין לקמן סימן לד, הערה 36.

על אחת כמה וכמה שיש למנוע את השימוש בכתלי בית הכנסת לצורך משחקים כאלה ואחרים, ויש למחות בכל תוקף ביד מי שמאפשר לתלות עליהם רשת טניס.

סימן טו שימוש בגג בית כנסת

שאלה

קצין הקשר פנה לרב היחידה בבקשה לאפשר לו להעמיד קווי קשר וטלפון על גג בית הכנסת. האם הדבר מותר?

תשובה

א. תשמישי גנאי על גג בית הכנסת

לכאורה, יש להביא ראיה מפורשת מן המשנה שגג בית הכנסת קדוש כבית הכנסת עצמו, כפי שנאמר **במשנה**¹:

בית הכנסת שחרב... אין שוטחין על גגו פירות.

אם כן, אסור לעשות על גביו תשמישי גנאי² כמו שטיחת פירות ובגדים³, והוא הדין למתיחת חבלים וזריעה, קפנדריא⁴ ושכיבה שם⁵, מלבד ארבעה תשמישי גנאי שנאסרו **במשנה** במפורש⁶:

וחכמים אומרים: מוכרין אותו ממכר עולם, חוץ מארבעה דברים – למרחץ ולבורסקי, לטבילה ולבית המים.

1. מגילה כח, א.
2. כך נקט בשו"ת 'חיים שאל' (ח"א, סי' נו) בדעת המהר"ם.
3. ירושלמי מגילה פ"ג ה"ג. הובא בבית"ל קנא, ד"ה 'יש להסתפק'.
4. מגילה כח, א במשנה. ופשוט שאין לחלק בזה בין גוף בית הכנסת לגגו.
5. מרדכי שבת, סי' רכח בשם רבינו מאיר.
6. מגילה כז, ב.

אם אמנם העמדת אנטנה ומתיחת חוטי חשמל וקשר הם בכלל תשמישי גנאי, יוצא שאסור לעשותם על גג בית הכנסת, בדומה למתיחת חבלים. אם כי, ודאי יש לחלק בין תשמיש חולין הכרוך במלאכה חד פעמית, לתשמיש חולין המחייב עשיית מלאכה בבית הכנסת באופן יום יומי. ויתכן לחלק בזה בין סוגי אנטנות שונים, כדלקמן. אבל במקום ששימושים אלו מוגדרים כתשמישי גנאי, אין דרך להתיר אותם אפילו על ידי תנאי⁷.

אך יש להוכיח לאידך גיסא מתשובת הרמב"ם⁸ בעניין עלייה שנבנתה על גבי בית הכנסת, וזו לשונו:

חייב הדר בבית להישמר במקום שמעל ההיכל, לא יישן עליו ולא יעשה עליו מלאכה, אך מותר לו להתעסק בשאר הבית כמו שירצה.

מן הדוגמאות שהרמב"ם הזכיר – שינה ועשיית מלאכה – יש ללמוד שדעתו היא שאין שום קדושה בגג בית הכנסת, ומותר לעשות עליו אפילו תשמישי גנאי ממש, ורק בחלק הגג העומד מעל ארון הקודש חייבים להיזהר ולהימנע שם מעשיית מלאכה.

דברי הרמב"ם קשים, שהרי המשנה עצמה אסרה לעשות על הגג תשמישי גנאי כמו שטיחת פירות, וכיצד התיר לשכב עליו ולעשות שם מלאכה.

כדי ליישב את דבריו עלינו לעיין בדברי החיד"א⁹:

דיש לחלק, דהיכא דליכא בניין על גבי בית הכנסת רק הוא גג בית הכנסת פשוט או נראה לעין כל, וכל העם

7. משנה ברורה קנא, סקל"ח. ביאור הלכה שם, ד"ה 'אבל בבתי כנסיות'. בעניין זה עיין לקמן סימן לה, עמ' 156.

8. סי' קנז.

9. שו"ת 'חיים שאל' ח"א, סי' נו.

רואים והוא ביזיון לבית הכנסת שהוא בפרהסיא. מה שאין כן אם על גג בית הכנסת בנו עליה, אז שרי ולא בביזיון מיקרי שאינו בפרהסיא.

וכן כתב בביאור הלכה¹⁰.

פירוש דברי החיד"א הוא, שהמשנה עוסקת בגג חשוף (בלא מחיצות) הנראה לעין כל, שאם שוטחים עליו פירות לעין הרואים יש בכך גנאי גדול לבית הכנסת שתחתיו. ואילו הרמב"ם מתייחס למקרה שבנו עלייה על גבי בית הכנסת, והדר בתוכה עושה שם את מלאכתו וישן שם בצנעה, והא גופא קא משמע לן שאין בכך משום גנאי לבית הכנסת שתחתיו. ורק מעל ארון הקודש אסר לעשות תשמישים אלו, אם משום שיש בו קדושה יתירה כעין קדושת ההיכל שמקדשת את הגג שעליו¹¹, ואם משום שיש בזה גנאי כלפי ספרי התורה ראוי לחשוש לו אפילו בצנעה בגלל קדושתם היתירה. כעין חילוק זה בין גג שטוח וחשוף לגג מוצנע כתב גם החתם סופר¹².

אם כן, עלה בידינו לשיטה זו שלא אסרו לעשות תשמישי גנאי על גג בית הכנסת באופן מוצנע, אלא רק כשהם ניכרים וגלויים לעין כל. בדעת השולחן ערוך נדון לקמן.

10. קנא, ד"ה 'יש להסתפק'.

11. כך נקט ב'מקדש מעט' (סי' יז), וצריך עיון בדבריו, שהרי אין לנו מקור מפורש לדמות את ארון הקודש דווקא להיכל, ולומר שיש קדושה מיוחדת על גגו, אף על פי שהרמב"ם השתמש בלשון 'היכל'. אדרבה, מדברי הגמרא בפסחים (פו, א) נראה שהיא מדמה בין קודש הקודשים להיכל לגבי קדושת הגג, וכמו כן ראוי לדמות בבית הכנסת את דין הגג שמעל ארון הקודש לשאר הגג שמעל שאר חלקיו. לא ברור כיצד ה'מקדש מעט' תפס את החבל בשני קצותיו, שדימה את הגג שעל הארון לגג ההיכל ואילו את שאר הגג דימה לגג העזרות. וכבר הקשה במנחת שלמה (קמא, סי' צא) מנין לרמב"ם חילוק זה.

12. שו"ת חתם סופר אורח חיים, סי' ל.

מכאן יש ללמוד, שאם תשמיש מסויים אינו נחשב לגנאי בעיני הבריות ואינו מעורר בהם תחושה של פחיתות כבוד לבית הכנסת, יש מקום להקל בו במקום הצורך אפילו כשהוא אינו מוצנע. מאידך, ניתן לכלול במושג 'קלות ראש' גם פעולות שהתוצאה שלהן גורמת לזילות בית הכנסת, אף על פי שהן מצד עצמן פעולות חולין בעלמא. אמנם, כבר פשט ההיתר לתלות חוטי חשמל וטלפון בכתלי בית הכנסת, ואין מוחה בדבר¹³, וכך הורה לנו הגר"א נבנצל לגבי אנטנה¹⁴. ויש להקפיד שהתקנתם על גג בית הכנסת לא תביא את העוסקים באחזקתם השוטפת לעבור דרך בית הכנסת, ולחלל בכך את קדושתו.

מאידך, ודאי שאין היתר להעמיד על גג בית הכנסת תשמיש בולט ומכוער כמו אנטנה גדולה ומאסיבית שניכרת לכל, אם אמנם יש בכך גנאי בעיני הבריות.

ב. עשיית תשמישי חולין על גג בית הכנסת

לעומת דברי הרמב"ם – הנוקט שאין קדושה עצמית בגג בית הכנסת, ושכל הדיון לגבי עשיית תשמישי גנאי שם מתייחס לפגיעה בכבוד בית הכנסת שתחתיו – מצאנו דיון בהנחה זו גופא: האם

13. כך העיד בספר 'פסקי תשובות' (קנא, לא). ואמנם הוא תלה את ההיתר בכך שמסתמא התנו עליהם, אך דבריו מוקשים, שהרי תנאי אינו מועיל להתיר תשמישי גנאי בבית הכנסת, ולא מצאנו מקור מפורש להתיר נתיצה בביה"כ על ידי תנאי. ולולי דבריו נראה לתת טעם אחר למנהג זה שהורגלו בו, שכל עוד מדובר בשימוש שיגרתו במבנה ביה"כ שאינו מושך תשומת לב מיוחדת ואינו נתפס כגנאי, אין לחשוש בו לא משום איסור נתיצה ולא משום תשמישי גנאי.

14. לדעת הגר"א נבנצל יש להקל בכך גם מטעם אחר, שהרי האנטנה נועדה לצרכים מבצעיים, אם כן היא בכלל תשמישי מצוה. ולדעתו, תשמישי מצוה ודאי מותרים על גג בית הכנסת אפילו ללא תנאי. אך גם בלא סברא זו, הוא הסכים להבחנה בין תשמיש בולט המעורר תחושה של גנאי אצל הרבים, לבין תשמיש הנתפס בעיניהם כלגיטימי וכנורמטיבי.

קדושת בית הכנסת חלה גם על גגו כפי שהיא חלה על כתליו. נפקא מינה, האם תשמישי חולין הנעשים על גג בית הכנסת מותרים או אסורים, אפילו כשאין בהם גנאי¹⁵.

הראשונים תלו שאלה זו במשמעותה של הגדרת בית הכנסת כ'מקדש מעט', שהרי גגו של בית המקדש עצמו לא התקדש כולו אלא חלקו – הגג והעלייה שעל גבי ההיכל התקדשו ואילו הגג והעליות שעל גבי העזרות לא התקדשו¹⁶. כבר **המרדכי**¹⁷ הסתפק האם נכון יותר לדמות את גג בית הכנסת לגג העזרות או לגג ההיכל, והביא מחלוקת בדבר. גם **השולחן ערוך**¹⁸ לא הכריע בשאלה זו, וזו לשונו:

יש ליזהר מלהשתמש בעליה שעל גבי בית הכנסת תשמיש קבוע של גנאי, כגון לשכב שם; ושאר תשמישים – יש להסתפק אם מותר להשתמש שם.

לכאורה כוונתו, שיש להחמיר בשאר התשמישים מספק. כדי לבאר את צדדי הספק אם לדמות את בית הכנסת להיכל או לעזרות, יש להקדים את קושיית **המהרי"ט**¹⁹ על עצם הדמיון שבין קדושת גג בית הכנסת לגג המקדש. **המהרי"ט** הקשה, שקדושת חללו של ההיכל וחדריו לא נקבעה מסברא אלא על פי נבואה וברוח הקודש כפי שנאמר²⁰: "ויתן דויד לשלמה בנו את תבנית האולם ואת בתיו וגנזכיו ועליותיו וחדריו הפנימים ובית הכפורת... הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל". לולי נבואה מפורשת זו לא היה לנו

15. תשמישים אלו אסורים בתוך בית הכנסת כפי שכתב השולחן ערוך אורח חיים קנא, א.
 16. פסחים פו, א.
 17. שבת, סי' רכח.
 18. אורח חיים קנא, יב.
 19. ח"ב יר"ד, סי' ד.
 20. דברי הימים א כח, יא-יט.

מקור לחדש שקדושת ההיכל עולה ותופסת את כל החלל ומגיעה עד לגג, ומניין לנו לחדש הלכה זו גם בבית הכנסת?²¹

בחתם סופר²² כתב שהסברא נוטה לדמות את קדושת בית הכנסת לקדושת ההיכל דווקא ולא לקדושת העזרות, ולא חשש לקושיית המהרי"ט, שהרי עיקר ייעודו של בית הכנסת הוא התפילה שבו, שנקבעה במקומה של עבודת הקורבנות²³ כפי שנאמר "ונשלמה פרים שפתינו"²⁴, ובזה בית הכנסת עדיף מן המקדש. עבודת הקורבנות עצמה יכולה להיעשות רק בהיכל ולא בלשכות החיצוניות, שנועדו רק למכשירי הקורבן ולא להקרבה עצמה, ואילו התפילה יכולה להיאמר בכל חלקי בית הכנסת. מטעם זה, קדושתו של בית הכנסת בוקעת ועולה עד לגג כמו ההיכל. למסקנה, החת"ס הכריע כדעה המחמירה.

אולם בשו"ת 'מנחת שלמה'²⁵ צידד בקושיית המהרי"ט, כיון שאפילו גג ההיכל במקדש לא התקדש מצד עצמו. שהרי קדושת המקדש עצמו הוגבלה על פי הנבואה עד מאה ועשרים אמה ולא יותר, כך שאפילו גג העלייה שהייתה על גבי ההיכל לא התקדש כלל מאחר שגובהו למעלה מגובה מאה ועשרים אמה, ורק הגג התחתון שהיה בגובה מאה אמה התקדש. ממילא, גם אם נקבל את הסברא שכל אווירו של בית הכנסת התקדש – גגו ועליותיו ודאי לא נתקדשו. המנחת שלמה תמה על פסק השולחן ערוך שחשש לסברת

21. בשו"ת יביע אומר (ח"ו אורח חיים, סי' כו) יישב בשופי, שכאשר אנו מדמים ביה"כ לבית המקדש ראוי לדמותו לכל הלכותיו, למעט מספר הלכות היוצאות מן הכלל שאינן מעידות על הכלל.

22. שו"ת חתם סופר ח"א, סי' ל.

23. במדבר רבה יח, כא.

24. הושע יד, ג.

25. קמא סי' צא.

האוסרים תשמישי חולין על גג בית הכנסת, אך לא דחה אותו מכל וכל.

לדבריו יש לצרף את דעת הרמב"ם²⁶, שמותר לעשות מלאכה ולישון על גג בית הכנסת בכל שטחו משום שאין בו קדושה, למעט חלק הגג שמעל ארון הקודש. על כך כתב החיד"א²⁷ שמרן השולחן ערוך לא ראה את תשובת הרמב"ם, שאילו היה רואה אותה יתכן שהיה חוזר בו. גם המשנה ברורה²⁸ הכריע כדעת המקילים.

אך אפילו לדעת המחמירים, ניתן להתיר בדוחק עשיית תשמישי חולין על גג בית הכנסת על ידי תנאי, כדין שאר תשמישי חולין²⁹. יתירה מזו, מסתבר שלב בית דין מתנה על כל השימושים שרגילים לעשותם על גג בית הכנסת אפילו בסתמא, ואין צורך בתנאי מפורש³⁰.

מסקנות

א. אסור לעשות תשמישי גנאי על גג בית הכנסת כלל, ובכלל זה העמדת אנטנה שניכרת לעין כל בגלל גובהה אם היא מכערת אותו, הפעלת גנראטור שגורם רעש ולכלוך, ותליית שלטים או אמצעים אור קוליים הפוגמים בקדושת המקום. במקום הצורך יש להתיר תשמישי גנאי כאשר גג בית הכנסת מכוסה והגנאי אינו ניכר לעין כל, ויש להתנות על כך במפורש. אך הדבר אינו רצוי לכתחילה, ובכל מקרה יש להקפיד שלא לעשות תשמישי גנאי כאלו מעל ארון הקודש.

26. בתשובותיו שהבאנו לעיל, סי' קנז.

27. 'חיים שאל' ח"א, סי' נו.

28. קנא, סק"מ.

29. עיין לקמן סימן לה, עמ' 156.

30. עיין לעיל סימן יב, עמ' 156.

ב. מסתבר שיש להקל בתשמישי מצוה על גג בית הכנסת כמו תליית חוטי העירוב³¹, הדלקת לפידים בחנוכה וכדומה, ולהסתמך על דעת המקילים כפי שהכריע המשנה ברורה. וראוי להתנות מלכתחילה על תשמישים אלו, שאז הם מותרים לכולי עלמא.

ג. יש לבחון היטב את הצורך לעשות שימוש בגג בית הכנסת לשאר תשמישי חולין שאין בהן גנאי, בכל מקרה ומקרה לגופו. אמנם המשנה ברורה נוטה להקל בכך, אך הכרעה זו אינה פשוטה, ויש לקחת בחשבון גם את השיקול החינוכי, שלא להרגיל את חיילי הבסיס להקל ראש בקדושת בית הכנסת, כי הגבול בין תשמיש חולין שניתן להקל בו בדוחק, לבין תשמיש גנאי – דק. בכל מקרה שמקילים בו, ראוי לעשות תנאי מפורש ולהקפיד ששימוש זה לא יהיה כרוך בנתיצה אסורה.

31. הגר"א נבצל הוסיף שהדבר מותר אפילו אם הוא כרוך בנתיצה.

איסור נתיצה

בבית הכנסת ובת שמישין

סימן טז הריסת בית כנסת לצורך בנייתו מחדש

שאלה

באחד מבסיסי צה"ל קיים בית כנסת סביר המשמש את החיילים לתפילה. מפקד הבסיס הביע את רצונו בפני רב היחידה לערוך שיפוץ יסודי לבית הכנסת הכולל הריסת חלקים גדולים ממנו, כדי לבנות בית כנסת מפואר יותר, להנצחתו של אחד מחיילי היחידה שנפל בקרב. בני משפחת החייל התחייבו לתרום חלק נכבד מהוצאות הבניה, אך לשם כך יש להרוס את בית הכנסת הנוכחי, ולמצוא סידור זמני למתפללים עד השלמת הפרוייקט. האם הדבר מותר?

תשובה

הריסת בית כנסת לכשעצמה אסורה באיסור חמור של נתיצה, שלדעת כמה ראשונים הוא מדאורייתא¹, שנאמר: "לא תעשון כן לה' א-לוהיכם"². אך כשהיא נעשית לצורך בנייתו מחדש, הרי היא מותרת באופן עקרוני, משום שאינה נחשבת לסתירה אלא לבניה³.

1. נושא זה נידון לקמן סימן יז, עמ' 156.

2. ספרי דברים, סא.

3. בהקשר זה עלינו להזדקק לסוגיית הבעלות על בית הכנסת בצבא שדנו בה לעיל (סימן ד, עמ' 107), ולהבחנת הגמרא בין בתי כנסת של כפרים לבין בתי כנסת של כרכים.

אך למעשה, הגמרא⁴ קבעה מגבלה חמורה בנוגע לסדר הפעולות של הסתירה והבניין:

אמר רב חסדא: לא ליסתור איניש בי כנישתא עד דבני בי כנישתא אחריתי.

בהסבר דין זה הובאו שתי דעות:

איכא דאמרי משום פשיעותא, ואיכא דאמרי משום צלויי. מאי בינייהו? איכא בינייהו, דאיכא בי כנישתא אחריתי. (יש המבארים משום החשש לפשיעה בבניינו, ויש המבארים משום שבינתיים אין לציבור מקום להתפלל).

באופן פשוט עולה, שהדעה הראשונה מחמירה יותר מן הדעה השנייה. לפי הדעה הראשונה אסור לסתור בית כנסת אפילו במקום שיש בית כנסת אחר, משום שאנו חוששים שמא בנייתו תתעכב מתוך פשיעה עד כדי ביטולה לגמרי. ואילו לפי הדעה השנייה, מותר לסתור את בית הכנסת במקום שיש למתפללים בית כנסת חלופי.

ה'משאת בנימין' (סי' לג) נקט שמותר לסתור בית כנסת באופנים שהוזכרו בגמרא אפילו כשמדובר בבתי כנסת של כרכים. טעמו, שאנו יכולים לצאת מנקודת הנחה שכל בני העולם מסכימים להחלטה זו, משום שיש צורך חיוני בביצוע הסתירה על מנת לבנותו מחדש, ובכי האי גוונא אמרינן 'זכין לאדם שלא בפניו'. למעשה נראה מדבריו, שהתנה זאת בכך שיבנו בית כנסת מפואר יותר, אך המשנה ברורה (קנב, סק"ז) לא הזכיר תנאי זה. וכן נראה לדייק מן השולחן ערוך (אורח חיים קנב, א) שסתם דבריו, ולא ירד לחלק בין בית כנסת של כפרים לבית כנסת של כרכים. לא ראינו צורך להיכנס לנושא זה בגוף הדברים, משום שבלאו הכי הגענו שם למסקנה שבתי כנסת בצבא אינם מוגדרים כבתי כנסת של כרכים אלא כבתי כנסת שנבנו על דעתו של היחיד, ומפקד היחידה מוסמך להחליט על בנייתם מחדש בשיתוף רב היחידה. מסיבה זו, לא ראינו צורך להזכיר את דברי הביאור הלכה (קנב, ד"ה 'אבל אם חרבו') שהצריך את דעת הפרנסים בהחלטה על סתירת בית הכנסת, משום שבלאו הכי לא יצוייר שהורסים בית כנסת בצה"ל בלא החלטת המפקד המוסמך.

4. בבא בתרא ג, ב.

הנפקא מינה בין שתי הדעות בולטת עוד יותר לשיטת הר"ן⁵ הגורס בגמרא: "איכא בינייהו דאיכא דוכתא לצלויי", דהיינו שיש למתפללים מקום מכובד להתפלל בו בינתיים, אף על פי שלא קובעים אותו כבית כנסת ולא התקדש כלל. מדבריו עולה קולא אפילו לדעה הראשונה, שאם ישנו בית כנסת בעיר, אין אנו חוששים שיתרשלו מלבנות את בית הכנסת שנהרס, מאחר שיש להם בית כנסת להתפלל בו.

השולחן ערוך⁶ פסק כדעה הראשונה, שהחשש הוא "שמא יארע להם אונס שלא יבנו האחר", ולא הקל במקום שיש להם מקום תפילה חלופי. ומשמע שהלכה זו נוהגת אפילו במקום שיש בית כנסת אחר, וכן נקט **המגן אברהם**⁷. אך ה"ט"ז⁸ נקט כדעת הר"ן והוכיח זאת מדברי הרמ"א⁹, וגם **בביאור הלכה**¹⁰ הכריע שסתירת בית כנסת מותרת, בתנאי שיש מקום לכל הציבור להתפלל ברווח בבית הכנסת החלופי.

במקרה שלפנינו, עלינו לבדוק אם ישנו בית כנסת נוסף באותו מחנה שכל ציבור החיילים המשתמשים בו יכול להתפלל שם ברווח. ורק אם ישנו בית כנסת נוסף בבסיס, מותר לסתור את בית הכנסת הקיים כפי שפסק הביאור הלכה, בתנאי שהמקום החלופי לא יהיה מרוחק ממגורי החיילים¹¹. אך אם אין שם בית כנסת נוסף, לכאורה אין מקום להקל בזה.

5. בבא בתרא שם, ד"ה 'מאי בנייהו'.
6. אורח חיים קנב, א.
7. קנב, סק"א.
8. אורח חיים קנב, סק"א.
9. קנב, ז.
10. קנב, ד"ה 'שלא יבנו'.
11. על פי ה'פסקי תשובות' קנב, יד.

יש להדגיש, שסתירת בית כנסת אסורה אפילו אם הבניין החדש המתוכנן עתיד להיות גדול, מפואר ויפה יותר מבית הכנסת הקיים, כפי שנקט **המשנה ברורה**¹². ורק במקום שבית הכנסת צר מלהכיל את המתפללים, יש שהתירו¹³ לסתרו כדי לבנות אותו מחדש, כדין בית כנסת ש"חזי בה תיוהא"¹⁴.

אמנם, עלה על דעתנו לדמות הלכה זו של סתירת בית כנסת בצבא למה ששינינו במסכת **בבא בתרא**¹⁵:

בבא בן בוטא היכי אסביה ליה עצה להורדוס למיסתריה לבית המקדש?... אי בעית אימא מלכותא שאני דלא הדרא ביה, דאמר שמואל: אי אמר מלכותא עקרנא טורי – עקר טורי ולא הדר ביה.

לכאורה יש ללמוד מכאן, שאם גוף שלטוני מקבל על עצמו את ביצוע ההריסה של בית הכנסת לשם בנייתו מחדש אין לנו לחשוש לרשלנות מצידו, ומותר לו להקדים את הסתירה לבניין. אם הדברים אמורים בסתם גוף שלטוני, על אחת כמה וכמה כשמדובר בגוף צבאי, שיש בידו כוח לכפות את העוסקים בבניית בית הכנסת להשלים את מלאכתם על פי פקודה.

לפי סברא זו, היה מקום להתיר לסתור את בית הכנסת הקיים קודם שיבנה בית כנסת אחר, וזאת בתנאי שבינתיים ימצא מבנה אחר הראוי לתפילה¹⁶.

12. קנב, סק"ב.

13. 'משאת בנימין' סי' לג. ואף על פי שקשה להלום את שיטתו עם לשונו של השולחן ערוך (אורח חיים קנב, א) – "אם חרבו יסודותיו או נטו כתליו לפול", ומשמע שרק תיוהא מעין זו מצדיקה את הריסתו של בית הכנסת – כבר פשטה ההלכה להקל בכך כפי שהעיד הגר"א נבנצל.

14. בבא בתרא ג, ב.

15. ג, ב.

אך מסתבר שאין בכוחה של סברא זו להכחיש את המציאות הצבאית המוכרת היטב, שגם במקום בו ניתנות פקודות מפורשות יישומן עלול להדחות ואף להתבטל, ומי יודע מה ילד יום. יתכן שמפקד הבסיס יתחלף, ובמקומו יבוא מפקד אחר שסדרי העדיפויות שלו שונים, וגם הוא עצמו עלול לשנות את דעתו. ושמה לא נכון לדמות את הסמכות השלטונית במשטר דמוקרטי לסמכותה של מלכות עריצה כמו מלכות הורדוס, שהטיל את כל יוקרתו האישית על בניית בית המקדש, ואנן סהדי שלא יחזור בו והפועלים לא יתרשלו במלאכה זו¹⁷.

יש לצרף לכך גם את השיקול החינוכי, שאין לסתור בית כנסת לשם הרווחה אם אין לכך הכרח גמור¹⁸. בפרט במציאות הצבאית שהחיילים מתחלפים בתדירות גבוהה, ויש סבירות ממשית שהחיילים שראו את בית הכנסת בהריסתו לא יזכו לראות את בית הכנסת החדש והמפואר בבניינו. נוסף לכך, בין החיילים יש רבים שאינם בקיאים בהלכה, אך קדושת בית כנסת יקרה בעיניהם,

16. יתכן שגם השולחן ערוך שהכריע שהחשש הוא משום פשיעותא מודה שיש מקום גם לחשש נוסף – משום צלויי, וממילא אסור להשאיר את המתפללים בלא בית כנסת להתפלל בו אפילו לזמן קצר. ואף על פי שמעשה הורדוס עצמו מוכיח לאידך גיסא, שסתר את בית המקדש בלא להכין מקום חלופי, אין דנים אפשר משאי אפשר. מלבד זאת, עיקר ייעודו של המקדש הוא הקרבת קורבנות, ועבודה זו לא פסקה ממנו אפילו באותה שעה. הרב דוד כהן הוסיף עוד סברא לחייב את הצבא לדאוג למבנה חלופי, שהרי צה"ל נושא באחריות כלפי חייליו לדאוג לכל צרכיהם, ולשם כך מיועד נתח נכבד מתקציב הביטחון. ממילא, חלה עליו חובה לדאוג לחיילים למקום תפילה חלופי הראוי לשמש למטרה נשגבה זו, אפילו אם אין גדר מחייב מצד הלכות בית הכנסת.

17. כך שמענו מפי הגר"י אריאל, והגר"ש עמאר הוסיף על כך ששכיח למצוא מפקדים בצה"ל, שקל בעיניהם להחליט על צמצום ודחייה של שירותי הדת השונים, ויש חשש שהם יעדיפו להסתפק במבנה ארעי לבית כנסת ולהעדיף להשתמש בתקציב הבניה לצרכים אחרים.

18. וזה אפילו כשאיכא דוכתא לצלויי.

והריסה מוחלטת של בית הכנסת שלא לצורך חיוני, תתפרש אצלם כזלזול בקדושתו של בית הכנסת ובמעמדו. מאידך, כשמדובר בשיפוץ כללי למבנה בית הכנסת על פי המקובל בשאר המבנים בצה"ל, הסברא נותנת למעט בחששות שהעלנו, ויש להתיר זאת במקום הצורך¹⁹.

מסקנה

ראוי למנוע מן המפקד לסתור את בית הכנסת אם אין בזה הכרח גמור, דהיינו שהמקום צר מלהכיל את המתפללים, או שהמקום אינו ראוי לשמש כבית כנסת מסיבות שונות. על אחת כמה וכמה שאסור להרוס את מבנה בית הכנסת, אם אין בקרבת מקום בית כנסת אחר שיכול להכיל בתוכו ברווח את כל המתפללים. במקום שיש הכרח לסתור את בית הכנסת הקיים, חובה לדאוג למקום תפילה חלופי המתאים לצורכי המתפללים, אך אין חיוב להקדישו כבית כנסת עד שיבנה בית הכנסת החדש²⁰.

19. כך הורה לנו הגר"ד ליאור, שלעניין זה כוחו של המפקד גדול דיו, וניתן לסמוך עליו שלא יפשע ולא יבוא לחזור בו. אך הגר"א נבצל מפקפק בסברא זו, משום שהניסיון מעיד שכוחו של המפקד אינו חזק דיו כשמדובר בעניינים דתיים.

20. כדעת הר"ן, וכדלעיל.

סימן יז שיפוץ במבנה בית כנסת

שאלה

באחת מיחידות הצבא מתבצעות עבודות להרחבת בית הכנסת, המחייבות לסתור חלק מן המבנה הקיים. האם הדבר מותר, ובאלו תנאים?

תשובה

האיסור לסתור ולהשחית בית כנסת נמנה על ידי הרמב"ם¹ כאחת ממצוות לא תעשה:

שהזהירנו מנתוץ ומאבד בתי עבודת הא-ל יתעלה.

דבריו מפורשים, שסתירת בית הכנסת אסורה מדאורייתא², כפי שמבואר בדבריו במניין המצוות הקצר³:

1. ספר המצוות, ל"ת סה.
 2. לכאורה שאלה זו אינה תלויה בשאלה אם קדושת בית הכנסת היא מדאורייתא כפי שנקט היראים (סי' תט), או מדרבנן כפי שנקטו רוב הראשונים כמו הר"ן (מגילה ז, ב מדפי הר"ף ד"ה 'לא שנו') והרמב"ן (בחידושו למגילה כה, ב ד"ה 'לפי מה ששינונו').
- אך יש להעיר על הנחה זו ממה שכתב בספר 'מקדש מעט' (סי' יט) שתלה את שתי השאלות זו בזו, והביא חיזוק לדבריו משני אחרונים שאף הם תלו את השאלות זו בזו – שו"ת 'עין יצחק' (ח"א אורח חיים, סי' ה) ושו"ת 'חלקת יואב' (סי' ד). ומאחר שתלו כך, האריכו להוכיח שהרמב"ם חזר בו בספר היד החזקה ממה שכתב בספר המצוות. אך מאידך, יש להוכיח מ'ערוך השולחן' (אורח חיים קנג, ד) ששתי השאלות אינן תלויות זו בזו. ערוך השולחן נקט שקדושת בית הכנסת היא מדאורייתא לדעת הרמב"ם, ולא הוכיח זאת

שלא לאבד בית המקדש או בתי כנסיות ובתי מדרשות.
במרדכי⁴ הוסיף טעם בדבר, משום שבית כנסת נקרא 'מקדש מעט'⁵,
 ויש לכלול אותו במה ששינינו **בספרי**⁶ **לגבי איסור נתיצה במקדש**:
 מנין לנותץ אבן אחת מן ההיכל ומן המזבח ומן העזרות
 שעובר בלא תעשה? תלמוד לומר "ונתצתם את מזבחותם
 ושברתם את מצבותם לא תעשון כן לה' א-להיכם"⁷.
 מכאן שנתיצת בית הכנסת אסורה מדאורייתא⁸.
 והמרדכי הוסיף:

ואם נתץ על מנת לבנות שרי, דההיא נתיצה בניין מקרי.
 מאידך, יש אחרונים⁹ הסוברים שאיסור נתיצת בית כנסת אינו אלא
 מדרבנן, וגם דעת הרמב"ם אינה ברורה לגמרי¹⁰. **בפרי מגדים**¹¹
 הסתפק אם איסור זה הוא מדאורייתא – משום שהמקדש לא

- מפשטות הרמב"ם בעניין איסור נתיצה. וכן הביא גם בספר 'מקדש מעט'
 בשם שו"ת 'דברי חיים' (ח"א, סי' ג).
 3. מנין המצוות הקצר בראש ספר מועד, ל"ת סה.
 4. מגילה, סי' תתכו.
 5. הגמרא במגילה (כט, א) השתמשה בפסוק "ואהי להם למקדש מעט" (יחזקאל
 יא, טז) כמקור להלכות קדושת בית כנסת: "אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות
 שבבבל".
 6. דברים, סא.
 7. דברים יב, ג-ד.
 8. בשו"ת 'בית שערים' (אורח חיים, סי' נח) הסתפק בהבנת המרדכי, אם הביא
 את הספרי כמקור מפורש או כאסמכתא בלבד.
 9. שו"ת 'תורת חסד' (סי' ד), ותלה שאלה זו במחלוקת הראשונים אם קדושת
 בית כנסת היא מדאורייתא או מדרבנן, וקיימא לן כר"ן וכרמב"ן שקדושתו
 מדרבנן.
 10. עיין במאמרו של הגר"י אריאל (תחומין חכ"ו, עמ' 23), שפקפק בדעת
 הרמב"ם משום שדבריו בספר המצוות נראים כסותרים לדבריו בהלכות
 יסודי התורה (פ"ו, ה"ז), שהרי לא הזכיר שם אלא את המקדש והמזבח בלבד
 ולא את שאר 'בתי הא-ל', ומשמע שחזר בו ממה שכתב במנין המצוות הקצר
 ובספר המצוות.
 11. אשל אברהם קנב, סק"ו.

הוזכר במפורש בפסוק אלא "לה' א-להיכם" באופן כללי ובית כנסת בכלל זה, או שהוא איסור דרבנן בלבד. על כל פנים, יש ללמוד מן הספרי והמרדכי שתי הלכות הנוגעות לעניינו:

א. איסור נתיצה הוא אפילו אם נותץ אבן אחת מבית הכנסת, ולא דווקא אם נתץ את הבניין כולו¹².

ב. מותר לנתוץ חלק מבית הכנסת על מנת לבנותו מחדש. כך פסק הרמ"א¹³ להלכה. לאור זאת צריך לברר מהי הגדרת 'לסתור על מנת לבנות', שאין בה איסור נתיצה. הט"ז¹⁴ הגביל מאוד את ההיתר הזה, ולדעתו לא התירו לסתור אבן מבית הכנסת אלא אם עתיד לחזור ולבנות את מקום הנתיצה עצמו, ורק באופן זה ניתן לשפץ את מבנה בית הכנסת. לשיטתו, אין להתיר פעולות של הריסה במבנה בית הכנסת, אפילו אם הן נחוצות לצורך השיפוץ, אם אינו מתקן את מקום הנתיצה עצמו, כגון שבונה שם קיר חדש¹⁵. נפקא מינה, שאסור לסתור חלק מן הקיר ולעשות בו גומה כדי לקבוע בתוכה את עמוד הסטנדר לחזן¹⁶.

12. כך מפורש בפרי מגדים שהבאנו לעיל, אשל אברהם קנב, סק"ו.

13. אורח חיים קנב, א.

14. אורח חיים קנב, סק"ג.

15. נראה שהט"ז מודה שמוותר לסתור קיר אחד על מנת להרחיב את בית הכנסת אף על פי שאינו בונה את הקיר החדש במקום הקיר הישן ממש, שהרי לא הגיה כלום על הרמ"א (קנב, א) שהתיר להדיא לסתור מחיצה בבית הכנסת כדי להרחיבו, וחידושו נכתב כביאור לרמ"א. כל חידושו של הט"ז הוא, שאין די בתיקון כל שהוא הנחוץ לבית הכנסת אלא יש צורך בתיקון גמור, כמו מילויה של הגומא מחדש. ומלבד זאת, הגדלת השטח של בית הכנסת מועילה גם למקום הזה. כך הגר"א נבנצל יישב את שיטת הט"ז.

16. הט"ז לא הביא מקור לסברתו, ולאחר העיון ניתן למצוא סמך מסויים לדבריו באחד מן האופנים הבאים:

א. כיוון שאנו עוסקים באיסור נתיצת אבן מן ההיכל, יש מקום לדמות גדרי איסור זה לגדרי מלאכת סותר בשבת שנלמדה מן המשכן. ומאחר שמצאנו תנאי במלאכת סותר שיהיה 'סותר על מנת לבנות במקומו' (שבת לא, ב) כפי שהיה במשכן, יש סברא לומר זאת גם לגבי איסור

בפרי מגדים¹⁷ חיזק את סברתו של הט"ז מן ההשוואה שבין מחיקת שם ה' לנתיצת אבן. כשם שמחיקת שם ה' אסורה אפילו כשמוחקים על מנת לתקן, כך נתיצת אבן מבית הכנסת אסורה אפילו אם היא נועדה לתיקון.

אך רבים מן האחרונים¹⁸ חלקו על הט"ז. **ה'אליה רבא**¹⁹ טען כנגדו שאיסור נתיצת אינו אלא בדרך השחתה²⁰, ואילו בדרך תיקון מותר אף על פי שלא מחזיר את המצב לקדמותו. בשו"ת **'תשב"ץ'**²¹ הביא ראייה מסתירת ההיכל עצמו בימי הורדוס, שהתירו לו לעשות כן

נתיצת ההיכל שלא התירו אלא כי האי גוונא שסותר על מנת לבנות במקומו.

ב. יש לדייק בלשון המרדכי שהתיר נתיצת בדרך של 'סותר על מנת לבנות' ולא הסתפק בדרך של 'סותר על מנת לתקן' – שנתיצת מותרת רק במקום שהיא נחוצה **לגוף המבנה** ולא כשהיא נחוצה **לתועלת האדם**. והראיה, שלא התירו לשרוף עצי הקדש בכדי להתחמם בהם, משום שאין בהם תועלת לבדק הבית. לפי ביאור זה, הט"ז לא אסר נתיצת אלא בכי האי גוונא, שעושה גומא בכותל לצורך האדם ואינו מתקן בכך את המבנה. החולקים עליו יסברו שתיקון הסטנדר נחשב תיקון מספיק, משום שהוא לא נועד לשרת את האדם אלא להקל על המשתמש בו להתפלל בכוונה.

ג. בספר 'מקדש מעט' (סי' יט) כתב, שאיסור נתיצת בהקדש בא להוסיף על איסור בל תשחית שנוהג גם בחולין, והם חלוקים זה מזה בעצם הגדרתם. איסור בל תשחית בחולין מתייחס **לתועלת של הגברא** ממעשה ההשחתה, וכל עוד שיש לו תועלת מכך אין לחשוש לאיסור זה. על גבי איסור זה התחדש עוד איסור – "לא תעשון כן" בחפצי הקדש, המתייחס לפגיעה של ההשחתה **בגוף החפצא**. וכל עוד שאין תיקון גמור בגופו של חפץ ההקדש, לא יצאנו מכלל איסור זה.

לכאורה, לפי כל אחד מן הטעמים הנ"ל אין שום איסור לפתוח חלון בקיר בית הכנסת לצורך הארת המקום או איוורורו, כיוון שיש בזה תיקון גמור בגוף המבנה. יתירה מזו, הגמרא במסכת שבת (קב, ב) כוללת את פתיחת החלון במלאכת הבונה עצמה, וכל שכן שאין לחשוש בזה לסותר ולנותץ. וצריך עיון במה שכתב ה'מקדש מעט' (סי' יט), שפתיחת חלון אסורה לדעת הט"ז.

17. משבצות זהב קנא, סק"ג.

18. יש להוסיף לאחרונים שהזכרנו את שו"ת 'דברי חיים' (אורח חיים, סי' ג), ושו"ת צמח צדק (אורח חיים, סי' כ), וכך הכריע המשנה ברורה (קנב, סק"ב).

19. אורח חיים קנב, סק"ז.

20. כפי שניתן לדייק מלשון הרמב"ם בהלכות יסודי התורה פ"ו, ה"ז.

21. ח"א, סי' ב.

כדי לבנות היכל גדול יותר²², ומשמע שמותר לסתור את בית הכנסת כשהמטרה היא להביא לתיקונו²³. בשו"ת **החתם סופר**²⁴ הוכיח מיריעות המשכן, שאם אחת מהן נשחתה בחלקה אנו קורעים אותה בידיים כדי לתקנה, אפילו מראשה עד סופה, שנתיצה על מנת לתקן מותרת אפילו כשהתיקון אינו נעשה באותו מקום עצמו.

לכן, אין להימנע עקרונית מסתירה חלקית של מבנה בית הכנסת כחלק מהשיפוץ הכללי של המבנה. ומסתבר, שגם הט"ז יודה במציאות זו, כיוון שסתירת אותם כתלים באה לידי תיקון על ידי בניית הכתלים החדשים, ואין לך תיקון גדול מזה בגופו של המבנה.

מסקנה

אין מניעה עקרונית לסתור חלק מבית הכנסת תוך כדי שיפוצו, משום שסתירה זו אינה נעשית בדרך השחתה אלא לשם תיקונו של המבנה. אך יש להקפיד על כך שמלאכת סתירת הכותל תבצע רק לאחר שתוכנית השיפוץ אושרה, ויש וודאות מלאה שאכן היא תבצע בהקדם, ובינתיים יש לדאוג לחיילים למקום תפילה חלופי²⁵.

מאידך, אם עבודות השיפוץ לא נועדו לתועלת בית הכנסת ולרווחתם של המתפללים אלא למטרות אחרות, הרי הן אסורות באיסור חמור. למשל, אסור לפגוע בקיר בית הכנסת תוך כדי תיקון

22. בבא בתרא ג, ב.

23. אם כן, גם הט"ז מודה לזה כפי שביארנו לעיל בהערה 15.

24. ח"ב יר"ד, סי' רסד.

25. עיין לעיל סימן טז, עמ' 156.

קווי החשמל והטלפון בבסיס, ואין להתיר זאת אלא על ידי תנאי²⁶
או על ידי חילול קדושתו של בית הכנסת.²⁷

26. והא קא משמע לן שתנאי מועיל להתיר את איסור נתיצה. בנקודה זו דנו לעיל סימן יד, עמ' 156.

27. דרכי חילולו של בית הכנסת הצבאי נידונו לעיל סימן ד, עמ' 105.

סימן יח בית כנסת שהופצץ

שאלה

תוך כדי מלחמה הופצץ אחד ממחנות צה"ל, ומבנה בית הכנסת נהרס עד היסוד. מפקד היחידה פנה לרב ותאם עמו את פינוי ההריסות ותכנון בית הכנסת החדש. כמו כן רמז המפקד לרב, שיתכן שהמבנה החדש ימוקם במקום אחר. לאור זה יש לדון:

א. מה דין ההריסות, האם צריך לגונזם וכיוצא בזה.
ב. האם מקום בית הכנסת ההרוס נשאר בקדושתו.

תשובה

א. דין הריסות בית כנסת שחרב

ראשית, עלינו להגדיר את מעמדו ההלכתי של בית הכנסת – האם הוא בגדר 'תשמישי קדושה' הטעונים גניזה, וכפי ששנינו: "תשמישי קדושה – נגנזין"¹, או שהוא בגדר 'תשמישי מצוה' שאין בהם קדושה ואינם טעונים גניזה, וכפי ששנינו שם: "תשמישי מצוה – נזרקין".

נראה לתלות שאלה זו במחלוקת הרמב"ן והר"ן בנוגע למהות הקדושה של בית הכנסת.

1. מגילה כו, ב.

דעת הרמב"ן היא שאין קדושה בבית הכנסת מצד עצמו, לא מדאורייתא ולא מדרבנן, אלא שחכמים תיקנו לנהוג בו כעין 'קדושה של כבוד', כדי שלא יבואו לזלזל במצווה זו. וזו לשון הרמב"ן²:

בית הכנסת עשו אותו כתשמישי מצוה לולב וסוכה, והן עצמן אף על פי שנזרקין לאחר זמן, בזמן מצוה יש בהן קדושה של כבוד.

כשם שחייבים לנהוג כבוד בשאר תשמישי מצווה בשעת מצוותן, כך חכמים חייבו לנהוג קדושה בבית הכנסת כדי שנתרגל לנהוג בו כבוד. ממילא, כשם שאין חייבים בכבודם של תשמישי מצוה לאחר שעברה מצותן, גם החיוב לנהוג בכבודו של בית הכנסת פוקע עם חורבנו, ושוב אין בו שום קדושה. כך נקט הרמב"ן בהמשך דבריו:

לפיכך, בית הכנסת – כל זמן שבני העיר רוצין בו ומצותן עליו, נוהגין בו קדושה ואפי' בחורבנו, שהרי עדיין לא עבר זמן מצותו וראוי לשפץ אותו ולבנותו. אבל אם נמלכו למכרו – כבר עבר זמן מצותו כסוכה לאחר שבעה, ונפקעה קדושה מיניה.

למעשה, היכולת להפקיע את בית הכנסת מקדושתו נמסרה להחלטתם של שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר, ובידם לקבוע אם עברה מצותו של בית הכנסת, וכגון שהחליטו למכרו.

אך הר"ן³ חולק עליו וסובר שחכמים הטילו קדושה מדבריהם על בית הכנסת, משום שכל ייעודו הוא לומר בו דברים שבקדושה, וממילא אין לדון אותו כ'תשמישי מצוה' אלא כ'תשמישי קדושה',

2. בחידושיו למגילה כה, ב ד"ה 'לפי מה ששינונו'.

3. מגילה ח, א מדפי הר"ן ד"ה 'ומאן דשרי'.

ולכן לא ניתן להפקיע את קדושתו בדרכים אחרות מלבד מכירה או החלפה ולא בדרכים אחרות, משום שרק אז הקדושה עוברת ממנו אל הדמים ואינה פוקעת בכדי.

הנפקא מינה במחלוקת זו היא בכגון שבית הכנסת חרב, ואין לפרנסי הקהילה שום כוונה לבנותו מחדש, ואף החליטו על כך במעמד שבעה טובי העיר. לשיטת הרמב"ן קדושתו פוקעת בכדי משום שעברה מצותו⁴, ולשיטת הר"ן קדושת המקום אינה יכולה לפקוע מאליה, אלא רק על ידי מכירה או החלפה. יש להוסיף לשיטת הר"ן, שקדושת בית הכנסת אינה פוקעת לא מן המקום ולא מן האבנים, אפילו לאחר חורבנו.

ומצאנו שקדושת בית הכנסת חלה על האבנים ולא רק על המבנה בשלמותו, וכפי שכתב הרמ"א⁵:

אם קנו בדמים אלו שגבו עצים ואבנים, חלה קדושת הדמים על העצים והאבנים, ואסור לשנותן רק לקדושה חמורה. ואם הביאו עצים ואבנים לצורך בניין בית הכנסת – אם באו ליד גבאי אסור לשנותן רק לקדושה חמורה.

הרי לפנינו, שקדושת בית הכנסת חלה על אבניו אפילו קודם שהשתמשו בהן לבנייתו⁶, וכל שכן לאחר שנבנו בבית הכנסת.

4. ראוי להדגיש, שלמעשה לא מצאנו מי שהיקל בכך אפילו לשיטת הרמב"ן, אלא את האגרות משה (אורח חיים ח"א, סי' נא), ולא מצאנו לו חבר מבין פוסקי דורנו. אדרבה, בשו"ת 'שבט הלוי' (ח"ח, סי' ל) כתב שצריך להפקיע את קדושתו על ידי מכירה אפילו במקרה זה.

5. אורח חיים קנג, ה.

6. במשנה ברורה (קנג, סקי"ח) השיג על הרמ"א שהרי 'הזמנה לאו מילתא', ומה בכך שנדבו את העצים ואת האבנים כל עוד לא התחילו להשתמש בהם. ויישב, שגביית המעות או חומרי הבניה היא בבחינת הזמנה והקדשה. אם כן, כל שכן שקדושת בית הכנסת חלה על האבנים לאחר שנקבעו בו, משום שהן חלק ממנו. ומאחר שכן, קדושתן אינה פוקעת מהן אפילו לאחר חורבנו.

קדושה זו אינה תלויה בהכרח בדמים שנאספו כדי לבנותו – דהיינו, שיש קדושה בדמים אלו משום שהוקדשו, וקדושתם היא זו שעוברת אל האבנים – משום שאפילו אם נדבו מלכתחילה את האבנים לבניין בית הכנסת והגיעו לידי הגבאי, חלה עליהן קדושה ואסור לשנותן.

מכוח סברא זו כתב ה'משאת בנימין'⁷ שקדושת בית הכנסת אינה פוקעת מן האבנים אפילו לאחר שסותרו אותו או שחרב. והדרך היחידה להוציאן לחולין היא רק על ידי העברת הקדושה מבית הכנסת שחרב לבית כנסת חדש שבנו אחר כך, ולאחר מכן אבני הבניין יוצאות לחולין. אך שיטה זו אינה מוסכמת לכולי עלמא, כפי שמשמע מן המהר"ט⁸.

ה'משנה ברורה'⁹ תלה שאלה זו במחלוקת שבין הרמב"ן לר"ן. לדעת הרמב"ן קדושת האבנים פוקעת מאליה אם החליטו שלא להשתמש בהן עוד לבניית בית הכנסת, ואילו לדעת הר"ן עדיין הן בקדושתן, וכפי שכתבנו לעיל. למעשה, נשאר המשנה ברורה בצריך עיון. יש מן האחרונים¹⁰ שהקלו למעשה בדין האבנים מטעם אחר, משום שסתם בתי כנסת בזמננו על תנאי הם עשויים, ולכשיחרבו הקדושה תפקע מהם לגמרי ואבניהם לא יצטרכו גניזה¹¹, וכך הוא מנהג

אמנם המגן אברהם (קנג, סק"ה) והט"ז (אורח חיים קנג, סק"ג) דחו את דברי הרמ"א מכוח קושייה זו.

7. סי' לג.

8. שו"ת מהר"ט ח"ב י"ד, סי' ד.

9. ביאור הלכה קנג, ד"ה 'רשאים להוציא המעות'.

10. אשל אברהם מבוטשאטש מהדו"ת, קנב.

11. לכאורה יש להעיר על סברא זו מפסק השולחן ערוך (אורח חיים קנא, יא) שתנאי אינו מועיל בבתי הכנסת שבארץ ישראל אפילו לאחר חורבנם. אך לאחר העיון מסתבר לומר, שגם המחבר יודה שתנאי יועיל להפקיע את האבנים מקדושתן, וזיל בתר טעמא דדינא. בתי הכנסת שבארץ ישראל נועדו להיקבע במקומם לעולם, וגם לאחר שנחרבו חל החיוב לבנותם מחדש. אך

העולם לזרוק את הריסות בית הכנסת לאשפה ולא לגונזם¹². וכך יש להורות גם לגבי בית כנסת צבאי שנחרב בהפצצת האויב¹³, אך יש להקפיד שלא יזרקו בביזיון, כדין תשמישי מצוה שעברה קדושתם¹⁴.

ב. דין המקום שבית הכנסת עמד עליו

יש לברר מה דין המקום שבית הכנסת עמד עליו קודם חורבנו. מצאנו שרקע בית הכנסת שחרב עדיין עומדת בקדושתה, כפי ששינו במסכת מגילה¹⁵:

רבינא הוה ליה ההוא תילא דבי כנישתא, אתא לקמיה דרב אשי אמר ליה מהו למיזרעה, אמר ליה זיל זבניה משבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר וזרעה.

אבני בית הכנסת ודאי אינן בכלל זה, משום שהן אינן ראויות לשימוש נוסף. ועיין לקמן בהערה 14.

12. כך העיד הפסקי תשובות (קנב, ב) בשם כמה אחרונים.
13. נראה לומר, שאין מחלוקת בין הדעות, ואף לשיטת המחמירים יש להקל בזמננו בפסולת הבניה שנשארה לאחר חורבן בית הכנסת. ובלאו הכי יש להקשות, מדוע קדושת בית הכנסת אינה פוקעת מן האבנים, והרי 'פנים חדשות באו לכאן', וכפי שמצאנו בתחומים רבים בהלכה כמו טומאה, מוקצה, הכשרת כלים ועוד. וכדי ליישב קושיא זו, צריך לומר שאבני הבניין שחרב עדיין ראויות לשימוש נוסף, וקדושת בית הכנסת אינה פוקעת מהן כשם שמלכתחילה הקדושה חלה על האבנים כשלעצמן. מעין סברא זו מצאנו לגבי מוקצה ששבריו ראויים עוד למלאכה: "מוכנין על גבי אביהן" (שבת קכב, ב).

אך בזמננו, שאין שום שימוש בפסולת הבניין של בית הכנסת שחרב, הסברא נותנת לומר שקדושת בית הכנסת פקעה מן האבנים. בלאו הכי קשה למצוא פיתרון מעשי לגניזתם של אבני בית כנסת בזמננו, בפרט כשאבק הבניה מתפזר בכל מקום ולא מסתבר שיש צורך לגונזו.

יש לחזק הבחנה זו מטעם נוסף. כידוע, פסולת בניה אינה עשויה מחומרים מתכלים, וממילא לא ברור מדוע צריך לגנוז אותה. ומסתבר שהפוסקים שהצריכו גניזה חששו שמא יבואו להשתמש בה לחולין, אך בזמננו שחשש זה הוא מאוד רחוק אולי גם הם יודו שאין צורך לגנזה, וצריך עיון.

14. רמ"א אורח חיים כא, א.

15. כו, ב.

הדברים מפורשים, שקרקע בית הכנסת עומדת בקדושתה אפילו לאחר חורבנו, ואסור לעשות בה תשמישי גנאי כמו זריעה, והדרך היחידה להפקיע ממנה את קדושתה היא על ידי מכירה או החלפה¹⁶.

אמנם יש לדון אם בית הכנסת התחלל מקדושתו בעצם ההפצצה, כפי שמצאנו לגבי אבני המזבח, שהתחללו מקדושתם לאחר שניתנו ביד האויב, ולמדו זאת מן הפסוק "ובאו בה פריצים וחיללוה"¹⁷. אך למעשה, אנו יכולים להסתמך על דרשה זו רק בזמן שבית הכנסת נמצא עוד בידי האויב אך לא כשחזר לידי ישראל, כפי שהכריע בשו"ת **ציץ אליעזר**¹⁸, וכל שכן כשלא נכבש מעולם אלא הופצץ מרחוק בלבד. במקרה שלפנינו יש לצרף גם את מה שנכתב בשו"ת **הרמ"ע מפאנו**¹⁹, שדין 'באו בה פריצים וחיללוה' אינו שייך לגבי הקרקע וקדושתה אינה פוקעת לעולם. וטעמו, משום שקרקע אינה נגזלת, ואין בה לאויב שום תפיסת יד.

הדרך המעשית ליישומה של הלכה זו, היא לאתר מבנה חלופי שיוקדש כבית כנסת, ולהעביר אליו את קדושת בית הכנסת שחרב כולל הקרקע שעמד עליה. אגב כך, ניתן להפקיע את הקדושה גם מאבני בית הכנסת, כדי לצאת ב'רווח' ידי כל השיטות²⁰. בדרך זו

16. בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב) האריך לחקור בדין זה של קדושת הקרקע, שהרי קדושת בית כנסת אינה גדולה יותר מקדושת המשכן, ואילו קרקע המשכן אינה קדושה לאחר שהוסרו מחיצותיו, אף על פי שיש בה קדושה בזמן בנינו. ולכאורה יש ללמוד מכאן גם לקדושת בית כנסת, שקדושת המקום אינה עומדת לכשעצמה אלא נגרת אחרי קדושת המחיצות. מסקנתו היא, שקדושת המקום יכולה לעבור למקום אחר, ודרך זו של החלפה היא הדרך הטובה להפקיע את המקום מקדושתו.

17. עבודה זרה נב, ב.

18. ח"י, סי' א. ובנושא זה נרחיב לקמן סימן יט, עמ' 156.

19. סי' כה.

20. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, אך המליץ לעשות זאת בדרך של חילול.

יהיה מותר לבנות במקום בית הכנסת אפילו מבנים שייעודם לארבעה תשמישי גנאי, כמו שירותים²¹.

מסקנה

ניתן להשליך את הפסולת שנשארה מבית כנסת שהופצץ בלי צורך בגניזתה. אך עדיין יש לשמור על קדושת המקום שבית הכנסת עמד עליו, ואסור לעשות בו שום תשמיש חולין וכל שכן תשמישי גנאי. כדי למנוע תקלה, ראוי להפקיע אותו מקדושתו, וזאת על ידי החלפת השטח בשטח אחר שבונים בו בית כנסת. לרווחא דמילתא, כדאי להפקיע גם את האבנים מקדושתן, על ידי החלפתן באבנים אחרות המיועדות לבניין בית הכנסת. לצורך זה ניתן להשתמש בכל בית כנסת צבאי שעומד להיבנות, לאו דווקא באותו הבסיס²².

21. עיין בשו"ת 'במראה הבזק' (ח"ו, סי' כא ובהערה 6), שכשהמבנה עצמו חרב ניתן להקל בדין זה.

22. עצה מעין זו הובאה בשו"ת 'במראה הבזק' (ח"א, סי' כג) – לאתר איש, עמותה או גוף אחר העומדים לבנות בית כנסת בכל מקום שהוא כדי לבצע באמצעותם את המכירה או את ההחלפה – וכל שכן כמדובר בבית כנסת אחר שנבנה בצה"ל אפילו בבסיס אחר, מפני שסוף סוף הבעלות של צה"ל היא אותה בעלות.

סימן יט בית כנסת שנכבש במלחמה

שאלה

לאחר מלחמת יום הכיפורים התעוררה השאלה: מה דינם של בתי הכנסת הצבאיים ברמת הגולן שנכבשו על ידי הסורים, ועתה חזרו לידי ישראל? בדומה לכך יש לשאול גם לגבי הציוד: מה דין הציוד של בתי הכנסת שנכבשו ולא הוחזר לשימושו המקורי, כמו רהיטים, אביזרי חשמל וכדומה?

תשובה

השאלה העיקרית שעומדת בפנינו היא: האם קדושת בתי הכנסת פקעה מאליה בשעת הכיבוש, וממילא אין צורך לנהוג בהם קדושה עד שיקדישו אותם בשנית, או שקדושתם המקורית במקומה עומדת.

לכאורה, מקרה זה דומה למה ששנינו במסכת עבודה זרה¹:

גנזו בית חשמונאי את אבני המזבח ששקצו אנשי יון, ואמר רב ששת: ששקצו לעבודת כוכבים. אמר רב פפא:

1. עבודה זרה נב, ב.

התם קרא אשכח ודרש, דכתיב: "ובאו בה פריצים וחיללוה"².

הטעם לכך שהחשמונאים הוצרכו לגנוז את אבני המזבח הוא, שהיוונים השתמשו בהם לצורך עבודה זרה, ובכך הם נאסרו. ואף על פי שחפצי הקדש אינם נאסרים בעצם שימושם לעבודה זרה, משום שהם ממון גבוה, ו'אין אדם אוסר דבר שאינו שלו'³, אך מאחר שבית המקדש נכבש על ידם, ההיכל וכל כליו יצאו לחולין מדין 'ובאו בה פריצים וחיללוה', וממילא היוונים יכלו לזכות בהם ולשקץ אותם לעבודה זרה. כך פירשו רש"י⁴ והרמב"ן⁵, ומדבריהם עולה שקדושת המקדש פקעה על ידי היוונים, והפסוק המכנה את אותם גויים שחיללוהו בשם 'פריצים' – כוונתו לפריצי עכו"ם.

לעומתם, הרז"ה⁶ נקט שרק פריצי ישראל יכולים להוציא את ההקדש לחולין, ולא פריצי עכו"ם. טעמו הוא, שהאפשרות לחלל את ההקדש נלמדה מפרשת מעילה, ואילו הגויים אינם בתורת מעילה אלא ישראל בלבד. ובמקדש, החילול הראשוני של ההקדש נעשה על ידי ישראל, ורק אחר כך העכו"ם יכלו לזכות באבני המזבח ולאוסרם על ידי עבודה זרה. אך ללא חילולם של פריצי ישראל לא היה כוח בידי העכו"ם לאסור את ההקדש, כיוון שהם אינם בתורת מעילה.

יש מן האחרונים⁷ שהעלו את האפשרות, שגם הרז"ה יודה במקום שהנכרים כבשו את בית המקדש על מנת להחריבו, שבזה הוא

2. יחזקאל ז, כב.

3. פסחים צ, א.

4. עבודה זרה נב, ב ד"ה 'דכתיב ובאו בה'.

5. במלחמת ה' למסכת עבודה זרה כד, א מדפי הרי"ף.

6. המאור הגדול למסכת עבודה זרה כד, א מדפי הרי"ף.

7. כך כתב בשו"ת 'נטע שורק' (אורח חיים, סי' נח) כדי ליישב את קושיית ה'שואל ומשיב' (מהדו"ק ח"ג, סי' עז) מסוגיא מפורשת בנדרים (סב, א):

מתחלל מקדושתו. ודבריו אינם אמורים בכל כיבוש של נכרים, אלא רק בכיבוש המאפשר להם לשלוט במקום הקדוש בלא להחריבו. לשיטה זו, עצם הכיבוש של בית הכנסת הצבאי על ידי האויב אינו מעלה ואינו מוריד, כל עוד אין לו תוכנית קונקרטית להחריבו. באופן פשוט, נראה שההלכה נפסקה כשיטת רש"י והרמב"ן⁸, ולשיטתם עלינו לדון האם דין 'ובאו בה פריצים וחיללוה' מתייחס לבית המקדש בלבד, או שניתן ליישם אותו גם לגבי בית כנסת שנכבש.

בסברה פשוטה נראה שקדושת בית כנסת פוקעת מקל וחומר, ומה בית המקדש שקדושתו חמורה ואף על פי כן היא פוקעת בשעה שהגויים נכנסו אליו, מקדש מעט שקדושתו קלה יותר על אחת כמה וכמה, וכך כתב בשו"ת 'תשב"ץ'⁹. ובשו"ת 'ביע אומר'¹⁰ הביא סייעתא לדבריו מן הרמב"ם. הרמב"ם¹¹ נשאל מהו גידרם הממוני של ספרי הקודש שנבזזו על ידי הנכרים ונמכרו לאחר מכן לישראלים אחרים – האם הופקעו מבעלותם הראשונה והקונה זכה בהם או שהקונה צריך להחזירם לבעליהם המקוריים. תשובתו היא, שהקדשת הספרים לבית הכנסת בטלה על ידי מעשה הביזה של אותם נכרים, וממילא הם זכו בהם כבעלים ויש תוקף הלכתי

"ומה בלשצר שנשתמש בכלי קודש שנעשו כלי חול, שנאמר: 'ובאו בה פריצים וחיללוה', ומוכח שפריצי עכו"ם מוציאים לחולין בניגוד לשיטת הרז"ה. ויש ליישב, שנבוכדנצר הרשע נכנס לבית המקדש בכדי להחריבו, ובזה גם הרז"ה מודה שהוא וכליו מתחללים מקדושתם, ואילו היוונים לא רצו להחריב את בית המקדש אלא להעמיד צלם בהיכל בלבד, ובזה חידש הרז"ה שאין בכוחם להוציאו מקדושתו.

8. כך שמענו מפי הגר"א נבנצל.

9. ח"ג, סי' ה.

10. ח"ח אורח חיים, סי' טז.

11. שו"ת הרמב"ם, סי' רט.

למכירתם¹². ואף על פי שהרמב"ם לא דן שם על הפקעת הקדושה והאיסורים הנובעים ממנה אלא על הפקעת הבעלות בלבד, יש ללמוד מהזכרת 'ובאו בה פריצים וחיללוה' ומן ההשוואה לכלי שרת שגדר זה מתייחס גם לבית כנסת ולא רק למקדש.

אך בספר '**צפנת פענח**' לרגאצ'ובי¹³ נקט, שדין 'באו בה פריצים וחיללוה' נאמר רק לגבי חורבן בית המקדש הראשון, אבל בית המקדש השני שלא הייתה בו קדושה מלאה, שוב לא שייך בו דין זה¹⁴. לפי דבריו, כל שכן שדין זה אינו נוהג בבתי כנסת שנכבשו, משום שהם מקדש מעט וקדושתם אינה עדיפה מקדושת בית שני, ולכן לא שייך בהם דין 'ובאו פריצים וחיללוה'.

בשור"ת '**שאלת דוד**'¹⁵ הסביר בדרך אחרת מדוע לא בטלה קדושת ההיכל והעזרה תוך כדי מלחמתם של החשמונאים, ורק אבני המזבח ושאר הכלים התחללו. לדבריו, כל עוד המלחמה נמשכה והלוחמים לא התייאשו מן המקדש אלא ציפו לכבוש אותו בחזרה, קדושתו לא התחללה. ורק לאחר שוך הקרבות, אילו המקדש היה נשאר בשליטתם של הנכרים היה ביכולתם לחללו, משום שבלאו הכי בידם להחריבו¹⁶. לעומת זאת, שליטתם של היוונים על כלי המקדש ודאי הייתה גדולה יותר אפילו תוך כדי המלחמה, משום

12. בתוך דבריו הרמב"ם מזכיר תנאי חשוב, שמעשה הביזה נעשה בפקודת הסולטן. ומשמע, שדין 'ובאו בה פריצים וחיללוה' נאמר דווקא בשעת כיבוש מטעם המלכות הרשעה, ולא בכל מקרה של ביזה פרטית על רקע פלילי.

13. על הלכות תרומות לרמב"ם פ"א, ה"ה.

14. יש להדגיש שהקדושה שאנו דנים בה אינה קדושת הקרקע אלא קדושת המבנה, וכפי שנקט בשור"ת הרמ"ע מפאנו (סי' כה) שדין "ובאו בה פריצים וחיללוה" אינו נוגע לקרקע אלא למבנה בלבד. והראיה, שטמאים מנועים להיכנס למקום המקדש אפילו בזמננו, אף על פי שהבבלים והרומאים חיללוהו בכיבושם. ויתכן לחלק בזה בין בית כנסת שהקרקע שבו אינה קדושה מחמת עצמה, לבית המקדש שקרקעו התקדשה אפילו ללא מחיצות.

15. חאר"ח, ג.

16. ומטעם זה נקט הראב"ד שקדושת בית המקדש בטלה על ידי הכיבוש, או לכל הפחות התמעטה במקצת.

שיכלו לשברם בקלות. משום כך הם התחללו בשעת הכיבוש, אף על פי שהוא לא נמשך אלא לזמן קצר בלבד.

אם נצרף סברא זו לדברי הרגאצ'ובי, יתכן שבתי הכנסת הצבאיים ברמת הגולן נשארו בקדושתם, מאחר שחזרו לידינו בתום הקרבות. זאת בניגוד לבתי הכנסת בגוש עציון ובעיר העתיקה שנכבשו בידי האויב ונשארו בידי שנים ארוכות, שם נזדקק לסברות האחרות. בלאו הכי, יש מן הפוסקים¹⁷ שנקטו שדין 'ובאו בה פריצים וחילולה' מתבטל בשעה שישראל חזרו וכבשו את בית הכנסת, וקדושתו חלה עליו מאליה פעם נוספת.

לעומת זאת, שאר הציוד שהיה בבית הכנסת בשעת כיבושו ונבזז בידי האויב, ודאי פקעה קדושתו, ויש צורך להקדיש אותו מחדש בקדושת בית הכנסת¹⁸.

יש להוסיף, שגם אם נקבל את הסברא שמבנה בית הכנסת מתחלל מקדושתו, יתכן שהקרקע אינה מתחללת מקדושתה על ידי כיבוש המקום. סברא זו הוזכרה בתשובת הרמ"ע מפאנו¹⁹, וטעמו שקרקע אינה נגזלת, ומשום כך אין כוח ביד הגויים להוציאה מקדושתה. בדרך זו הוא מיישב את הקושיא שכבר הזכרנו, מדוע קדושת בית המקדש לא פקעה מהר הבית לאחר שהגויים כבשוהו וחיללוהו²⁰.

17. 'מעשי למלך' על הרמב"ם הלכות בית הבחירה פ"ו, ה"ד. שו"ת 'בית יצחק' חא"ח חיים, סי' כז. הובאו דבריהם בציץ אליעזר ח"י, סי' א. וצריך עיון בסברא זו, אם היא נאמרה דווקא לגבי קדושת המקדש וירושלים שהיא קדושה עצמית, או גם לגבי סתם בית כנסת.

18. כך הכריע הגר"א נבנצל, משום שמסתבר שהתייאשו מן הריהוט של בית הכנסת בשעת כיבושו.

19. סי' כה.

20. בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יא) חילק בסברא זו בין קדושת המקום במקדש לקדושה זו בבית הכנסת. קדושת המקדש נובעת מן הבחירה הא-לוהית במקום, ואילו קדושת קרקע בית הכנסת תלויה במחיצותיו.

אמנם יש להעיר, שעצם חלות קדושת בית הכנסת על הקרקע אינה מוסכמת לכולי עלמא, וה'אשל אברהם' מבוטשאטש²¹ הסתפק בכך.

מסקנות

- א. בית כנסת שנכבש על ידי נכרים ונשאר בידיהם – פקעה קדושתו.
- ב. ציוד ייעודי של בית הכנסת שנבזז על ידי האויב – פקעה קדושתו.
- ג. בית כנסת שנכבש על ידי האויב ונחרב – אין קדושה בהריסות, אך המקום עדיין עומד בקדושתו, לפחות מספק²².
- ד. בית כנסת שנכבש על ידי האויב לזמן קצר, ולאחר מכן זכינו לגאול אותו מידיהם – קדושתו במקומה עומדת.

21. 'אשל אברהם' מבוטשאטש מהדורא תנינא, סי' קנג. ועיין בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב) שנקט כדבר פשוט שאין קדושה עצמית לקרקע בית הכנסת, וכל קדושתו היא קדושת מחיצות בלבד. אמנם, גם לאחר חורבנו של בית הכנסת אנו מצווים לנהוג כבוד במקום החרב, אך לדעתו אין זה מדין קדושה אלא מדין כבוד בלבד. וכך נראה מה'אור זרוע' ח"ב, סי' שפו.

22. עיין לעיל סימן יח, עמ' 156.

צביון בית הכנסת

סימן כ ניקיון בית הכנסת

שאלה

פלוגת חיילים נשארה בבסיס בשמחת תורה. אחד החיילים שם לב שבית הכנסת מאוד מלוכלך, לאחר חביטת הערבות בהושענא רבא, ולאחר שבוע שלם שהמש"ק המופקד על ניקיון בית הכנסת שהה בחופשה בביתו. החייל פנה למפקדו בבקשה לאפשר לו לשטוף בעצמו את בית הכנסת. המפקד השיב לו שיש לפלוגה משימות רבות להשלים עד החג, ושטיפת בית הכנסת אינה חלק ממשימותיה. האם ישנו חיוב הלכתי על החייל לשטוף בעצמו את בית הכנסת, ועל מי מוטל החיוב לדאוג לתחזוקה השוטפת שלו?

תשובה

ראשית, יש להעיר למש"ק ולרב היחידה המופקדים על ענייני הדת באותו בסיס, על כך שלא מינו ממלא מקום למשימת שטיפת בית הכנסת. שהרי אפילו אם היו לוקחים על עצמם תפקיד זה בהתנדבות, היו חייבים למנות ממלא מקום תחתיהם בהעדרם, וכפי שנקט הגר"א¹ בשם התוספתא:

מי שהיה בלן לרבים, סִפֵּר לרבים, נחתום לרבים, שלחן לרבים – ואין שם אחר אלא הוא, והגיע שעת הרגל

1. בביאורו לשולחן ערוך אורח חיים נג, ד"ה 'ואין וכו'.

ומבקש לילך לתוך ביתו – יכולין לעכב על ידו עד שיעמיד אחר תחתיו.

מדבריו יש ללמוד, שכל בעל תפקיד היוצא לחופשה חייב למנות לעצמו מחליף במקומו, אפילו אם תפקידו הוא בתחום המנהלי. מצד הדין, ניתן לשלול ממנו את החופשה כל עוד אין לו מחליף. אמנם יש סברא גדולה לחלק בין בעל תפקיד אזרחי, הנושא בו בקביעות במסגרת הקהילה הטבעית שלו,² לבין חייל שאינו נושא באחריות גדולה יותר משאר החיילים, והוא זכאי לצאת לחופשה ככל חייל אחר. אך עדיין ניתן ללמוד מדברי הגר"א, שמוטלת חובה על המערכת הצבאית למנות מחליף לכל בעל תפקיד היוצא לחופשה.

לגבי עצם החיוב לדאוג לנקיונו של בית הכנסת שנינו **בברייתא**³: "ומכבדין אותן ומרביצין אותן כדי שלא יעלו בהם עשבים"⁴. וכך פסק **השולחן ערוך**⁵, "נוהגים בהם כבוד לכבדן ולרבצן". אך לא התבאר בדבריו על מי חיוב זה מוטל. ויש לדמות שאלה זו למה שכתב **בשולחן ערוך**⁶: "אם יש מנין מיושבי העיר כופין לשכור חזן". **והרמ"א** הוסיף:

2. יש להוסיף, שאין מקור ברור לחייב את מי שעושה בכפייה למנות לעצמו מחליף, ויש סברא גדולה לחלק בינו לבין מי שקיבל עליו תפקיד בהתנדבות.
3. מגילה כח, ב.
4. הברייתא לא ציינה מקור לדבריה, ויתכן שהלכה זו נגזרת מן האיסור לנהוג קלות ראש בבית הכנסת, דהיינו, שעצם ההימנעות מלכבד ולרבץ את בית הכנסת מהווה זלזול בכבודו. לפי סברא זו יתכן לומר, שאם נמנעו מלכבדו ולרבצו מחמת אונס, אין בכך משום זלזול בכבודו.
5. אורח חיים קנא, ט.
6. אורח חיים נה, כב.

וכן במקום שאין מנין תמיד בבית הכנסת, כופין זה את זה בקנסות שיבואו תמיד מניין לבית הכנסת שלא יתבטל התמיד.

מעין זה פסק בשולחן ערוך⁷ שמחייבים את בן העיר להישאר בעיר בימים נוראים כדי להשלים את המניין, או לחילופין להשתתף בדמי השכירות של השלמת המניין.

מכאן יש ללמוד, שהחיוב לדאוג לתיפקודו התקין של בית הכנסת מוטל על כל יחיד ויחיד מן המתפללים הקבועים, כשם שעצם החיוב לבנות את בית הכנסת מוטל על כל אחד ואחד⁸. ואף על פי שלא ניתן לכפות את החייל הפרטי להשתתף במניין או לנקות את בית הכנסת משום שלצבא אין גדר 'קהילה' לעניין זה⁹, על המערכת הפיקודית לאפשר לחייל המעוניין לנקות את בית הכנסת בהתנדבות, לעשות זאת על חשבון שעות הפעילות שלו בפלוגתו.

מאידך, הגדרה זו אינה תופסת לגבי החיוב לדאוג לצרכים אחרים של בית הכנסת שאמורים לשמש אותו לזמן ארוך. בנוגע לצרכים אלו, מסתבר שאין להטיל חיוב אישי על כל חייל וחייל לדאוג להם, משום שאינו קובע שם את מקומו והוא עשוי להתחלף לעיתים מזומנות, אלא הם מוטלים על גורמי הצבא המופקדים על כך.

בכלל צורכי בית הכנסת המשמשים לטווח ארוך יש למנות את המצוה לחזק את בדק הבית, הן של המבנה והן של הרהיטים ושאר

7. אורח חיים נה, כא.

8. שולחן ערוך אורח חיים קנ, א.

9. בביאור הלכה (נה, ד"ה 'ושכר החזן') הוסיף הערה חשובה, הנוגעת לחיי הצבא. הוא נוקט שמי שאינו נמצא בעיר בימים הנוראים פטור מלהשתתף בשכירות החזן, משום שאינו נהנה מתפילתו. מסתבר, שהוא הדין לחייל הנמצא בחופשה שאינו מחוייב לטרוח במיוחד כדי לנקות את בית הכנסת. אך מאידך, כל זמן שהחייל נמצא בבסיס הוא צריך לראות את עצמו מחוייב לתרום לקיומו של המניין ולתיפקודו היום יומי של בית הכנסת.

האביזרים שבתוכו. לדעת כמה אחרונים¹⁰, חיזוק בדק הבית הוא מצוה מדאורייתא המסתעפת ממצות בניית בית הכנסת. עוד יש למנות בכלל צרכים אלו את המצוה לרכוש סידורי תפילה, חומשים וספרים אחרים לבית הכנסת, וכפי שפסק השולחן ערוך¹¹:
כופין בני העיר... ולקנות להם תורה, נביאים וכתובים.

בערוך השולחן¹² הוסיף שבזמן הזה כופין את בני העיר לקנות משניות, גמרא, שולחן ערוך ועוד ספרים מוכרחים, כדי שכל המעוניין יוכל לקרוא בהם¹³. ובפרט לחיילים המשרתים בצבא, שהספרים אינם מצויים תחת ידם, והם זקוקים לספריה תורנית בסיסית כדי שיוכלו לעיין בה בשעותיהם הפנויות¹⁴.

מסקנה

מעיקר הדין, שמירת ניקיון בית הכנסת מוטלת על כל אחד ואחד מן החיילים המתפללים בו, ובהעדרו של חייל ממונה שאחראי על כך, על החיילים לדאוג לכך בעצמם. לכתחילה, יש להקפיד על כך שהחייל הממונה על ניקיון בית הכנסת, ידאג בעצמו שחייל אחר ימלא את מקומו בהעדרו.

10. 'אורחות יושר' פ"ג, כ. 'יפה ללב' קנ, א.

11. אורח חיים קנ, א.

12. אורח חיים קנ, א.

13. אמנם ספרים אלו לא הוזכרו בתוספתא (בבא מציעא יא, יב), אך זאת משום שבזמנם לא הותר לכתוב את התורה שבעל פה. ואילו בזמננו שספרים אלו ניתנו להיכתב ויש בהם צורך חיוני לציבור, החיוב לקנות ספרי תנ"ך חל גם עליהם, כך ביאר המשנה ברורה (קנ, סק"ג).

14. עיין במשנה ברורה (קנ, סק"ג) שבזמננו בטל חיוב זה משום שהספרים מצויים בביתו של כל אחד ואחד, ומי שאין לו ספרים יכול לשאול מחברו, אך מסתבר שסברא זו אינה רלוונטית לגבי חייל המשרת בצבא. ב'ספר הגבאי' לרב דוד ספקטור (פ"ט, הערה 17) פקפק על סברת המשנה ברורה מטעם אחר, משום שלא כל בעלי הספרים ששים להשאיל את ספרים, ולא כל אחד חש בנוח לבקש ספרים בהשאלה.

מאידיך, החיוב לדאוג לאחזקת מבנה בית הכנסת ותכולתו, ולרכוש עבורו סידורי תפילה חומשים וספרי יסוד אחרים, מוטל על שלטונות הצבא באמצעות רבני היחידות¹⁵.

15. לדעת הגר"א נבנצל, האחריות הכוללת על כך מוטלת על הרבנות הצבאית, ובכל מקום שיש סגל רבנות בבסיס זוהי אחריותו הישירה.

סימן כא כניסה לבית הכנסת בלבוש חלקי

שאלה

חייל חזר ממסע מפרך, ולאחר שיצא מן המקלחת לבש בגדי שינה – מכנסיים קצרים וגופיה, כשאר חבריו המתארגנים לשינה. האם מותר לו להיכנס לבית הכנסת ולהתפלל ערבית בבגדים אלו, או שעדיף שיתפלל בבגדים אלו מחוץ לבית הכנסת כדי שלא יפגע בקדושת המקום? (החייל עייף מאד, והוא חש שלבישת מדים ונעילת נעליים קודם הכניסה לבית הכנסת, והחלפתם בבגדי שינה אחר כך תארך זמן רב, והדבר למעלה מכוחותיו).

תשובה

אמנם לא מצאנו הלכה מפורשת האוסרת להיכנס לבית הכנסת בבגדי שינה או בבגדי ספורט, אך מצאנו שאסור להיכנס לבית הכנסת בדרך שיש בה קלות ראש¹, וביגוד שאינו מתאים בכלל זה. כך הובא בשולחן ערוך² בשם רבינו פרץ: יש אומרים שיש למחות שלא ליכנס בבית הכנסת בגילוי הראש.

1. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.

2. אורח חיים צא, ג.

בטעם הדבר כתב ה'לבוש'³: "שזהו דרך קלות ראש מאוד, כאילו אין לו מורא השכינה שעליו". מכאן יש ללמוד, שהכניסה לבית הכנסת בלבוש חלקי אסורה מחשש לקלות ראש⁴. מכוח סברא זו יש מי שאסר להיכנס לבית הכנסת במגפיים, והמשנה ברורה⁵ הביאו להלכה. ברוח זו פסק בשולחן ערוך⁶, שראוי למתפלל להקפיד שלא יהיה על בגדיו שום לכלוך קודם שיכנס לבית הכנסת.

יש להדגיש, שהלכות אלו נאמרו ביחס לגדרי קדושתו של בית הכנסת, מלבד ההלכות העוסקות באופי הלבוש הראוי לתפילה. אופי הלבוש הראוי לתפילה נידון בהרחבה על ידי הפוסקים, והובא להלכה בשולחן ערוך⁷ ובנושאי כליו. שאלתנו נוגעת למציאות המוגדרת כ'דיעבד'⁸, כשהנסיון העומד בפני החייל שחזר ממסע ללבוש את בגדיו הארוכים הוא קשה מאוד, והשאלה היא האם עדיף שיתפלל בבגדיו הקצרים בתוך בית הכנסת או מחוצה לו.

3. 'לבוש התכלת' קנא, ו.
4. ב'לבוש' שם הוסיף, שלא התירו להיכנס לבית הכנסת עם מקלו ותרמילו ואפונדתו (שולחן ערוך אורח חיים קנא, ו) אלא משום שדרך העולם להופיע כך בפני שרים ונכבדים, ומשמע – שכל לבוש חלקי שאין דרך להופיע בו לפניו אסור להיכנס בו לבית הכנסת, וצריך עיון.
5. צא, סקי"ב. יש להעיר, שהלכה זו נכללת בדיני הלבוש הראוי לתפילה, ויתכן שהמושג 'בית הכנסת' השתרבב אליה בטעות. עם זאת, הסברא נותנת לומר שהתקנה שלא להיכנס לבית הכנסת במגפיים נוגעת גם לגדרי בית הכנסת וקדושתו, גם אם תקנה זו הוגבלה לשעת התפילה בלבד. ממילא, אין מניעה לשטוף את הרצפות במגפיים וכדומה.
6. אורח חיים קנא, ח. אמנם השולחן ערוך לא הזכיר מפורשות שהלכה זו מתייחסת לקדושת בית הכנסת מעבר להלכות תפילה, אך יתכן ללמוד זאת מן ההקשר של הלכה זו בתוך הלכות בית הכנסת.
7. אורח חיים עד, ו ובסי' צא.
8. מוסכם לכולי עלמא שתפילה בלבוש קצר מותרת בדיעבד, ואין דיעבד גדול יותר מן המקרה שבו אנו עוסקים. עיין 'אישי ישראל' פ"י, א-ט, ובהערות: ו, יב-יג, כג.

לכאורה, ניתן לדייק מן המשנה במסכת **מגילה**⁹ שאין מניעה הלכתית מובהקת מלהיכנס לבית הכנסת בלבוש קצר אפילו בשעת התפילה, וכל האיסור מתייחס אל שליח הציבור בלבד. כך שנינו:

פוחח פורס את שמע ומתרגם, אבל אינו קורא בתורה ואינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו.

פוחח הוא אדם שאינו לבוש כראוי. לדעת **רש"י**¹⁰ – מי שמגלה את כרעיו, ולדעת **הרמב"ם**¹¹ – מי שכתפיו מגולות, ובמושגים שלנו – מכנסיים קצרים או גופיה. ממשנה זו משמע, שאין שום איסור בעצם כניסתו של הפוחח לבית הכנסת, וכל הדיון התמקד באפשרות למנות אותו לחזן ולבעל קורא, או לשאר התפקידים בבית הכנסת שכבוד הציבור מחייב למנוע אותו מהם. ואף על פי שודאי יש חיסרון בלבוש זה מצד מורא שכינה והחשש לקלות ראש ולזילותו של בית הכנסת, נוכל להסתמך על סוגיא זו בשעת הדחק. יתירה מזו, **הגמרא**¹² מעלה את האפשרות שקטן יוכל לקרוא בתורה אפילו כשהוא ערום לגמרי:

בעא מיניה עולא בר רב מאביי, קטן פוחח מהו שיקרא בתורה. אמר ליה: ותיבעי לך ערום. ערום מאי טעמא לא משום כבוד ציבור, הכא נמי משום כבוד ציבור.

ופלא גדול על הגמרא, שלא שללה אפשרות זו על הסף משום שיש בה פגיעה בקדושת בית הכנסת או ספר התורה, וצריך עיון¹³.

9. כד, א.

10. ד"ה 'פוחח'.

11. הלכות תפילה פ"ח, ה"ב.

12. מגילה כד, ב.

13. מלבד הפגיעה הקשה בכבוד המקום של הכניסה בעירום לבית הכנסת, לכאורה היא סותרת ממש את קדושתו, שהרי "כל מקום שאתה מוצא בו גדר ערוה, אתה מוצא קדושה" (ויקרא רבה כד, ו).

מסוגיא זו יש להסיק, שאמנם ודאי ראוי להקפיד לכתחילה על לבוש מלא בשעת הכניסה לבית הכנסת, כפי שמקובל להקפיד על הופעה מכובדת במקום העבודה וברחוב. בפרט כשמדובר בחיילי צה"ל, המחוייבים להקפיד על לבוש הולם בכל התכנסות ובכל מפגש, ולא תהא כוהנת כפונדקית¹⁴. כל שכן לסברת הלבוש, שיש בזה בחינה של קלות ראש, כאילו מורא שמים קל יותר מכללי המשמעת הנוקשים, המחייבים את החייל להופיע בלבוש צבאי מלא. ויתכן שיש לחשוש בזה גם משום כבוד הציבור, משום שכלל החיילים מקפידים מאוד על הנורמות המחייבות לבוש הולם. ברם, במקום שהחייל עלול להימנע לגמרי מלהיכנס לבית הכנסת, ויעדיף להתפלל ביחידות באוהל שלו, מסתבר שיש להקל בדבר. ומצאנו סמך לסברא זו בשו"ת 'שרידי אש'¹⁵, שדן על נשים הנכנסות לבית הכנסת בלבוש שאינו צנוע, והכריע שלא ראוי לעורר מחלוקת ולהרחיק אותן מבתי התפילה.

מסקנה

אמנם אין מניעה הלכתית מובהקת להיכנס לבית הכנסת בלבוש חלקי, אם הוא מכסה את הערוה כדבעי. אך לכתחילה ודאי ראוי להימנע מכך בשעת התפילה, ויש לעמוד על המשמר שכבודו של בית הכנסת לא ייפגע כהוא זה. ברם, במקום שהחייל עלול להתבטל

מאיך, מצאנו בבית המקדש – שקדושתו ודאי חמורה מקדושת בית כנסת – שהכהן הגדול היה עומד שם ערום כדי לטבול, והרי בית טבילתו היה בתוך הקודש (עיין יומא ל, א). וגם הכוהנים היו פושטים את בגדיהם, ונמצא שעמדו ערומים בשעת החלפת הבגדים (עיין תמיד כה, ב), וכן לא נמנעו מלפרוע שם את ראש הסוטה ולקרוע את בגדיה עד שגילו את ליבה (סוטה ז, א). אבל יתכן לדחות ראיות אלו משום שמצווה שאני, ו'אין דנין אפשר משאי אפשר' (סוכה נ, ב).

14. יבמות קכב, א.

15. ח"ב, סי' מט.

לגמרי מן התפילה בבית הכנסת, יש מקום להקל בכך, ולהתיר לו להיכנס לשם במכנסיים קצרים ובוני בית, ובלבד שילבש חולצה או גופייה עם שרוולים¹⁶. יש לשקול בכובד ראש כל מקרה לגופו, אם הוראת היתר זו אינה עלולה לפגוע במעמדו של בית הכנסת בעיני שאר החיילים, במיוחד בבסיס שמקפידים בו הקפדה יתירה על לבוש צבאי מלא בשל הוראות 'השילוב הראוי' וכדומה.

16. הטעם לחלק בין המקרים ברור, משום שאין טרחה גדולה בלבישת החולצה. מלבד זאת, הגופייה ללא שרוולים כלבוש גרועה יותר ממכנסיים קצרים, משום שדרך האדם ללבוש בביתו מכנסיים קצרים, יותר ממה שמצאנו לגבי גופייה. והגמרא בברכות (סג, א) התירה לנהוג בבית הכנסת בדברים מסויימים כפי שאותו אדם נוהג בביתו: "אמר רבא – כי ביתו. מה ביתו אקפנדריא קפיד אינש, ארקיקה ומנעל לא קפיד אינש, אף בית הכנסת קפנדריא הוא דאסור, רקיקה ומנעל שרי".

סימן כב הכנסת נשק לבית הכנסת

שאלה

השולחן ערוך¹ פסק בשם יש אומרים, שאסור להיכנס לבית הכנסת בסכין ארוך. האם הלכה זו רלוונטית גם להכנסת כלי נשק לבית הכנסת, ובאלו תנאים ניתן להקל בכך?

תשובה

מקור הלכה זו הוא בספר 'אורחות חיים' שהביא הבית יוסף²:
אסור ליכנס לבית הכנסת בסכין ארוך, לפי שהתפילה מארכת ימיו של אדם והסכין מקצרם.
לפי טעם זה, אין מקום לחלק בין סכין לכלי נשק אחרים. ומאחר שהשולחן ערוך חשש לדעה זו, יש לאסור לכתחילה הכנסת כלי נשק לבית כנסת³, ולהימנע מלאחוז בהם בשעת התפילה אפילו מחוץ לבית הכנסת⁴.

1. אורח חיים קנא, ו.
2. אורח חיים קנא.
3. בספר 'צדקה ומשפט' (פ"ב, הערה מב) החמיר מאוד בהלכה זו, ונקט שעדיף למחזיק הנשק להתפלל ביחידות בביתו אם אין פיתרון אחר לשמירת הנשק מלבד הכנסת הנשק לבית הכנסת. וצריך עיון אם תנאי מועיל להתיר הכנסת נשק לבית הכנסת.
4. כך משמע מלשון ה'אורחות חיים', אך ה'מטה יהודה' (קנא, סק"א) חלק על כך והבין שהאיסור קיים רק בהצטרפותם של שני תנאים: א. בית כנסת. ב.

כבר תמה המהר"ץ חיות⁵ על הבית יוסף, שלכאורה יש להלכה זו מקור מפורש בגמרא⁶:

'ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו'⁷ – מיכן שאין נכנסין בכלי זיין לבית המדרש.

ופלא על הפוסקים שלא הביאו סוגיא זו להלכה⁸, וצריך עיון. ה"ט⁹ העלה אפשרות להקל בהכנסת הסכין לבית הכנסת על ידי כיסוי הסכין, כשם שכיסוי הסכין מועיל בשעת ברכת המזון¹⁰. ויתכן

בשעת התפילה. בשו"ת ציץ אליעזר (ח"י, סי' יח) הביא את דעת ה'מטה יהודה' שהתיר נשיאת נשק למי שמתפלל בביתו, אך הכריע להחמיר, וצריך עיון. גם מפשט לשון השולחן ערוך משמע שיש איסור להיכנס לבית הכנסת עם סכין אפילו שלא בשעת התפילה. עיין עוד בפסקי תשובות קנא, טז.

5. סנהדרין פב, א ד"ה 'גמ' ויקם ויקח'.

6. סנהדרין פב, א.

7. במדבר כה, ז.

8. אמנם סוגיא זו עוסקת בבית המדרש ולא בבית הכנסת, אך בפשטות הלכה זו נוהגת גם בבית כנסת כפי שהעיר במהר"ץ חיות עצמו, משום שקדושתו יתירה על קדושת בית המדרש. ובשו"ת ציץ אליעזר (ח"י, סי' יח) השיג על דבריו, שהדברים הפוכים וקדושת בית המדרש ודאי חמורה יותר מקדושת בית הכנסת, וזו מסקנת הגמרא במגילה (כז, א). אך עדיין קשה מדוע הפוסקים השמיטו הלכה זו ביחס לבית המדרש. בפשטות בתי הכנסת בצבא מיועדים לשמש ללימוד תורה ולא רק לתפילה, ואם כן יש להם גדר של 'בית מדרש' אפילו אם קובעים בהם לימוד לשעה אחת בלבד, כפי שהביא בבאר היטב (אורח חיים קנג, סק"ב).

והגר"א נבנצל יישוב, שהפוסקים לא עסקו בכך בגלות כיוון שכלי נשק לא היו מצויים תחת יד ישראל.

9. אורח חיים קנא, סק"ב. וכן באליה רבא (קנא, סק"י). מקורה של סברא זו הוא ב'כל בו' (ח"א, סי' יז) בשם רבינו פרץ: "מיהו אין לחוש כי אם בגילוי ראש". ומשמע לט"ז שה'כל בו' השיג על אותה ההלכה, וסייג שאין לחוש לה אלא במקום שהסכין מגולה. לעומת זאת, אם מקורה של הלכה זו הוא במסכת סופרים (פי"ד, טו) – "מי שראשו מגולה לא יוציא הזכרה מפיו", מסתבר לומר שדין גילוי הראש אינו קשור להכנסת הסכין, אלא הוא דין בפני עצמו שאסור להיכנס בדרך זו לבית הכנסת, ועיין בבית יוסף.

10. שולחן ערוך אורח חיים קפ, ה. והט"ז השווה בין הדינים משום שטעמיהם דומים, וכשם שהתפילה מאריכה ימיו של אדם, גם על השולחן הדומה למזבח נאמר שהוא מאריך ימיו של אדם, ואינו דין שיהיה מונח עליו כלי ברזל המקצר ימיו של אדם. וכן הוא גם באליה רבא (קנא, סק"י).

שאינן צורך לכסות את הסכין כולו אלא די בכיסוי ראשו בלבד¹¹. פיתרון זה אפשרי גם ביחס לכלי נשק, שיש להקפיד לכסות אותו בשעת התפילה ובשעת הכניסה לבית הכנסת, ולכל הפחות יש להקפיד לכסות את ראשו.

בציץ אליעזר¹² העלה כמה צדדים להקל בהכנסת כלי נשק לבית הכנסת בזמננו:

א. יתכן לחלק בין סכין לכלי נשק מודרניים. הסכין משמש ככלי לנטילת חיים כפי שהוא, ואילו כלי נשק אינו מסוגל להרוג כשהוא במצב פרוק עד שיטענו אותו במחסנית ובכדורים. מכוח סברא זו התיר להכניס לבית הכנסת כלי נשק ומחסנית בנפרד, כיוון שבאופן זה אינם ראויים לקצר ימים.

ב. כלי הנשק הוא קבוע לגבי החייל ונחשב לאחד מבגדיו, ולכן יש סברא להתיר לו להיכנס לבית הכנסת עם נשקו¹³.

ג. לגבי אקדח – יתכן לחלק בינו לבין סכין, כיוון שאינו ארוך אלא קצר, ורק כלי נשק ארוך נאסר להכניס לבית הכנסת¹⁴.

11. כך יש מקום לדייק מדברי רבינו פרץ שהובאו ב'כל בו' (ח"א, סי' יז), וכן נקט להלכה בשו"ת 'המורים בקשת' (תשובה 190) בשם הגר"ד ליאור והגר"א נבנצל. אך יש להעיר, שאפשרות זו לא הוזכרה במפורש על ידי הפוסקים האחרים, מן ה'כל בו' והט"ז עד המשנה ברורה (קנא, סק"ב). ומדברי האליה רבא (קנא, סק"י) לכאורה יש להוכיח שכיסוי ראש הסכין אינו מועיל, שכן הוא משנה את הגירסה מ'גילוי ראש' ל'גילוי'. אך הגר"א נבנצל הסתפק בפיתרון זה של כיסוי לוע הנשק בלבד.

12. ח"י, סי' יח. ובשו"ת יחוה דעת (ח"ה, סי' יח) הסכים עם חידוש זה.

13. כמו שמצינו היתר דומה בערוך השולחן (אורח חיים שא, נא) לעניין הוצאה בשבת. לפי זה, יש להעמיד את האיסור בהכנסת סכין לבית הכנסת במי שאינם לוחמים, אך לוחמים רשאים להכניסו הואיל והוא חלק מבגדיו.

14. הט"ז (אורח חיים קנא, סק"ב) הקשה על השולחן ערוך למה נקט דווקא סכין ארוך, ומשמע בדבריו שבסכין קצר לא אסרו. אמנם הט"ז הבין שהחילוק הוא בין סכין שנועד לשימושים נוספים ולא לכלי זיין בלבד, לבין סכין המשמש רק ככלי זיין. אבל אפשר לחלוק על דבריו, ולומר שהשולחן ערוך

ובלאו הכי, בדרך כלל לפחות ראש האקדח מכוסה תחת הבגדים¹⁵.

מסקנה

אמנם מן הראוי היה להימנע מהכנסת נשק לבית הכנסת, אך אנו מתירים זאת לאחר פריקת המחסנית, וישתדל להניחו תחת המושב. הטעם לפסיקה זו, משום שבמקומות מסויימים הדבר נדרש לצורך שמירה, כוננות וכדומה, ובמקומות אחרים בהם אין צורך שמירה וכוננות, לא מעשי להשאיר שומר במהלך התפילה על כלי הנשק, והשארנו ללא שמירה עשויה להביא לאיבודו על כל המשתמע מכך. לרוב, גם לא מעשי שהחייל יכסה את הנשק, אלא די שיצניענו תחת המושב. יש המקפידים לכסות את ראש הנשק בכובע וכדומה, אך אין בכך צורך מעיקר הדין. כמו כן, לכתחילה עדיף להימנע מן השימוש במוטיב החרב והנשק כעיטור לפרוכת בבית הכנסת¹⁶.

כתב דווקא סכין ארוך בגלל המקור מהגמרא בסנהדרין שהביאה את הפסוק מפנחס שלקח רומח, והבין השולחן ערוך שהאיסור הוא דווקא בכלי ארוך כעין רומח ולא בכלי קצר. וכן כתב בספר 'פה ללב' (אורח חיים ח"א, סי' קנא). אמנם, יש לדחות היתר זה על פי דברי 'שבולי הלקט' (סי' רלא), שכתב שאין נכנסין לבית המדרש בכל כלי ברזל.

15. בשו"ת 'מלומדי מלחמה' (סי' יג), הביא טעם נוסף להקל על פי דברי ספר מרגליות הים, שאין איסור ממש להכניס נשק לבית הכנסת אלא זוהי עצה טובה בלבד, כיוון שמצינו בכמה מקומות שהיה מצוי נשק בבתי מדרשות בימי קדם.

16. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, ואפילו במקום שהחרב משולבת בתוך סמל.

סימן כג ציורים ודמויות בבית הכנסת

שאלה

על קירות בתי כנסת צבאיים רבים, ועל פרוכות ורהיטים שונים בבתי הכנסת, מצויות דמויות חיות או סמלי השבטים, כפסלים או עיטורים בולטים המוצמדים לקיר או לרהיטים, או כאיורים וציורים. האם הדבר מותר, ובאיזה אופן? ומה הדין לגבי קישוט בית הכנסת בדגלים או בבלונים לרגל אירוע מיוחד?

תשובה

הבעיה העיקרית שהפוסקים דנו בה בהקשר זה אינה נוגעת דווקא לבית כנסת וקדושתו, אלא לאיסור עבודה זרה באופן כללי. שהרי מלבד האיסור לעשות פסל לשם עבודה זרה, עוד נצטוונו¹:

לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב, לא תעשו לכם.

דהיינו, שאסור לעשות דמויות מסויימות לכל צורך שהוא, ואפילו שלא לשם עבודה זרה. ויש בזה הרבה חילוקי דינים, המתייחסים לכמה קטגוריות של צורות, כפי שעולה מן הגמרא במסכת **עבודה זרה**²:

1. שמות כ, יט.

2. מג, ב.

אמר אביי: לא אסרה תורה אלא שמשין שבמדור העליון. ושבמדור התחתון מי שרי... "לא תעשון אתי" – לא תעשון כדמות שמשו הממששין לפני במרום, כגון חמה ולבנה, כוכבים ומזלות.

המושג 'שמשים' שבמדור העליון' כולל צורות של אופנים, שרפים ומלאכי השרת כפי שאנו יכולים לדמות אותם, ואילו המושג 'שמשים' שבמדור התחתון' כולל צורות של חמה, לבנה ושאר גרמי השמיים שאנו רואים אותם בחוש, וכפי שנראה מדברי הגמרא ישנה הבחנה הלכתית ביניהם. לאור זאת יש לברר, האם מותר לעשות צורות אחרות שאינם בגדר 'שמשים', כמו חיות ועופות או צורות אדם, שלא נזכרו במפורש בגמרא.

להלכה, התייחס השולחן ערוך³ לשלוש קטגוריות שונות:

א. צורת אדם או מלאכים ושרפים – אסור לעשותה כצורה בולטת, אך מותר לעשות צורות אלו באריגה ובציור, או כצורה שוקעת כדוגמת דמויות שחוקקים בכותל, ובלאו הכי יש להקל בצורת אדם אם אינה שלימה.

ב. צורת חמה, לבנה וכוכבים – אסור לעשותה אפילו כצורה שוקעת, ולגבי ציור כתב ה"ט"⁴ שראוי להימנע מכך, אף על פי שאין בכך איסור מפורש.

ג. צורת חיות וצמחים – מותר לעשותה בכל אופן.

אף על פי כן, מצאנו מי שאסר⁵ לעשות צורת אריה או שור, משום שצורות אלו הן חלק מן המרכבה ויש להן חשיבות בפני עצמן⁶, אך כבר רבו החולקים עליו⁷.

3. יורה דעה קמא, ד-ז.

4. יורה דעה קמא, סק"ג.

מכוח פסיקה זו, נהגו בבתי כנסת רבים לעשות צורת אריות ונשרים ושאר בעלי חיים או צמחים, וכל שכן שהתירו לארוג אותם על הפרוכת משום שאינם בולטים או שוקעים.

מאידך, **המגן אברהם והט"ז** העלו סברא חדשה להחמיר בעשיית צורות בבית הכנסת, אפילו במקום שאין בהם שום חשש של עבודה זרה. הט"ז⁸ כתב בשם רבינו אליקים שיש להימנע מעשיית צורות בבית כנסת, משום שהמתפלל כנגדן נראה כאילו הוא משתחוה להן⁹. ובמגן אברהם¹⁰ חשש שמא ראיית הצורות תסיח את דעתם של המתפללים בשעת התפילה, וכעין מה שפסק **בשולחן ערוך**¹¹:

הבגדים המצוירים, אף על פי שאינם בולטות אין נכון להתפלל כנגדם, ואם יקרה לו להתפלל כנגד בגד או כותל מצויר, יעלים עיניו.

5. ב"ח קונטרס אחרון יורה דעה, סי' קמא.
6. והראיה, שבגלגל המזלות יש לכל אחד מהם מזל בפני עצמו, ומשום כך יש להם חשיבות אף ללא המרכבה כולה. הש"ך (יורה דעה קמא, סק"ל) הוסיף, שיש לאסור לצייר את כל י"ב המזלות ביחד, בדומה לארבעת הפנים במרכבה שאסור לעשותם כאחד.
7. ש"ך יורה דעה קמא, סק"ל. באר היטב שם, סק"ג.
8. יורה דעה קמא, סק"ד.
9. אמנם ככלל אנו נוקטים שבמקום רבים ליכא חשדא (עיין עבודה זרה מג, ב), אך במקום שמתפללים כנגדם הסברא שיש בדבר משום חשד חוזרת למקומה. וזו לשון הרדב"ז בתשובותיו (ח"ד, סי' קז): "אע"ג דליכא חשדא, מכוער הדבר להיות צורה זו בבית הכנסת". ומעין זה כתב המשנה ברורה (צ, סקע"א) שאסור להתפלל אל מול המראה, מפני שנראה כמשתחוה לבבואתו.
10. צ, סק"ז. ואף על פי שהדברים אינם מפורשים בדבריו, כך הבין אותם המשנה ברורה (שם, סק"ע-עא).
11. אורח חיים צ, כג.

מסקנת המגן אברהם היא שיש להקפיד לכתחילה שהצורות יהיו גבוהות למעלה מקומת איש, וכן נקט **במשנה ברורה**¹². לכאורה, הוא הדין שאין קפידא אם צורות אלו נמצאות מאחור. לגבי קישוט בית הכנסת, נראה שאין שום איסור בדבר, ויש ללמוד זאת ממנהג ישראל לקשט את בית הכנסת בענפי אילנות ירוקים בחג מתן תורה¹³, ולא מצאנו מי שפקפק בדבר מחשש להסחת הדעת¹⁴. אך עדיף לתלות קישוטים אלו למעלה מקומת איש, כדי למנוע היסח הדעת מן המתפללים¹⁵. מחשש לפריצת גדר, קבענו כי יש להימנע לגמרי מקישוט בית הכנסת, למעט קישוטו בירק לקראת שבועות ובדגלי הלאום לקראת יום העצמאות, כמקובל בבתי הכנסת.

מסקנה

- א. צורות של חמה, לבנה וכוכבים שנתלו בבית הכנסת – יש להסירם.
- ב. צורת אדם שאינה בולטת וכן צורת בעלי חיים אינן אסורות מעיקר הדין, ויש להקפיד לכתחילה לקבוע אותם בגובה מעל

12. צ, סקע"א. המשנה ברורה הוסיף בשם הרדב"ז, שמטעם זה אין להתפלל לפני המראה, או לחילופין על המתפלל להקפיד לעצום את עיניו.
 13. מנהג זה הובא ברמ"א אורח חיים תצד, ג.
 14. בחיי אדם (קלא, יג) כתב שהגר"א ביטל מנהג זה משום הדמיון שבינו לבין מנהג עכו"ם. ובשו"ת יחווה דעת (ח"ד, סי' לג) דן באריכות בסברא זו. ומכלל דבריו יש ללמוד, שאין בין הפוסקים מי שחש להיסח הדעת.
 15. לדעת הגר"א נבצל מן הראוי להימנע לגמרי מתליית קישוטים בבית הכנסת, אפילו לא בעזרת הנשים. והוא נוטה להחמיר אפילו לגבי תליה מאחור, משום שיש חשש להסחת דעת המתפללים שיסתכלו עליהם.

קומת איש או מאחור. וכבר פשט המנהג לארוג דמויות של אריה על גבי הפרוכת של בית הכנסת¹⁶.

ג. יש להימנע מקישוט בית הכנסת, למעט קישוט בירק לשבועות, ובדגלים ליום העצמאות.

16. בשו"ת יחוה דעת (ח"ג, סי' סב) יצא חוצץ כנגד מנהג זה, והורה למעשה להסיר את הצורות מן הפרוכת ומעל ארון הקודש, והביא חבל פוסקים גדול התומכים בדעתו.

סימן כד גדרי מחיצת עזרת נשים

שאלה

מהו שיעור גובה המחיצה הנדרשת בין עזרת גברים לעזרת הנשים בבתי הכנסת בצה"ל, ומהי מידת אטימותה?

תשובה

שאלה זו התעוררה רק בדורות האחרונים, משום שהתופעה שנשים מגיעות לבית כנסת באופן תדירי היא תופעה חדשה יחסית¹. משום כך, אין אנו יכולים להסתמך על פוסקים קדומים אלא על דעתם של שני גאונים מן הבולטים שבין פוסקי הדור הקודם – **האגרות משה והציץ אליעזר**.

המקור לחייב הקמת מחיצה בין עזרת הגברים לעזרת הנשים הוא המשנה במסכת **סוכה**²:

במוצאי יום טוב הראשון של חג ירדו לעזרת נשים,
ומתקנין שם תיקון גדול.

1. בקונטרס 'מחיצות עזרת הנשים' לרב דוד ספקטור, העיר על מה שכתב ה'ציץ אליעזר' (ח"ז, סי' ח) שבעבר עזרת הנשים הייתה ממוקמת בחדר נפרד לחלוטין מבית הכנסת, והנשים לא ראו ולא נראו ממנה כלל ורק שמעו בקושי את הברת הקול – שמצאנו בתי כנסת עתיקים בצפת שהייתה בהם עזרת נשים בתוך בית הכנסת, והמחיצה הייתה מחיצה רגילה. והוסיף, שקשה להוכיח מן המציאות, משום שאין אנו יודעים אלו אילוצים עמדו בפני הפוסקים בכל מקום ומקום.

2. סוכה נא, א.

ובגמרא³:

מאי תיקון גדול? אמר רבי אלעזר: כאותה ששנינו, חלקה הייתה בראשונה והקיפוח גזוזטרא, והתקינו שיהו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה.

תנו רבנן: בראשונה היו נשים מבפנים ואנשים מבחוץ, והיו באים לידי קלות ראש, התקינו שיהו נשים יושבות מבחוץ ואנשים מבפנים. ועדיין היו באין לידי קלות ראש. התקינו שיהו נשים יושבות מלמעלה ואנשים מלמטה.

מצאנו אם כן בבית המקדש, שהקיפו את עזרת הנשים בגזוזטרא, ומכאן למדו הפוסקים שיש חיוב בהקמת מחיצה בכל בית כנסת שנשים באות אליו בשעת התפילה⁴, והאגרות משה הדגיש שחיוב זה הוא מדאורייתא⁵.

לאור דברי הגמרא הנ"ל יש להבין ולחקור בטעם חיוב המחיצה ומטרתה. בעניין זה מצאנו שתי דעות בין הראשונים. לדעת רש"י⁶ החשש הוא שמא יבואו לידי ערבוב, וזו לשונו:

שצריך להבדיל אנשים מנשים, ולעשות גדר בישראל שלא יבאו לידי קלקול.

ואילו לדעת הרמב"ם⁷ עיקר מטרתה של המחיצה היא "כדי שלא יסתכלו האנשים בנשים". בתוספות יום טוב⁸ הוסיף על כך,

3. שם, ב.
4. מהר"ם שיק אורח חיים, סי' עז. שו"ת ציץ אליעזר ח"כ, סי' ז. אגרות משה אורח חיים ח"א, סי' לט. עיין גם מאמרי הראי"ה ח"ב, עמ' 511. שו"ת 'במראה הבזק' ח"א, סי' טז.
5. כך כתב האגרות משה אורח חיים ח"ג, סי' כג.
6. סוכה נא, ב ד"ה 'קרא אשכחו'.
7. פירוש המשניות לסוכה פ"ה, מ"ב. ואמנם, הרמב"ם עצמו (הלכות בית הבחירה פ"ה, ה"ט) הזכיר גם את הטעם השני – "כדי שלא יהיו מעורבבין", וכפי שנקטה להדיא המשנה במסכת מידות (ב, ה). אך ככל הנראה, בכל

שהסתכלות האנשים בנשים מביאה לידי קלות ראש, ויש לחשוש גם שמא יבואו לידי קישוי, "ושמא יראה קרי, כל שכן בחצרות בית ה'".

מחלוקת זו בביאור הגמרא בסוכה עומדת ביסוד המחלוקת שבין האגרות משה לבין הציץ אליעזר.

לדעת **האגרות משה**⁹ מטרתה של המחיצה בבית הכנסת, אינה אלא למנוע ערבוב בין המינים המביא לידי קלות ראש, ואין מתפקדה למנוע הסתכלות של הגברים בנשים, וכך נקט גם בשו"ת **'שרידי אש'**¹⁰. אך לדעת **הציץ אליעזר**¹¹ עיקר מטרתה של המחיצה הוא למנוע הסתכלות של הגברים בנשים.

למחלוקת זו יש נפקא מינה גדולה, שכן לדעת האגרות משה אין צורך עקרוני במחיצה אטומה או צפופה המטשטשת את דמותן של הנשים, אלא די במחיצה סמלית המפרידה באופן פיזי בין מקומם של הגברים למקומן של הנשים בבית הכנסת. אך הוסיף, שההפרדה צריכה להיות מלאה. דהיינו, שהמחיצה תהיה גבוהה ומשמעותית כדי למנוע שיחה קולחת בין הגברים לנשים, שללא מחיצה מתאפשרת בנקל. וכל שכן, שהמחיצה צריכה למנוע הושטת יד ונגיעה מעבר לעבר. אך לדעת הציץ אליעזר אין די בכך, אלא יש צורך במחיצה גבוהה המסתירה את הנשים שמאחוריה.

השנה כולה לא חששו אלא לערבוב, ורק בחג הסוכות הוסיפו עוד תיקון גדול, וחששו אז גם להסתכלות המביאה לידי הרהור משום שיצר הרע שולט יותר בשעת שמחה.

8. סוכה פ"ה, מ"ב.
9. אורח חיים ח"א, סי' לט.
10. ח"א, סי' יד.
11. ח"כ, סי' ז.

להלכה, רבו הדעות החולקות על האגרות משה, וכמדומה שמנהג ארץ ישראל נקבע כדעת הציץ אליעזר¹². מלבד זאת, גם האגרות משה מודה שיש צורך במחיצה אטומה במקום שהנשים אינן מקפידות להתלבש בצניעות, שהרי אסור להתפלל כנגד הערווה¹³. אמנם אין הדבר מצוי שחיילת הבאה להתפלל בבית הכנסת אינה לבושה בצניעות כדבעי. אף על פי כן, יש להקפיד שהמחיצה תמנע כל הסתכלות בין הגברים לנשים, ובפרט שיש חשש להסתכלות אסורה¹⁴.

דעה נוספת הובאה בשו"ת 'בני בנינים'¹⁵ בשם הגר"ד סולובייצ'ק, שמטרת המחיצה היא להפריד את חלק הגברים מחלק הנשים בהפרדה לשתי רשויות שונות. מתפיסה זו עולות קולא וחומרא. הקולא, שדי במחיצה בגובה עשרה טפחים. והחומרא, שהמחיצה צריכה להיות מחוברת לקרקע, ובלא חיבור גמור לקרקע אין לה דין מחיצה. אך לא מצאנו לדעה זו חבר אחר בין הפוסקים.

למעשה, עלינו להגדיר את אופי המחיצה על פי הקטגוריות הבאות: **גובה המחיצה** – על אף המחלוקת העקרונית שבין האגרות משה לציץ אליעזר, דעותיהם בענין זה קרובות זו לזו. לדעת האגרות משה יש להתקין מחיצה המגיעה עד מעל לגובה הכתפיים של הנשים, והוא גובה שלוש אמות שהן שמונה עשר טפחים (קרוב

12. בספר 'לב העברי' (ח"ב) נדפס פסק דין שחתומים עליו למעלה משבעים רבנים שבדור הקודם ובראשם המהר"מ אש והגר"ש גאנצפריד, ובו נאמר: "כי אסור לעשות המחיצה המבדלת בין עזרת נשים ואנשים, רק באופן אשר לא יוכלו להסתכל אנשים בנשים, רק יעשו כנהוג מימי קדם, וכן אם כבר נעשה לא יכנסו בה". וכך העיד בפנינו הגר"י אריאל שפוסקי ארץ ישראל הסתייגו מדעתו של האגרות משה, וככל הנראה גם הוא נאלץ להיכנס לקולא דחוקה זו בדלית ברירה, עקב הקושי הגדול ליישם הנחיות מחמירות יותר בבתי הכנסת של יהדות ארצות הברית.

13. שולחן ערוך אורח חיים עה, א.

14. עיין שו"ת 'במראה הבזק' ח"א, א, סי' טז.

15. ח"א, א, סי' ב.

1.50 מטר), ואילו לדעת הציץ אליעזר המחיצה צריכה להיות מעל גובה הראש, שהן שלוש אמות וחצי (קרוב ל-1.80 מטר). הוסיף על כך הגר"ש ישראל¹⁶, שאם יש נשים הבאות בלבוש שאינו צנוע יש להקים מחיצה גבוהה יותר אפילו לדעת האגרות משה, המגיעה עד למעלה מגובה הראש¹⁷.

מיקום המחיצה – בשו"ת אגרות משה¹⁸ כתב שהטוב ביותר לבנות את עזרת הנשים מעל עזרת הגברים, ואם יש הכרח לבנות אותה באותו המפלס כמו שמצוי בבתי הכנסת בצה"ל, עדיף למקם אותה מאחורי עזרת הגברים ולא מן הצד¹⁹.

מידת אטימות המחיצה – לדעת האגרות משה אין צורך במחיצה אטומה לגמרי, אם היא מונעת קיום שיחה קולחת מעבר לעבר. ואילו לדעת הציץ אליעזר המחיצה צריכה להיות אטומה דיה, כך שהגברים לא יוכלו לראות בבירור את פניהם של הנשים.

הכניסה לעזרת הנשים – במידת האפשר יש להקפיד על כך שתהיה לנשים כניסה נפרדת²⁰.

קביעת המחיצה – הסברא אומרת שמחיצה קבועה עדיפה על מחיצה ניידת. אולם המציאות בצבא מחייבת להעדיף את השימוש

16. שו"ת 'במראה הבזק' ח"א, סי' טז. ועיין שם שהוסיף עוד שיקול הלכתי, ולפיו אין לשנות לקולא מחיצה קיימת, משום שיש בכך מגמה של פריצת סייגים.

17. בקונטרס 'מחיצות עזרת נשים' לרב דוד ספקטור, טוען שמחיצה עד גובה הכתפיים אינה מצילה מידי החשש שמא יבואו לקלות ראש, שנעשית בעיקרה בגובה הראש. אמנם מסתבר שחלק זה של המחיצה אינו צריך להיות אטום כמו שאר החלקים, לשיטת האגרות משה.

18. אורח חיים ח"ב, סי' מג.

19. בקונטרס 'מחיצות עזרת נשים' לרב דוד ספקטור האריך מאוד בנקודה זו, ורצה לחלק בזה בין עזרת נשים מוגבהת המצויה ביציע לבין עזרת נשים המצויה באותו המפלס ממש. ומדבריו עולה, שיש מקום להקל בכמה דברים בעזרת נשים הממוקמת מאחור, ובתוך דבריו הביא את תשובת ה'שרידי אש' (ח"ב, סי' יד) שהקל בעזרת נשים מוגבהת אפילו ללא מחיצה.

20. הטעם פשוט, כדי שלא יבואו לראות את הנשים הנכנסות ויוצאות בשעת התפילה, וכדי למנוע עירבוביה בשעת היציאה מן התפילה.

במחיצה ניידת שחלקיה מתחברים היטב זה לזה, המאפשרת לשנות את החלוקה הפנימית בבית הכנסת על פי הצרכים המשתנים. יש להקפיד שהמחיצה תהיה רצופה, יציבה וקבועה. עם זאת, יש להדגיש שחיוב המחיצה נזכר בפוסקים רק בזמן התפילה, אך ניתן לפתוח אותה בשעת הדרשה או בשיעור תורני, ואף מותר לעשות כן לכתחילה כפי שכתב בשו"ת 'שרידי אש'²¹. בדיעבד, כשאין מחיצה זמינה בבית הכנסת, משום שנשים אינן גילות להתפלל בו, ועתה נזדמנו לשם נשים הרוצות להשתתף בתפילה, ניתן להכניס אותן לבית הכנסת ולהושיב אותן מאחור ולהתפלל כך גם בלא מחיצה, ובלבד שהדבר יעשה באופן חריג בלבד²². ועל רב היחידה לשקול היטב את משמעות השימוש בהיתר זה אפילו באופן חריג, על פי התנאים המיוחדים בבית הכנסת הרלוונטי.

מסקנה

יש להקפיד על אופי המחיצה בבתי הכנסת בצה"ל כדלהלן:

- א. המחיצה תפריד בין עזרת הגברים לעזרת הנשים לכל אורך עזרת הגברים.
- ב. במידת האפשר, יש להקפיד על כניסה נפרדת לעזרת נשים.
- ג. גובה המחיצה הנדרש לכתחילה הוא עד מעל גובה הראש.

21. ח"א, סי' עז. וראוי לעשות כן בשעת הדרשה, כדי שהנשים יהיו מעורבות בה. אך עיין שו"ת 'משנה הלכות' (חי"ד, סי' פא) שנקט שאסור לדרוש במקום שאין מחיצה בין אנשים לנשים.

22. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, בתנאי שאין חשש שהחיילים יסתכלו בהן בשעת התפילה.

- ד. המחיצה צריכה להיות צפופה כדי למנוע ראייה ברורה של הנשים העומדות מאחוריה, ויש להקפיד על כך לפחות עד גובה 1.50 מטר.
- ה. לכתחילה, יש למקם את עזרת הנשים מאחורי עזרת הגברים, ולא מצידה.
- ו. במידת הצורך מותר לפתוח את המחיצה או חלק ממנה בשעת הדרשה, כדי לאפשר לחיילות להיות שותפות מלאות לדברי התורה המושמעים, שאינם חלק אינטגרלי מן התפילה.

סימן כה הקצאת שטח לעזרת נשים

שאלה

במחנה ישנו בית כנסת שנבנה מלכתחילה ללא עזרת נשים. לאור בקשתן של כמה חיילות להשתתף בתפילה, הוצע להקצות להן חלק מן המבנה הקיים ולתחום אותו על ידי קיר גבס. האם הדבר מותר?

תשובה

שאלתנו מתייחסת לשטח המוקצה לעזרת נשים באופן קבוע, כשהפרדה בין הגברים לנשים נעשית על ידי מחיצה קבועה. במקרה זה, כשעזרת הנשים משמשת כיחידה עצמאית, והחיילים אינם רגילים להתפלל בה אפילו בשעה שאין שם חיילות, עלינו לדון במעמדה ההלכתי. בהמשך התשובה נדון גם לגבי עזרת נשים שתוחמים אותה על ידי מחיצה ניידת¹.

עזרת הנשים בבית הכנסת, כמושג הלכתי, לא נזכרה במשנה ובגמרא או בדברי הראשונים, וכפי הנראה קשה היה למצוא בבתי הכנסת עזרת נשים פעילה עד הדורות האחרונים². ממילא, מסורת

1. לעיל (סימן כד, עמ' 156) נקטנו שעדיף להשתמש בבתי הכנסת בצה"ל במחיצה ניידת ולא במחיצה קבועה, ויש להוסיף לכך טעם נוסף העולה מתשובה זו.

2. על פי ספר 'מנהגי ישראל' של פרופסור הרב דניאל שפרבר, (הוצאת מוסד הרב קוק ח"ז, פ"ה). ויש להעיר, שהציץ אליעזר (ח"ז, סי' ח) תיאר את המציאות באופן שונה במקצת, שעזרת הנשים הייתה נפרדת לגמרי מעזרת

הפסיקה בנושא זה אינה מגיעה עד השולחן ערוך, אלא רק עד נושאי כליו המאוחרים. משום כך, מצאנו שנחלקו הפוסקים בהגדרת מעמדה ההלכתי של עזרת הנשים מן הקצה אל הקצה. אמנם, נשים אינן מצטרפות למניין ואינן חייבות בתפילה בציבור, אך בשעה שהן באות לבית הכנסת, הן ודאי רוצות להצטרף אל תפילת הציבור, ויש בכך מעלה גדולה כדי שתפילתה תשמע בכלל תפילת הרבים, שעליה נאמר³: "הן א-ל כביר לא ימאס"⁴, ולשם כך קבעו מקום לנשים בבית הכנסת. לכאורה, יש להוכיח מכאן שהמקום המיועד לתפילת הנשים נחשב כחלק אינטגרלי מבית הכנסת.

מטעם זה נקטו **הפרי מגדים**⁵ ו**ערוך השולחן**⁶, שקדושת בית הכנסת חלה גם על עזרת הנשים, וכל תשמישי חולין שאסור לעשותם בבית הכנסת אסורים גם שם. בשו"ת **'שואל ומשיב'**⁷ הביא ראיה לכך מקדושת עזרת הנשים שהיתה במקדש, שקדושת המקדש חלה עליה. יש להוסיף עוד טעם, שמצוי הוא שגם הגברים מתפללים בעזרת הנשים כשהן אינן שם, וכן מתקיימים שם שיעורי תורה, ודי בכך כדי להכליל אותה בקדושת בית הכנסת.⁸

- הגברים על ידי קיר גמור, והתפילה נשמעה רק מבעד לחלונות קטנים או חללים אחרים בכותל. עיין לעיל סימן כד, הערה 1.
3. ברכות ח, א.
 4. איוב לו, ה. עיין שו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' כו) שלמד מפסוק זה **שאישה מחוייבת** להתפלל עם הציבור. אך גם אם לא נקבל את דבריו במלואן, ודאי יש להוכיח מפסוק זה **שראוי לאישה** להצטרף לתפילת הציבור בבית הכנסת.
 5. קנא, אשל אברהם סק"א. וכן בספרו 'ראש יוסף' למגילה כח, ב ד"ה 'כתב מגן אברהם'.
 6. אורח חיים קנד, ז.
 7. מהדר"א ח"ב, סי' כב. ועיין שם שהוסיף עוד טעם עקרוני, שהרי קדושת בית כנסת יונקת ביסודה מקדושת בית המקדש, ומצאנו שקדושת עזרת הנשים שהייתה במקדש לא הייתה פחותה מקדושתו של שאר המקדש.
 8. ערוך השולחן אורח חיים קנד, ז.

לפי סברא זו, נראה שמותר להקצות חלק מבית הכנסת לצורך עזרת הנשים. ואפילו אם בניית המחיצה מחייבת לנתוץ דבר מבית הכנסת, עבודת השיפוע מותרת, משום שהנתיצה נעשית לצורך עזרת הנשים שהיא חלק ממנו.⁹

מאידך, בשו"ת 'אבני נזר'¹⁰ חלק על סברא זו, ואסר לפתוח חלון כנגד עזרת הנשים משום איסור נתיצה. אמנם שיפוע זה נעשה לצורך בית הכנסת, אך מאחר שהוא אינו מועיל לעזרת הגברים אלא לעזרת הנשים, וקדושתה אינה גדולה כקדושת בית כנסת, אין הצדקה לביצוע עבודות אלו.¹¹ ב'חכמת אדם'¹² הכריע באופן יותר ברור, שאין שום קדושה בעזרת הנשים, משום שהן אינן מצטרפות לשום דבר שבקדושה, ואינן חייבות לענות אמן או להצטרף לקדיש וקדושה.¹³

כך גם בשו"ת ציץ אליעזר¹⁴ הביא הרבה פוסקים הסוברים שיש קדושה בעזרת הנשים, אך קדושתה פחותה מקדושת בית הכנסת. ממילא, אין הצדקה הלכתית להפקיע חלק מבית הכנסת שקדושתו יתירה, כדי להפוך אותו לעזרת נשים שקדושתה פחותה.

9. רמ"א אורח חיים קנב, א. ועיין לעיל סימן יז, עמ' 156.

10. אורח חיים, סי' לג.

11. יש להעיר, שסברא זו מחודשת מאוד, שהרי סוף סוף יש כאן תיקון לבית הכנסת בכללו, שיוכל לשמש כמקום תפילה הולם הן לגברים והן לנשים. וכך אמר לנו הגר"א נבנצל.

12. כלל פו, טו הובא בציץ אליעזר (ח"ב, סי' יד). ועיין שם בציץ אליעזר, שלא יתכן לקבל את דברי החכמת אדם כפשוטם, שהרי סוף סוף המקום נקבע כמקום תפילה ותורה, וכפי הנראה כוונתו שיש בו קדושה פחותה מקדושת בית הכנסת.

13. בהקשר זה ראוי להזכיר את מה שכתב ב"ד לוי' (ח"ב, סי' ד) שעזרת נשים אינה מתקדשת בקדושת בית כנסת, משום שהחיוב לבנות בית כנסת חל רק על מקום שיש בו עשרה מישראל (עיין רמב"ם הלכות תפילה פ"א, ה"א), דהיינו מניין, ונשים אינן מצטרפות למניין.

14. ח"ב, סי' יד.

להלכה, קשה להכריע לקולא. אך מאידך, לא ניתן להשאיר את החיילות ללא פיתרון, בפרט במציאות הצבאית השוחקת, אלא ישנה חשיבות לאפשר להן להשתלב בתפילה בבית הכנסת, החיונית לחיזוק זהותן הרוחנית.

לכן נראה להכריע, שעדיף להימנע משינוי ייעודו של חלק מבית הכנסת לעזרת נשים על ידי בניית מחיצות קבועות, אלא להשתמש במחיצות ניידות בלבד, ולפרוס אותן בשעת הצורך. ומסתבר הדבר, שקדושת בית הכנסת אינה מתמעטת בהעמדת מחיצות ניידות, כל עוד לא נעשה שינוי הנדסי במבנה ההיכל¹⁵. בדרך זו גם אין חשש לאיסור נתיצה של קירות בית הכנסת. במקום הצורך, ניתן להקל בכך אפילו במחיצות קבועות על ידי תנאי¹⁶ או על ידי הפקעת בית הכנסת מקדושתו¹⁷.

15. בשו"ת 'האלף לך שלמה' (אורח חיים, סי' עו) נקט שעצם שינוי הייעוד של חלק מעזרת הגברים לשמש כמקום תפילה לנשים נחשב להורדה בקדושה. אך מסתבר, שהקצאת מקום לנשים על ידי מחיצות זמניות אינו בכלל זה, כיוון שנעשה בדרך עראית, ובדרך כלל המקום משמש לתפילת גברים וללימוד תורה בשעה שאין שם נשים. כך היא גם דעתו של הגר"א נבנצל, שאין חילוק בין עזרת נשים שנבנתה מלכתחילה לשם כך, לבין עזרת נשים שהוסבה למטרה זו לאחר ששימשה כעזרת גברים.

וצריך עיון בעיקר סברתו, אפילו אם נקבל את דעתו שעזרת נשים קדושתה פחותה, ואינה ראויה לתקיעת שופר ומקרא מגילה. שהרי המקום התקדש מלכתחילה כבית כנסת גמור, וגם לאחר שקבעו חלק ממנו כמקום תפילה לנשים לא התחללה קדושתו, וכי יש איסור על אישה להתפלל בבית כנסת שקדושתו גמורה. ובשלמא אם רוצים לעשות תשמיש חולין בקביעות בחלק מבית הכנסת יש בכך סתירה לקדושתו, ובעל כורחנו עלינו להפקיע את קדושתו, אם על ידי תנאי ואם על ידי מכירה. אך תפילת הנשים אינה נחשבת לתשמיש חולין, ואם כן אין הכרח להוריד את בית הכנסת מקדושתו בשעה שאנו רוצים לייעד אותו לתפילתו.

16. כך היא דעתו של הגר"א נבנצל.

17. עיין לעיל סימן ד, עמ' 106.

מסקנה

כיוון שהפוסקים נחלקו אם עזרת הנשים התקדשה בקדושת בית הכנסת, ראוי להימנע מכל שינוי הנדסי בקירות בית הכנסת כדי לקבוע בתוכו את עזרת הנשים, בפרט אם הוא מחייב נתיצה. הדרך הטובה ביותר היא לתחום את עזרת הנשים על ידי מחיצות ניידות, ולהשתמש בהן על פי הצורך בלא לקבוע את המקום כעזרת נשים קבועה.

תרומות לבית הכנסת

סימן כו קבלת תרומות מגוי לצורך בניית בית כנסת

שאלה

גורמים במשרד הביטחון עומדים בקשר עם כמה תורמים חשובים מחו"ל המעוניינים לתרום לצבא. עם הזמן התברר שלא כל התורמים הם יהודים, אלא יש ביניהם כמה גויים אוהבי ישראל. האם על הרבנות הצבאית להתיר שימוש בכספי התרומות שנאספו מגויים להקמת בתי כנסת?

תשובה

בשאלה שלפנינו עלינו לדון משני היבטים: מצד עצם קבלת תרומה מנכרים למטרת צדקה או למטרות אחרות, ומצד שותפותו של הנכרי בבניין בית הכנסת, ויש לצדד לקולא ולחומרא בכל אחד מן הצדדים. לכאורה, קבלת צדקה מן הנכרי אסורה, כפי שמפורש במסכת בבא בתרא¹:

1. ב. ב.

”צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת”²... – אמר להם רבן יוחנן בן זכאי: כשם שהחטאת מכפרת על ישראל, כך צדקה מכפרת על אומות העולם. איפרא הורמיז אימיה דשבור מלכא, שדרה ארבע מאה דינרי לקמיה דרבי אמי ולא קבלינהו. שדרתינהו קמיה דרבא וקבלינהו משום שלום מלכות. שמע רבי אמי איקפד, אמר: לית ליה ”ביבש קצירה תשברנה נשים באות מאירות אותה”³?

מסוגיא זו יש ללמוד על עצם האיסור לקבל צדקה מן הגוי וגם על חומרתו, משום שהצדקה מרבה את זכויותיו, מה שגורם לעכב את גאולתן של ישראל עד שזכויותיהם של אומות העולם ”יתייבשו”⁴, ורק במקום שהצטרפו שיקולים אחרים כמו החשש לפגיעה בכבוד המלכות הקלו בכך⁵. יש לצרף עוד טעם גדול להחמיר באיסור זה, משום חילול השם, וכפי שפירש רש”י⁶ את ההלכה ש”אוכלי דבר אחר פסולים לעדות”⁷, דהיינו:

מקבלי צדקה מן הנכרים, דהוי חילול השם מחמת ממון.

2. משלי יד, לד.
3. ישעיהו כז, יא.
4. הרב מרדכי פרום (במאמר הנדפס בספר ’זכור זאת ליעקב’, עמ’ צב) התחבט אם טעם זה שייך לאחר הקמת המדינה, המציינת את סיומה של הגלות, וכל שכן כשמדובר בתרומה לצה”ל, שכל מהותו מנוגדת לגלות ואין לך בשורת גאולה גדולה מזו. וצריך עיון.
5. בהקשר זה מדגיש רש”י (בבא בתרא יא, א ד”ה ’דלא סיימוה’), שצריך להשתמש בכסף הנכרי לאחר שהתקבל באופן שלא יהיה בו משום גניבת דעת.
6. סנהדרין כו, ב ד”ה ’אוכלי דבר אחר’.
7. סנהדרין כו, ב.

מכאן, שיש בזה חילול השם, משום שהגויים אומרים שאין אומה זו מפרנסת את ענייה⁸. אמנם, בשו"ת **יביע אומר**⁹ נקט שהחשש לחילול השם קיים רק במקום שהיהודי פונה ביוזמתו לגוי בבקשת תרומה, אך במקום שהגוי פונה ביוזמתו לישראל ומציע לתת לו צדקה אין בכך חשש לחילול השם¹⁰. ואולי יש לתת לכך טעם, שבדרך זו לא ניכר שאומתנו זקוקה דווקא לעזרתם מאחר שהוא התנדב מרצונו הטוב. אך עדיין יש לאסור זאת משום "ביבש קצירה תשברנה".

אולם, על אף חומרתו הרבה של איסור זה, מצאנו שהקלו בו למעשה מכמה טעמים:

א. לדעת **התוספות**¹¹ מותר לקבל מן הגויים נדבה לצורך בית הכנסת, כמו שהתירו לקבל מהם קורבנות לבית המקדש, שנאמר "איש איש"¹² – לרבות נכרים שנודרים נדרים ונדבות כישראל¹³, ורק כשהגוי תורם לישראל בתורת צדקה אסור לקבל ממנו, וכך פסק הרמ"א¹⁴:

כל זה דווקא כשנותנין מעות לצדקה, אבל אם מנדבין
דבר לבית הכנסת, מקבלים מהם.

8. 'לבוש עטרת זהב' יו"ד רנד, סק"א.

9. ח"ז אורח חיים, סי' כב.

10. הגר"ע יוסף הסתמך בסברא זו על דברי הרמב"ם (הלכות רוצח פי"ב, הט"ו): "אסור להשיא עצה טובה לגוי או לעבד רשע, ואפילו להשיאו עצה שיעשה דבר מצוה והוא עומד ברשעו אסור", ויש לדייק מדבריו שאם הגוי הציע ביוזמתו לעשות דבר מצוה אין דוחים אותו.

11. בבא בתרא ח, א ד"ה 'יתיב'.

12. ויקרא כב, יח.

13. נזיר סב, א.

14. יורה דעה רנד, ב.

בטעמו של חילוק זה כתב **הש"ך**¹⁵, שהצדקה מכפרת על המתנדב ולא רצו שהגוי יזכה בכפרה, ואילו נדרים ונדבות לא באים כדי לכפר.

ב. לדעת **הגר"ח בן עטר**¹⁶ האיסור לקבל צדקה מן הנכרי לא נאמר ביחס לגוי פרטי, אלא ביחס למלך ולשרים נכריים, המייצגים את מלכותם הרשעה במעשה הצדקה. יש טעם גדול להבחנה זו, משום שעניינו אינן צרות בזכויותיו הפרטיות של גוי זה או אחר, וכל החשש נוגע דווקא לצדקה שנותנים המלך והשרים, שהיא מכריעה את זכותם להמשך מלכותם, ומעכבת את גאולתו של עם ישראל. אבל צדקה שעושה גוי הדיוט אינה מעלה או מורידה לזכויותיהם של אומות העולם להמשך מלכותם.

אך בשו"ת **'דעת כהן'**¹⁷ הוכיח שהתוספות חולקים על סברא זו. שהרי בדרך זו יכלו ליישב את המעשה בהוא טייעא שקיבלו ממנו נרות לבית הכנסת¹⁸, משום שהוא אדם פרטי ואינו מייצג את אומתו. אך מאחר שהתוספות וראשונים אחרים לא הזכירו חילוק זה, יש לדייק שהם חולקים עליו.

ג. בשו"ת **'זרע אמת'**¹⁹ מחלק בין גוי עובד עבודה זרה שאסור ליטול ממנו צדקה, לבין המלכים והשרים שאנו חוסים בצילם שאינם בגדר עובדי עבודה זרה, והטעם "ביבש קצירה תשברנה" לא שייך לגביהם²⁰.

15. יורה דעה רנד, סק"ד.

16. 'ראשון לציון' י"ד רנד, סק"ב.

17. סי' קלב. ועיין עוד בשו"ת ציץ אליעזר (חט"ו, סי' לג) שמצדד בחילוק זה.

18. ערכין ו, ב.

19. חי"ד, סי' קיב.

20. אף על פי שהם משתפים שם שמים בדבר אחר, מכל מקום בן נח אינו מוזהר על השיתוף, ולכן מותר ליטול מהם צדקה. אמנם ב'נודע ביהודה' (מהדורה תניינא י"ד, סי' קמח) חלק על זה, וסבר שגם בני נח הוזהרו על השיתוף, והם נחשבים כעובדי עבודה זרה.

ד. **הרב מרדכי פרום**²¹ נטה להקל במקום שתרומת הגוי אינה ניתנת מכספו הפרטי, אלא באה מכסף ציבורי שגם לישראל יש בו חלק. הדבר מצוי מאוד בכספי קרנות שונות או בכספים שבאים מתקציב של גוף שלטוני, שחלקו בא מישראל, ודי בכך כדי להתיר את השימוש בקופה כולה. כמו כן, לדעתו יש צד להקל בתרומה הניתנת בכבוד דרך מתנה, ולא בדרך צדקה.

לפי סברות אלו ניתן להקל במקרה שלפנינו, ולהשתמש בכספי התרומות שנאספו מנכרים לבניית בתי כנסת ולקניית ציוד וספרים עבורו, אם אינם עובדי עבודה זרה מובהקים. אך מאידך, יש צד להחמיר בקבלת תרומה מן הגוי דווקא לגבי בניית בית כנסת, וכפי שאמר זרובבל לשומרונים²²:

לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו, כי אנחנו יחד נבנה לה' אלהי ישראל כאשר ציונו המלך כורש מלך פרס.

וכך פסק הרמב"ם²³:

גוי שהתנדב מעות לדברים האלו או שהתנדב לעשות עמהם בחנם אין מקבלין ממנו ואפילו גר תושב, שנאמר: "לא לכם ולנו לבנות בית לאלהינו"²⁴, ונאמר: "ולכם אין חלק וצדקה וזכרון בירושלם"²⁵.

מכאן יש ללמוד שאין לשתף את הנכרים בבניית בית כנסת ובסיוע לבנייתו, כשם שאבותינו הקפידו שלא לשתף אותם בבניית בית

21. במאמר שכתב בספר 'זכור זאת ליעקב', עמ' צא. והסתמך בדבריו על תשובת הרב קוק ב'דעת כהן', קלב.

22. עזרא ד, ג.

23. הלכות שקלים פ"ד, ה"ח.

24. עזרא ד, ג.

25. נחמיה ב, כ.

המקדש, וכך כתב בספר 'שבילי דוד'²⁶. אמנם גם הוא מודה שמותר לקבל קורבנות מן העכו"ם, והוא הדין לאביזרי בית הכנסת לאחר שהושלמה בנייתו, כפי שפסק הרמ"א, אך אין מקבלים סיוע מן הנכרי לבניית בית הכנסת גופו. דבריו הובאו ב'שדי חמד'²⁷ וכך פסק להלכה בכף החיים²⁸.

בש"ת יביע אומר²⁹ העיר על ה'שבילי דוד' מן הרמב"ם³⁰, המחלק בפירוש בדין זה בין בית המקדש לבית כנסת, וזו לשונו:

גוי שהתנדב לבדק הבית אין מקבלין ממנו תחילה, ואם לקחו ממנו אין מחזירין לו. ואם היה דבר מסויים כגון קורה או אבן, מחזירין לו כדי שלא יהיה להן דבר מסויים במקדש, שנאמר: "לא לכם ולנו" וגו'. אבל לבית הכנסת מקבלין מהן לכתחילה.

וצריך עיון.

אלא שמצאנו אחרונים נוספים³¹ שפסקו להתיר קבלת סיוע מהעכו"ם לבניין בית הכנסת, ואף התירו לבקש זאת מהם. מאידך, ציון שמו של התורם הגוי בכתב על גבי שלט וכדומה הרבה יותר בעייתי, ויש להימנע מכך, כמו שכתב בש"ת 'עטרת פז'³². לכל היותר, ניתן לציין את שמו בעל פה במסגרת סעודה או מסיבה צנועה שעורכים לכבודו.

26. יורה דעה רנד, סק"א.

27. אסיפת דינים מערכת בית כנסת, מט (ח"ו, עמ' 306).

28. אורח חיים קנד, סקפ"ו.

29. ח"ז אורח חיים, סי' כב.

30. הלכות מתנות עניים פ"ח, ה"ח.

31. ש"ת 'אבני צדק' אורח חיים, סי' יד. ש"ת 'תשורת שי', סי' טו. ש"ת 'קול

אריה' אורח חיים, סי' יד.

32. אבה"ע, סי' ד. ויש להביא כעין ראייה לדבריו מכתבת השמות בגיטין וכתובות, שהרי אפילו שמות גויים שניתנו ליהודים אינם רצויים להיכתב בהם, קל וחומר שלא ראוי לכתוב את שמו של הגוי עצמו בבית הכנסת.

מסקנה

מאחר ורבו הדעות המקילות שהתירו לקבל תרומה מן הגוי לצורך בניית בית כנסת, אין בכוחנו לאסור את השימוש בתרומות אלו, וזאת בשלשה סייגים:

- א. אין לבקש תרומה מן הנכרי באופן יזום, ורק אם הוא נתן אותה בעצמו ניתן לקבל ממנו.
 - ב. יש להקפיד שהתרומה תתקבל אך ורק על ידי גורם פרטי, אבל כאשר הצדקה ניתנת על ידי גורם ממלכתי (ממשלתי) יש להימנע מלקבלה בכל גווני.
 - ג. אין לציין את שמו של התורם הגוי על שלט רשמי.
- ואף על פי כן, כדאי מאוד שלא להקל בכך³³. לעומת זאת, מותר לקבל מהם אביזרים שונים לבית הכנסת, כפי שפסק הרמ"א.

33. כך היא דעתו של הגר"א נבנצל.

סימן כז שינוי מדעת התורם לבית הכנסת

שאלה

רב צבאי השיג תרומות לבית הכנסת בבסיס בו הוא משרת וקנה בהם סידורים ושאר תשמישי קדושה. בתום תקופת כהונתו עליו לעבור לבסיס אחר והוא מעוניין לקחת עמו את התרומות שהוא השיג. האם הדבר מותר לו? האם יש הבדל בין תרומה שנתרמה לבית הכנסת בבסיס, לבין תרומה שניתנה לרב לעשות בה כראות עיניו על פי הבנתו?

תשובה

העיקרון ההלכתי שראוי להנחות אותנו בשאלה זו הוא שאסור להעביר תרומה שנתקבלה בבית כנסת אחד לבית כנסת אחר, וכפי שמצאנו במסכת **ערכין**¹:

סלע זו לצדקה, עד שלא באתה ליד גבאי מותר לשנותה,
משבאתה ליד גבאי אסור לשנותה.

זאת משום שהגבאי זכה בה עבור העניים. אף במקרה שלפנינו, משעה שהתרומה באה לידי רב היחידה או לידי נציג אחר שלה, הרי זכו בה לטובת בית הכנסת עליו סוכם עם התורם, ואין רשות

1. ו, א.

להעבירה לבית כנסת אחר אלא אם אפשרות זו הוסכמה ביניהם מלכתחילה.²

רק במקום שאין עוד שימוש באביזרים שנתרמו לבית כנסת מסויים, ניתן להעבירם לבית כנסת אחר הזקוק להם, וכפי שפסק **השולחן ערוך**:³

ישראל שהתנדב נר או מנודה לבית הכנסת... אין יכולים לשנותו לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה יכולים לשנותו.

ובבאר היטב⁴ הוסיף מעט ביאור:

כל זה דווקא בשיש מנורות ונרות כדי הצורך לבית הכנסת.

דהיינו, שאין לבית הכנסת צורך באותם המנורות. אך אם יש בהם צורך, אסור להעביר אותם לבית כנסת אחר.⁵

יתירה מזו, המשנה במסכת **שקלים**⁶ מחדשת, שגבאי הצדקה אינו רשאי לשנות את ייעודם של הכספים שגבה אפילו למטרת צדקה

2. סברא זו טעונה ביאור נוסף ביחס לבתי הכנסת הצבאיים. הסיבה שאין לשנות מדעת התורם בכספי הצדקה היא משום שהכסף נקנה עבור המטרה שלשמה הוא נגבה, והשימוש בו למטרות אחרות מפקיע למעשה את בעלותו מן המקבל. לעומת זאת, בתי הכנסת הצבאיים כולם עומדים תחת אותה הבעלות, וממילא מתעוררת השאלה מהו האיסור לשנות מדעת התורם. יתכן לבאר זאת בכמה אופנים:

א. התורם שייר בקניינו, והתנה שאם ישנו מן התנאים של התרומה מתנתו תבטל למפרע.

ב. המערכת הצבאית התחייבה כלפי התורם לנהוג במתנתו על פי רצונו, ואין לנו רשות להפר התחייבות זאת.

ג. מבחינה מוסרית, שינוי מדעתו של התורם אינו הגון, אם משום גניבת דעתו ואם מטעמים אחרים.

ויש נפקא מינה גדולה בין הביאורים השונים, כדלהלן.

3. יורה דעה רנט, ג.

4. יורה דעה רנט, ה.

5. עיין ש"ך יורה דעה רנט, סק"א שהביא סתירה בשאלה זו בין שתי תשובות של הרשב"א, אך למסקנה נראה שהוא מודה לסברא זו, שאם אין די שמן למאור בלא תרומה זו, אין לגבאים כוח לשנותה.

אחרת, אלא: "מותר עניים לעניים... מותר שבויים לשבויים". ואפילו לאחר שמטרת הצדקה הושגה אסור לו להשתמש בכסף למטרות צדקה אחרות, אלא "מותר עני לאותו עני... מותר שבוי לאותו שבוי".

אם נתרגם את הדברים למציאות השכיחה בבתי הכנסת בצה"ל, לכאורה אסור להעביר ספרים ותרומות אחרות שנתנו עבור בית כנסת אחד לבית כנסת אחר, אפילו אם אין להם שימוש באותו המקום. וכל שכן, שאסור לרב להעביר אותם לבית כנסת אחר בזמן שהם משמשים את ציבור החיילים במקומם. בפרט, בספרים שנרכשו על ידי הרבנות הצבאית מכספי תורם חיצוני לצורך אותה היחידה עצמה, ואנן סהדי שהם ניתנו ליחידה זו דווקא, בוודאי שאין רשות לרב להעבירם ליחידה אחרת אלא בהסכמת הממונים עליו.

עוד יש להוסיף, שרב יחידה הלוקח חפצים שנתרמו לבית הכנסת בניגוד לעמדת הממונים עליו, עובר לכאורה על איסור מטעם אחר. שהרי חפצים אלו עומדים ברשות הצבא, וכל המשנה מן התנאים שנקבעו על ידי גורמי הצבא המוסמכים לכך הריהו משנה מדעתו של בעל הבית. אלא שבדרך כלל אין אנו נזקקים לעמדתו של הצבא, משום שחזקה על גורמי הצבא הרלוונטיים שהם סומכים דעתם על שיקוליו של הרב. כשם שהם רואים אותו כמי שמוסמך לטפל בהשגת התרומות, כך הם סומכים דעתם עליו שיעשה בהן שימוש ראוי על פי שיקול דעתו לאור הצרכים המשתנים. אך פשוט הוא, שהם רשאים להתערב בשיקול דעתו במקום שהם רואים זאת לנכון.

אך לאחר העיון, יש להעלות כמה הסתייגויות ממסקנה זו:
 א. הגמרא במסכת **בבא בתרא**⁷ נקטה, שגבאי צדקה רשאים לשנות את הכספים שנתרמו למטרה אחת, ולהשתמש בהם למטרה אחרת: רשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו.

ואף על פי שמדובר במטרות שונות של צדקה, ואולי אף בצרכים של אנשים אחרים לחלוטין, אנו אומדים את דעתו של התורם שהוא סומך על שיקוליו של הגבאי. מדברי **התוספות**⁸ עולה, שיש לחלק בין כספי צדקה שנגבו למטרות ייחודיות, לכספי צדקה שנגבו מכלל הציבור ועומדים לרשות הקופה הציבורית. כספי צדקה ייחודיים לא ניתנים לשינוי משום שהגבאי זכה בהם למטרה שלשמה נתרמו, ואילו קופת הציבור ניתנת לשינוי, משום שהיא ניתנה מלכתחילה לשיקול דעתו של הציבור ונציגיו. וכבר מצאנו **שהרמ"א**⁹ התיר לגבאי ולבני העיר לשנות את כספי הצדקה לכל מה שירצו, מכוח הסברא ש'לב בית דין מתנה' על זה במקום שכך נהגו. לאור זאת, לא רחוק לומר שגם תרומות הניתנות לבתי הכנסת בצה"ל ניתנות על דעתם של הגבאים¹⁰, דהיינו רב היחידה, והתורמים סומכים על שיקול דעתו¹¹. בפרט במציאות הצבאית, שיש שינוי מתמיד באופי היחידות ומיקומן, וקשה לשלוט על כך שהציוד של בית הכנסת נשאר במקומו ונשמר כהלכה. אדרבה, לעיתים רבות התורמים דווקא מעדיפים שתשמישי הקדושה

7. בבא בתרא ח, ב.

8. ד"ה 'ולשנותה'.

9. יורה דעה רנט, ב.

10. בשו"ת פני יהושע (ח"א אורח חיים, סי' ז) נקט, שבזמן הזה התורמים סומכים על שיקול דעתם של הראשים בכל בית כנסת.

11. וכל שכן הוא, שהרי התרומה נקנתה מלכתחילה לכלל הצבא כגוף ממוני אחד, וכל הדיון מצטמצם בעצם השינוי מדעת התורם, וכדלעיל הערה 10.

שתרמו יעברו עם הרב לבסיסו החדש, כדי שיישארו בידי מי שהם סומכים עליו, ותהיה להם כתובת ברורה לפנות אליה בכל בעיה שתתעורר. ממילא, תרומתם נקנתה מלכתחילה לבתי הכנסת בכל יחידות הצבא. ויש לאמוד את כוונתם בכל מקרה לגופו.

ב. בשו"ת 'שואל ומשיב'¹² דן לגבי מי שתרם ספר תורה לבית הכנסת הקבוע שלו, ולאחר זמן עבר להתפלל בבית כנסת אחר וביקש להעביר לשם את ספר התורה. ה'שואל ומשיב' נקט שהדין עם התורם, והסתמך על סברת המהר"ק¹³ שמן הסתם ספר התורה לא ניתן לבית כנסת זה לעולם, והבעלים יכולים לקחת אותו בכל שעה שירצו. המהר"ק סייג את דבריו, שמנהג המדינה אינו מאפשר להוציא לחולין חפצים שהוקדשו לבית כנסת, אך ודאי שניתן להעבירם לבית כנסת אחר.

מכלל דבריהם יש ללמוד, שפעמים רבות התורם אינו מייעד את תרומתו לבית כנסת זה בדווקא, והוא שומר בידיו את האפשרות להעביר אותה לבית כנסת אחר. ולא רחוק הדבר לומר גם לאידך גיסא, שהגבאי רשאי להעביר את התרומה לבית כנסת אחר, אם הוא אומד את דעתו של התורם שתרומתו אינה מיועדת בדווקא לבית כנסת זה. כמדומה, שתופעה זו שמעבירים ספרי תורה ותשמישי קדושה אחרים ממקום למקום על פי הצרכים המשתנים, רווחת בצה"ל, וכל התורם ספרים ותשמישי קדושה לצה"ל על דעת זה הוא תורם, ותרומתו נקנית בהתאמה לכלל בתי הכנסת בצה"ל.

ג. לכאורה יש לדייק מן הגמרא שהבאנו לעיל, שהגבאים אינם רשאים לשנות את כספי הצדקה מייעודם, משום שכבר זכו בהם עבור העניים. אך אם מדובר בעני אחד שזכה בכספי הצדקה למטרה

12. מהד"ג ח"ג, סי' פו.

13. בפסקיו, סי' כח.

אחת, יתכן שמותר לו עצמו להשתמש בהם למטרה אחרת, וכעין מה ששינו "מותר עני לאותו עני... מותר שבוי לאותו שבוי". ואף על פי שאותו עני או שבוי משתמש בהם לצרכים שונים מן המטרה המוצהרת שלשמה הם נגבו, מאחר שזכה בהם הרי הם שלו¹⁴.

בדומה לכך, יש מקום לטענה שהעברת רכוש שנתרם לצה"ל מבית כנסת אחד לבית כנסת אחר, אינה מהווה שינוי בבעלותו של המקבל. שהרי צה"ל כולו מתנהל כיחידה כלכלית אחת, וכל הזרועות השונות מתחברות מבחינה ממונית למהות אחת. ומאחר שצה"ל זכה בתרומה והבעלות שלה נקראת על שמו, אין לו שום מניעה להעביר אותה מיחידה ליחידה¹⁵, ובלבד ששלטונות הצבא מתירים לרב לעשות זאת, אם בהסכמה מפורשת ואם בהסכמה שבשתיקה.

מאחר שכן, אין לנו לדון מצד זכייתה של יחידה זו או אחרת בחפצים שנתרמו, אלא רק מצד ההתחייבות כלפי התורם שלא לשנות מדעתו. ומצאנו שהתירו למקבל התרומה לשנות אותה מייעודה בתנאים מסויימים, ולא חששו לשנות מדעת התורם.

14. בתשובת הגר"י אריאל שטרם נדפסה, ביאר הלכה זו באופן שונה במקצת. לדבריו, מכלל האפשרויות העומדות בפנינו ברירה הזו היא הרע במיעוטו. להחזיר את הכסף לתורמים אי אפשר, מאחר שבאו ליד הגבאי, לשאול אותם לאיזו מטרה אחרת להעביר את הכספים בלתי אפשרי, משום שהקשר עימם ניתק. בלית ברירה אנו משאירים את הכסף בידי העני או השבוי לאחר שזכה בו, ושב ואל תעשה עדיף. מכלל דבריו יש ללמוד לפחות למקרה שצורכי בית הכנסת השתנו באופן מובהק, ועתה התרומה נחוצה דווקא במקום אחר ולא כאן, שמותר לשנות על פי הצרכים המתחדשים.

15. סברא זו אינה פשוטה כל כך, בפרט בשנים האחרונות שהניהול הכלכלי של הצבא עבר תהליכי הפרטה, וכל יחידה ויחידה צריכה לנהל את התקציב שלה בכוחות עצמה. ממילא, רכוש צבאי שנלקח מיחידה אחת עלול להביא אותה לידי גירעון כשירצו להשלים את החסר, וממילא יש כאן חיסרון ממון הקרוב לגזל. לכן נראה שכל יחידה ויחידה בצה"ל ראויה להחשב כבעלים יחסיים על רכוש הצבא שברשותה, בכפוף לסמכויות התקציביות והכלכליות שניתנו בידה, ועל פי המקובל.

מאיך, ודאי שישנם מצבים שהתורם מקפיד על כך שתרומתו תישאר בבית כנסת מסויים. לא פעם, מדובר במשפחה שכולה שרוצה להנציח את יקירה דווקא בבית הכנסת של היחידה שבה הוא שירת עד נפילתו, משום שיש לה קשר רגשי דווקא למקום זה. מבחינה הלכתית, ודאי שיש כאן אומדן דעת ברור של התורם, שהוא אינו מסכים שיעבירו את תרומתו למקום אחר. גם מבחינה מוסרית, ודאי שלא ראוי לקחת תרומות אלו של התורם בלא לבקש את רשותו. ורק לאחר שנשתקע שמו של התורם מן החפץ שתרום, יש רשות לציבור לשנות את ייעודו ואפילו להשתמש בו לדבר הרשות, כפי שפסק בשולחן ערוך¹⁶.

בנוסף לכך, לא ראוי שרוב המסיים את תפקידו ביחידה מסויימת, ינהג בניכור כלפי צורכי הדת באותה היחידה, וישאיר את בית הכנסת ביחידתו כ'מצולה שאין בה דגים'. לא פעם הדבר עלול להגיע לידי חילול השם, כשעזיבתו של הרב משאירה חותם לא נעים בבית הכנסת שהיה תחת אחריותו, והספרים הנושאים את החותמת של היחידה המקורית מפארים את מדפי בית הכנסת ביחידה החדשה שאליה הגיע.

לעומת זאת, ספרים שניתנו לרב באופן אישי במסגרת תפקידו, והוא בחר ביוזמתו להניח אותם בבית הכנסת לתועלת הרבים, מסתבר שהוא יכול להעביר אותם למקומו החדש בלא שום חשש¹⁷.

16. יורה דעה רנט, ג.

17. קו הגבול בין המקרים עלול להיות דק, ולצורך זה נעזרנו בהבחנה שערך הגר"א נבנצל בין תרומה שניתנה לרב בגלל אישיותו לבין תרומה שניתנה לו בגלל מה שהוא מייצג. והוא אינו רשאי לקחת עימו, אלא מתנות שקיבל מכוח אישיותו.

מסקנות

- א. חפצי דת שנרכשו או הושגו על ידי הרבנות הצבאית או על ידי גורמי היחידה מתורם חיצוני, אין להוציאם מבית הכנסת אלא בהסכמתו של התורם.
- ב. תרומות שיועדו לבית כנסת זה בדווקא, כמו תרומות להנצחת חייל מן היחידה, אסור להעבירם למקום אחר אלא בהסכמת התורמים, עד שישתקע שמם לגמרי. וראוי להנהיג בכל תרומה גדולה, שיחתם חוזה ברור בין גורמי הצבא לבין המשפחה התורמת, המסדיר את מעמדה של התרומה ואת מערכת הציפיות ההדדית שבין שני הצדדים.
- ג. תרומות שהרב השיג מכוח קשריו הענפים, ומסתבר לו שהתרומות לא ניתנו עבור בית כנסת זה בדווקא, ניתן עקרונית להעבירם למקום אחר. אך יש לשקול את הדבר בכובד ראש, משום שלעיתים יש בכך פגם מוסרי העלול להגיע לידי חילול השם. ככלל, לא ראוי שרב המסיים את תפקידו ביחידה אחת יראה לנגד עיניו רק את צרכיה של היחידה אליה הוא עובר בתפקידו הבא.
- ד. ספרים שניתנו לרב באופן אישי, והוא מצידו הכניס אותם לבית הכנסת, אין שום מניעה שהרב ייקח אותם איתו לכל מקום אשר יחפוץ, ואין שום חשש בדבר.
- ה. גורמי הרבנות רשאים לאשר במקרים חריגים העברה של חפצים שנתרמו מיחידה ליחידה, אם צורכי הצבא מחייבים לעשות זאת, כגון שיש מחסור גדול בספרי תורה ביחידה אחת ויש עודף ביחידה אחרת. ומשום רגישות הנושא, ראוי

לבוא בדברים עם התורם, ולהחליט על כך בפורום רחב של שלושה רבנים לפחות שמעמדם שקול לבית דין¹⁸.

ו. למען הסדר הטוב, נקבע שרק רב הפיקוד יהיה מוסמך לאשר העברת ספרי קודש ותרומות אחרות לבית כנסת אחר, למעט ספרים שניתנו לרב באופן אישי.

18. כך שנינו במסכת בבא בתרא (ח, ב): "צדקה... מתחלקת בשלושה, כדיני ממונות". ועיין משנה ברורה (קנג, סק"ג) שהציע שהחלטה מעין זו תתקבל על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר. אך מאחר שדרך זו אינה רלוונטית בצה"ל, מן הראוי שיהיו שם לפחות שלושה רבנים.

סימן כח תרומה שלא נעשה בה שימוש

שאלה

ביחידה צבאית עוסקים בשיפוץ בית הכנסת, ולצורך כך הושגה תרומה של מרצפות חדשות. בסופו של דבר הושג תקציב ממקור אחר שהספיק לכל השיפוץ כולל הריצוף, ובמשך זמן רב לא נעשה כל שימוש במרצפות שנתרמו. לאחרונה נודע לרב היחידה על כוונתם של גורמים ביחידה להשתמש במרצפות אלו לצורכי חולין, והוא מעוניין להקדים אותם ולעשות בהם שימוש בעצמו למטרות חולין. האם הדבר מותר?

תשובה

- במקרה שלפנינו עלינו לדון בשני היבטים:
- א. מצד עצם השימוש במרצפות לחולין.
 - ב. מצד המחוייבות כלפי התורם.

לכאורה, מאחר שקדושת בית הכנסת אינה חלה עליו בשלב הבניה עד שיתחילו להתפלל בו, כפי שפסק השולחן ערוך¹, כל שכן שהיא

1. אורח חיים קנג, ח.

אינה חלה על חומרי הבניה. שהרי קיימא לן כרבא ש'הזמנה לאו מילתא היא'², עד שייעשה בו מעשה לשם החלת הקדושה. כסברא זו עולה גם מן הגמרא **במגילה**³:

ליבני נמי – חלופינהו וזבונינהו שרי, אוזופינהו אסור.
הני מילי בעתיקתא, אבל בחדתא לית לן בה.

מבואר, שלבנים ישנות ששימשו כחלק מבניין בית הכנסת חלה עליהן קדושה, ולא ניתן להפקיעה אלא בדרך של מכירה או החלפה, כבית הכנסת עצמו. אך לעומת זאת, לבנים חדשות שרק הוקצו לבניין בית הכנסת וטרם השתמשו בהן, לא חלה עליהן קדושה עד שישתמשו בהן בפועל.

לעומת זאת, **הרמ"א**⁴ נקט שהקדושה חלה על לבנים אלו:

אם קנו בדמים אלו שגבו עצים ואבנים, חלה קדושת הדמים על העצים והאבנים, ואסור לשנותן רק לקדושה חמורה. ואם הביאו עצים ואבנים לצורך בניין בית הכנסת, אם באו ליד גבאי אסור לשנותן רק לקדושה חמורה.

כמקור לדבריו הרמ"א ציין את **הבית יוסף**⁵, שהוכיח כסברא זו מן הגמרא **במגילה**⁶:

לא שנו אלא שמכרו והותירו, אבל גבו והותירו מותר.

משמע, שרק אם השתמשו באבנים לבניין בית הכנסת ונותרו מהן – המותר יוצא לחולין, אבל קודם השימוש באבנים חלה עליהן

2. סנהדרין מח, ב.

3. כו, ב.

4. אורח חיים קנג, ה.

5. אורח חיים קנג.

6. כז, א.

קדושה משום שנקנו מתחילה למטרה זו. לשיטתו, צריך לחלק בין חומרי בניה של חולין שבנו בהם בית כנסת ולא התקדשו עד שיתפללו בו, לבין עצים ואבנים שנגבו מתחילה לשם בית כנסת. ובטעם הדבר כתב הש"ך⁷ בשם הרא"ש, שגביית המעות נחשבת למעשה היוצא מכלל מחשבה, והעצים והאבנים שנקנו בהן התקדשו כדין 'לבני עתיקי'.

אך הט"ז⁸ והמגן אברהם⁹ חלקו על הרמ"א, שהרי אין לך מעשה גדול יותר מבניית בית הכנסת עצמו, ואף על פי כן הקדושה לא חלה עליו עד שיתפללו בו. וכל שכן שקדושה אינה חלה על העצים והאבנים בשעת קנייתן, עד שישמשו בפועל לתפילה.

לכאורה, יש נפקא מינה בין השיטות במקרה שלפנינו. לשיטת הרמ"א עולה, שאין דרך היתר להוציא את המרצפות שנתרמו לחולין אלא על ידי מכירה או פדיון¹⁰, משום שהן נתקדשו בשעה שנרכשו לצורך בית הכנסת. ואילו לשיטת החולקים עליו יוצא שהמרצפות לא התקדשו כלל, ואין מניעה הלכתית להוציאן לחולין מטעם זה.

אולם למעשה, נראה שאסור להשתמש במרצפות אלו לצורכי חולין אחרים, אפילו לשיטת המגן אברהם והט"ז. אמנם לשיטתם לא חלה קדושה על האבנים, אך עדיין ישנן שתי מגבלות הלכתיות, המונעות להשתמש בהן לצרכים אחרים.

7. יורה דעה רנט, סק"ד.

8. אורח חיים קנג, סק"ג.

9. קנג, סק"ה.

10. עיין לעיל סימן ד, עמ' 106.

מגבלה אחת נוגעת לדין נדרי צדקה שחל על מרצפות אלו, כפי שהוא חל על כל תרומה לצדקה שהגיעה ליד הגבאי. כך שנינו במסכת ערכין¹¹:

סלע זו לצדקה, עד שלא באתה ליד גבאי מותר לשנותה, משבאתה ליד גבאי אסור לשנותה.

ממילא, לאחר שכספי התרומה הועברו ליחידה הצבאית לשם בניית בית הכנסת, הרי הם נקנו בקניין גמור למען מטרה זו בלבד, ואסור לשנות את ייעודם לכל מטרה שהיא¹². וכל שכן לאחר שקנו בהם מרצפות, משום שיש בכך הזמנה יתירה לבניין בית הכנסת. אמנם, לדעת ה"ט"ז יש אפשרות להשתמש במעות או באבנים בדרך של הלוואה, דהיינו שעושים בהן שימוש לכל צורך אחר, בתנאי שיחזירו אחר כך את תמורתן לבניין בית הכנסת. אך למעשה, נראה שאין לסמוך על היתר זה, משום שהמגן אברהם אוסר להשתמש בהן אפילו בדרך של הלוואה¹³. ומלבד זאת, גם לדעת ה"ט"ז לא ברור מי רשאי לאשר לעשות שימוש במרצפות בתורת הלוואה, ומי ערב לידינו ש'הלוואה' זו תוחזר בסופו של דבר לבית הכנסת.

המגבלה ההלכתית השנייה, נוגעת ליחסים שבין היחידה הצבאית לבין התורם. מצידו של התורם, הוא ייעד את תרומתו דווקא לשם בניין בית הכנסת, ולא לשום צורך אחר. במצב זה, לא ניתן לשנות מדעתו של התורם, כפי שנקטו התוספות¹⁴, ועיין לעיל בסימן כז. ואם יש מקום לשיקול דעתו של רב היחידה, לכל היותר הוא יכול

11. ו, א.

12. עיין לעיל סימן כז, שישנה אפשרות לייעד כספי צדקה אפילו למטרות אחרות, אולם שם מדובר שהדבר נעשה על ידי בני העיר, ואילו כאן הדבר נעשה על סמך דעתו האישית של הרב.

13. עיין משנה ברורה קנג, סקי"ג.

14. בבא בתרא ח, ב ד"ה 'ולשנותה'. בעניין זה הרחבנו לעיל סימן כז, עמ' 156.

להחליט להעביר את המרצפות לצורך בניית בית כנסת אחר, על סמך אומדן דעתו של התורם. שהרי סביר להניח, שהתורם יעדיף שהמרצפות שתרם ישמשו לבית כנסת אחר, ולא יעלו אבק במקומם מחוסר שימוש.

מסתבר שגם הרמ"א יודה למגבלות הלכתיות אלו, שאינן באות על פיתרוןן אפילו על ידי מכירה או פדיון. וממילא, אין אפשרות להשתמש במרצפות אלו לצורכי חולין, אלא יש לייעד אותם לבית כנסת אחר¹⁵.

לעומת זאת, ניתן לעשות שימוש בכספי היחידה שתזכה להשתמש במרצפות אלו, בתמורה לקבלתן, אפילו אם התקציב הרלוונטי כבר הוגדר עבור בית הכנסת¹⁶.

מסקנה

אין דרך הלכתית להתיר את השימוש במרצפות שנתרמו לבית כנסת לצורכי חולין, אלא יש לקבוע אותן בבית הכנסת בלבד. ומאחר שאין בהן צורך בבית הכנסת הזה, יש להציע לרב היחידה שיחפש בית כנסת אחר שניתן לעשות בהן שימוש, ביחידתו או

15. אנו מניחים שזו דעתו של התורם. אמנם יש מקום לטענה, שאין לנו רשות לאמוד את דעתו של התורם במקום שניתן לשאול אותו ישירות לדעתו. אך מאחר שהרב משער, שעצם הפנייה אליו תגרום לו צער גדול – משום שהוא סבור לתומו שתרומתו שימשה זה מכבר לבניין בית הכנסת, ואינה עומדת כאבן שאין לה הופכין – עדיף להימנע מלהודיע לו על כך, כעין מה שכתב החפץ חיים (הלכות לשון הרע כלל ד, יב. ועיין שם בבאר מים חיים מח). אמנם, אם הרב משער שהתורם יעדיף לקחת בחזרה את תרומתו ולהשתמש בה בעצמו לבית כנסת אחר, בצבא או מחוצה לו, חובה עליו להודיע לו שתרומתו לא שימשה בסופו של דבר לייעדה המקורי, למרות עוגמת הנפש הכרוכה בכך.

מאידך, במקום שאומדים את דעת התורם, שרצונו היה לתרום לבניין בית הכנסת הזה בדווקא, שב ואל תעשה עדיף ו'יהא מונח עד שיבוא אליהו'.

16. עיין לעיל סימן ב, עמ' 96.

בכלל צה"ל. עם זאת, מותר לו לקבל תמורה מן היחידה שתזכה בהן בסופו של דבר, ולעשות בה שימוש לצורכי חולין כפי הבנתו. כדי למנוע תקלות מעין אלו בעתיד, נדרש לנסח חוזה כתוב בין התורם לבין גורמי הרבנות הצבאית, המגדיר היטב את רצונו של התורם ואת המקום שהוא נותן לרב היחידה לשקול בדעתו שינויים כאלה ואחרים. כנוהל מחייב יקבע, שהחלטה סופית תתקבל בשיתוף רב הפיקוד.

סימן כט גניזת ספרי קודש וארון הקודש

שאלה

במוצב שבו אני משרת ישנם סידורים וספרי קודש ישנים שהשתמשו בהם שנים רבות. לאחרונה הרב הצבאי דאג לחדש את מלאי הספרים, והביא ספרים חדשים שיחליפו את הספרים שבהם השתמשנו עד עתה.

מאחר והספרים הישנים אינם עומדים עוד בשימוש, והם תופסים מקום ומכערים את חזותו היפה של ארון הספרים, התעוררה השאלה מה עלינו לעשות בספרים הישנים? האם מותר לנו לגונזם או שחייבים לשומרם, והאם מותר להעבירם לבית כנסת אחר? בדומה לכך יש לשאול: מה דינו של ארון קודש שבלה ואין בו עוד שימוש – האם חייבים לגונזו?

תשובה

האיסור לגרום להשחתתם ולביזיונם של כתבי הקודש נמנה על ידי הרמב"ם¹ כאחת ממצוות לא תעשה:

שהזהירנו מנתוק ומאבד בתי עבודת האל יתעלה ומאבד ספרי הנבואה ומלמחוק השמות הנכבדים והדומה לזה.

1. ספר המצוות, ל"ת סה.

ו**כתב המגן אברהם**² שאיסור זה כולל גם את שאר תשמישי הקדושה ובכללם ספרי הקודש³, שהשחתתם אסורה מדאורייתא⁴. משום כך, חלה חובת גניזה על ספר תורה שבלה, ואסור לזרקו. וגניזתו היא בכלי חרס כדי שלא יירקב במהרה, וכמו שפסק **השולחן ערוך**⁵:

ספר תורה שבלה, מניחין אותו בכלי חרס וגונזין אותו בקבר תלמיד חכם.

וכבר פשט המנהג לגנוז את שאר הספרים בתוך שקים ולקברם בקרקע⁶.

אך כתבו האחרונים⁷ שדין זה אמור דווקא בספרים בלויים, ולא בספרים תקינים הראויים לשימוש, אף על פי שרוצים להחליפם בספרים חדשים. והטעם לכך, משום שגניזתם גורמת לזרז את ההרס שלהם (יש מי שכתב, שספרים שאין בהם אזכרות מותר לגונזם אפילו אם הם ראויים עוד לשימוש⁸). בזמננו נראה להקל

2. קנד, סק"ט. וכך עולה מפשטות המשנה ברורה קנד, סקכ"ד.
3. כך כתב הפרי מגדים משבצות זהב קנג, סקט"ו.
4. וכבר תמה עליו הפרי מגדים (אשל אברהם קנד, סק"ט), דמגלן לכלול תשמישי קדושה בכלל איסור זה, והרי לשון הרמב"ם אינה כוללת אלא דברי קדושה עצמם כמו ספרי נביאים ושמות הקודש ולא שאר ספרים. ויש לחזק את קושייתו מדברי הרמב"ם בהלכותיו (הלכות יסודי התורה פ"ו, ה"ח) שהשורף או מאבד את כתבי הקודש ופירושיהן לוקה מכת מרדות, ומוכח שאיסור זה אינו אלא מדבריהם, וצריך עיון.
5. אורח חיים קנד, ה.
6. שדי חמד כללים מערכת ה-ג, סי' עג (ח"ב עמ' 17). אמנם פשט המגן אברהם משמע דבעינן קבורה בכלי חרס דווקא, אך כבר כתב עליו הפרי מגדים (אשל אברהם קנד, סק"ט) שלא ראה שנהגו כמגן אברהם.
7. 'חלקת יעקב' אורח חיים, סי' מ. אגרות משה אורח חיים ח"ד, סי' לט.
8. שו"ת 'הר צבי' יו"ד, סי' רלא.

בכך, כפי שנהגו לגנוז ספרים ישנים בכל קהילות ישראל, כדי לאפשר לחדש את פניה של ספריית בית הכנסת.⁹

ממילא, ספרים העומדים לגניזה משום שאין בהם שימוש במקומם, אך יש בהם שימוש במקום אחר, מצוה גדולה להעבירם לשם כדי למנוע את השלכתם לגניזה. במקרה זה עדיף שרב היחידה יחלק את הספרים לכל דורש, ואינו צריך לבקש רשות לכך מאף אחד.¹⁰ לגבי תשמישי קדושה שנינו להדיא¹¹:

תשמישי קדושה נגנזין. ואלו הן תשמישי קדושה – דלוסקמי ספרים.

ובכלל זה ארון קודש שבלה, כפי שפסק בשולחן ערוך¹². אך כפי שהתברר לנו, ישנו קושי גדול בזמננו ליישם הלכה זו כפשטה, משום שגניזת ארון הקודש בשלימותו כרוכה בעלויות גבוהות, שקשה לעמוד בהן.

הפיתרון הטוב ביותר שאנו יכולים להציע כדי להתגבר על קושי זה, הוא להתנות מלכתחילה על ארונות הקודש בצה"ל, שקדושתם תפקע מאליה לאחר שיתבלו ולא יהיו ראויים עוד לשימוש. שהרי

9. כך היא דעתו של הגר"י אריאל. ובספר 'גניזת הקודש' (פ"ח, הערה ט) כתב בשם הרב אלישיב, שהמציאות בימינו השתנתה ויש להקל בכך בספרים שלא עתידים להשתמש בהם בשל מצבם הירוד. והוא הדין שניתן לקנות ספרים חדשים כדי להחליף את הספרים הבלויים, ולגונזם. וכך עולה גם מתשובתו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (אגרות משה אורח חיים ח"א, סי' לט), שאם ברור בעליל שאף אדם לא עתיד להשתמש עוד בספר הזה רשאים לגונזו, אך לא לאבדו בידיים. ובלאו הכי צריך עיון האם המושג 'שבלו' הוא גדר אובייקטיבי או סובייקטיבי, שאין לבני אדם שוב צורך בספרים אלו והם משא עליהם.
10. כך הורה לנו הגר"א נבנצל.
11. מגילה כו, ב.
12. אורח חיים קנד, ג. במשנה ברורה (קנד, סק"ט) הוסיף, שארון קודש נחשב כ'תשמישי קדושה' אפילו אם ספרי התורה אינם נוגעים בו ישירות, אלא כשהם עטופים במעיל. וטעמו, משום שכל ייעודו של ארון הקודש הוא לכבוד ספר התורה.

תנאי מועיל להגביל את קדושתו של ארון הקודש, כפי ששינוי בירושלמי¹³, ומסתבר שהוא הדין לגבי תנאי מעין זה, המגביל את קדושת ארון הקודש לזמן קצוב¹⁴.
 אך פיתרון זה יכול לשמש רק לגבי ארונות הקודש שצה"ל ירכוש מכאן ואילך – אם יקפידו להתנות עליהם בשעת הקדשתם, ולא לגבי ארונות הקודש הקיימים¹⁵.
 לגבי ארונות הקודש הקיימים, יש לבחון את האפשרות לפרק אותם ולגנוז אותם כך¹⁶. בשעת הדחק, ניתן להפקיע אותם מקדושתם בדרך של מכירה, פדיון או החלפה¹⁷, כפי שהורה לנו הגר"ד ליאור¹⁸.

מסקנה

אין לגנוז את הסיפורים וספרי הקודש הישנים כל עוד הם ראויים לשימוש. ואם עשוי להיות בהם שימוש במקום אחר, מן הראוי להעבירם לשם כדי שלא להורידם מקדושתם. כדי לשמור על הצביון הנאה של ארון הספרים, ניתן להעבירם למדפים אחרים או לאחסן אותם במקום אחר שבו יישמרו היטב. אך בדלית ברירה,

13. מגילה פ"ג, ה"א. עיין לקמן סימן לא, עמ' 156.
14. כפי שמצאנו, שמתנים על קדושת בית הכנסת עצמה שהיא תפקע מאליה לאחר זמן, עיין לעיל סימן יא, עמ' 156. ועיין שם שהסקנו, שאין לעשות כן לכתחילה לגבי בית כנסת משום שבדרך זו אנו מפקיעים את קדושתו לגמרי, אפילו בזמן שמתשמש בו. אם כן, קדושת 'תשמישי קדושה' לא תחול על ארון הקודש אפילו בזמן השימוש בו. אך נראה שאין לחשוש לכך, משום שאין מצוה לייחד ארון קודש ולקדשו כשם שיש מצוה לבנות בית כנסת ולהתפלל בתוכו כשהוא בקדושתו.
15. עיין לעיל סימן ח הערה 23, עמ' 148.
16. כך פסק בשו"ת 'מים חיים' לרב יוסף משאש (אורח חיים, סי' קלב), שכיוון שקשה לגנוז את הארון בשלימותו ואסור לשרפו, מותר לפרק אותו לחלקים קטנים יותר ולגנוז אותם בקרקע בתוך שקים. אך שמעתי מאנשי המקצוע, שפותרו זה אינו מעשי משום שהוא כרוך בעלות ניכרת.
17. בנושאים אלו עיין לעיל סימן ד, ולקמן סימן לו.
18. טעמו, שדרכים אלו מועילות להפקיע תשמישי קדושה מקדושתם, כשם שהן מועילות להפקיע את קדושת בית הכנסת. ורק חפצי קדושה ממש כתפילין וכמזוזות לא ניתן להפקיע מקדושתם.

כשאינן בספרים הישנים שום שימוש והם תופסים מקום חיוני בבית הכנסת, נראה שמותר להוציאם מבית הכנסת ולהעבירם לגניזה בתוך שקיות ניילון אטומות היטב.

בדומה לכך, ארונות קודש שבלו חייבים לגונזם, אלא אם כן התנו עליהם מתחילה שקדושתם תפקע מאליה עם תום השימוש בהם. מאחר ויש קושי גדול לגנוז אותם בשלימותם, ניתן לפרק אותם ולגנוז את החלקים במקום המשתמר. בשעת הדחק, ניתן להפקיע אותם מקדושתם על ידי החלפה או פדיון.

שונות

סימן ל

הוצאת ספר תורה מבית הכנסת לשטח

שאלה

סוללת תותחנים פרוסה בשטחי האש ועסוקה בפעילות מבצעית. לקראת השבת התברר שישנו סיכוי טוב לקיים מנין תפילה מכובד בשטח הפריסה. האם מותר לטלטל לשם ספר תורה לקראת השבת, כדי שיקראו בו בתורה ויחזירו אותו לאחר השבת?

תשובה

המהר"ם מרוטנבורג¹ התייחס לשאלה מעין זו – האם מותר להוציא ספר תורה מבית הכנסת כדי לקרוא בו בבית האסורים, בהתחשב בעובדה שהאסירים אינם יכולים לבוא בעצמם לבית הכנסת ולשמוע שם את קריאת התורה.

תשובתו הייתה שהדבר אסור, משום שיש בכך משום זלזול בכבודו של ספר התורה, שנראה כאילו הוא נגרר אחרי הקוראים בו כשמוציאים אותו ממקומו אליהם, ולא להיפך, כי רק בקושי התירו להוציא ספר תורה במקדש ביום הכיפורים לצורך קריאת הכהן הגדול בעזרה.

כך שנינו ב**ירושלמי**² בעניין קריאת הכהן הגדול:

1. בתשובותיו, סי' כג. הובא במרדכי (ראש השנה, סי' תשי).
2. יומא פ"ז, ה"א.

בכל אתר את אמר הולכין אחר התורה, והכא את אמר מוליכין את התורה אצלן. אלא על ידי שהן בני אדם גדולים התורה מתעלה בהן.

מקרה זה היוצא מן הכלל מעיד על הכלל כולו, שהקוראים בתורה צריכים לבוא אליה ולא להיפך, וכן פסק השולחן ערוך³:

בני אדם החבושין בבית האסורין, אין מביאין אצלם ספר תורה אפילו בראש השנה ויום הכיפורים.

באופן פשוט, יש ללמוד מדבריו גם למקרה שלפנינו, שאסור להוציא את ספר התורה מבית הכנסת לצורך החיילים שבשטח. ואף על פי שהחיילים אינם יכולים לבוא לבית הכנסת משום שהם אנוסים, הוצאת ספר התורה ממקומו נחשבת לביזיון גדול אפילו במציאות זו, שהרי אין לך אנוס גדול יותר מן החבוש בבית האסורים, ואף על פי כן אסרו להוציא ספר תורה עבורו.

למרות שהרמ"א⁴ התיר להוציא את ספר התורה מבית הכנסת, אם קובעים את מקומו החדש למשך יום או יומיים⁵, כבר נשתרש המנהג בירושלים ובמקומות נוספים להקפיד לקרוא בו שלוש פעמים, קודם שמחזירים אותו לבית הכנסת, ואם הדבר לא ניתן אין מוציאים אותו מלכתחילה⁶.

3. שולחן ערוך אורח חיים קלה, יד.
4. אורח חיים קלה, יד. והאליה רבה (שם, סק"ח) נקט שאף הרמ"א מודה במקום שייחדו ארון או תיבה לספר התורה והניחו אותו שם, שאין צורך להניחו ליום או יומיים, כיון שעצם מציאותו של ספר התורה בארון היא קביעותו. וכן נקטו הפרי מגדים (שם, אשל אברהם סק"ב) וכף החיים (שם, סקפ"ג). סברא זו להתיר לא הובאה כלל במשנה ברורה, ואף האגרות משה (יר"ד ח"ב, סי' צא) הסתייג מסברא זו.
5. עיין במשנה ברורה (קלה, סקמ"ט) שאין נפקא מינה אם משהים אותו לזמן זה קודם הקריאה או אחריה.
6. מנהג זה הוזכר ב'ערוך השולחן' (קלה, לב), והוסיף לכך טעם שרק בדרך זו מקרי 'קביעות'. ומצאנו שגדולי ירושלים הקפידו מאוד על מנהג זה כמו

מסקנה זו אינה מוסכמת על כל הפוסקים. ה'אור זרוע'⁷ התיר להוציא ספר תורה מבית הכנסת, כדי להביאו לחולה שאינו יכול לבוא לבית הכנסת מפאת חוליו, משום שהחולה חייב בקריאת התורה ככל יהודי, ורק מחמת אונסו הוא אינו יכול לחלוק כבוד לספר התורה ולבוא אצלו. ואינו דומה לכהן גדול שביכולתו לבוא בעצמו אל ספר התורה, ורק משום כבודו הנהיגו שספר התורה יבוא אליו לעזרה.

גם המשנה ברורה⁸ קיבל עקרונית סברא זו, אך הבחין בין חולה יחיד שאינו חייב בקריאת התורה משום שהיא חובת הציבור, לבין מניין של חולים או אסירים שמתפללים במקומם, שחלה עליהם חובת קריאת התורה. לדעתו, כבודו של ספר התורה נפגם, רק בשעה שהרבים מוציאים אותו ממקומו כדי להצטרף בעצמם לתפילת היחיד, אך אין מניעה להוציאו לצורך ציבור שנמנעת ממנו האפשרות לבוא לבית הכנסת מחמת אונס.

יש להוסיף עוד טעמים להקל בהוצאת ספר תורה צבאי לצורך החיילים: ראשית, משום שהוצאת ספר תורה מצוייה מאוד בחיי הצבא ולכך הוא נועד מלכתחילה, ונמצא שקביעותו היא בעצם טלטולו ממקום למקום על פי הצורך, בדומה לארון ה' שהיה יוצא ובא עם מחנה ישראל במלחמותיו⁹. שנית, משום שהחיילים

שהעידו תלמידיו של הגאון הרב אברהם שפירא זצ"ל, שהקפיד מאוד על כך. אך בספר 'הליכות שלמה' (פ"ב, לח) נקט שאין שום יסוד למנהג זה בש"ס ופוסקים, ואסור להוציא ס"ת למקום שאינו מכובד כראוי לו אפילו אם קוראים שם שלוש פעמים.

7. הלכות קריאת שמע, סי' ט.

8. קלה, סקמ"ז וביאור הלכה ד"ה 'אין מביאין'.

9. סברא זו שמענו מהגר"י אריאל. ויש לצרף לכך את מה שכתב בכף החיים (אורח חיים קלה, סקע"ח), שניתן להתנות מלכתחילה על ספר תורה שיהיה אפשר לטלטלו. ובספר תורה צבאי שנועד מראש להוציאו ממקומו ולהביאו אל החיילים, 'לב בית דין מתנה עליו' אפילו אם לא התנו עליו במפורש.

עסוקים במצוה חשובה של כיבוש הארץ ועזרת ישראל מיד צר ומוכנים למסור את נפשם להצלת כלל ישראל, וספר התורה מתייקר בשעה שמביאים אותו אל המחנה¹⁰. שלישית, פעמים רבות נמצא ספר התורה בבית הכנסת במקום שאין קוראים בו, ואז מותר לטלטלו למקום אחר לקרות בו, כי הוא מתעלה בזה, וכבוד הוא לספר התורה¹¹.

בפרט לדעת הרמ"א שמותר להוציאו כאשר החיילים שוהים באותו מקום למשך כמה ימים, וספר התורה שוהה עימם במשך ימי שהותם שם.

במקרה שהחיילים עתידים להגיע לבית הכנסת בהמשך היום לתפילת מנחה, צריך עיון אם עליהם להמתין מלהוציא ספר תורה לשטח, או לקרוא בתורה בבית הכנסת¹². הגר"א **נבנצל** הורה לנו שבמקרה זה עדיף להימנע מהוצאת ספר התורה, אלא יקראו בו בתפילת מנחה.

עוד יש להוסיף את מה שכתב בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' ו'), שהאיסור הוא לקחת ספר תורה עבור אדם הזקוק לו במקום אחר, אך במקרה שאותם החיילים היוצאים לפעילות נושאים אותו עימם מותר, כשם שמצאנו בספר תורה של המלך שנכנס ויוצא עמו. ורק במקום שהחיילים כבר בשטח, ומביאים אליהם את ספר התורה באופן מיוחד אנו נזקקים לטעמים דלעיל.

10. 'מלומדי מלחמה', ח"א סי' כה.

11. שו"ת 'פני אהרן', סי' יד. הובא ב'אורחות חיים' קלה, סק"ד.

12. בתשובת הגר"י אריאל שטרם נדפסה כתב, שקריאת התורה בשני וחמישי לא נתקנה על ידי חכמים בתפילת שחרית דווקא, אלא זמנה כל היום. ורק משום שזריזים מקדימים במצוות אנו קובעים אותה למעשה בתפילת שחרית, כמו שמצאנו בנטילת לולב ובהלל. לכן במקום הצורך, ניתן לקבוע אותה מלכתחילה בתפילת המנחה, ובלבד שלא ינהגו כך בקביעות. אך עיין בשו"ת 'ביע אומר' (ח"ד אורח חיים, סי' יז) שנקט שעיקר התקנה הייתה לקרוא בתורה בתפילת שחרית, כפי שדברי הרמב"ם (הלכות תפילה פי"ב, ה"א) מלמדים.

ראוי להדגיש שהבאת ספר התורה לשטח מותנית בהקפדה יתירה על קדושתו, כפי שכתב השולחן ערוך¹³:

חייב אדם לנהוג כבוד גדול בספר תורה, ומצוה לייחד לו מקום ולכבד המקום ההוא ולהדרו ביותר, ולא ירוק כנגד ספר תורה ולא יגלה ערוותו כנגדו ולא יפשוט רגלו כנגדו ולא יניחנו על ראשו כמשווי... ויכבדנו כפי כוחו.

משום כך יש להקפיד על הדברים הבאים:

1. לייחד מקום מכובד לספר התורה בתוך אחד האוהלים או כלי הרכב, ולהרחיק ממנו גילויים של קלות ראש או חוסר צניעות.
2. לשמור את ספר התורה בתוך ארון, ולא להסתפק בזה שהוא עטוף בטלית¹⁴.
3. במידה ויש חשש סביר שספר התורה יינזק, וכל שכן שיאבד או ייגנב, חובה להשאירו בשטח, במקום שמור כהלכה¹⁵. במקרה זה, ראוי להביא אותו למקום שבו מתפללים קודם התפילה ולא רק בשעת הקריאה¹⁶, ונהגו לכסותו בטלית בשעת הבאתו¹⁷.

13. יורה דעה רפב, א.

14. 'בית לחם יהודה' על השולחן ערוך יורה דעה רפב, ב בהגהה.

15. כך משמע ברש"י סוטה לט, ב ד"ה 'להפשיט את התיבה'. וכן פסק בציץ אליעזר (ח"א, א, סי' טז), שהצדיק את המנהג המקובל בכותל המערבי להביא את ספר התורה אל ציבור המתפללים משום שיש חשש שמא יינזק משרב או מגשם אם יישאר בחוץ. ואף על פי שהצורך בשמירה הוזכר רק לגבי החשש שמא יינזק, נקטנו שיש חובה לשמרו מגניבה ואבידה מכל שכן.

16. ציץ אליעזר ח"א, א, סי' טז.

17. פסקי תשובות קלה, כה.

4. בשעת הנסיעה יש להניחו ברכב בתוך הארון בצורה מכובדת ומאובטחת¹⁸, ובמידת האפשר ראוי ללוותו בכבוד¹⁹.
5. יש לקבוע פרוכת בתוך ארון הקודש²⁰, ואם אין בו פרוכת ראוי לעטוף את ספר התורה בטלית²¹.

מסקנה

הניסיון מלמד, שיש להבאת ספר התורה אל החיילים חשיבות מוראלית עצומה, בזה שזוכים לקרוא בתורה כהלכה.

18. אמנם, השולחן ערוך (יורה דעה רפב, ג) פסק: "לא יניחנו בשק ויניחנו על גבי חמור וירכב עליו אלא מניחו בחיקו כנגד לבר", אך מסתבר שעדיף להניחו בתוך הארון שהוא מקומו הקבוע. אדרבה, כשנושאים את ספר התורה בתנאי שטח יש חשש גדול יותר לביזיונו על ידי לכלוך או נפילה. וכבר כתב השולחן ערוך עצמו: "ואם היה מפחד מפני הגנבים – מותר". אמנם, היה מקום להצריך את נשיאת הארון ביד, אך הדבר אינו מעשי בגלל המרחק הרב. ובשו"ת יביע אומר (ח"ז אורח חיים, סי' נו) כתב, שאדרבה עדיף לשאת את ספר התורה בתוך הרכב ולא ביד, משום שהרכב הוא מקומו ואין זה נחשב טלטול מחוץ למקומו, וצריך עיון בסברא זו.
19. ה'בית לחם יהודה' (על השולחן ערוך יורה דעה רפב, ב בהגהה) הצריך דווקא עשרה אנשים כדי ללוות את ספר התורה, ולא הביא מקור לדבריו. בספר 'אשל אברהם' מבוטשאטש (סי' קלה) כתב, שעשרת האנשים צריכים להקיף את ספר התורה בעיגול כדי לשמש לו מעין מחיצות, וכמדומה שלא נהגו כן אלא מסתפקים בליווי על ידי שניים. במערכת הצבאית אין זה מעשי ללוותו על ידי עשרה, ופשוט שאין זה לעיכובא. וכך יש לדייק ממה שכתב בספר 'אמת ליעקב' (סי' מג) בשם מהר"ם ריקנאטי: "כשמוליכין ספר תורה מקהל לקהל טוב שילוו אותו עשרה", ומשמע שאין איסור להוציאו בלא עשרה, אך מכל מקום יש להקפיד ללוותו בשעת מסעו.
- כתב בכף החיים (אורח חיים קלה, סקע"ד), שאם יש הכרח לקחת אותו ללא ליווי, יפסלו אותו קודם שליחתו על ידי התרת התפירות. ויתכן שדבריו מתייחסים למשלוח ספר תורה בדואר, שעלול להביאו לידי ביזיון גדול, וצריך עיון.
20. שערי תשובה (אורח חיים קנד, סק"י) בשם 'תרומת הדשן' ו'זרע אמת', ומקורו בפסוק: "והבדילה הפרוכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים" (שמות כו, לג), ועיין יחוה דעת ח"ו, סי' ט.
21. הסברא נותנת לומר שגם דרך זו היא בבחינת "והבדילה הפרוכת לכם".

על כן, יש להביא ספר תורה לשטח, אם יש שם מנין חיילים המעוניינים לקרוא בתורה. במידה וישנה אפשרות להשאיר אותו שם בכבוד הראוי, ואין חשש שמא יאבד או ייגנב, יש להשאיר אותו שם, כדי שיקראו בו שלש פעמים, ולכל הפחות ראוי שישאר שם יום או יומיים. אך אין זה מעכב בדיעבד.

כאשר הובא ספר תורה לשטח יש לנהוג בספר התורה קדושה יתירה, להניחו בתוך ארון קודש נייד ולייחד לו מקום מכובד, כפי שכתב השולחן ערוך²²: "ישב לפניו בכובד ראש וביראה ופחד, שהוא העד הנאמן על כל באי עולם שנאמר 'והיה בכך שם לעד' וכו'".

22. יורה דעה רפב, א.

סימן לא שימוש בארון הקודש לשמירת סידורים ותפילין

שאלה

ארון הקודש מיועד להניח בו ספרי תורה. האם מותר להשתמש בחלקו התחתון לשמור שם תפילין פרטיים או יין לקידוש ולהבדלה, והאם יש הבחנה בין ארון קודש הקבוע בבית הכנסת, לבין ארון הקודש הנייד, שלעיתים שומרים בתוכו סידורי תפילה וכדומה?

תשובה

קדושתו של ארון הקודש נובעת מכך שהוא נועד לשמש את ספרי התורה, והריהו בכלל תשמישי קדושה שיש לנהוג בהם כבוד¹. כבודו של ארון הקודש גדול עד כדי כך, שאסרו חכמים לכנות אותו בשם שיש בו זלזול כמו 'ארנא'². ואין הבחנה לגבי דין זה, בין ארון

1. מגילה כו, ב. הנפקא מינה העולה מהגדרה זו, שאם הוא בלה אסור לזרקו אלא חייבים לגנוזו, כשאר תשמישי קדושה. וכתב הט"ז (אורח חיים קנד, ז) שבמקרה זה עדיף להשתמש בו כספרייה לספרי קודש ולא לגנוזו, אף על פי שבכך מורידים אותו מקדושתו.
 2. ועיין בשו"ת יביע אומר (ח"ח אורח חיים, סי' יח), שהוכיח שקדושת ארון הקודש אינה מדאורייתא אלא מדרבנן.
- שבת לב, א. ועיין שם במהרש"א (בד"ה 'בד"ה על שקורין'), שהתנאים קראו לו 'ארון' כשברור שהכוונה היא לארון הקודש ולא לארון של חולין. במגן אברהם (קנד, סק"ד) כתב שהכינוי 'ארנא' היה מיוחד אצלם לארונות ששמשו לאיחסון ויש בו משום זלזול, ואילו הכינוי 'ארון' מיוחד דווקא לארון הקודש, ומותר להשתמש בו.

קודש הקבוע בבית הכנסת לבין ארון קודש נייד, משום ששניהם מוגדרים תשמישי קדושה³.

מאחר שיש לארון הקודש דין תשמישי קדושה אסור לעשות בו שימוש של חולין, ואפילו להישען עליו אסור⁴. יתירה מזו, אסור לעשות בו שימוש אפילו לשם קדושה אחרת⁵, משום ש'מעלין בקודש ואין מורידין'. לדוגמא, אסור להשתמש בארון הקודש כבימה כפי שמבואר בגמרא⁶.

משום כך, אסור להניח בתוך ארון הקודש תפילין או חומשים וסידורים, אפילו באופן ארעי, ואפילו כשספר התורה אינו בתוכו⁷, וכל שכן שאין להניח בו שאר תשמישי מצוה כמו יין או נר להבדלה. לגבי חלקו התחתון של ארון הקודש, שלא רגילים להניח שם ספרי תורה אלא חפצי קדושה אחרים, שנינו בירושלמי⁸:

רבי ידמיה אזל לגוולנה (- שם מקום). חמתון יהבין בכושא בגו ארונא (- ראה שנתנו כלי של אורגים בתוך ארון הקודש). אתא שאל לרבי אימי, אמר ליה: אני אומר לכך התנו עליו מבתחילה.

3. לא מצאנו שחכמים חילקו בין תשמישי קדושה המשמשים את ספר התורה בקביעות לתשמישים אחרים המשמשים אותנו לעיתים מזומנות בלבד.
4. רק אם יש דוחק רב בבית הכנסת, יש למי שנשען על ארון הקודש על מי לסמוך, ומסתבר שלב בית דין מתנה על זה. כך כתב ב'ילקוט יוסף' אורח חיים קנד, ה.
5. שולחן ערוך אורח חיים קנד, ו.
6. מגילה כו, ב: "האי תיבותא דאירפט, מיעבדה תיבה זוטרתא שרי, כורסייא - אסיר".
7. משנה ברורה קנד, סקל"א. ועיין מגן אברהם (קנד, סקל"ד) שהביא את דברי המהרש"ל, הסובר שאין הורדה בקדושת ארון הקודש אם מניחים בו ספרים, שהרי הוא עודנו עומד בקדושתו, אך הב"ח (אורח חיים קנג, סק"ט) חלק עליו וכמו שכתבנו.
8. מגילה פ"ג, ה"א.

רבי יונה עבד ליה מגדלא ואתני עלוי – עילייה דספרין
ארעייא דמאנין (- רבי יונה בנה אותו כעין מגדל והתנה עליו,
שחלקו העליון ישמש לספרי תורה וחלקו התחתון לכלי חול).

יש ללמוד מן הירושלמי שני דברים:

א. תנאי מועיל להגביל את קדושתו של ארון הקודש, ולהתיר
לעשות בו תשמישי חולין, וכן פסק השולחן ערוך.⁹

ב. מצאנו במעשה דרבינו יונה תנאי מיוחד הנוגע לארון קודש
שעשוי משני חלקים – שחלק אחד ישמש לספרי תורה
וחלק שני ישמש לשאר החפצים. וכפי הנראה מקובל
להתנות בדרך זו בארונות קודש דומים.

יתירה מזו, מסתבר שמותר להשתמש בחלקו התחתון של ארון
הקודש לאיחסון חפצי מצוה כמו אלו שהוזכרו לעיל אפילו בלא
תנאי מפורש, שכבר פשט המנהג בבתי הכנסת להניח שם תפילין
וספרים אחרים¹⁰. וכבר כתב הרמ"א¹¹ שיש להקל בתשמישי קדושה
שנהגו להשתמש בהם לחולין, וטעמו –

משום דכיוון שנהגו כן ואי אפשר ליזוהר, לב בית דין
מתנה עליהם מעיקרא כדי שלא יבואו בני אדם לידי
תקלה, ואף על גב דלא התנו – כאילו התנו דמי¹².

מכוח היתר זה, נהגו בקהילות רבות, להניח בתוך ארון הקודש כתרי
ספר תורה ושאר תשמישיו אפילו בחלקו העליון¹³, וכן ספרי תורה

9. אורח חיים קנד, ח.

10. לכאורה יש ללמוד זאת ממה שכתב המשנה ברורה (מב, סק"א) לגבי הנחת
מעות בתיק התפילין, דכיוון שרגילים בכך נחשב כאילו התנו. אף על פי כן,
לכתחילה ראוי להתנות במפורש בשעת העשייה. התנאי אינו מועיל
לתשמיש מגונה.

11. אורח חיים קנד, ח בשם 'תרומת הדשן'.

12. בסוגיא זו הרחבנו לעיל סימן יב, עמ' 156.

13. 'מחזיק ברכה' לחיד"א קנד, סק"ד.

בלויים ופסולים ואפילו יריעות שנשרפו¹⁴. וכן נהגו להניח את ההושענות על ארון הקודש, ויש שמניחים שם את הטלית והתפילין¹⁵.

לגבי ארון קודש נייד, יתכן להקל בכך משום שהוא אינו משמש כדירת קבע לספר התורה אלא כדירת עראי בלבד, אך לכתחילה ראוי להימנע מכך¹⁶.

מסקנה

מותר לכתחילה להניח בחלקו התחתון של ארון הקודש חפצי מצוה כמו ספרי קודש ותפילין, או יין, הנחוצים לשימוש הציבור בבית הכנסת, משום שהדבר מקובל ברוב בתי הכנסת ו'לב בית דין מתנה עליהם'.

לעומת זאת, חיילים הנמצאים בשטח ומעוניינים לשמור סידורים וחומשים בתוך ארון הקודש הנייד, ראוי להם להימנע מכך, אלא להשתמש בפתרונות אחרים, כמו הנחתם בארגזי תחמושת ריקים וכדומה. רק במקום שאין אפשרות נוחה ויעילה לשמרם מלבד בארון הקודש, יש להתיר זאת בדוחק ולהסתמך על הסברא ש'לב בית דין מתנה עליהם' אפילו בכגון זה¹⁷.

14. מגן אברהם קנד, סק"ד.

15. שו"ת מהרש"ם ח"ד, סי' נז.

16. כך הורה לנו הגר"א נבנצל.

17. הטעם להחמיר יותר לגבי ארון קודש נייד, משום שהנחת ספרי קודש בתוכו אינה מצוייה כל כך כמו שהדבר מצוי בחלק התחתון של ארון הקודש הקבוע.

סימן לב חיוב קביעת פרוכת בארון הקודש

שאלה

האם יש חיוב לקבוע פרוכת בארון הקודש, והאם יש הבחנה בדין זה בין ארון קודש קבוע לבין ארון קודש נייד?

תשובה

הפרוכת הוזכרה **בגמרא**¹ כאחד מתשמישי הקדושה, משום שלעיתים מניחים את ספר התורה עליה. ונחלקו הראשונים לגבי מיקומה של הפרוכת.

רש"י² נקט שאת היריעות פורסים בארון הקודש מבפנים, ואילו לדעת **התוספות**³ מדובר בפרוכת הפרוסה על הארון מבחוץ. מחלוקת זו עומדת ביסוד המנהגים חלוקים בין הקהילות השונות, אם קובעים את הפרוכת מחוץ לארון הקודש, או שקובעים אותה בתוכו.

מאחר שמנהג זה התפשט בכל קהילות ישראל, אין לשנות ממנו, כפי שנקט **בשערי תשובה**⁴. בספר **'זרע אמת'**⁵ הוסיף, שהפרוכת לא

1. מגילה כו, ב.
2. ד"ה 'פריסא'.
3. ד"ה 'מריש'.
4. אורח חיים קנד, סק"י. ובשו"ת יחוה דעת (ח"ו, סי' ט) האריך לבסס מנהג זה, ונקט שהוא חיוב גמור.
5. אורח חיים, סי' כו.

נועדה לנוי בלבד, אלא כדי להבדיל בין קדושת ספר תורה המונח בארון, לקדושתו של שאר בית הכנסת, על שם הפסוק: "והבדילה הפרוכת לכם בין הקודש ובין קודש הקדשים"⁶.

נראה שסברא זו מתעצמת עוד יותר, בשעה שמוציאים את ספר התורה מבית הכנסת כדי להביאו לשטח בארון קודש נייד, שדווקא אז ישנה חובה יתירה להבדיל בין הספר תורה לבין קדושת המחנה שחוצה לו. בהקפדה על פריסת הפרוכת יש גם ערך חינוכי גדול, להדגיש את קדושתו של ספר התורה ואת החיוב לנהוג בו ובמחיצתו קדושה יתירה. אם כי, יש בו גם צד לקולא משום שלא הקפידו על המנהג לפרוס בו פרוכת, מטעמים שונים. למעשה, ראוי להקפיד על הלכה זו בכל ארון קודש, ואם אין בו פרוכת, כמו שמצוי לרוב בארון קודש נייד, יש לעטוף את ספר התורה בטלית כדי להבדיל בינו לשאר הסביבה⁷.

מסקנה

חובה לקבוע פרוכת בארון הקודש כמנהג ישראל, בתוך הארון או מחוצה לו, ויש להקפיד על כך גם בארון קודש נייד. אם אין אפשרות לקבוע בו פרוכת, מן הראוי לעטוף את ספר התורה בטלית כדי שתבדיל בינו לבין הציבור המתכנס לתפילה.

6. שמות כו, לג.

7. כך הורה לנו הגר"א נבנצל.

סימן לג תפילה גויים בבית הכנסת

שאלה

אחד הבסיסים בצפון הארץ אוייש על ידי גדוד דרוזי, שכמעט כל חייליו נמנים על עדה זו. חיילי הגדוד זקוקים למקום תפילה, ובית הכנסת בבסיס אינו עומד בשימוש כל משך שהותם שם. האם ניתן לאפשר להם להתפלל בבית הכנסת על פי דתם?

תשובה

שאלה זו הינה כללית יותר: האם ניתן לאפשר לבני דתות אחרות להיכנס לבית הכנסת ולהתפלל בו על פי דתם, או לחילופין להשתלב איתנו בתפילתנו.

כידוע, יסודות האמונה והדת של העדה הדרוזית נשמרים בסוד על ידי כהני הדת, ואף בני העדה עצמם אינם בקיאים בהם, רובם ככולם. לצורך מאמר זה, נתייחס לדת הדרוזית כאחד הגוונים של הדת המוסלמית.

הדעה המקובלת בין הפוסקים היא שהדת המוסלמית אינה נחשבת לעבודה זרה, בניגוד לנצרות. לעומת זאת, דעתו של הציץ אליעזר¹ שרואה במסגדי המוסלמים בית עבודה זרה נחשבת לדעה חריגה, ועוד נדון בה בהמשך.

1. חי"ד, סי' צא.

הדעה הבולטת לחיוב ביחס למוסלמים ותפילתם היא דעתו של הרמב"ם:²

אלו הישמעאלים אינם עובדי עבודה זרה כלל, וכבר נכרתה מפיהם ומליבם, והם מייחדים לא-ל יתעלה ייחוד כראוי, ייחוד שאין בו דופי... אלו המשתחווים כנגדו היום אין ליבם אלא לשמים.

מכוח סברא זו הכריע הרמב"ם, שסתם יינם של המוסלמים מותר בהנאה, כיוון שאינם עובדים לעבודה זרה, והוסיף שזו גם דעתם של 'כל הגאונים'.³

בשו"ת 'עין יצחק'⁴ הסיק מדברי הרמב"ם שמותר ליהודי להתפלל במסגד, מעין זה כתב גם בשו"ת 'ביע אומר',⁵ שעל פי דברי הרמב"ם ניתן להתיר את הכניסה למסגדים.⁶ ויש מי שהעלה את הסברא, שאפילו איסור נתיצה נוהג ביחס למסגדים של מוסלמים, משום שיש בהם משהו מקדושת בית הכנסת לעניין זה.⁷

לכאורה, לפי שיטה זו אין מניעה עקרונית שמוסלמי יתפלל לאלוהיו בבית הכנסת שלנו, אפילו כשהוא מתפלל על פי דתו, ולא

2. בתשובותיו, סי' תמח.
3. אמנם בספר האשכול (הלכות יין נסך דף קנ, ב) הביא בשם כמה גאונים שסתם יינם של מוסלמים אסור בהנאה כדין עובדי עבודה זרה, אך כנראה היה מדובר שם בתקופה אחרת שבה הפרימיטיביים שבין המוסלמים עדיין האמינו בעבודה זרה. אך בימינו פשוט שהמציאות היא כדברי הרמב"ם, שאין המוסלמים מייחסים אלוהות לשום גורם מלבד לא-ל האחד.
4. אורח חיים, סי' יא.
5. ח"ז י"ד, סי' יב.
6. אמנם במקום אחר (ביע אומר ח"ז אורח חיים, סי' יא), הסתפק הגר"ע יוסף שמא העיקר כהר"ן ואסור להפוך מסגד לבית כנסת. אך נראה מתוך הדברים שתשובה זו ביורה דעה היא משנה אחרונה, וכך דעתו למעשה.
7. כך דן הגר"י אריאל במאמרו 'הריסת בתי הכנסת של גוש קטיף' (תחומין חכ"ו, עמ' 23), ובתחילה רצה לדייק מלשון הרמב"ם ב'סה"מ (ל"ת, סה): "שהזהירנו מנתוץ ומאבד בתי עבודת הא-ל יתעלה" – שאולי גם בתי תפילה של הגויים בכלל זה, ומסקנתו היא שבתי תפילה אלו המרימים יד בתורת משה ודאי אינם בכלל ציווי הפסוק, אך עדיין צריך לנהוג בהם כבוד.

משום שאנו מטשטשים את ההבדל שבין קודש לחול ובין ישראל לעמים, אלא משום שאין סיבה ממשית לאסור זאת. שהרי תפילתו לאלוהיו ודאי אינה בגדר קלות ראש האסורה בבית הכנסת. אדרבה, היא טובה יותר מסתם תשמישי חול שאין בהם קלות ראש, שהותרו לכתחילה בבית הכנסת.⁸ ממילא, אין לאסור זאת מטעמים עקרוניים אלא מטעמים אחרים, וכדלקמן.

לעומת הרמב"ם, הרא"ש⁹ מבטא עמדה הרבה יותר שלילית כלפי המוסלמים ותפילתם, עד כדי כך שאסור להניח בבית הכנסת שלנו את המחצלת שהמוסלמים מתפללים עליה, לא משום שדתם נחשבת לעבודה זרה, אלא משום שתפילתם אינה תפילתנו, וביחס אלינו יש בה צד של גנאי. וזו לשון הרא"ש:

מה ששאלת בעניין מחצלת קטנה הנקראת סגאדה בלשון ערבי, שדרך ישמעאלים להתפלל עליה ויש בה כמו צורת משקל שחור, אם מותר לתלותה בבית הכנסת לצד ההיכל, אחד מכאן ואחד מכאן, ולהתפלל כנגדה? מפני זה קורין למחצלת סגאדה, לפי שסוגדין עליה. וכיוון שכן, נראה לי שאסור לתלותה בבית הכנסת כלל, כל שכן בצדי ההיכל, וצריך להוציאה מבית הכנסת כדי שלא ישאר לה שום זכר בבית הכנסת. כי מה לנו להניח בבית הכנסת שלנו דבר כזה, שהוא מוכן ומזומן לתפלתם?¹⁰

8. עיין לעיל סימן ח, עמ' 146.

9. בתשובותיו כלל ה, סי' ב.

10. מדברי הרא"ש מוכח, שאין כוונתו שזו עבודה זרה ממש, וכן כתב בפירוש הרדב"ז (ח"ד, סי' קז) לפרש את תשובת הרא"ש: "הסיגאד"ה שמפני שנהגו בני הישמעאלים לסגוד עליה שעל כן נקראת סגאדה, והישמעאלים אינם עובדים עבודה זרה כאשר כתב הרמב"ם ז"ל בתשובה, ואפילו הכי אסר

בשׁוֹרֵת צִיץ אֲלִיעֶזֶר¹¹ הפליג הרבה יותר בסברא זו, שתפילת המוסלמים נחשבת גנאי עבורינו בגלל אמונתם המוטעית. ומכוח סברא זו אסר להתפלל אפילו לפי דתנו בתוך מסגד שבו הם מתפללים לפי אמונתם.

יתירה מזו, לדעתו¹² מסגד של מוסלמים נחשב לבית עבודה זרה, ככל בית המיוחד לדת אחרת, משום שסביבו מתרכזת עבודת הפולחן לאמונתם השקרית, והוא מסתמך בדבריו על הַרְיָן¹³:

הקדשים של כותים וגם המשוגע של הישמעאלים, אף על פי שאין טועין אחריהם לעשותן אלוהות, הואיל ומשתחווים לפניהם השתחואה של אלוהות, דין עבודת אלילים יש להן, לכל דבר איסור של עבודת אלילים.

להניחה בבית הכנסת, ובהמשך מסכים הרדב"ז לדברי הרא"ש. גם ב'דרכי משה' (אורח חיים צ, אות ד) ציטט את תשובת הרא"ש: "בגדים המצוירים עליהם דבר עבודה זרה, או איזה דבר תפלות, אסור לישב עליהן בבית הכנסת, וכל שכן להניחן בצידי בית הכנסת". מכאן מוכח שמבין שאין המחצלת המדוברת עבודה זרה ממש אלא 'תפלות' בלבד. על פי זה פסק גם הרמ"א עצמו (אורח חיים צ, כג): "בגדים שמצויר עליהם דברי תפלות, אפילו לישב עליהם בבית הכנסת אסור". אמנם מדברי הגר"א נראה קצת שהבין שמדובר בעבודה זרה ממש, שכתב שם (בביאור הגר"א, ד"ה 'אבל') שהאיסור הוא משום "לא תביא תועבה אל ביתך", וכן נראה בט"ז (שם, סק"ו) שתמה לפי זה על הרמ"א: "לא ידעתי למה הוצרך להזהיר על זה בבית הכנסת, אפילו בביתו אסור, והרא"ש לא הוצרך בזה רק לבטל איזה דעת בעלי בתים שהיה להם מחצלת כזאת לנוי בבית הכנסת שהיה מצויר עליה מעניין עבודת הכותים". גם בציץ אליעזר (ח"ג, סי' כד) כותב שהרא"ש החמיר במיוחד במחצלת זו בגלל שיש בה צורת עבודה זרה: "ההיא דמחצלת שאני מכיוון שדרך הישמעאלים להתפלל עליה, ובפרט שיש עליה צורת המקום שהולכים לחוג לשם בארצם, וכן יש גם עליה צורת מרקוליס שדרכם להתפלל עליה ולכרוע עליה בתפלתם ונראה כמשתחווה מול עבודה זרה". אמנם באמת רואים בדברי הציץ אליעזר שאין זו עבודה זרה ממש, ושהדבר היה אסור גם ללא צורת העבודה זרה, אלא מחמת עצם זה שדרך הישמעאלים להתפלל עליה.

11. ח"י, סי' א. סברא זו הובאה גם בספר 'צידה לדרך' בשמו של הגר"ש מן ההר זצ"ל.

12. ח"ד, סי' צא. ח"ח, סי' מז.

13. סנהדרין סא, ב ד"ה 'כול'.

בשיטה זו הלכו פוסקים נוספים¹⁴, שרואים במסגד של מוסלמים מקום בעייתי מבחינה הלכתית שראוי להתרחק ממנו. לכאורה, לשיטתם אין להניח למוסלמי להתפלל בבית הכנסת שלנו על פי דתו, שאין ביזיון גדול יותר מזה לכבודו וקדושתו של בית הכנסת שעושים בו מעשי איסור שאינם רצויים לשמיים.

למעשה, נראה שגם הרמב"ם יודה שאין להתיר תפילה מאורגנת של מוסלמים בבית הכנסת, מטעמים אחרים.

ראשית, משום כבוד הציבור. כידוע, הציבור רגיש מאוד לסוגיית השמירה על קדושתו של בית הכנסת, ובעיניו תפילתם של המוסלמים בתוכו מתפרשת בהכרח כהורדת המקום מקדושתו היתירה, ואין זה מכבודו של הציבור לאפשר תפילת מוסלמים במקום, בוודאי לא בשעת התפילה.

הגרי אריאל¹⁵ העלה שיקול נוסף לאסור על מוסלמי להתפלל כדרכו אפילו לדעת הרמב"ם, משום שהוא מכוון בתפילתו למכה ולא לכיוון ירושלים. ומאחר שבבתי כנסת רבים הכיוון של מכה מנוגד לכיוון של ירושלים, נמצא שהם מפנים את גבם אל ארון הקודש ומבזים אותו בכך. סמך לדבר ממה שמצאנו במסכת **סוכה**¹⁶:

אבותינו שהיו במקום הזה אחוריהם אל ההיכל ופניהם

קדמה ומשתחוים קדמה לשמש, ואנו לי-ה עינינו.

אמנם שם מדובר על עבודה זרה ממש, אך מכלל הדברים למדנו שיש גנאי גדול למקדש בעצם הפולחן כשהוא מכוון לצד ההפוך.

14. 'חוט המשולש' (ח"ג, סי' כח), 'דברי יציב' (אורח חיים, סי' צ), שו"ת 'מעשה אברהם' (אורח חיים, סי' כה). אמנם בפוסקים אלו אין הסתייגות מפורשת מתפילתם אלא רק מן המסגד המשמש להם כבית תפילה, ויתכן לומר שהתנגדותם למסגד נובעת מכך שהוא מייצג את הדת השקרית שלהם, אך תפילתם היא כשרה.

15. תחומין חכ"ו, עמ' 23.

16. נא, ב.

בדומה לכך, יש גנאי גדול גם בתפילתם של המוסלמים בתוך בית הכנסת, בשעה שהם משתחוים על פי אמונתם, ומפנים את אחוריהם אל היכל ה'. במקרה שתפילתם שם מתקיימת בעל כורחנו, עלינו להשתדל להוציא משם את ארון הקודש כדי למעט את הפגיעה בקדושת המקום¹⁷.

אך לדעתו השיקול המכריע הוא, שאמונתם היא אמונה פגומה, וממילא יש בתפילתם משום גנאי גדול לבית הכנסת שלנו. אמנם גם הם מאמינים באל-אחד כמונו, והרמב"ם שיבח אותם על כך שהם אוחזים באמונת הייחוד. אך הם כופרים בתורת משה ואינם מקבלים את הקב"ה כא-לוהי ישראל, ותפילתם מעידה על השיבוש באמונתם כאלף עדים, משום שהם פונים לאבן השחורה שלהם במכה וזונחים את ירושלים, ועצם הכנסתה של אמונה זו לתוך בית הכנסת מהווה גנאי גדול לקדושתו.

למעשה, הגר"י אריאל הורה לנו, שאין לאפשר את קיומה של תפילת מוסלמים בבית הכנסת, אם הם מתפללים בו על פי אמונתם. כל שכן שאין לאפשר לחייל נוצרי לקרוא בכתביהם בתוך בית הכנסת, משום שיש בהם סרך עבודה זרה.

עם זאת, נראה פשוט שכל גוי הרוצה להצטרף ולהיכנס לבית הכנסת להתפלל שם לה' כפי אמונתנו, אין בכך שום מניעה. כגון נוצרי¹⁸ הרוצה להיכנס ולומר איתנו כמה פרקי תהילים, ואפילו

17. אמנם, ישנם בתי כנסת רבים הממוקמים צפונית מערבית לירושלים והמכוונים לירושלים, שתפילת המוסלמים שם מכוונת לאותו הכיוון ממש, ולא מן הנמנע לומר שמוסלמי המזדמן לשם יכול להתפלל בהם על פי אמונתו. אך ודאי אין להתיר זאת בדרך קבע.

18. הטעם שאין להניח לנוצרי להיכנס לבית הכנסת כשהוא לבוש צלב אינו זקוק לביאור, (ואף שבכותל אין מקפידים על כך, נראה שזה רק משום דרכי שלום). ויש לעמוד על הלכה זו אף על פי שבימינו רבים מהנוצרים אינם נחשבים כלל לעובדי עבודה זרה. עיין תחומין (חכ"ב, עמ' 68), ובשור"ת 'מלומדי מלחמה' (ח"א, סי' מג).

להתפלל תפילה אישית משל עצמו שלא על פי דתו, וכל שכן אם רוצה להשתתף בתפילה שלנו. שהרי כך מצינו בבית המקדש, שנאמר עליו: "כי ביתי בית תפילה יקרא לכל העמים"¹⁹, ואכן מקבלים בו את קורבנותיהם של הגויים²⁰.
 לכתחילה, עדיף שהגוי יישב מאחור, במיוחד במקום שהמנין מצומצם²¹.

מסקנה

אין לאפשר תפילת נכרי בבית הכנסת על פי דתו²².

19. ישעיה נז, ז.
 20. כפי ששינו בתוספתא שקלים (א, ג): "לוקחין מן הנכרים קורבנות צבור בכסף, ומקבלין מהם עולות ושלמים, עופות ומנחות, עצים ולבונה ומלח".
 21. זאת מחשש שמא הוא יגרום הפסק למנין, כפי שפסק השולחן ערוך (אורח חיים נה, כ) שעכ"ם מפסיק את הצירוף למנין. אמנם המגן אברהם (נה, סקט"ו) טוען שמדובר דווקא בעבודה זרה עצמה, אך המשנה ברורה (נה, סקט"ה) הסתייג מפירוש זה ונקט שגוי מפסיק את המנין. ובשו"ת 'במראה הבזק' (ח"ו, סי' כט הערה 3) האריך בניתוח סוגיא זו, והכריע לחומרא. להלכה, הגר"א נבנצל הכריע שיש להקל בצה"ל כדעת המגן אברהם, אך לכתחילה ראוי להושיב את הנכרי מאחור, ולהקפיד שלא לפגוע בו.
 22. בעניין זה הכרענו כדעת הגר"י אריאל, כפי שהובאה בגוף המאמר.
 לעומת זאת, הגר"א נבנצל נקט בדעה אחרת. לדעתו אפשר להקל בתפילת המוסלמים, משום שהם מתפללים לא-ל אחד, ועל כרחם הוא א-לוהי ישראל אף על פי שהם עצמם אינם מודים בזה. כמו כן, לדעתו אין לחשוש לכך שהם מפנים את אחוריהם אל היכל ה', משום שכגויים הם אינם חייבים בכבוד ארון הקודש.
 לגבי חייל נוצרי, דעתו היא שאפשר לתת לו להתפלל בבית הכנסת בתנאי שלא יהיה עליו שתי וערב (צלב). אמנם לכתחילה ראוי להושיב אותו מאחור, אך בכל מקרה הוא אינו מפסיק את המניין.

מילואים

סימן לד מדיניות הרבנות הצבאית בנוגע להקדשת בתי הכנסת בצה"ל

הצגת הבעיה

בית הכנסת האזרחי, מעצם טבעו, נועד לשמש את הציבור לתפילה בלבד ולא לצרכים אחרים. כל זמן שהמתפללים גרים איש איש בביתו, אין להם שום הכרח לעשות בו תשמישי חול בדרך קבע, ורק אם הזדמנו לשם אורחים רבים ואין קורת גג אחרת להכניסם, התירו בדוחק לאכול ולשתות שם מחוסר ברירה¹. אך בדרך כלל ניתן לשמור על הפרדה ברורה בין התכנסות לצורך תפילה, שיעור תורה וכדומה, שמקומה הטבעי הוא בבית הכנסת, לבין התכנסות לצורך שאר ענייני חול שמקומם בבית או במקומות ציבוריים אחרים.

לעומת זאת, בית הכנסת הצבאי נועד לשמש את החיילים המשרתים באותו בסיס בשעה שהם רחוקים מביתם, ובמידה רבה הוא משמש למתפללים בו כביתם השני. חיילים אלו הבאים מרקע דתי ומסורתי עומדים לא פעם בפני קשיים רוחניים גדולים, אם בשל המפגש עם האווירה החילונית השוררת בבסיס, ואם בשל ההתמודדות השוחקת עם משימות הצבא. עבור חיילים אלו, בית הכנסת מהווה את מרכז החיים הרוחניים, ויש ערך חינוכי גדול

1. ט"ז אורח חיים קנא, סק"א.

בעצם שהייתם בתוכו². גם פעילותו של רב היחידה מתבצעת בחלק מן הזמן באופן טבעי בבית הכנסת. שם ניתן לפגוש בו ולשוחח איתו ביחידות, ושם ניתן להשיג חפצי דת שונים כמו טלית ותפילין. נמצא שדווקא משום קדושתו היתירה של בית הכנסת, ומשום שחיילי הבסיס רובם ככולם נוהגים בו כבוד רב וחוששים לחלל את קדושתו, נוצר מצב טבעי שלחייל הדתי נוצרת תחושת שייכות עמוקה למקום. לא פעם הוא מוצא את עצמו 'בורח' לשם, כדי להינצל מאווירה של חילול שבת וניבול פה בהם הוא נתקל באיזור המגורים.

דא עקא, שהתאמת אופיו של בית הכנסת לצרכים מעין אלו מנוגדת לרוח ההלכה, ולא פעם היא מנוגדת אף להלכה עצמה. שהרי ההלכה אוסרת לקיים שיחה בטילה בבית הכנסת³, וכל שכן אם יש בה שחוק והיתול, ואף תנאי אינו מועיל להתיר זאת⁴. גם שאר תשמישי חול אינם רצויים בבית הכנסת, אפילו אם התנו עליהם, ומלבד זאת, עצם השימוש בבית הכנסת למטרות מעין אלו, עלול לגרום לחיילים להיכנס לתוכו לשמן ולא לשם תפילה ולימוד תורה⁵, ותנאי אינו מועיל להתיר כניסה סתמית לבית הכנסת⁶.

לשם כך נדרשת קביעת מדיניות הלכתית ברורה לכלל בתי הכנסת בצבא – מה להתיר ומה לאסור, ומהי הדרך ההלכתית הראויה להגדיר את בתי הכנסת בצבא. בשאלה זו נועצנו בשלושה מן הפוסקים בדורנו.

2. עיין שולחן ערוך אורח חיים קנא, א שכתב: "הישיבה בהם מצוה, שנאמר 'אשרי יושבי ביתך'".
3. שולחן ערוך אורח חיים קנא, א.
4. עיין בנספח 'תשמישי חולין שאין להתירם על ידי תנאי'.
5. עיין כסף משנה הלכות תפילה (פי"א, ה"ו) שהטעים בדרך זו את האיסור לטייל בבית הכנסת, משום שאין רשות להיכנס למקום הקדוש אלא לצורך תפילה או קריאה בתורה בלבד.
6. מגן אברהם קנא, סק"ד. הובא במשנה ברורה קנא, סקל"ד.

דעת הגר"י אריאל

לדעת הגר"י אריאל, כדאי להימנע מלכתחילה מהקדשת בתי הכנסת בצבא כבתי כנסת קבועים שיש בהם קדושה גמורה. לדעתו, יש להסתמך על מה שכתב בשו"ת 'דבר יהושע'⁷, בהגדרתו ההלכתית של ה'שטיבל' המקובל אצל החסידים. החסידים אמנם מתפללים שם בקביעות, אך הם מקפידים שלא להקדיש אותו כבית כנסת גמור. זאת משום שה'שטיבל' מיועד מעצם טבעו לשימושים אחרים כמו אכילה, שיחת חולין, וקיום אירועים שונים של הקהילה. בדרך זו ניתן להתיר לעשות שם תשמישי חול ואפילו תשמישי גנאי ללא הגבלה.

בדומה לכך יש לראות גם את בתי הכנסת בצבא. מקומות אלו צריכים להיות מקומות תפילה קבועים, שלא התקדשו בקדושת בית הכנסת, ובדרך זו ניתן לפטור מן השורש את כל הבעיות ההלכתיות שתוארו לעיל. מאחר שאין במבנה קדושה, ניתן עקרונית לקיים בו אירועים שאינם ראויים באופיים לבית הכנסת, ניתן להתיר ביצוע עבודות שונות הכרוכות בנתיצה, ואפילו לשנות לגמרי את ייעודו של המקום בלא שום מכירה.

אך למעשה, הגר"י אריאל סייג מאוד את השימוש בדרך זו, ונמנע מלהתיר תשמישי חול בבית הכנסת באופן גורף, והורה שאין להתיר אותם אלא באופן מאוד מדוד. זאת, מן הטעם החינוכי, כדי שלא יבואו להקל בכבודם ובקדושתם של בתי הכנסת, ולא יפגעו כהוא

7. ח"ב, סי' כ. בפסקי תשובות (קנא, כא הערות 100, 102) הביא מקורות נוספים המצדדים בגישה זו, כמו ה'דברי חיים' מצאנז (ח"ב חו"מ, סי' לב) המגדיר את בתי המדרש של האדמו"רים כ'בית ועד לחכמים', ונקט שמתנים עליהם מעיקרא שקדושת בית המדרש לא תחול עליהם. וכן בשו"ת 'לחם שלמה' (מהדורה תניינא, סי' יג), שהעיד על בית מדרשו של האדמו"ר מבעלזא שאפו בתוכו מטעם זה. ככל הנראה, גישה זו רווחת בין הפוסקים של קהילות החסידים.

זה במעמדו של המקום הקבוע לתפילה ובספר התורה שבתוכו או בתפילה עצמה.

על כן, לדעתנו יש לחנך את החיילים לנהוג בבתי הכנסת הצבאיים כאילו הם בתי כנסת לכל הלכותיהם, אף על פי שאין בהם קדושה. דרך זו נועדה לשימוש רק במקום הצורך כדי להתיר תשמישי חול הכרחיים, וגם זאת רק על ידי אישור מפורש מטעם הרבנות הצבאית.

כדי לתרגם את הדברים לשפת המעשה, הציע הגר"י אריאל, שהפקעת בית הכנסת מקדושתו, תיעשה אך ורק על ידי הרב הראשי לצה"ל. קיום הרצאת חולין בבית הכנסת יצריך את אישורו של הרב הפיקודי. החלפת מבנה בית הכנסת במבנה אחר תחייב את אישורו של רב האוגדה, וכן על זה הדרך. בכל מקרה, אין ללמד היתר זה לרבים, אלא להצניע הוראה זו בבית מדרשה של הרבנות הצבאית, כדי שלא יבואו להקל ראש בקדושתם של בתי הכנסת בכלל.

בהצעה זו יש לדון מכמה היבטים:

א. מצד החיוב לבנות בית כנסת

כידוע, הרמב"ם⁸ נקט שיש חיוב הלכתי ברור לבנות בית כנסת בכל מקום ומקום שיש בו עשרה מישראל, ולא מצאנו מי שחלק עליו להדיא⁹. אדרבה, מצאנו שבני העיר כופין זה את זה לבנות להם בית כנסת¹⁰, כחלק מרכזי מצורכי העיר. אם נאמץ את ההצעה שלא להקים בצה"ל בתי כנסת אלא בתי תפילה בלבד, נמצא שאנו

8. הלכות תפילה פי"א, ה"א.

9. יש להעיר, שהשולחן ערוך לא הביא את דבריו להלכה.

10. תוספתא בבא מציעא יא, יב.

מבטלים בידיים מצווה יקרה זו של בניית בתי כנסת בכל מקום שיש בו מניין חיילים בקביעות. אך לאחר העיון יתכן להוכיח מדברי הרמב"ם לאיך גיסא. לשון הרמב"ם היא:

כל מקום שיש בו עשרה מישראל צריך להכין בו בית שיכנסו בו לתפילה בכל עת תפילה. ומקום זה הוא הנקרא בית הכנסת.

מדבריו משמע קצת שאין חשיבות לבניית בית הכנסת מצד עצמו, ועיקר הקפידא היא על ייחודו של בית מתאים לקבוע אותו כמקום תפילה עבור הציבור. אמנם, בדרך הטבע כשמייחדים בית קבוע לתפילה וקוראים לו בית כנסת, מן הסתם גם מקדישים אותו למטרה נעלה זו, וממילא קדושת בית הכנסת חלה עליו. אך אין ראייה מפורשת שהקדשת בית הכנסת היא לעיכובא בגדרי מצוה זו. ממילא יש מקום לומר, שהצבא יוצא ידי חובת מצוה זו בהקמתם של בתי תפילה, אף על פי שהם אינם מתקדשים בקדושת בית הכנסת¹¹.

מלבד זאת, יש סברא גדולה לומר שמצות בניית בית כנסת אינה חלה על מתקני הצבא, משום שמצוה זו תלויה בקיומה של קהילה קבועה המתגבשת סביב בית הכנסת. תנאי זה אינו יכול להתקיים בצבא, כשרוב רובם של החיילים המשרתים באותו בסיס,

11. קצת משמע כך גם במשנה ברורה (קנ, סק"ב), הנוקט שאם אין סיפק ביד בני העיר לבנות בית כנסת מחוייבים על כל פנים לשכור מקום מיוחד לתפילה, (עיין בשער הציון קנ, אות א שנקט כך מסברא דנפשיה). משמע, שיש תועלת גדולה אפילו בקביעת מקום תפילה שאינו מתקדש בקדושת בית הכנסת (עיין ביאור הלכה קנא, ד"ה 'להשתמש בו', ולעיל סימן יא), ובדיעבד יוצאים בדרך זו ידי חובת המצוה לבנות בית כנסת.

מתחלפים ביניהם בתדירות רבה, ואינם יכולים לקבוע בית כנסת מסויים כמקום תפילתם הקבוע. גם לסברא זו יש להביא סמך מן הרמב"ם, שצירף את שתי ההלכות זו לזו – החובה לבנות בית כנסת, והזכות של בני העיר לכפות את חבריהם להקים ביחד בית כנסת. מכך משמע קצת, ששתי הלכות אלו תלויות זו בזו, ובזמן שאין קהילה קבועה שניתן לכפות אותה להקים בית כנסת גם עצם המצווה לבנותו פוקע. בנושאים אלו הרחבנו לעיל, סימן א'¹².

ב. מצד החיוב להתפלל בבית הכנסת

על גישה זו קשה גם ממה שפסק בשולחן ערוך¹³:

ישתדל¹⁴ אדם להתפלל בבית הכנסת עם הציבור... וכן אם נאנס ולא התפלל בשעה שהתפללו הציבור והוא מתפלל ביחיד, אף על פי כן יתפלל בבית הכנסת.

לשונו של הרמב"ם¹⁵ יותר החלטית:

לעולם ישכים אדם ויעריב לבית הכנסת, שאין תפילתו של אדם נשמעת בכל עת אלא בבית הכנסת.

מקורה של הלכה זו במסכת ברכות¹⁶:

12. עמ' 80.

13. אורח חיים צ, ט.

14. בשו"ת מנחת יצחק (ח"ז, סי' ו) דייק מלשון השולחן ערוך שאין זו הלכה מחייבת מעיקר הדין אלא היא בגדר 'לפנים משורת הדין'. ובדומה לכך כתב בפסקי תשובות (צ, ז) שהלכה זו אינה מחייבת כל כך, ויש להקל בדבר במקום הצורך, אך לא במקום עצלות. ונמנענו מלהעלות טענה זו בגוף הדברים, משום שאנו דנים כאן על המדיניות הכוללת הנוגעת לכלל החיילים, ובכגון זה אין להבחין בין לשון 'שתדל' ללשון 'לעולם'.

15. הלכות תפילה פ"ח, ה"א.

16. ו, א.

תניא אבא בנימין אומר: אין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית כנסת, שנאמר 'לשמוע אל הרינה ואל התפילה'¹⁷ – במקום רינה שם תהא תפילה.

דהיינו, שתפילה נשמעת דווקא במקום שהציבור קבע כבית כנסת לומר שם שירות ותשבחות בקול ערב¹⁸. ואם נימנע מלהקדיש את בתי התפילה בצבא כבתי כנסת, אנו מבטלים את החיילים מחיובם להתפלל בבית כנסת.

כאשר הצענו קושיא זו בפני הגר"י אריאל, תשובתו הייתה שהגדרת בית כנסת לעניין זה אינה תלויה בקדושתו, אלא כל מקום שנקבע על ידי הציבור כמקום תפילתם הקבוע דינו כבית כנסת¹⁹.
מן הגמרא שהבאנו משמע קצת כדבריו, שהסמיכה למימרא זו מימרא נוספת:

אמר רבי יצחק: מנין שהקב"ה מצוי בבית הכנסת, שנאמר: "א-להים ניצב בעדת א-ל"²⁰. ומנין לעשרה שמתפללין ששכינה עמהם, שנאמר: "א-להים ניצב בעדת א-ל".

משמע ששתי הדרשות הנלמדות מאותו הפסוק, נדרשו כך כדי לכרוך אותן זו בזו. דהיינו, שלא קדושת בית הכנסת היא הגורמת

17. מלכים א ח, כח.

18. לשון רש"י, ד"ה 'במקום רינה'.

19. הגר"י אריאל הוסיף, שאף לגבי בניין בית המקדש מצאנו שטעם זה שייך להגדרת המצווה. וזה לשון הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פ"א, ה"א): "מצות עשה לעשות בית לה' מוכן להיות מקריבים בו הקורבנות וחוגגין אליו שלוש פעמים בשנה". משמע שבניין בית המקדש לא נועד לעבודת הקורבנות בלבד, אלא גם לשם העלייה לרגל – כמצוה בפני עצמה. מכאן, שיש עניין בעצם התכנסות הציבור במקדש כשלעצמה, אפילו אם אין שם הקרבת קורבנות. מכאן יש ללמוד גם לבית כנסת שהוא מקדש מעט, ויש בו ערך חשוב מצד עצם התכנסות הציבור בתוכו, ולא דווקא מצד קדושתו.

20. תהלים פב, א.

למעלת התפילה בתוכו, אלא העובדה שהרבים מתפללים שם²¹, אפילו אם קבעו בו את מקום תפילתם בלא להקדישו כבית כנסת. כך יש לדייק גם מלשון **הטור**²², שכורך את שתי ההלכות זו בזו: "לא יתפלל אדם אלא **בבית הכנסת עם הציבור**", וכראיה לדבריו הביא את המימרא הנ"ל: "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת", והוסיף לה את המילים: "פירוש – עם הציבור". ומשמע, שמעלתו של בית הכנסת אינה מצד קדושתו אלא מכוח הציבור המתכנס בו באופן קבוע²³. הדברים מפורשים עוד יותר בלשונו של **רבינו יונה**²⁴:

עוד אמרו שאפילו כשאין הציבור מתפללין יש לו לאדם להתפלל בבית הכנסת, מפני שהוא קבוע ומיוחד לתפילת ציבור.

משמע, שזוהי מעלתה של התפילה בבית הכנסת, וממילא אין היא תלויה בהכרח בקדושתו.

אך עדיין צריך עיון בסברא זו, כיוון שהיא מחודשת ואין לה מקור מפורש בדברי הראשונים, וקשה להעמיס משמעות זו בלשון הפוסקים כולם שהשתמשו במושג 'בית כנסת' – כמשמעותו הפשוטה²⁵.

21. שהרי הגמרא לומדת מפסוק זה עצמו גם על חיוב התפילה במניין.

22. אורח חיים, צ.

23. גם הרמב"ם כרך את שתי ההלכות זו בזו: "צריך אדם לשתף עצמו עם הציבור, ולא יתפלל יחידי... לעולם ישכים אדם ויעריב לבית הכנסת".

24. ברכות ד, א מדפי הרי"ף ד"ה 'אימתי'.

25. המשנה ברורה צ, סקל"ג כתב במפורש בטעמה של הלכה זו: "מפני שהוא מקום קבוע לקדושה ותפילתו מתקבלת שם יותר", ומשמע שהיא תלויה בקדושתו.

ג. מצד שמו של 'בית הכנסת'

בפסקי תשובות²⁶ הביא כמה עדויות על בתי המדרש של האדמו"רים החסידיים, שהקפידו להימנע מלכנות אותם בשם 'בית כנסת' אלא השתמשו בכל מיני שמות אחרים, כדי להדגיש שאין בהם קדושת בית כנסת אלא קדושתם כמקומות הקבועים לתפילה בלבד.

לעומת זאת, בתי הכנסת הצבאיים נקראים בפי כל 'בית כנסת', והשימוש בשם זה מושרש מאוד בהווה הצבאית.

ד. מצד שינוי דעת התורמים

ישנם בתי כנסת שנתרמו לצבא על ידי קהילות מחו"ל, או על ידי משפחות של חיילים שנפלו לשם הנצחתם. גם בשאר בתי הכנסת, ישנו ציוד רב שנתרם על ידי גורמים שונים לשמש את בית הכנסת. גם בעתיד יקבל הצבא תרומות נוספות, הנחוצות להקמת בתי כנסת נוספים ולרכישת ציוד עבור בתי כנסת אלו. לכן כאשר אנו באים להגדיר את כלל בתי הכנסת בצבא כמקומות תפילה שאינם מתקדשים בקדושת בית כנסת, יש לחשוש לשינוי מהותי מדעתם של התורמים.

26. קנא, כא הערות 104-106 בשם שו"ת 'קנין תורה' (ח"ד, סי' טו) שהעיד כך על האדמו"ר מצאנז, ובשם ה'משנת יוסף' (סי' כז-כח). ועיין שם שהפליגו מאוד שלא להזכיר שם 'בית כנסת' לא ב'מי שברך' ולא על גבי השלטים שעליו, ואף שינו את צורתו שיהיה ניכר שאינו משמש כבית כנסת. ואמנם, אין ראייה לכך שהנהגה זו הכרחית, אך ממקום שבאנו ללמוד על קביעת מקום תפילה בלא להקדישו כבית כנסת, יש ללמוד גם סייג זה.

ה. מצד השיקול החינוכי

מעבר לכל השיקולים שנזכרו, יש לשקול היטב את המשמעות החינוכית הנובעת מהצעתו של הגר"י אריאל, שעלולה לגרום לזלזול חמור בבתי הכנסת אפילו בשעת התפילה. כפי שכתבנו, גם הגר"י אריאל בעצמו היה ער לכך, והציע להצניע את העובדה שהמקום לא התקדש, ורק במקרים יוצאי דופן להשתמש ביסוד זה לקולא.

אך כפי שהמציאות מלמדת, קשה מאוד להבטיח שהדברים לא יתפרסמו, ויוודע לרבים שבתי הכנסת שבצבא לא התקדשו, וממילא דינם קל יותר מבתי הכנסת הרגילים, דבר שעשוי לגרום לזילות קשה של בתי הכנסת, ולהגברת הלחץ להשתמש בהם למטרות חול.

דעת הגר"ד ליאור

לדעת הגר"ד ליאור אין להימנע מלהקדיש את בתי הכנסת בצבא כבתי כנסת לכל דבר, אך מאידך יש להתנות עליהם מעיקרא שיוכלו להשתמש בהם לכל תשמישי חול שיצטרכו. בדרך זו ניתן יהיה להקל ברוב רובם של תשמישי החול שנדרש לעשותם בבתי הכנסת הצבאיים, ובכל מקום שיהיה צורך להפקיע את בית הכנסת לגמרי מקדושתו ניתן לעשות זאת על ידי החלפתו במבנה אחר, אפילו אם הוא מצוי בבסיס אחר לגמרי. להלן יפורטו הקשיים שבדרך זו.

א. דעת השולחן ערוך

הסייג הראשון נוגע לדעתו של **השולחן ערוך**. כידוע, השולחן ערוך הכריע לחומרא, ופסק שאין להסתמך על שום תנאי כדי להקל בקדושת בית הכנסת כל עוד הוא עומד על תילו²⁷. והוסיף, שבלאו הכי שום תנאי אינו מועיל בארץ ישראל אפילו לאחר חורבנו של בית הכנסת. אמנם, מצאנו שהקלו בגדרים אלו בזמן הזה כדעת **המשנה ברורה**²⁸, והפוסקים סמכו ידיהם על כך²⁹. אך עדיין היקף השימוש בדרך זו הוא מצומצם ומדוד, ואילו בבתי הכנסת הצבאיים מדובר במציאות יום יומית. לפיכך מתעוררת השאלה, האם ניתן לסמוך על הכרעת המשנה ברורה בדרך קבע ובהיקף רחב. על כך השיב הגר"ד ליאור, שההלכה בעניין זה נפסקה שלא כדעת השולחן ערוך אלא כדעת החולקים עליו³⁰, וניתן ליישם פסיקה זו כפי הצורך, אפילו בהיקף רחב³¹.

ב. תשמישי גנאי בבית הכנסת

הסייג המשמעותי בסוגיא זו, נוגע להיקף השימוש בתנאים כאלו ואחרים כדי להתיר תשמישי חולין בבית הכנסת. אמנם מסקנתו של המשנה ברורה היא, שיש להקל בעשיית תשמישי חול בבית הכנסת על ידי תנאי, אך אפילו לדעתו תנאי אינו מועיל בכל מקרה ומקרה. ובהקשר זה הוא מחלק בין תשמישי חול שתנאי מועיל לגביהם, לבין תשמישי גנאי כמו לחשב חשבונות של רבים, שאין

27. אורח חיים קנא, יא.

28. קנא, סקל"ח.

29. כך עולה מדברי היחווה דעת ח"ג, סי' י.

30. מגן אברהם קנא, סקל"ד. משנה ברורה קנא, סקל"ד וביאור הלכה ד"ה 'אבל בבתי כנסיות'.

31. וכן היא דעת הגר"א נבנצל שליט"א.

דרך להתירם בבית הכנסת אפילו על ידי תנאי, אפילו לאחר חורבנו.³²

אך כפי שתיארנו לעיל, המציאות בצבא מחייבת לתת פיתרון לעשיית תשמישי חול בבית הכנסת אפילו כשיש בהם גנאי. לדוגמא, איחסון חפצי דת בבית הכנסת עלול לפגוע בחזותו באופן שיש בו משום גנאי, מה עוד שהדבר מוביל בהכרח לכניסתם של החיילים לתוכו מחוץ לשעות התפילה. כמו כן, קשה למנוע את החיילים משיחה קולנית בבית הכנסת, שלעיתים גולשת לויכוח או שחוק שאינו מכבד את המקום הקדוש.

עם כל זה, לדעת הגר"ד ליאור אין לנו להימנע מלהקדיש את בתי הכנסת בצה"ל, ויש להסתמך על כך שתנאי מועיל להקל בקדושת בית הכנסת אפילו לגבי תשמישים אלו, כל עוד מדובר בתנאים המאפיינים את המציאות הצבאית.

כדי לבאר את סברתו נעזר בדוגמא ששמענו מהגר"י אריאל. הרב תיאר בפנינו בתי כנסת בארה"ב שביקר בהם, ומצא שם עמדת גילוח ובה מכונת גילוח וכל אביזרי הגילוח, המיועדת למתפללים שאינם מחזיקים ברשותם מכונות גילוח ויש חשש שיתגלחו בתער. סברת המתירים היא, שיש להקל בזה אף על פי שגילוח לכשעצמו הוא ודאי תשמיש של גנאי כפי שמפורש בברייתא³³, משום שכל מטרת הגילוח בבית הכנסת היא למנוע את המתפללים מאיסור חמור יותר של גילוח בתער. ומאחר שכך, נמצא שאין בו גנאי כל כך גדול, ואפשר להתיר אותו בדוחק על ידי תנאי.

בדומה לכך יש לומר גם לגבי בתי הכנסת הצבאיים, שיש להקל בכל תשמישי גנאי שהתנאים הצבאיים מחייבים לעשותם בבית כנסת.

³². בנושא זה הרחבנו לקמן סימן לה.

³³. "בתי כנסיות... ואין ניאותין בהם" (מגילה כח, א).

ומאחר שהם נועדו להציל את החיילים מן העבירה, ממילא אין בהם גנאי גדול כל כך, וניתן להתירם על ידי תנאי. לדוגמא, אם נבוא לדקדק עם חייל שנגרר לשיחה בטילה בבית הכנסת ונאסור אותה עליו באופן מוחלט, הוא עלול להדיר את רגליו לגמרי משם, והנזק הרוחני שיגרם לו אז יהיה הרבה יותר גדול.

לכתחילה, ודאי שיש להורות לחיילים להקפיד על קדושת בית הכנסת ככל הניתן, ולהימנע מלעשות שם אפילו תשמישי חול שאינם הכרחיים. אך בדיעבד, ניתן להעלים עין מדברים מסויימים, ולהסתמך בדוחק על סברא זו³⁴.

אמנם גם הגר"ד ליאור מודה שיש דברים מסויימים שאי אפשר להתירם בבית הכנסת אפילו על ידי תנאי, וכידוע, אין לנו יכולת לפקח על התנהגות החיילים בבתי הכנסת בכל מקום ומקום, ויש חשש שהקדשת מקומות אלו כבתי כנסת תכשיל אותם בעבירה. אך ודאי אין לנו לאבד את הערך הגדול של הקדשת בתי כנסת בצבא ישראל מפני השוטים. ועליהם נאמר: "כי ישרים דרכי ה', וצדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם"³⁵.

לגבי איסור נתיצה, שלדעת חלק מן הראשונים הוא איסור גמור מדאורייתא, ומצוי מאוד בבסיסי הצבא שקודחים חור בקיר בית הכנסת לצורכי חול גמורים, הגר"ד ליאור סבור, שתנאי מועיל להתירו, משום שאיסור זה אינו עומד בפני עצמו אלא נובע מדין הקדושה המיוחד של בית הכנסת³⁶.

34. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, שאין למחות בחייל המקל ראש בקדושת בית הכנסת, כדי שלא לדחות אותו לגמרי. ולמעשה, השיקול החינוכי אם למחות בו תלויה בסוג החייל, ובמידת הפרעה של התנהגותו לציבור כולו.

35. הושע יד, י.

36. זו הייתה גם דעתם של הגר"י אריאל והגר"א נבנצל. כנגד הטענה שהרמב"ם במנין המצוות הקצר שבתחילת ה'יד החזקה' נקט במפורש שיש איסור נתיצה בבית כנסת מדאורייתא, ולא שמענו שהוא נוקט שקדושת בית

ג. העיתוי המתאים להטלת תנאי ומי מוסמך לכך. בסימן ח'³⁷ הבאנו את עדותו של ה'שואל ומשיב'³⁸, שהתנה על בית הכנסת שלו בעת הנחת אבן הפינה. לכאורה יש ללמוד מעדות זו, שלא ניתן להטיל תנאי ולהגביל את קדושת בית הכנסת לאחר מכן. עוד יש ללמוד מכאן, שרק ראשי הקהל המופקדים על בניית בית הכנסת הם אלו שמוסמכים להטיל עליו תנאים, ולא גורמים אחרים.

כתוצאה מכך, לא נוכל להשתמש בדרך זו של הטלת תנאים על בתי הכנסת לפתרונה של כל בעיה חדשה שתתעורר בעתיד בנוגע לקדושתו של בית הכנסת הצבאי, אלא נדרש לצפות את כל הבעיות מראש ולהתנות עליהם מלכתחילה. הדרך הראויה ליישם זאת היא על ידי ניסוחה של פקודה חיילית, המסדירה את כל התנאים הנחוצים להגבלת קדושתו של בית הכנסת הצבאי, וכל מה שלא ייכלל בפקודה זו, לא יהיה ניתן להקל בו בעתיד³⁹.

הכנסת היא מדאורייתא, השיבו לנו בסגנונות שונים. אם משום שאין להסתמך על דברי הרמב"ם הללו מאחר שיש סתירה בדבריו, ולמעשה נוקטים שאיסור נתיצה בבית הכנסת אינו אלא מדרבנן. ואם כתירוץ האדר"ת שאפילו אם קדושת בית הכנסת היא מדרבנן, מועילה היא להגדיר את מעשה הנתיצה כאיסור אפילו מדאורייתא.

37. לעיל עמ' 148, הערה 23.

38. מהדורה ה', סי' סג.

39. דרך זו הומלצה לנו על ידי הגר"י אריאל והגר"א נבנצל.

הכרעת הגר"א נבנצל

הגר"א נבנצל הכריע עקרונית כדעת הגר"ד ליאור, שיש להטיל תנאי על תשמישי חולין שמקובל להקל בהם בבתי הכנסת הצבאיים, אף על פי שבזה אנו מצמצמים את קדושתם. והוסיף, שראוי להתנות עליהם מלכתחילה שקדושתם תפקע מאליה במקום הצורך⁴⁰, אף על פי שלדעת האגרות משה⁴¹ בדרך זו אנו מפסידים לגמרי את קדושת בית הכנסת.

היתרון בדרך זו הוא, שאנו מקיימים את החיוב להקים בתי כנסת שיש בהם קדושה. ורק משום שאנו רוצים לקרב כמה שיותר חיילים ולהביאם לתוכם, אנו ממעטים את קדושתם במידה הנחוצה בלבד. ועדיין, אין אנו פוגעים בדין הכבוד של בית הכנסת, ואין אנו מפקיעים לגמרי את קדושתו, לפחות לחלק מן הדעות⁴².

אמנם, דרך זו מועילה רק לגבי בתי כנסת שיוקדשו מכאן ולהבא, אך לא לגבי בתי הכנסת הקיימים. הפיתרון לגבי בתי הכנסת הקיימים שלא התנו עליהם, הוא לפדותם בסכום כסף סמלי ואחר כך להקדישם מחדש על תנאי, או למוכרם באופן סמלי בהסכמת שר הביטחון⁴³. כהנחיה כללית נקבע, שנושאים אלו יטופלו על ידי רב הפיקוד בהנחיית ראש תחום ההלכה.

40. גם הגר"ש עמאר נקט בעמדה דומה, וכך כתב לנו: "טוב שהרבנות הצבאית תעמוד על כך שכל בית כנסת צבאי שיבנה יתנו מראש ומעיקרא עליו שהוא זמני, ושהיו רשאים לבטלו כמקום תפילה, מלבד מקומות של קבע ממש שהם בערים מיושבים, וכיוצא בזה".

41. אורח חיים ח"ב, סי' מד. ועיין לעיל סימן י.

42. יתכן שגם המשנה ברורה יודה במקום שהתנאי לא יתממש בסופו של דבר, וקדושתו של בית הכנסת תישאר על כנה לעולם או תעבור ממנו על ידי מכירה ופדיון ולא תפקע מאליה.

43. נושא המכירה הסמלית נידון לעיל סימן ד.

וראוי לנסח פקודה אחידה המגדירה את מה שמותר לעשות בבית כנסת על ידי תנאי, ולהחיל אותה על כלל בתי הכנסת בצה"ל. ולדעתו, יש לשקול בחיוב את פרסום הפקודה על פי הצורך, וזאת על מנת לקרב את החיילים לבית הכנסת.

מסקנה

לאחר התחבטות קשה בין העמדות השונות, נאלצנו להכניס את ראשינו בין ההרים הגדולים האלו, והכרענו למעשה כדעת הגר"ד ליאור.

לפיכך, בתי הכנסת שיוקמו בצה"ל מעתה ואילך יוקדשו כבתי כנסת על תנאי שיוכלו לעשות בהם תשמישי חולין, כפי שיוגדר במפורט בהוראות קצין חיל ראשי של חיל הרבנות הצבאית. הוראות אלו נועדו לקבוע הלכה אחידה בכל בתי הכנסת בצה"ל שייבנו מכאן ואילך.

בכל מקרה שמתעורר הצורך להפקיע את בית הכנסת מקדושתו, הדבר ייעשה על ידי הרב הצבאי הפיקודי בלבד, בדרך של 'החלפה'. במקרים בהם יש צורך במכירה או פדיון⁴⁴, הדבר ייעשה על ידי כבוד הרב הראשי לצה"ל בלבד, או מי שימונה על ידו.

הוראות אלו אינן חלות על בתי הכנסת הקיימים. בכל שאלה שמתעוררת לגביהם יש להכריע לגופה, על פי הנחיות ראש תחום ההלכה של הרבנות הצבאית. עם זאת, גם בבתי כנסת אלו ניתן להקל על פי גדרי תנאי בכל תשמישי החולין שמקובל לעשות בהם, מכוח הסברא ש'לב בית דין מתנה עליהם'.

44. עיין לקמן סימן לו, עמ' 156.

עם זאת, מבחינה חינוכית אנו אוסרים עשיית תשמישי חולין מסויימים בבית הכנסת אפילו לאחר הטלת התנאי, כדי שלא יבואו לזלזל בקדושתו. רק במקרים חריגים ניתן להשתמש בתנאי ולהתיר עשיית תשמישים אלו בהוראה מיוחדת של דרגי הרבנות השונים, כפי שיקבע בהוראת קצין חיל ראשי לחיל הרבנות הצבאית.

סימן לה תשמישי חול שאין להתירם על ידי תנאי

הדעה המקובלת להלכה בסוגיית קדושת בתי כנסת העשויים על תנאי, היא דעתו של המשנה ברורה¹, שהכריע כנגד דעתו של השולחן ערוך, ונקט שניתן להגביל את קדושתו של בית הכנסת על ידי תנאי, אפילו בזמן יישובו ואפילו בארץ ישראל, ובסיכום דבריו² כתב:

היוצא מזה הסעיף ומכל דברינו הוא דיש שלושה חילוקים, היינו:

- א. קלות ראש גדול כמו חשבונות ושחוק והיתול וכיוצא בזה, אף בבבל ובהתנו אסור, כדאיתא בגמרא בהדיא, ובין ביישובו ובין בחורבנו.
- ב. ותשמישי חול שאין בהם קלות ראש כלל, מוכח מהמגן אברהם דמהני תנאי בכל מקום, וגם זה בין ביישובו ובין בחורבנו.
- ג. ונידון זה הוא לעניין אכילה ושתייה וכיוצא בזה דיש בו קצת קלות ראש, דבבבל מהני תנאי על כל פנים לחורבנה, לפי דעת השולחן ערוך. ולכמה פוסקים, אף בישובה להאכיל שם עניים כשהמקום

1. קנא, סקל"ח ובביאור הלכה ד"ה 'אבל בבתי כנסיות'.

2. ביאור הלכה שם.

דחוק. ולפי דברינו אף בארץ ישראל אפשר די ש להקל בכל זה.

המשנה ברורה מצמצם את המחלוקת בין הפוסקים בסוגיית "בתי כנסיות שבבל על תנאי הן עשוין"³ – אם מדובר ביישובם של בתי הכנסת או רק לאחר חורבנם, ואם מדובר בבל או גם בארץ ישראל – למצבי ביניים שרוצים לעשות בהם תשמיש חולין שיש בו 'קצת קלות ראש'. בהמשך דבריו הוא מדגיש, שגם המתירים לא הקלו בתשמישים אלו בבית הכנסת על ידי תנאי באופן גורף, אלא במקום ההכרח בלבד.

המשנה ברורה אמנם נותן מספר דוגמאות, אך קשה לקבוע מדבריו הגדרה ברורה, שעל פיה ניתן להבחין בין התשמישים השונים בבית הכנסת. בעקבותיו, מצאנו גם פוסקים מאוחרים יותר שדנו בדוגמא זו או אחרת, אך גם מכלל דבריהם קשה לקבוע הגדרה ברורה. ומאחר שדרך היתר זו – לעשות תשמישי חול בבית כנסת על ידי תנאי – נחוצה מאוד בבתי הכנסת בצה"ל ונזקקים לה לעיתים קרובות, ראוי להיכנס לעובי הקורה של סוגיא זו.⁴

אם נבוא לנתח את הדוגמאות שהוזכרו על ידי המשנה ברורה, ייקל עלינו לחלק בין שחוק והיתול לבין אכילה ושתייה. שחוק והיתול מנוגדים לאופיו של בית הכנסת כמקום קדוש מצד עצמם, ואילו אכילה ושתייה אינם מחייבים בהכרח להקל ראש בקדושתו של המקום.

אמנם הברייתא⁵ הזכירה את שני הדברים בחדא מחתא: "בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש, אין אוכלין בהן ואין שותין בהן",

3. מגילה כח, ב.

4. בהקשר זה עיין לעיל סימן לד, עמ' 156.

5. מגילה כח, א.

והוסיפה עוד דוגמאות: "ואין ניאותין בהם ואין מטיילין בהם ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים". אך עדיין יתכן לחלק בדרגת חומרתן של המצבים השונים שהוזכרו בה. ויש סמך ברור להבחנה זו בלשון הרמב"ם⁶:

בתי כנסיות ובתי מדרשות אין נוהגין בהן קלות ראש כגון שחוק והיתול ושיחה בטילה, ואין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהן ואין מטיילין בהן ואין נכנסין להן לא בחמה מפני החמה ולא בגשמים מפני הגשמים. וחכמים ותלמידיהם מותרין לאכול ולשתות בהן מדוחק.

מבואר בדבריו, שהמושג 'קלות ראש' שהוזכר בברייתא⁷, אינו מתייחס לאכילה ושתיה ושאר תשמישי חול שהזכיר, אלא לשחוק, היתול ושיחה בטילה בלבד⁸. ואין הכי נמי, ניתן להקל באכילה ושתיה לתלמידי חכמים במקום שיש דוחק המחייב זאת. ממילא, תנאי אינו מועיל להתיר שחוק והיתול ושיחה בטילה בבית הכנסת בשום אופן, משום שהם סותרים לגמרי את קדושתו. לעומת זאת, שאר הדברים שנאסרו אינם משום שיש בהם קלות ראש, אלא

6. הלכות תפילה פ"א, ה"ו. וכפי הנראה, אין מקור מפורש ל"שחוק והיתול ושיחה בטילה", אלא כתב כן מדעתא דנפשיה, כדי להמחיש את המושג 'קלות ראש'.

7. מגילה כח, א: "בתי כנסיות אין נוהגין בהן קלות ראש, אין אוכלין בהן ואין שותין בהן ואין ניאותין בהם ואין מטיילין בהם ואין נכנסין בהן בחמה מפני החמה ובגשמים מפני הגשמים ואין מספידין בהן הספד של יחיד, אבל קורין בהן ושונין בהן ומספידין בהן הספד של רבים".

8. הדבר בולט עוד יותר אם נשווה את גרסתו לגירסת רש"י (מגילה כח, א ד"ה 'אין אוכלין'). רש"י הדגיש שכל הדוגמאות שהוזכרו בברייתא כולן כלולות תחת הכותרת של הברייתא: "אין נוהגין בהן קלות ראש", והגירסה הנכונה היא "אין אוכלין... ולא 'ואין אוכלין...' כפי שעולה ממשמעות דברי הרמב"ם. ובשיטת רש"י אין ראייה לדמות אכילה ושתיה לשחוק והיתול, משום שניתן לחלק בין שתי קטגוריות של קלות ראש כפי שחילק המשנה ברורה, וכל הדוגמאות שהובאו בברייתא שייכים לקטגוריה של 'קצת קלות ראש'.

משום שהם תשמישי חולין הפוגעים במעמדו של בית הכנסת ובית המדרש כמקומות קדושים, המיועדים לתפילה וללימוד תורה בלבד. לקטגוריה חמורה זו של קלות ראש, יש להוסיף גם את ארבעת תשמישי הגנאי שהוזכרו **במשנה**⁹: מרחץ ובורסקי, טבילה ובית המים – שאסור לעשות בו אפילו לאחר שנמכר, וכל שכן שתנאי אינו מועיל לגביהם. התייחסות דומה מצאנו בפוסקים גם לגבי שטיחת פירות ושטיחים¹⁰, מתיחת חבלים וזריעה, עשיית קפנדריא¹¹ ולשכב שם¹².

אך לעומת זאת, ההבחנה שהמשנה ברורה עושה בין עשיית חשבונות המוגדרת כ'קלות ראש גדול' לבין אכילה ושתייה המוגדרים כ'קצת קלות ראש' אינה ברורה דיה, וצריך ללבן יותר את שורש החילוק שביניהם.

המקור לאיסור עשיית חשבונות בבית הכנסת היא הגמרא במסכת **מגילה**¹³:

אמר רבי אסי: בתי כנסיות שבבבל על תנאי הן עשוין,
ואף על פי כן אין נוהגין בהן קלות ראש. ומאי ניהו –
חשבונות.

לשון הגמרא מוכיחה, שעשיית חשבונות אינה עומדת במדרגה אחת עם שאר הדוגמאות שהוזכרו בברייתא, אלא יש בה קלות ראש יתירה¹⁴. וגם במקום שהחשבונות נעשים בצנעה ובצורה מכובדת,

9. מגילה כז, ב.

10. ירושלמי, הובא בביאור הלכה קנא, ד"ה 'יש להסתפק'.

11. משנה מגילה כז, ב.

12. מרדכי שבת, סי' רכח בשם רבינו מאיר.

13. כח, ב.

14. אמנם התוספות במקום (ד"ה 'ואף על פי כן') ביאר את הגמרא באופן הפוך, שלולא דברי רבי אסי היה עולה על דעתנו לומר שאין שום איסור לעשות חשבונות בבית הכנסת, והא גופא קא משמע לן שגם חשבונות הם בכלל

עצם ההזדקקות של הבא בשערי בית הכנסת לחשבונות גשמיים, מהווה פגיעה בכל המהות הרוחנית של המקום הקדוש, שייעודו הוא להעלות את האדם בקדושה מעל ענייניו הפרטיים¹⁵. זאת, בניגוד לאכילה ושתיה שהם חלק מצרכיו הטבעיים של האדם, שאיננו יכול להתכחש אליהם גם בשעה שהוא נמצא בבית הכנסת. מעבר להגדרה כללית זו, מצאנו בראשונים ובפוסקים כמה מאפיינים נוספים, שעל פיהם ניתן לחלק בין עריכת חשבונות בבית הכנסת המוגדרת כקלות ראש יתירה, לבין אכילה ושתיה שניתן להקל בהם על ידי תנאי. מכאן יש ללמוד על הגדרה כללית יותר של תשמישי חול שלא ניתן לעשותם בבית הכנסת אפילו על ידי תנאי.

א. מצד התוכן שלהם כחול גמור

הרשב"א בחידושו¹⁶ נתן טעם לכך שחכמים החמירו מאוד בעריכת חשבונות בבית הכנסת, ולא הקלו בהם בשום אופן:

אם הוצרכו אנשי העיר להאכיל בהן עניים או להשכיבן שם מותר, וכן הוא לעשות בה כל צורכי רבים לפי שעה חוץ מחשבונות שהוא חול גמור.

הדבר מפורש עוד יותר בתשובותיו¹⁷ שחשבונות אסורים משום שאין בהם צורך מצוה: "וכן לעשות בהם צורכי הרבים לפי שעה, חוץ מחשבונות שאינם של מצוה שהוא חול גמור".

האיסור. אך מדברי שאר הראשונים שנביא להלן נראה שהבינו כדברינו, שיש קלות ראש יתירה בעשיית חשבונות.

15. מטעם זה הקלו חכמים בחשבונות של מצווה, והגר"א נבנצל הורה לנו שכל חשבונות שיש בהם צד של מצווה הם בכלל זה, ומותר לעשותם בבית הכנסת. לדעתו, חשבונות שנאסרו הם חשבונות מסחריים בלבד, וגם בהם יש מקום להקל במקום שיש בכך צורך לציבור כולו.

16. מגילה כח, ב ד"ה 'בתי כנסיות'.

17. ח"ד, סי' רעח.

העולה מדברי הרשב"א, שחכמים הקלו לעשות תשמישי חול בבתי כנסת על ידי תנאי, רק כאשר יש בכך צד של מצוה, וכגון להאכיל ולהשכיב עניים שהוא צורך מצות צדקה¹⁸. מטעם זה התירו לתלמידי חכמים לאכול ולשתות שם, כדי שלא יתבטלו מתורתם, ונמצא שיש בכך צורך מצוה¹⁹.

מסתבר לומר, שגם הרשב"א מודה שאכילה ושתייה שהותרו בבית הכנסת במקום דוחק, אינם בהכרח צורך מצוה באופן ישיר²⁰. אך עוד ההקשר הרחב מלמד שלא מדובר בצורכי חול גמורים, אלא בתשמישי חול שיש בהם צד של מצוה אפילו בהקשר רחוק, ניתן להקל בהם על ידי תנאי. ורק במקום שאדם עוסק בצורכי חול גמורים בבית הכנסת, הרי זו 'קלות ראש ביותר'.

סברא זו מוכרחת לשיטת רש"י²¹ וה'אור זרוע'²² הנוקטים שניתן להתיר אכילה ושתייה בבית כנסת על ידי תנאי בלא שום הגבלה, ואם כן נדרש להבין מה החילוק בין אכילה ושתייה לבין חשבונות. על כורחך צריך לומר שהחילוק הוא מצד ההקשר. אכילה ושתייה הם חלק מצורכי הגוף החיוניים, ובהקשר רחב ניתן לכלול אותם על ידי תנאי בייעודו המרכזי של בית הכנסת לתפילה וללימוד תורה,

18. לעומת הרשב"א, התוספות (פסחים קא, א ד"ה 'דאכלו ושתו') וה'אור זרוע' (ח"ב, סי' כג) נקטו, שלא התירו לערוך סעודות עבור עניים בבית הכנסת, אלא רק בחדרים הסמוכים לו. בטעם האיסור, מסתבר לומר שיש גנאי גדול בסעודות אלו בהשוואה לאכילתם של תלמידי חכמים, משום שיש בהם פרסום גדול ואושרא מילתא, וכדלקמן.

19. מגן אברהם קנא, סק"ב.

20. יש להוכיח זאת מהלכה זו עצמה, שהתירו לערוך שם סעודות לצורך העניים ואף להלין אותם שם, וקשה להניח שאותם עניים יימנעו משיחת חולין בכל משך הארוחה והשהות בבית הכנסת. ואם הם יימנעו מכך, מי ערב לידינו שהילדים המגיעים לסעודות אלו ואף לסעודות מצווה ממש ישמרו על כבודו של בית הכנסת כדבעי. ועל כורחך, כשהתירו להם לסעוד שם לצורך מצווה, בכלל היתר זה יש לכלול עוד מגוון רחב של תשמישי חול, וכל עוד יש בהם צורך מצווה אפילו באופן עקיף יש להקל בכך על ידי תנאי במקום ההכרח.

21. מגילה כח, ב ד"ה 'על תנאי'.

22. ח"ב, סי' שפח. הובא בהגהות אשר"י על הרא"ש מגילה פ"ד, סי' ז.

משום שבסופו של דבר הם עשויים לסייע למטרה זו, אפילו אם בדרך רחוקה. ואילו עשיית חשבונות היא פעולה זרה לגמרי לייעודו של בית הכנסת, ואינה מתקשרת אליו אפילו בעקיפין, ועל כן יש לראותה כחול גמור.

ממילא, כאשר מדובר בחשבונות שיש בהם צד מצוה, אין שום מניעה לעשות אותם בבית הכנסת לשיטה זו אפילו בלא תנאי, וכפי שפסקו הרמב"ם²³ והשולחן ערוך²⁴ להדיא.

במציאות הצבאית, נראה ליישם סברא זו בדרך מרחיקת לכת, משום שלעיתים רבות יש חשש גדול שמצות התפילה בבית הכנסת או מצוות אחרות יתבטלו לגמרי אם לא נקל על ידי תנאי בתשמישי חול כאלו ואחרים. לדוגמא, מסתבר שיש להקל ולהתיר איחסון חפצי דת בבית הכנסת גם אם אינם קשורים לתפילה, משום שמקום קדוש זה הוא המקום הזמין ביותר לחייל הדתי, ויש חשש שללא זה הוא יתבטל לגמרי מן המצוה²⁵.

יתירה מזו, יתכן שיש להתיר אפילו צורכי חול גמורים בבית הכנסת, במקום שיש חשש שאם לא נתיר אותם החייל יבוא להיכשל באיסורים חמורים יותר. מצבים מעין אלו, שכיחים מאוד בהוויה הצבאית. לדוגמא, חייל דתי אינו מוצא את מקומו במגורי החיילים או במועדון היחידה, משום שהאווירה השוררת שם מנוגדת לקדושת השבת. מקום המפלט הטבעי שלו הוא בית הכנסת, שם הוא חש נוח מבחינה רוחנית וחברתית. מאידך, לא תמיד יש לחייל זה את הכוח לעיין בספר לימוד, ובנקל עלול הוא להיגרר לשיחות חול בבית הכנסת עם חברו, ולעיתים הוא נכנס

23. הלכות תפילה פי"א, ה"ז.

24. אורח חיים קנא, א.

25. עיין לעיל סימן ח, עמ' 153.

מלכתחילה כדי לתפוס שם תנומה קלה²⁶. עבורו, עשיית תשמישי חול אלו היא בבחינת 'אפרושי מאיסורא'.

ומצאנו שהפוסקים כללו את המניעה מן העבירה בכלל צורכי מצוה שראוי להקל בהם בבית הכנסת על ידי תנאי במקום הצורך, וכפי שכתבנו לעניין ביטול תורה. בדומה לכך מבואר ב'שדי חמד'²⁷ שיש סברא להתיר לעשות 'חלקה' בבית הכנסת משום שיש בה צורך מצוה, דהיינו הנחת הפאה, אף על פי שעצם התספורת היא מעשה חול גמור שאסור לעשותו שם²⁸.

גם אם יש לפקפק מעט בסברא זו, נראה שאין למחות ביד חייל שאינו מקפיד כראוי על קדושת בית הכנסת, אם ישנו חשש שכתוצאה מכך ידיר את רגליו מבית הכנסת ויתבטל מן המצוה לגמרי²⁹.

26. ואף על פי שהתירו שנת עראי בבית המדרש (שולחן ערוך אורח חיים קנא, ג), להיכנס לשם לכתחילה למטרה זו ודאי אסור, כפי שמשמע במשנה ברורה (קנא, סקט"ז).

27. אסיפת דינים מערכת בית כנסת, י (ח"ו עמ' 293). וכן פסק בילקוט יוסף אורח חיים קנא, כז.

28. השדי חמד הוסיף עוד נימוק להקל, כדי למנוע ביטול תורה מן החכם המשתתף בטקס אם ייאלץ לצאת מחוץ לבית מדרשו. אך למעשה, נטה להחמיר ולאסור את עריכת טקס ה'חלקה' בבית הכנסת. הגר"י אריאל העיד בפנינו על בתי כנסת שראה בארצות הברית, שיש בהם עמדה מיוחדת לגילוח במכונה. ואף על פי שקיימא לן ש"אין ניאותין בהם" (מגילה כח, א), ראו צורך להתיר זאת כדי להציל את המתפללים שאין ברשותם מכונת גילוח מן האיסור החמור של גילוח בתער.

29. כך הורה לנו הגר"א נבנצל. יש להוסיף, שמצאנו דיון דומה בין הפוסקים, בעניין הכאת המן בשעת קריאת המגילה, שמלווה לעיתים בשחוק ובקלות ראש. ואכן, יש מי שאסרו זאת, מן החשש לפגיעה בקדושת בית הכנסת. אך רבים מן הפוסקים התירו זאת, כנראה משום שההקשר הרחב מלמד שאין זה שחוק וקלות ראש בעלמא, אלא הם שייכים למצוה. עיין בנושא זה בהרחבה במאמרו של הרב שמואל מקלר, 'מחניך' גיליון א.

ב. מצד אוושא מילתא

ה'קורבן נתנאל'³⁰ נתן טעם אחר לכך שחכמים החמירו בעריכת חשבונות, מלבד עצם העיסוק בהם:

מכל מקום חשבונות של רבים אין עושין בהם – דאוושא מילתא טובא, והוי דבר מגונה.

מאחר שדרכה של עריכת חשבונות הרבים לעורר תשומת לב³¹, יצא גנאי גדול לבית הכנסת מעצם הפרסום שחשבונות אלו נערכו בתוכו, ואוושא מילתא טובא. לשיטה זו יצא, שחשבון היחיד אינו בגדר זה של קלות ראש יתירה משום שאינו גורם לקלות ראש בקדושת בית הכנסת, וכפי שהכריע למעשה בפרי מגדים³².

לסברא זו מצאנו הד גם בדברי הראשונים.

הרא"ש³³ נקט שדווקא חשבונות של רבים אסור לעשות בבית הכנסת, וכך פסק **השולחן ערוך**³⁴, וכבר כתבנו **שהפרי מגדים**³⁵ הסיק מדבריהם שחשבונות של יחיד מותרים בבית הכנסת לאחר חורבנו. ומשמע, שהאיסור בחשבונות אינו איסור עצמי אלא נובע מתשומת הלב הציבורית שהוא מעורר.

30. על הרא"ש מגילה פ"ד, סי' ס.

31. משום שמדובר בחשבונות של רבים, ולא בחשבונות הפרטיים של היחיד. בעניין זה הקורבן נתנאל הולך בעקבות הרא"ש (מגילה פ"ד, סי' ז), המבאר שהכוונה בחשבונות האסורים היא ל'חשבונות של רבים'.

אמנם, המשנה ברורה (קנא, סקל"ו) כתב שמרבינו ירוחם (תולדות אדם וחווה נתיב ג, ח"ח) משמע "דנקט של רבים לרבותא, דאף שהוא צורך רבים", וכל שכן שחשבונות היחיד אסורים. אך גם אם נקבל דיוק זה, קשה לדחוק אותו בלשון הרא"ש והטור. ועיין במאירי (מגילה כח, ב) שכתב להיפך, שחשבונות האסורים הם אלו שבין אדם לחברו, ואילו חשבונות של רבים מותרים.

32. אשל אברהם קנא, סק"ד.

33. מגילה פ"ד, סי' ז.

34. אורח חיים קנא, יא. ואף על פי שבסעיף א סתם דבריו ואסר כל מיני חשבונות בבית כנסת, חזר ופירש את דבריו בסעיף יא שתנאי אינו מועיל לחשבונות של רבים.

35. אשל אברהם קנא, סק"ד.

הרמב"ם בתשובותיו³⁶ דן בעניין עלייה שנבנתה על גבי בית הכנסת, **והחיד"א**³⁷ ביאר את שיטתו שיש לחלק בין שני סוגי עליות:

דיש לחלק, דהיכא דליכא בניין על גבי בית הכנסת רק הוא גג בית הכנסת פשוט או נראה לעין כל, וכל העם רואים והוא ביזיון לבית הכנסת שהוא בפרהסיא. מה שאין כן אם על גג בית הכנסת בנו עליה, אז שרי ולאוי ביזיון מקרי שאינו בפרהסיא.

אמנם הרמב"ם נקט באופן עקרוני שאין קדושה בגג בית הכנסת³⁸, אך גם הוא מודה שיש לאסור זאת במקום שהדבר נראה לעין כל, משום שיש בזה ביזיון גדול לבית הכנסת. גם מדבריו עולה, שיש להחמיר בעשיית תשמישי חול, במקום שהדבר עלול לעורר תשומת לב רבה, ולגרום לפגיעה בקדושת בית הכנסת.

מתוך התחשבות בשיקולים אלו, מצאנו בין הפוסקים³⁹ מי שהסתייג מקיומן של אסיפות ציבור בבית הכנסת, מחשש שמא יתעורר ויכוח בין המשתתפים, שיש בו משום ביזיון ופגיעה בקדושת בית הכנסת⁴⁰.

36. סי' קנז.

37. שו"ת 'חיים שאל' ח"א, סי' נו.

38. עיין לעיל סימן טו, עמ' 156. ועיין שם שביארנו בדרך זו את המשך דברי הרמב"ם, שאסור לעשות תשמישי חולין על הגג שמעל ארון הקודש, ולא ביאר מדוע. ושם נקטנו, שעשיית תשמישים אלו על גג בית הכנסת יש בה ביזיון גדול במיוחד, ובכגון זה ראוי לחשוש אפילו כלפי המשתמש עצמו, אף על פי שמקפיד לעשות זאת בצנעה.

39. כף החיים אורח חיים קנא, סק"ז.

40. עיין לעיל סימן ח, עמ' 150, שהרחבנו בהיבטים מיוחדים הנוגעים להווייה הצבאית.

ג. מצד שאין בהם הכרח גמור

המשנה ברורה⁴¹ דייק מלשון **השולחן ערוך**, שיש להבחין בין שני מקרים דומים, שעצם הכניסה לבית הכנסת אינה לשם מצווה אלא לצורך דבר חול: כשנכנסים בהם מפני החמה והגשמים, וכשנכנסים בהם כדי לקרוא לחברו שיושב שם. לגבי המקרה הראשון פסק השולחן ערוך לאיסורא, ולא הזכיר שום צד היתר, ואילו לגבי המקרה השני נקט, שיש דרך היתר על ידי אמירת פסוק או שמועה וכדומה⁴². בטעם הדבר כתב, שכדי להינצל מפני החמה והגשמים אין הכרח להיכנס דווקא לבית הכנסת, ואילו כדי לקרוא לחברו אין שום אפשרות אלא להיכנס לבית הכנסת.

יש ללמוד מדבריו, שאין להשתמש בדרך היתר כדי להתיר לעשות תשמישי חול בבית הכנסת, אלא במקום שיש בכך הכרח גמור. ואפילו במקום שהפיתרון החלופי אינו זמין כל כך, יש להעדיף אותו על השימוש בבית הכנסת.

מאידך, במקום שההכרח גורם, יתכן להתיר בבית הכנסת אפילו תשמישי גנאי שיש בהם קלות ראש גדולה. מצאנו סברא מעין זו **בערוך השולחן**⁴³ שלימד זכות על מה שנהגו בשיחת חול בבית הכנסת:

יש לתמוה על מה שעכשיו מקילים לדבר בבית הכנסת ובבית המדרש אחר התפילה כמה דברים של חול ונעשה כהיתר. ונראה לי דסבירא להו כשיטת הרמב"ן שיתבאר דבתי כנסיות של בבל על תנאי הן עשויות אפילו

41. קנא, סק"ד. ועיין בביאור הלכה (שם, ד"ה 'לעשותו דרך'), שהתיר לעשות קפנדריא על ידי אמירת פסוק, אף על פי שיש לו אפשרות אחרת להקיף את בית הכנסת מסביב. וצריך עיון.

42. אורח חיים קנא, א.

43. קנא, ה.

ביישובן לדבר שמוכרחין לכך, ואנחנו חושבים זה להכרח כל אחד לפי עניינו.

אמנם מעיקר הדין יש להסתפק אם תנאי מועיל כדי להתיר שיחת חולין בבית הכנסת כמו אכילה ושתייה⁴⁴, או שאינו מועיל בדומה לשיחה בטילה⁴⁵. אך מאחר שלפי מדרגתם של רוב בני אדם יש בזה הכרח גמור, נוכל לסמוך בזה על הסברא ש'לב בית דין מתנה עליהם'⁴⁶, ולהכריע שתנאי מועיל להתיר זאת וגם אם לא התנו כאילו התנו. ושמא יש לכלול זאת בגדרי 'צורך בית הכנסת' שהשולחן ערוך⁴⁷ התיר לעשותם שם, משום שהניסיון מלמד שחלק מן הציבור זקוק לאווירה הקהילתית הכוללת שיחה קלה והתעניינות בשלומם, וללא זה הוא עלול להדיר את רגליו מבית הכנסת. וכבר פשט הדבר להקל ברוב רובם של בתי הכנסת, ואף תלמידי חכמים מובהקים לא נמנעים מלשאול את המתפללים לשלומם ולהחליף עימם דברי חיבה בבית הכנסת.

יש להעיר על דברינו ממה שכתב הרמב"ן⁴⁸, שאסור לעשות חשבונות בבית הכנסת אפילו במקום ההכרח, וזו לשונו:

אין תנאי שלהם מועיל לחשב בהם חשבונות של בני העיר, ואף על פי שהן צריכין לאותן חשבונות ואין להם

44. היה מקום לדמות יותר שיחת חולין לכניסה לבית הכנסת מפני החמה והגשמים. אלא שבמקרים אלו גופם יש להסתפק אם תנאי מועיל בהם או לא, וצריך עיון.

45. ההבחנה שבין שיחת חולין לשיחה בטילה היא, ששיחת חולין עוסקת בענייני חולין נצרכים, ואילו שיחה בטילה עוסקת בנושאים של מה בכך. כך הורה לנו הגר"א נבנצל.

46. על פי דברי הרמ"א אורח חיים קנד, ח.

47. אורח חיים קנא, ד.

48. בחידושו למגילה כו, ב ד"ה 'והא דאמרינן לקמן'. ויש להעיר שבעניין זה הרמב"ן אזיל לשיטתו, שאפילו אכילה ושתייה לא הותרו בבית הכנסת אלא במקום דוחק, וממילא חשבונות שנאסרו היינו אפילו במקום ההכרח.

מקום להתאסף שם, מפני שהוא קלות ראש בכבוד בית הכנסת.

זאת משום שהגנאי שיש בחשבונות הוא גדול כל כך, שאין להתיר אותו אפילו במקום ההכרח. מאידך, גם הרמב"ן מודה שמותר לעסוק בצורכי רבים בבית הכנסת, וכפי ששנינו במסכת **שבת**⁴⁹:

והולכין לבתי כנסיות לפקח על עסקי רבים בשבת.

טעמה של הלכה זו הוא, משום שהרבים מתכנסים שם, ויש חשש שאם יימנעו לעסוק שם בצורכי הרבים יבואו להזניח אותם מכל וכל⁵⁰. מטעם זה עצמו נהגו להכריז על אבידות ומציאות בבתי הכנסת⁵¹, משום שרק שם ניתן בנקל למצוא את בעל האבידה בתוך הרבים.

בדומה לזה נהגו לקיים מכירת חמץ בבית כנסת, ולערוך שם מגביות שונות למטרות צדקה, משום שרק במקום זה ניתן להגיע לציבור רחב, ויש בכך משום הכרח. והמציאות שבה דן הרמב"ן ואסר לערוך חשבונות של בני העיר בבית הכנסת, לא היתה באותה מידה של הכרח, או שעסקו שם בצורכי חולין מובהקים.

וכבר כתבנו, שמושגי ההכרח והאפשר שונים הם לגבי חייל השקוע ראשו ורובו בהויה הצבאית, מן המושגים המקובלים בחיים האזרחיים. הצורך העמוק של החייל הדתי בחיזוק זהותו הרוחנית והדתית עשויים להצדיק את קיומם של אירועים חברתיים בבית הכנסת, כמו שיחה אישית עם הרב, גם במצבים שראוי להימנע מהם בבתי הכנסת האזרחיים.

49. קג, א.

50. מעין סברא זו מצאנו בעניין צורכי רבים בחול המועד, וכפי שכתב הרא"ש (מועד קטן פ"א, ס"ו) שהרבים פנויים ממלאכתם, ואם לא ינצלו הזדמנות זאת לעסוק בצורכי רבים יבואו להתבטל מהם לגמרי.

51. בבא מציעא כח, ב.

מסקנה

המציאות היום יומית בבתי הכנסת הצבאיים, מחייבת 'למתוח' את גבולות ההיתר לעשות בהם תשמישי חול על ידי תנאי, ככל האפשר. ישנם שלושה מאפיינים לאותם תשמישי חול שינתן להתיר אותם על ידי תנאי, מעבר למקרים שהפוסקים התירו במפורש:

- א. תשמישים שניתן לכלול אותם במושג 'צורך מצווה', אפילו בדרך רחוקה. בכלל זה, איחסון חפצי דת באופן מכובד, גם אם אין בהם שום צורך לבית הכנסת. במקום הצורך, יש לכלול במושג זה גם מקרים רחוקים יותר, שעשיית תשמישי חול בבית הכנסת נועדה להציל את האדם מן העבירה. כגון מנוחה או שיחה בבית הכנסת, משום שהאווירה באזור מגורי החייל היא אווירה של חילול שבת.
- ב. תשמישים שאינם מעוררים תשומת לב מיוחדת, ואין בעשייתם כדי לגרום ביזיון גדול לבית הכנסת. לדוגמא, קביעת לוח מודעות על קיר בית הכנסת אינה מעוררת בהכרח תשומת לב שלילית, אם היא נעשית בצידו של בית הכנסת, והלוח נושא אופי רציני וצנוע⁵².
- ג. תשמישים שיש בהם צד של הכרח, שאם לא יתירו אותם בבית הכנסת, ייגרם לחייל הפסד ועוגמת נפש גדולה. לדוגמא, הטענת טלפונים סלולריים באמצעות השקעים של בית הכנסת, במקום שאין שקע אחר זמין לחייל⁵³. יש להבחין בין חיילים המשרתים בבסיס עורפי ויוצאים

52. עיין לעיל סימן יד, עמ' 156.

53. עיין לעיל סימן ח, עמ' 155.

לביתם באופן תכוף, לבין חיילים קרביים המשרתים בבסיסי ה'שטח', שבית הכנסת מהווה ביתם השני⁵⁴.
וראוי לרב היחידה לדקדק היטב בכל מקרה ומקרה לגופו, ולשקול גם את הפן החינוכי בכל מקרה ומקרה, ורק לאחר מכן להתיר זאת על ידי תנאי.

54. בדרך כלל הבחנה זו תקפה גם מטעם אחר, הנוגע למעמדו של בית הכנסת בסביבתו. בבסיסים עורפיים ישנם בדרך כלל בתי כנסת מכובדים, שמתפללים רבים פוקדים אותם חיילים כאזרחים, וחזותם דומה מאוד לבתי הכנסת המצויים מחוץ לצבא. המבקש לעשות תשמישי חול שאינם מקובלים בבתי כנסת אלו, מעורר תשומת לב שלילית רבה מצד סביבתו. לעומת זאת, בתי הכנסת המצויים בבסיסי ה'שטח' הם לרוב מבנים ניידים, שקשה לשמור על ניקיונם ותחזוקתם בצורה נאותה, והם אינם מעוררים כבוד כמו בתי הכנסת האזרחיים. בתי כנסת אלו אינם מרכזים סביבם תשומת לב דומה, והרואה שעושים שם דברי חולין מכוח ההכרח אינו מתפלא כל כך. ממילא, אין בכך גנאי גדול כל כך כמו הגנאי שישנו בבית כנסת נאה ומכובד.

סימן לו

הפקעת קדושת בית כנסת על ידי פדיון

אחת הדרכים המקובלות בהלכה להפקעת הקדושה מחפצים שהוקדשו היא פדיון החפץ בדמים. כך מצאנו בפדיון הבן, בפדיון מעשר שני, בפדיון הקדש ובתחומים רבים נוספים, שבעל החפץ רשאי לפדות אותו בדמים ולהעביר את הקדושה מן החפץ אל הדמים.

היתרון שיש בדרך זו על פני דרך של מכירה הוא, שמכירה מתבצעת על ידי שניים – המוכר והקונה, ויש צורך להגיע לעמק השווה ביניהם. לעומת זאת, פדיון יכול להתבצע על ידי בעל החפץ עצמו, והוא אינו תלוי בדעת אחרים.

מאחר שמכירת מבנה צבאי שהוקדש כבית כנסת לגורמים אזרחיים אינה מעשית, והעברתו מיחידה צבאית אחת לחברתה בתוך הצבא אינה נחשבת למכירה, התעוררה השאלה האם ניתן להפקיע את בית הכנסת מקדושתו על ידי פדיון.

לדוגמא, אם ליחידה צבאית ישנו בית כנסת בבסיס שננטש ואין דרך לשמור על קדושתו כראוי לו – האם ניתן יהיה לפדות את המבנה בכספי היחידה, ולהשתמש בהם בעתיד לבניית בית כנסת או לרכישת ספר תורה? פעולה מסוג זה פשוטה הרבה יותר ממכירה, ויש לה גם יתרון בולט על החלפת מבנה במבנה השקולה ממכירה, משום שבדרך זו ניתן להוציא את בית הכנסת לחולין באופן מיידי ואין צורך להמתין עד השלמת המבנה העתידי.

יתירה מזו, מצאנו שהקלו בפדיון בתנאים מסויימים, שאין צורך לפדות את החפץ הקדוש בדמיו ממש אלא ניתן לפדותו בפרוטה. אם דרך זו אפשרית גם לגבי בית כנסת, ודאי שקל יותר לפדות את בית הכנסת ולחלל את קדושתו על סכום כסף סמלי ממכירתו או מהחלפתו¹.

אפשרות זו – לחלל את בית הכנסת על ידי פדיון – הועלתה לראשונה בתשובת **החתם סופר**². החתם סופר נקט שיש לדמות את קדושת בית הכנסת ושאר תשמישי הקדושה לקדושת המקדש ולנדרי גבוה, וכשם שנדרי הקדש נפדים בדמים כך ראוי לפדות גם את קדושת בית הכנסת בדמים. וזו מסקנת החתם סופר:

אלא הכל דרבנן שעשו ספר תורה ותשמישיו כעין קדושת מקדש, ושוב נאמר בהם כמו שנאמר בקדושת בית הכנסת ותשמישי קדושה יוצאים לחולין על ידי פדיון וחל [קדושה] על המעות מדרבנן, ושוב מדאיקלש מתחלל על ידי שבעה טובי העיר במעמד אנשי העיר כמו בבית הכנסת.

משמע מדבריו שמכירה מועילה מדין פדיון, וכל שכן שפדיון עצמו מועיל.

1. אמנם אפשר לבצע גם מכירה תמורת מחיר סמלי, קל וחומר ממתנה המועילה להפקיע את קדושת בית הכנסת. באופן תיאורטי היה אפשר לבצע מכירה סמלית של בית הכנסת לאחד ממפקדי הבסיס, ולקבל ממנו בחזרה את המבנה במתנה או במחיר סמלי. אך למעשה הדבר אינו אפשרי על פי פקודות הצבא, ומלבד זאת יש לחשוש להערמה. לגבי החלפה, מסתבר שיש פגם מהותי בכל החלפה שאינה בגדר 'שווה בשווה' משום שאינה דומה למכירה, וההערמה שבה ניכרת לעין כל. אורח חיים, סי' לח.

הדברים מפורשים יותר בשו"ת 'היכל יצחק'³ לגרי"א הרצוג, שהתיר לפדות את בית הכנסת אפילו בפחות משוויו. וטעמו, שהרי הקדש עצמו נפדה בדיעבד אפילו בפחות משוויו, כפי שלמדנו בקידושין⁴: "הקדש שווה מנה שחיללו על שווה פרוטה מחולל". מכאן הוא לומד, שמותר לפדות את בית הכנסת בשעת הדחק אפילו בפחות משוויו, ד'כל שעת הדחק כדיעבד דמי'⁵ –

אם כן יכול הוא הציבור לפדות את בית הכנסת הישן באיזו לירות, ששעת הדחק כדיעבד, ובדיעבד הקדש שווה מנה שחיללו על שווה פרוטה מחולל, ואת הלירות הללו יוציאו לתקון ארון הקדש בבית הכנסת הגדול.

כסמך לדבריו הוא מביא את תשובת המהרש"ם⁶, שדן באפשרות זו מכמה צדדים.

אך לכתחילה עדיף שלא להסתמך על סברת החתם סופר וה'היכל יצחק', משום שאפשרות זו לא הוזכרה בראשונים, ואין לה שום רמז בגמרא. אדרבה, פשט דברי המשנה והגמרא מלמדים, שאין דרך להפקיע בית כנסת מקדושתו, אלא על ידי מכירה ומתנה או החלפה, ולא על ידי פדיון.

לכאורה גם דברי הרמב"ן⁷ מלמדים, שדרך זו של פדיון אינה מועילה להפקיע את בית הכנסת מקדושתו, כפי שביאר את דברי רבינא ורב אשי בעניין זריעת בית כנסת שחרב:

שמא היה רוצה הוא לחלל קדושתו על דמים בדרך פדיון הקדש ומנעו רב אסי, עד שייקחנו מהם בדרך מקח.

3. אורח חיים, סי' יג.

4. יא, ב.

5. יסוד זה נזכר ברמ"א אבן העזר קסט, יב.

6. ח"א, סי' י.

7. בחידושו למגילה כו, ב ד"ה 'והא דאמרינן ברבינא'.

משמע מדבריו, שלא ניתן להפקיע את קדושת בית כנסת על ידי חילול⁸, וכך הסיקו מדבריו בשו"ת 'הר צבי'⁹ ובשו"ת 'יביע אומר'¹⁰. אולם במקום הצורך, כשאין אפשרות מעשית למכור את בית הכנסת או לחללו, ניתן להשתמש בדרך זו של פדיון. וכדאי הם החתם סופר, המהרש"ם והגרי"א הרצוג לסמוך עליהם¹¹.

8. בשו"ת 'באהלה של תורה' (ח"ב, סי' יב) האריך להוכיח, שגם הרמב"ן לא הסתייג מדרך זו של פדיון כדי להפקיע את קדושתו של בית הכנסת בכל מקרה. ולדעתו, יש לחלק בין פדיון שנעשה במעמד אנשי העיר שהוא מועיל לכולי עלמא, לבין פדיון שנעשה במעמד טובי העיר בלבד שאינו מועיל. והדברים מוכרחים לשיטת הרמב"ן (בחידושיו למגילה כה, ב) שאם עברה מצוותו של בית הכנסת פקעה קדושתו מאליה, וכל שכן כשפדו אותו בהסכמת בני העיר. ורק במקום שלא הסכימו, יש לומר שפדיון לא מועיל מחשש לאכחושי מצוה, משום שעדיין יש לו שימוש.
9. אורח חיים, סי' עז, שסבר מתחילה שפדיון מועיל, וכשהובאו לפניו חידושי הרמב"ן המוגה חזר בו.
10. ח"א, סי' י.
11. כך הורה לנו הגר"א נבנצל, שניתן לפדות את קדושת בית הכנסת אפילו על מעות בודדות, ואין לחשוש לדעת היביע אומר בזה.

סימן לז דגשים הלכתיים בתכנון בית כנסת

רבני יחידות צה"ל מהווים כתובת טבעית להתייעצות בכל הנוגע לתכנון בית כנסת, מקביעת מיקומו של בית הכנסת בתוך הבסיס ותכנונו ההנדסי, ועד לריהוטו ולקביעת אביזרים כאלו ואחרים בתוכו. במאמר זה אנו מבקשים לתת כלים הלכתיים בידי הרב, שבעזרתם יוכל להנחות את הגורמים הרלוונטיים לבנות את בית הכנסת כהלכה על פי הרצוי, ולהכריע בין אפשרויות פחות טובות העומדות על הפרק מתוך שיקול דעת הלכתי, בהתאם למצוי.

מיקומו של בית הכנסת בתוך הבסיס

מעיקר הדין, יש להקפיד לבנות את בית הכנסת במקום הגבוה ביותר בבסיס, כפי ששנינו בתוספתא¹:

אין בונין אותו אלא בגובהה של עיר, שנאמר "בראש הומיות תקרא"².

הלכה זו נפסקה בשולחן ערוך³.

בספר 'כד הקמח'⁴ הוסיף לכך עוד טעם, שיש לבנות את בית הכנסת בגובה העיר כדוגמת בית המקדש שנבנה על ראש ההר.

1. מגילה פ"ג, יד.

2. משלי א, כא.

3. אורח חיים קנ, ב.

4. לרבינו בחיי, ערך בית הכנסת.

אף על פי כן, נראה שיש להעדיף לקבוע את בית הכנסת במקום מרכזי בבסיס, שהגישה אליו נוחה לכל החיילים המשרתים בו, כדי לאפשר לכולם להגיע לתפילה בקלות.⁵ והמציאות תוכיח, שבתי הכנסת בארץ ישראל נקבעים בדרך כלל במקום נוח ונגיש, ואין מקפידים כל כך על מיקומו במקום גבוה, אלא אם הזדמן שהמקום הגבוה הוא גם מקום מרכזי ונוח, שאז ודאי שעדיף לקבוע שם את בית הכנסת.

עם זאת, נראה שיש להרחיק מעט את בית הכנסת ממקום ששולטת בו אווירה של הפקרות, או כל המולה העלולה להסיח את דעת המתפללים.

גובה המבנה

גם בנושא זה, ישנו שינוי גדול במנהג המקובל בזמננו ממה שמצאנו בדברי הגמרא והפוסקים.

5. 'מור וקציעה' ליעב"ץ, סי' קנ. נראה, שיש לחזק את סברתו מכוח המושג 'גובהה של עיר' עצמו. אמנם, מושג זה ראוי להתפרש כפשוטו, דהיינו המקום הגבוה ביותר בעיר. אך מצאנו כמה מקורות שמהם עולה ש'גובהה של עיר' אינו בהכרח מושג טופוגרפי אלא בעיקר אפיון המקום כמרכזי ובלט. כך משמע מן הפסוק "בראש הומיות תקרא", דהיינו מקום הומה אדם, ולא דווקא מקום גבוה. כך משמע גם בביאורו של רש"י לגמרא בפסחים (ק"ב, א): "אל תשב בגובהה של עיר ותשנה" – "מקום שבני העיר עוברין ושבין, ויבטלון ויפסיקון ממשנתך". כן נראה גם ממדרש תנחומא (פרשת בחוקותי, סי' ג): "היו עושין בתי כנסיות בגובהה של עיר, לקיים מה שנאמר: בפתחי שערים בעיר אמריה תאמר", שהרי פתחי השערים אינם דווקא בגובה טופוגרפי אלא שהם המקום המרכזי, וכן הוא במדרש תנאים לדברים (כ"ב, טו): "אל זקני העיר השערה – מלמד שבית דין בגובהה של עיר". כפי הנראה, בימי קדם המושג הטופוגרפי "גובהה של עיר" היה מזוהה עם המקום המרכזי, ואם כן גובהה של עיר לאו דווקא. בפרט, שיקול זה רלוונטי בבתי הכנסת בצבא, שזמנם של החיילים דחוק מאוד משום שהם עסוקים בצורכי מצווה, ומשום כך השיקול הפרקטי צריך לגבור על כל שיקול אחר שאינו לעיכובא, כפי שהורה לנו הגר"א נבנצל.

השולחן ערוך⁶ פסק שיש להקפיד על כך שמבנה בית הכנסת עצמו יהיה גבוה, כפי שלמדנו במסכת **שבת**⁷:

כל עיר שגגותיה גבוהין מבית הכנסת לסוף חרבה,
שנאמר "לרומם את בית א-להינו..."⁸.

אכן, ראוי להקפיד לכתחילה שמבנה בית הכנסת יהיה גבוה⁹, ולפחות חלק ממנו¹⁰ יזדקר לגובה מעל שאר המבנים בבסיס¹¹. מגדלי השמירה אינם בכלל זה, ואין מניעה שיהיו גבוהים יותר מבית הכנסת¹². במקום שהדבר קשה – נהגו להקל בכל דין זה, ויש למנהג על מה לסמוך¹³. כבר פשט המנהג להעדיף לבנות את בית הכנסת כמבנה נפרד, מלבנותו בקומה עליונה של מבנה גבוה¹⁴.

6. אורח חיים קנ, ב.
7. יא, א.
8. עזרא ט, ט.
9. מסתבר שכל זה רק כשבית הכנסת קובע מבנה בפני עצמו, שכבודו הוא שהמבנה הזה הוא גבוה. אך אם בית הכנסת הוא בקומה אחת בתוך מבנה גדול, אין שום מצוה להגביה את אותו המבנה, שאין זה מוסיף לכבודו של בית הכנסת. אמנם מה שיש להסתפק הוא אם עדיף שבית הכנסת יהיה במבנה בפני עצמו, או שיהיה בקומה עליונה בבניין גבוה כדי שלא יהיו בתים גבוהים יותר מבית הכנסת.
10. רמ"א קנ, ג. בפסקי תשובות (קנ, ט) הציע שאפשר לעשות "כעין חומת אבנים סביב גג בית הכנסת ביופי והדר ובה להגביה את גג בית הכנסת". יש אומרים שבשעת הדחק מועילה גם תחיבת עמוד ברזל בלבד (פרי מגדים אשל אברהם קנ, סק"ג).
11. שולחן ערוך קנ, ב. בפסקי תשובות (קנ, הערה 25 בשם 'משנת יוסף' הלכות בית הכנסת, סי' א) כתב, שהולכים בזה אחרי כל שכונה בפני עצמה, ולפי זה נראה שבמחנה גדול שיש בו כמה בסיסים נפרדים, אין בית הכנסת צריך להיות גבוה אלא משאר המבנים באותה יחידה.
12. ביאור הלכה קנ, ד"ה 'בירניות'.
13. ילקוט יוסף (קנ, ב) על פי דברי המאירי (שבת יא, א ד"ה 'לעולם יהא אדם נזהר') שאין איסור בדבר כאשר שאר הבניינים אינם גבוהים ב"דרך שררה" אלא כדי "להרבותו בדירות ועליות", ובאופן דומה הביא בפסקי תשובות (קנ, ז בשם שו"ת 'ישועת משה', סי' כו). וכן שמענו מהגרז"ן גולדברג שהלכה זו פחות שייכת בזמננו, כשמקובל לבנות רבי קומות.
14. בפסקי תשובות (קנ, ז) הביא בשם ה'משנת יוסף' (הלכות בית הכנסת, סי' א) שבימינו אין היופי נמדד כל כך בגובה הבניין אלא בחזותו החיצונית

כיווני האולם

יש לבנות את קדמת האולם שיהיה מכוון לעבר ירושלים, כך שיהיה נוח להתפלל לכיוון זה¹⁵. הפתח הראשי¹⁶ של האולם צריך להיות מול כיוון התפילה, כגון בבית כנסת שמתפללים בו לכיוון מזרח – יהיה הפתח הראשי בקיר המערבי¹⁷.

בניית קומה מעל בית הכנסת

אין לבנות קומה נוספת מעל בית הכנסת, ואין להקל בכך אלא בשעת הדחק¹⁸. אם בונים קומה מעל בית הכנסת, אין מניעה לייעד אותה אפילו לשינה ומגורים¹⁹. אמנם צריך לדאוג שחדר השירותים בקומה העליונה לא יהיה מכוון מעל אולם בית הכנסת²⁰. כמו כן, אסור לעשות מלאכה בשטח שמעל ארון הקודש²¹, ולכן צריך לתכנן את הקומה העליונה באופן כזה שהשטח שמעל ארון הקודש לא

- המהודרת. וכן שמענו מהגר"נ גולדברג שהלכה זו פחות שייכת בזמננו, כשמקובל לבנות רבי קומות.
15. על פי השולחן ערוך צד, ב. הרמ"א הוסיף הסתייגות, שאם בית הכנסת ממוקם מערבית לירושלים, אין לכוון את צד התפילה כלפי זריחת השמש ממש משום שזוהי דרך המינים, אלא יטו אותו מעט לצד. וכן כתב למעשה גם בילקוט יוסף (קנ, ד).
16. דווקא הפתח הראשי, אך פתחים נוספים מותר לפתוח בצדדים אחרים. ביאור הלכה קנ, ד"ה 'באותה העיר'.
17. שולחן ערוך קנ, ה. בילקוט יוסף (קנ, ו) כתב שרצוי שהפתח יהיה מול ארון הקודש, ולא ברור אם בא להוסיף קפידא בזה מעבר לדברי השולחן ערוך.
18. רמ"א קנ, ב.
19. רמ"א קנא, יב ומשנה ברורה סקמ"א, שאסר רק שימוש של טינוף ממש. אמנם ב'הליכות שלמה' (פי"ט, ג) כתב שאין להשתמש בחדר שמעל בית הכנסת כחדר שינה, וצריך עיון, ואולי כוונתו מצד תשמיש המיטה שזה שימוש מגונה ביותר, ויתכן שאין לחשוש לכך בצה"ל, אלא אם מדובר במקום שעשויים להתארח בו מפקד ואשתו בשבת.
20. משנה ברורה קנא, סקמ"א.
21. שו"ת הרמב"ם, סי' קנז. משנה ברורה קנא, סק"מ. וכתב ב'הליכות שלמה' (פי"ט, ג), שכל העשוי לכבוד ארון הקודש כגון עמודים וכדומה נידון לעניין זה כארון הקודש, שאסור להשתמש כנגדו.

יהיה ראוי לשימוש²². אם יש הפסק של קומה בין המגורים לבית הכנסת אפשר להקל²³.

חזותו של בית הכנסת

כשבונים בית כנסת, יש להדר את חזותו החיצונית שיהיה בולט ביופי והדר, ויש להשתדל שיהיה המבנה המהודר ביותר בבסיס²⁴. גם לגבי פנים בית הכנסת טוב להקפיד שיהיה נאה יותר מכל המבנים שבבסיס²⁵. ראוי שהתקרה באולם בית הכנסת תהיה גבוהה, ובפרט ראוי שתהיה גבוהה יותר מתקרת כל האולמות האחרים בבסיס²⁶.

אמנם ראוי לעצב את בית הכנסת בעיצוב מסורת²⁷, ויש שכתבו שלכתחילה ראוי שבית הכנסת יהיה דווקא בעל ארבעה קירות²⁸.

22. בספר 'הליכות שלמה' (פי"ט, ג), כתב שלא ישתמש שם כלל כל תשמיש שהוא אלא ישאירנו ריק. אמנם בשו"ת יביע אומר (ח"ו אורח חיים, סי' כו) כתב שיכולים לשים שם ארון לאיחסון חפצים. עיין עוד בפסקי תשובות (קנא, הערה 124), בשם שו"ת 'להורות נתן' (ח"א, סי' ט).

23. 'שבט הלוי' ח"א, סי' כז. יביע אומר ח"ו אורח חיים, סי' כו. אמנם ב'הליכות שלמה' (פי"ט, הערה 10) הביא שהגרשז"א הורה לשואל להחמיר בכך אפילו בקומה השלישית, אף על פי שאין איסור מדינא אלא בקומה שמעל בית הכנסת.

24. על פי מה שהביא הפסקי תשובות (קנ, ז) בשם ספר 'אורח נאמן' (אורח חיים קנ, סק"ו) וספר 'משנת יוסף' (הלכות בית הכנסת, סי' א) שמה שנאמר שיש לעשות את בית הכנסת גבוה יותר מכל הבתים שבעיר, שייך בימינו יותר בחזות החיצונית המהודרת. עיין עוד בהערה הבאה בשם ספר חסידים.

25. פסקי תשובות (קנ, אות ח) בשם 'ספר חסידים' (אות תקלה), שראוי לייפות את בית הכנסת משאר בתי היהודים שבעיר.

26. על פי מה שכתב בפסקי תשובות (קנ, ז) בשם שו"ת 'שועת משה' (סי' כו) שזו הכוונה במה שנאמר שיש לעשות את בית הכנסת גבוה יותר מכל הבתים שבעיר.

27. שערי תשובה קנ, סק"ו. ילקוט יוסף קנ, ח.

28. פסקי תשובות (קנ, כ) בשם 'שולחן הטהור' (קנ, סק"ד). יש לעיין אם דבר זה מתייחס למבנה החיצוני של בית הכנסת, או לאולם התפילה הפנימי.

החדרים במבנה

ראוי לבנות פרזודור או מבואה לפני אולם התפילה, וראוי שלא יהיה פתח המבואה מכוון כנגד פתח האולם כך שאפשר לראות מבפנים את המתרחש מחוץ לבית הכנסת, כדי שלא תוסח דעת המתפללים על ידי הנעשה בחוץ. וטוב לבנות את המבואה באופן כזה שהכניסה ממנה לאולם בית הכנסת תהיה בפנייה לימין.²⁹

יש להתקין בכניסה לבית הכנסת מתקן ראוי לנטילת ידיים. בבסיס שעשויים להתקיים בו מנייני תפילה רבים, ראוי ליתן את הדעת לחלק את בית הכנסת לכמה חדרים לנוחות הציבור, ושיקול זה גובר על דין "ברוב עם הדרת מלך"³⁰.

אין לבנות חדר למשרד או מחסן וכדומה שהכניסה אליו היא מתוך אולם בית הכנסת, ומותר לעשות כן רק בחדר המשמש לדבר מצוה.³¹

חדר השירותים

יש לתכנן את חדרי השירותים הנמצאים במבנה בית הכנסת, כך שתאי השירותים לא יהיו צמודים לקיר החיצוני של אולם בית הכנסת,³² וכן שלא להתקין משתנות על קיר זה.³³ ראוי גם להימנע

29. כל הפרטים בסעיף זה, מקורם בשו"ת חתם סופר אורח חיים, סי' כז.

30. כך הורה לנו הגר"א נבנצל.

31. ציץ אליעזר ח"ב, סי' טז.

32. 'ספר חסידים' (אות תתיד). כך הביא בפסקי תשובות (קנא, לב) בשם שו"ת 'שאלת יעב"ץ' (ח"ב, סי' נד), אך כתב שבשו"ת 'לחם שלמה' (אורח חיים, סי' לז) הקל בזה. ויתכן להקל בזה בזמננו, משום שחדר השירותים עצמו אינו מטונף כמו שהיה בבית הכיסא בעבר.

33. אם המשתנות אינן צמודות לקיר של אולם בית הכנסת, נראה להקל בזה על פי הסברא שהמשתנות אינן נחשבות לבית הכיסא אלא דינן כבית כיסא דפרסאי (ברכות כו, א). בפרט כאשר המשתנות הם בפינה אחת של החדר המרוחקת מכותל אולם בית הכנסת, כעין מה שהתיר בשו"ת 'משנה הלכות' (ח"ה, סי' ב) ליטול ידיים ולברך בחדר שיש בו משתנות המוקפות שלוש

מלהעביר את צינורות הביוב בתוך הקירות של אולם בית הכנסת, ובפרט בקיר הקדמי³⁴.

ראוי להרחיק את פתח חדר השירותים מפתח אולם התפילה, כדי שלא ייכנס סירחון לבית הכנסת, וכדי שלא יישמעו דברי הקדושה בתוך חדר השירותים³⁵. מטעמים אלו ראוי גם להרחיק את חלונות תאי השירותים מחלונות בית הכנסת.

חדר שירותים המיועד לשמש את הציבור שבא ללמוד ולהתפלל בבית הכנסת – יש מקום להקל לבנותו מעל אולם בית הכנסת, וכגון חדר שירותים של עזרת נשים הנמצאת במפלס מעל אולם בית הכנסת³⁶. במקרה זה עדיין צריך להקפיד שחדר השירותים לא יהיה מכוון מעל ארון הקודש. הוא הדין גם בקומה שתחת בית הכנסת – אין לבנות שם חדר שירותים המכוון מתחת לארון הקודש³⁷.

יש להקפיד שמיקום שירותי הנשים והגברים לא יביא לידי תערובת בין המינים.

מחיצות. אמנם כשמטילים מים לעבר קיר בית הכנסת ממש נראה לאסור, עיין פסקי תשובות (קנא, הערה 168) בשם 'ראש יוסף' (מגילה כז, ב ד"ה 'המשתין') ושו"ת 'דעת משה' (סי' ה).

34. פסקי תשובות קנא, הערה 168.

35. שו"ת 'מנחת יצחק' ח"ה, סי' צה.

36. שו"ת 'שבט הלוי' ח"א, סי' כז. אך צריך עיון, שהרי הט"ז (אורח חיים קנא, סק"ד) אסר בכל גווני ולא חילק בזה.

37. בפסקי תשובות (קנא, כה) הביא מחלוקת הפוסקים בדין קדושת המקום שתחת בית הכנסת, בשו"ת 'בית שלמה' (אורח חיים, סי' כא) אסר, 'אשל אברהם בוטשאש' (מהדו"ת, סי' קנג) הסתפק, ולעומתם, בשו"ת 'עמק שאלה' (סי' ד) ובשו"ת 'אמרי יושר' (סי' קסט) התירו. וכתב הפסקי תשובות להכריע, שיש על כל פנים להימנע מלעשותם תחת ארון הקודש.

החלונות

יש לבנות חלונות בקיר הקדמי של בית הכנסת³⁸. טוב שיהיו בבית הכנסת כולו שנים עשר חלונות³⁹ לפחות⁴⁰ (וכל חלון רחב לפחות 40 ס"מ⁴¹), וטוב שיהיו חלונות מפוזרים בכל צדדי בית הכנסת⁴². ראוי שהחלונות יהיו בגובה כזה שרק השמים יראו דרכם, כך שלא תוסח דעת המתפללים על ידי הנעשה בחוץ⁴³.

עזרת הנשים

יש עדיפות לכך שעזרת הנשים תהיה במפלס עליון⁴⁴, ושתהיה רק בצד האחורי של בית הכנסת⁴⁵. המחיצה תהיה לכל אורך עזרת הנשים, ותהיה אטומה עד מעל גובה אדם⁴⁶, אך כדאי שחלק מגובה המחיצה לא יהיה סגור בקיר, אלא בוילונות שניתן להסיטן. הכניסה לעזרת הנשים תהיה נפרדת⁴⁷, וטוב שתהיה מרוחקת עד כמה שניתן מכניסת הגברים⁴⁸ כדי לא להביא לתערובת בין המינים.

38. שולחן ערוך אורח חיים צ, ד.
39. שולחן ערוך אורח חיים צ, ד. ב'הליכות שלמה' (פ"ט, ה) כתב שדי בחלונות סתומים, דהיינו שהזכוכית קבועה בכותל ואינה נפתחת.
40. פסקי תשובות (צ, הערה 32) בשם 'אשל אברהם בוטשאטש' (אורח חיים צ, ה), שבכלל מאתיים מנה.
41. פסקי תשובות (צ, הערה 32) בשם 'שולחן הטהור' (אורח חיים קג, סק"ד).
42. 'עטרת זקנים' (על השולחן ערוך אורח חיים צ, סק"ד), 'דברי חמודות' (על הרא"ש ברכות פ"ה, סקע"ו), שולחן ערוך הרב (אורח חיים צ, סק"ד).
43. חתם סופר (אורח חיים, סי' כז). בפסקי תשובות (צ, ד) הציע לעשות זכוכית אטומה עד גובה מסויים.
44. פסקי תשובות (קנא, ד) בשם 'משנת יוסף' (הל' בית הכנסת, סי' כ) ועיין לעיל סימן כד, עמ' 156.
45. פסקי תשובות (קנא, ד) בשם 'משנת יוסף' (הלכות ביהכ"ס, סי' כ) ו'שולחן הטהור' (קנא, סק"ד). ועיין לעיל סימן כד, עמ' 156.
46. ציץ אליעזר (ח"ז, סי' ח). שו"ת 'משנה הלכות' (ח"ז, סי' יב). ודלא כשו"ת אגרות משה (אורח חיים ח"א, סי' לט).
47. ילקוט יוסף (קג, ו).
48. פסקי תשובות (קג, אות כ).

ארון הקודש

יש להציב את ארון הקודש באמצע הקיר הקדמי הפונה לירושלים⁴⁹, כך שלא יהיה מוסט לצדדים⁵⁰. יש המחמירים שארון הקודש יעמוד על הרצפה, ולא יהיה תלוי מהקיר ומחובר רק בברגים וכדומה⁵¹. אך אחרים כתבו שניתן להקל בכך כאשר ארון הקודש מחובר היטב ואינו מתנדנד⁵². נהגו לעשות שלוש מדרגות לפני ארון הקודש, זכר לדוכן שהיה במקדש שעליו עלו הכוהנים לברך את ישראל, ולכל הפחות ראוי לעשות שם מדרגה אחת⁵³.

הבימה

לכתחילה, יש לבנות בימה מוגבהת באמצע בית הכנסת, כדי שיעמוד עליה הקורא בתורה וישמעו כולם⁵⁴, ויש מנהגים שונים בנוגע למספר המדרגות⁵⁵. החיסרון בהגבהת הבימה, מלבד הקושי להזיזה הצידה בעת הצורך, היא ההלכה האוסרת להתפלל במקום גבוה, כפי ששינינו במסכת **ברכות**⁵⁶: "אל יעמוד אדם במקום גבוה ויתפלל... לפי שאין גבהות

49. שולחן ערוך אורח חיים קנ, ה.
 50. פסקי תשובות (קנ, טו) בשם שו"ת 'בית יצחק' (חאורח חיים, סי' כב), ועוד. ועיין בפסקי תשובות קנב, י.
 51. משנה ברורה מ, סק"ג.
 52. מנחת יצחק (ח"י, סי' יג) בשם בעל הקיצור שולחן ערוך. וכן כתב בפסקי תשובות (מ, א) בשם 'תהלה לדוד' (מ, א) ושו"ת 'ישועת משה' (סי' כח).
 53. פסקי תשובות (קנ, טו) בשם 'משנת יוסף' (הלכות בית הכנסת, סי' כב).
 54. רמ"א אורח חיים קנ, ה. בביאור הלכה (שם, ד"ה 'באמצע') הביא את דברי הפוסקים להחמיר שיהיה באמצע בדווקא.
 55. המשנה ברורה (קנ, סק"ב) כתב על פי הקבלה שאין לעשות לבימה יותר משש מדרגות. ועיין בפסקי תשובות קנ, טז.
 56. י, א.

לפני המקום". כידוע, בבתי כנסת צבאיים רבים מקובל שעוברים לפני התיבה במרכז בית הכנסת ליד הבימה. הפיתרון לבעיה זו, הוא להגדיל את שטח הבימה כדי שיהיו בה ארבע אמות על ארבע אמות (כארבעה מ"ר⁵⁷), או להקיף אותה במחיצות בגובה עשרה טפחים⁵⁸ מכל צד, כפי שפסק השולחן ערוך⁵⁹. אך במקום שפיתרון מעין זה אינו ניתן ליישום, עדיף לוותר לגמרי על הגבהת הבימה⁶⁰.

עמוד הש"ץ

יש נוהגים שעמוד הש"ץ לא יהיה ממש מול ארון הקודש, אלא יהיה מוסט לצד ימין⁶¹. עדיף שמיקום העמוד יהיה במרחק מה מהקיר, כדי ששליח הציבור יעמוד לפני ארון הקודש ולא בצידו⁶². במקום האפשר, יש שהקפידו למקם את העמוד לפני המקום שבו עומדים הכהנים בברכת כהנים⁶³.

57. כף החיים (אורח חיים צ, סקי"א), שדי במה שיש בה כדי לרבע ארבע אמות על ארבע אמות.
58. כף החיים אורח חיים צ, סקי"ב.
59. אורח חיים צ, ב.
60. כידוע, הרפורמים נהגו להעמיד את הבימה בקידמת בית הכנסת, וכדי להיבדל מהם גדולי הדורות האחרונים גדרו גדר שלא לבנות שם את הבימה אלא במרכז בית הכנסת. אך אנו השמטנו ענין זה משום שתופעת הריפורמה רחוקה מן ההווה המוכרת בצה"ל, וכפי שכתב הילקוט יוסף (קנ, הערה ה), שעיקר הקפידא בעניין זה הוא דווקא במקום שמצויים שם הרפורמים שכוונתם לרעה.
61. כך הביא בשו"ת אגרות משה (אורח חיים ח"ב, סי' כח), שנהגו לקבוע את עמוד החזן מצד דרום דהיינו ימין.
62. פסקי תשובות קנ, יז. ועיין שם בהערה 77.
63. כך העיד בפנינו הרב אריה כ"ץ, שראה מקומות שהקפידו על כך.

שונות

מומלץ להתקין בבית הכנסת שעון שבת לתאורה ולמזגנים בנפרד, אך להשאיר את האפשרות להדליק נורה אחת למשך כל השבת. מן הראוי לאפשר ניתוק קל של המתקן לגילוי שריפות, כדי שלא ימנעו מלהדליק נר הבדלה בבית הכנסת.

מפתחות

מפתחות

מקרא:

- האות מסמנת את הסימן, והמספר מסמן את העמוד.
- במקומות בהם צויינה אות ללא מספר, ההפנייה היא לסימן כולו.
- המפתחות הינם לסימני התשובות בלבד, ולא לפרקי המבוא ול'הלכות בית כנסת לחייל'.

אבידה

הכרזה עליה בבית כנסת ח 150, לה 338

אבני בית הכנסת

אבנים שלא השתמשו בהן כח
הבחנה בין אלו שנקנו לאלו שנתרמו כח 274
הוצאתן מקדושה ע"י מכירה או פדיון כח 275
זמן חלות הקדושה עליהן כח 275
חלות הקדושה עליהן יח 209
חלות הקדושה על חומרי הבניה כח 273

אושא מילתא בבית הכנסת

בהטענת טלפונים ח 155
בחשבונות של רבים ט 160
בלימוד ציר ניווט ט 160
בתליית רשת טניס על כתליו יד 181

אורחים

השכנתם בבית כנסת ח 145

אחזקת בית הכנסת

המצוה להחזיק את בית הכנסת כ 225
על מי מוטל החיוב כ 225

אכילה ושתייה בבית הכנסת

האיסור לה 327
חילוק ביניהם לבין שחוק והיתול לה 327
לאורחים ועניים ח 145, 149, לד 309
לתלמידי חכמים ח 145, 149, לה 328
על ידי תנאי ח 144, לה 326

אסיפות והרצאות בביכ"ס

אסיפת חולין ח 150, לה 335
אסיפה הנוגעת לדבר מצוה ח 150

ארון קודש

בניית מדרגות לפניו לז 353
בניית שירותים מעליו לז 351
גדר קדושתו טו 187, לא 294
דירה מעליו טו 186
הדרך לגונזו כט 282
ההבחנה בין קבוע לנייד לא 294
הוצאתו ממקום תפילת מוסלמים לג 305
החיוב לגונזו כט
החיוב לנהוג בו כבוד לא 294
החיוב לקבוע בו פרוכת ל 292
מיקומו בתוך בית הכנסת לז 353

110 ד	מכירתו	348 לז	עשיית מלאכה בשטח שמעליו
		278 לג	פגיעה בקדושתו ע"י תפילת מוסלמים
	בית כנסת שנגנש	353 לז	קביעתו תלוי או עומד
137 ז	ההבחנה בינו לבית כנסת שחרב	297 לא	שימוש בארון נייד למטרות אחרות
135 ז	הפקעת קדושתו	295 לא	שימוש בארון קבוע למטרות אחרות
137 ז	כשהתייאשו מלבנותו	לא	שימוש בו לשמירת סידורים ותפילין
		295 לא	שימוש בחלקו התחתון
	בני העיר		
85 א	גדרם בנוגע לחיילים		בימה
108 ד	סמכותם למכור בית כנסת	171 יב	דינה בבית כנסת צבאי
		170 יב	הגדרתה כתשמיש קדושה
	בניית בית כנסת	353 לז	הצורך בהגבהתה
	ראה מצות בניית בית כנסת	171 יב	סמיכה והנחת חפצים עליה
		יב	קדושתה
	בסיס צבאי		
225 א, 85 כ	הגדרת החיילים שבו כקהילה		בית כנסת צבאי
105 ד	הגדרתו ככפר או כרך	267 כז	דעת התורם לו
147 ח	הגדרתו כעראי	110 ד	הגדרתו כביכ"ס שנבנה על דעת היחיד
א	החיוב לבנות בו בית כנסת	147 ח	הגדרתו כעראי
87 א	החיוב לבנות בית כנסת בבסיס זמני	107 ד	הגדרתו כשל כפר או כרך
		327 לה	ההכרח להקל בו לגבי תשמישי חולין
		309 לד	יחודו בהשוואה לבית כנסת אזרחי
		320 לה, 332 לד	
		321 לד	נתיצה בכתליו
		311 לד	קביעתו כמקום תפילה שאינו ביכ"ס
		177 יג	קדושתם של רהיטיו על תנאי
		320 לד	תנאי על קדושתו
			בית כנסת שחרב
		יח	דין בית כנסת שהופצץ
		207 יח	דין הריסותיו
		137 ז	ההבחנה בינו לבית כנסת שנגנש
		137 ז	כשהתייאשו מלבנותו
		209 יח, 124 ז, 135 יח	פקיעת קדושתו
		137 ז	תשמיש גנאי בו
			בית כנסת שנבנה על דעת היחיד
		111 ד	הגדרתו
		110 ד	הגדרתו בצה"ל

	החלפה	טו 192	תשמישי מצוה עליו
	ראה חילופי בבית כנסת		
	הפקעת קדושת ביכנ"ס	כט 280	גניזה
ד	בבית כנסת צבאי	כט 280	גניזת ספרים הראויים לשימוש
ו	במבנה שכור	כט 280	גניזת ספרים שאין בהם אזכרות
106 ד	המקור להיתר		החייב בה
112 ד	כשאינו בשימוש		
114 ד	כשנהרס	ב 96	דין נדר
208 יח	כשנמלכו למוכרו	כח 276	במעוֹת שנתרמו לבית כנסת
135 ז	כשננטש	ב 96	האיסור להשתמש בצדקה מחמתו
251 כה	לצורך קביעת עזרת נשים	ב 97	יישומו בנוגע להחלטה תקציבית
274 יח כח 210	מאבניו		יישומו בנוגע למבנה יביל
126 ה	סדר ההפקעה במהלך עבודות השיפוץ		
318 לד 209, יח 137 ז, 125	על ידי החלפה ה	ד 113	דמי בית כנסת
137 ז	על ידי הסכמת אנשי העיר	ד 109	חילול בית כנסת עליהם
136 ז	על ידי שבעה טובי העיר	כח 274	הורדתם מקדושה
323 לד	על ידי חילול	ז 138	העברת קדושתם לחומרי הבניה
136 ז 106, ד	על ידי מכירה	כח 275	הפקעת קדושתם
323 לד 209, יח 137 ז		כח 276	הקדשתם על ידי הגביה
128 ה	על ידי מכירה סמלית	ב 95	שימוש בהם כהלוואה
212 יח	פקיעתה עקב הפצצת בית כנסת	ב 96	שימוש בהם למטרות חולין
214 יט	פקיעתה עקב כיבוש בית כנסת		שנאספו במיוחד או מהקופה הכללית
135 ז	פקיעתה עקב נטישת בית כנסת		
212 יח	של קרקע בית כנסת שחרב	לד 317	דעת התורם
	'ובאו בה פריצים וחיללוה'	כז 266	בנוגע לאי הקדשת בית כנסת
212 יח	בבית כנסת שהופצץ	כז 267	האיסור לשנות ממנה
214 יט	בבית כנסת שנכבש	כז 270	סמיכתו על דעת הגבאים
217 יט	בבית ראשון או בבית שני		שינוי ממנה על פי אומדן דעתו
217 יט	בכלי שרת	לג 300	
216 יט	במקדש או בבית כנסת		דרוזים
216 יט	בספר תורה		הגדרתם כמוסלמים
215 יט	בפריצי גויים או בפריצי ישראל	ח 150	הודעות בבית כנסת
218 יט 212, יח	בקרקע בית הכנסת		הודעות של חולין
218 יט	כשחזרו ליד ישראל		
	חייל		הזמנה
340 לה 309, לד	בית כנסת כביתו השני		ראה קדושת בית כנסת

150 ח	חשבונות של מצוה	338	צדדים לקולא בקלות ראשו בבית כנסת לה
150 ח	לאחר חורבנו	225 כ	כפייתו לניקיון בית כנסת
337	על ידי תנאי	225 כ	כפייתו לתפילה במנין
329 לה	קלות ראש יתירה בחשבונות		

חילול השם

	טלפון סלולרי	270 כז	בהעברת תרומות לבית כנסת אחר
339 לה	הטענתו בבית כנסת	258 כו	בקבלת צדקה מגויים

כבוד הציבור

230 כא	בחזן ובעל קורא פוחחים	352 לז	גודלם וגובהם
231 כא	בכניסה לבית כנסת בלבוש חלקי	351 לז	הרחקת חלונות השירותים מהם
304 לג	בתפילת גויים בבית כנסת	352 לז	מיקומם ומספרם

חלונות בית הכנסת**כיבוש**

ט	דין בית כנסת שנכבש	210 יח	באבניו
215 יט	דין המקדש בשעת כיבושו	133 ה, 125 ו	בין חלקים שונים בתוכו
	ההבחנה בין כיבוש לזמן קצר ולזמן ארוך	212 יח	בקרקעו
218 יט	קביעת בית כנסת בכניסה שנכבשה	213 יח	בשני בסיסים
99 ג		114 ד	היחס בינו לבין מכירה
		114 ד	הצורך במעשה קניין

'חילופי' בבית כנסת**כניסה לבית כנסת**

229 כא	בבגד מלוכלך	125 ה, 137 ז	כדרך להפקעת קדושתו
228 כא	בגילוי ראש	116 ד	לצורך מעבר למבנה נוח יותר

חפצי חולין

229 כא	במגפיים	153 ח	אכסונום בבית כנסת
336 לה	כשאפשר למצוא מקום חלופי	153 ח	כניסה לבית כנסת במקלו ותרמילו

חפצי מצוה

336 לה	לצורך קריאה לחברו	154 ח	אכסונום בבית כנסת
336 לה	מפני החמה והגשמים	296 לא	אכסונום בתחתית ארון הקודש
כב	עם נשק	יב	הנחתם על בימת בית כנסת

חשבונות בבית כנסת

329 לה	תנאי לצורך כניסה סתמית	329 לה	איסור עריכתם
334 לה	לד	334 לה, 160 ט	איסורם מצד אוושה מילתא
103 ג, 103 ג	הבחנה בין סוגים שונים	330 לה	איסורם מצד התוכן שלהם
99 ג	הגדרת כבית עבודה זרה	332 לה	חשבונות שיש בהם צד מצוה
		334 לה, 144 ח	חשבונות של יחיד

181 יד	בשימוש בכתלי בית כנסת החיצוניים	101 ג	הגדרתה כתשמיש עבודה זרה
177 יג	בשימוש במטפחות ספר תורה	ג	קביעת בית כנסת בכנסייה שנכבשה
177 יג	בשימוש ברהיטי בית כנסת	103 ג	שינוי המועיל לביטולה
172 יב	בשימוש חולין בתשמישי קדושה		
267 כז	בשינוי כספי צדקה מייעודם		
	לוח מודעות		
339 לה	קביעתו על כותל בית כנסת מבחוץ יד , לה		
	מבואת בית כנסת		
156 ח	הטענת טלפון בה		
350 לז	הצורך בה		
	מבנה יביל		
93 ב	חלות הקדושה עליו	106 ד	בעלות על בתי הכנסת בהם
97 ב	כשיש לו חזות של בית כנסת	107, 106 ד	החילוק ביניהם וטעמו
97 ב	שימוש בו לחולין	106 ד	מכירת בתי כנסיות שבהם
	מבנה שכור		
130 ו	בשכירות קבועה ועראית	175 יג	איסור נתיצתם
130 ו	דין בית כנסת שנקבע בו	180 יד	היחס בינם לגג בית הכנסת
87 א	החיוב לשכור מבנה לבית כנסת	350 לז	העברת צינורות בייב בתוכם
ו	הפקעת קדושת מבנה שכור	158 ח	העברת קווי חשמל בתוכם
132 ו	כח המשכיר להפקיע קדושת בית כנסת	179 יד	צידם החיצוני
130 ו	שינוי מדעת המשכיר	יד	שימוש בהם למטרות חולין
	מועדון	205 יז	תיקון קווי החשמל שבהם
155 ח	שימוש בבית כנסת כמועדון	188 טו	תליית חוטים עליהם
	מזבח		
202 יז	איסור נתיצת אבן מן המזבח		
214 יט	חילולו על ידי היוונים		
	מחיצת עזרת נשים		
352 לז	אופי המחיצה הראוי	158 ח	'לא תהא כהנת כפונדקית'
352 לז	אטימותה	231 כא	לעניין איסור עישון בבית כנסת
247 כד	בשעת הדרשה		לעניין כניסה לבית כנסת בלבוש חלקי
352 לז	גדרי המחיצה הנדרשת		
352 לז	גובהה		
			'לב בית דין מתנה עליהם'
		296 לא	באחסנת חפצי מצוה בארון הקודש
		152 ח	בהודעת דברי חולין בבית כנסת
		149 ח	בעריכת סעודת מצוה בבית כנסת
		160 ט	בעשיית צורכי רבים בבית כנסת
		324 לד	בעשיית תשמישי חולין בבית כנסת
		191 טו	בעשיית תשמישי חולין על גג ביכנ"ס
		337 לה	בשיחת חולין בבית כנסת
		171 יב	בשימוש בבימת בית כנסת

תפילת יהודי במסגד	לג 301, 303	מקור לחיוב הקמת מחיצה	כד 242
		חיובה מדאורייתא או מדרבנן	כד 243
		טעם החיוב	כד 243
מעוֹת בית כנסת		קבועה או ניידת	כד 246, כה 252
ראה דמי בית כנסת		תפילה ללא מחיצה	כד 247
מעלין בקודש ואין מורידין			
איסור הורדה מקדושה	ד 109	מחיקת שם ה'	
באבני בית כנסת	יח 209	האיסור	יז 204
בארון הקודש	לא 295	על מנת לתקן	יז 204
בהחלפת בית כנסת	ד 115		
כשאינן בית כנסת אחר	ד 116	מכירת בית כנסת	
מערת המכפלה		בהעברה ליחידה אחרת	לו 341
תפילה בה אף על פי שהיא מסגד	ג 104	היחס בינה להחלפה	ד 114
		הפקעת קדושת בית כנסת על ידי	ד 106
		ז 136, 66, יח 209	
מפקד		הפקעת קדושת קרקע בית כנסת על ידי יח 212	
חיובו לאפשר לחייל לשטוף בית כנסת	כ 225	כדי להתייר תשמישי חולין	ד 106
סמכותו לבנות ולהרוס בית כנסת	ד 119	כשאינו בשימוש	ד 112, ה 126
סמכותו להפקיע בית כנסת מקדושתו	ב 94	לשם קניית בית כנסת אחר	ד 115
פדיון בית כנסת בנוכחותו	ה 128	מכירה סמלית לצורך הפקעת קדושתו	ה 128
		לד 323	
מצוה הבאה בעבירה		מכירת אבניו	כח 275
בשינוי מדעת המשכיר	ו 130	סמכות הרב הצבאי לבצועה	ד 117
		על ידי שבעה טובי העיר	ד 117
מצות בניית בית כנסת		של כפרים ושל כרכים	ד 106
במוצב הנמצא ביישוב	א 89	שנבנה על דעת היחיד	ד 110, ד 117
במקום ארעי	א 87		
בנייתו במקום גבוה ומרכזי	לז 345	מכירת חמץ	
בנייתו כמבנה נפרד	לז 347	עריכתה בבית כנסת	לה 338
גובהו	לז 347, 349		
דגשים הלכתיים בתכנונו	לו	מנין עשרה	
החיוב לשכור מקום לתפילה	א 87	הפסקתו על ידי נוכחות גוי	לג 306
החיוב מדאורייתא או מדרבנן	א 82	להחלת קדושה על בית כנסת	ב 93
הידור חזותו של בית כנסת	לז 349	לחיוב בניית בית כנסת	א 81
המבואה	לז 350		
המצוה לבנותו ומקורה	א 81, 87, לד 312	מסגד	
הפסד המצוה כשאינו מתקדש	י 164	הגדרתו כבית עבודה זרה	ג 104, ג 303
הרחקתו ממקום המולה	יא 168, לד 312	כניסת יהודי למסגד	לג 301
	לז 346	קביעת בית כנסת במסגד	ג 104

	נשים	לז 350	חלוקתו למספר חדרים
כד 243	איסור הסתכלות בהן בית כנסת	לז 348	כיוון הפתח
כד	גדרי מחיצת עזרת נשים	לז 348	כיוונו
כד 243	הצורך להבדילן בבית כנסת	א 81	כפיה עליה
כה 250	הצטרפותן לתפילת הציבור	א 85, לד 313	כשאין מנין קבוע
כה	הקצאת שטח להן בבית כנסת	א 81, 87	על מי חל החיוב
כה 252	חשיבות עזרת נשים בבית כנסת צבאי	לז 349	צורתו
כד 247	תפילתן בבית כנסת שאין בו מחיצה	א 84, לד 313	תוקף החיוב בצה"ל
	נשק		מקדש
כב 233	אחיזתו בשעת התפילה	יג 175, יז 201	איסור נתיצה בו
כב 235	הגדרתו כאחד מבגדי החייל	א 82, טו 189	בית כנסת כמקדש מעט
כב	הכנסתו לבית כנסת	יח 212	חילול קדושת אבניו כשהן ביד אויב
כב 236	רקירתו על פרוכת	כד 242	מחיצת עזרת נשים שבו
	נתיצה בבית כנסת	ח 153	מצות מורא המקדש בבית כנסת
יז 201	איסורה מדאורייתא או מדרבנן	יט 215	פקיעת קדושתו על ידי היוונים
לד 321	בבית כנסת צבאי	כו 261	קבלת תרומה מגוי לבניינו
יד 182	בדרך תיקון	טו 187	קדושת ארון קודש כקדושת ההיכל
יג 176	בהוצאת רהיטי בית כנסת החוצה	טו 189	קדושת גג ההיכל וגג העזרות
לד 311	במקום תפילה	יד 180	קדושת מחיצותיו מבחוץ
יד 182	בקביעת לוח מודעות על כתליו	טו 189	קדושתו על פי רוח הקודש
לג 301	האיסור במסגד	לג 306	תפילת גויים לה' בו
יג 175	האיסור ברהיטי בית כנסת		מקום תפילה (שאינו בית כנסת)
טז 195, יז 202, כה 203, לד 251	לצורך בניין	י	גדרו
יג 175, יד 182, טז 195, יז 201	מקור האיסור	לד 311	דברים המותרים בו
לד 321	על ידי תנאי	לד 311	הגדרת בית כנסת צבאי ככזה
	סידורים וחומשים	לד 317	קריאת שם בית כנסת עליו
כט	גניזתם כשבלו	לד 317	שינוי מדעת התורם כשנקבע כך
כ 226	המצוה לקנותם		מש"ק יהדות
לא	שמירתם בארון הקודש	כ 223	אחריותו לנקיון ביכ"ס ותחזוקתו
	סעודה בביכ"ס	כ 224	יציאתו לחופשה כשאין לו מחליף
ח 149	בעיבור שנה		ניקיון בית כנסת
ח 149	סעודה שלישית	כ 224	החיוב
ח 144, 150	סעודת מצוה וסעודת רשות	כ 225	יישום החיוב בצה"ל
		כ 223, כ 225	על מי מוטל החיוב

כה	בנייתה בשטח בית כנסת		ספר תורה	
כד, לז 352	גדרי המחיצה	כט 279	איסור לאבדו בידיים	
כד 246, לז 352	הכניסה אליה	כט 280	גניזתו	
כד 246, לז 352	מיקומה	ל 289	הוצאת ספר תורה צבאי	
כה 250	קדושתה	ל 290	הוצאתו כשאפשר לקרוא בו במנחה	
		ל 289	הוצאתו לצורך חולה	
	עישון	ל 288	הוצאתו לקריאה פחות משלוש פעמים	
ח 157	בבית כנסת	ל 287	הוצאתו מבית כנסת	
		ל	הוצאתו מבית כנסת לשטח	
	עמוד הש"ץ	ל 291	החייב להניחו בארון קודש	
לז 354	מיקומו	כז 268	העברתו לבית כנסת אחר	
		יט 216	כשנבזז על ידי גויים	
	עניים	ד 115	מכירתו לשם קניית ספר תורה אחר	
ח 145	השכנתם בבית כנסת	ל 291, 291	שמירתו בכבוד	
	עסקי רבים		ספרי קודש	
ח 150	פיקוח על עסקי רבים בבית כנסת	כט 280	גניזתם	
		כט 279	האיסור לאבדם	
	פדיון בית כנסת	כט	החלפתם כשבלו	
לו 341	בהשוואה למכירה	כט 281	מסירתם לגורם אזרחי	
לו 342	בסכום סימלי			
לו	הפקעת קדושת בית כנסת על ידי פדיון		סתירת בית כנסת	
כח 275	של אבני בית כנסת	טז 198	כשהוא קטן מידי	
		טז 196	כשיש בית כנסת אחר	
	הוראה חילית לבתי הכנסת בצה"ל	טז 204, 198	לצורך בניין גדול ומפואר יותר	
לד 325	הסדרת שימושי חולין בביכנ"ס על פיה	טז 196	מקור האיסור וטעמו	
לד 322	הצורך בה			
			עבודה זרה	
	פרוכת	כג 237	איסור עשיית פסל ודמות	
לב 299	בארון קודש נייד	ג 99	ביטולה	
לב 298	הגדרתה כתשמיש קדושה	ג 99	הגדרת כנסיה כבית עבודה זרה	
לב , 292	החייב לקובעה	לג 303	הגדרת מסגד כבית עבודה זרה ג 104,	
לב 298	טעם החייב בה	ג 101	נרות עבודה זרה בבית כנסת	
לב 298	מיקומה	כו 260	קבלת תרומה מעובד עבודה זרה	
לב 299, ל 292	שימוש בטלית כפרוכת	לג 305	קריאה בכתבים נוצריים בבית כנסת	
כג 239	רקמת צורות בעלי חיים וצמחים עליה	ג 101	תפילה בבית עבודה זרה	
כב 236	רקמת צורת נשק עליה			
			עזרת נשים	
		כה 251	איסור נתיצה במהלך בנייתה	

כח 273			פתח בית הכנסת
יח 208	לאחר חורבנו	לז 351	הרחקתו מהשירותים
יא 167	לזמן קצוב	לז 348	כיוונו
א 83, ג 102	מדאורייתא או מדרבנן	לז 350	פתח המבואה
ח 148	מיעוטה על ידי תנאי		צדקה
יג 174	מקורה		סמכות הגבאים לשנות את ייעודה
	קישוט	כז 267	קבלתה מגוי
כג 240	קישוט בית כנסת	כז 267, 264, 268	שינוי ייעוד הכסף
	קלות ראש בביכ"ס		צורך מצוה
יא 168	בבית כנסת זמני	ט 160	הגדרת אימון מבצעי
ח 150	בהרצאות ואסיפות של חולין	ח 151, ט 160	הגדרת צורכי הצבא
	בעריכת חשבונות	ט 160	שהיה בתנאים המאפשרים לצום
	ראה חשבונות בביכ"ס		ציורים
טו 188	בפעולות הגורמות זילות לבית הכנסת		ציורים ודמויות בבית כנסת
ח 155		כג	
לג 302	בתפילת גויים		צורכי רבים
לה 327, 328	הגדרת האיסור		הגדרת צורך צבאי כצורכי רבים
כא 228	כניסה לביכ"ס בדרך של קלות ראש	ח 151, ט 160	עשייתם בבית כנסת
ח 144	קלות הראש המותרת על ידי תנאי	ט 160, לה 338	
לה 326			קדושת בית כנסת
לה 326	קלות ראש גדולה וקטנה		בבית כנסת זמני
לד 310	שחוק והיתול בבית כנסת	יא	בבית כנסת שאינו בשימוש או שחרב
	קרקע בית הכנסת	ז 135	בבית כנסת שטרם התפללו בו
ה 125	החלפתה בקרקע אחרת	ב 93, כח 273	בגגו
יח 212	פקיעת קדושתה	טו 189	במבנה שכור
ה 127	צימצום שיטחה לצורך השירותים	ו 130	במסגד
יח 211, יט 219	קדושתה	לג 301	במקום תפילה שאינו בית כנסת
יח 211	קדושתה לאחר שחרב	י 164, לד 315	בקרקע בית כנסת
	רב פיקוד	יח 211	ברהיטיו
ז 139	הצורך באישורו להחלפת בית כנסת	יג 174	גדרה
	הצורך באישורו להפקעת קדושת בית כנסת	ז 136, טו 189, יח 208	דמיונה לקדושת המקדש
ד 120, לד 324		ח 153, יא 168, יד 180	הזמנתה
סמכותו ביחס להעברת תרומות לבית כנסת		ב 93	העברתה למבנה אחר
כז 272, כח 278	אחר	ד 113	הפקעתה
			ראה הפקעת קדושת ביכ"ס
		יח 209	חלותה על האבנים וחומרי הבניה

רב צבאי

אחריותו לתחזק את בית הכנסת ולקנות עבורו
 ספרים נצרכים כ 227
 אחריותו לשטיפת בית הכנסת כ 223
 סמכותו ביחס למחיצה כד 247
 סמכותו ביחס למכירת ביכנ"ס ופדיונו ד 117
 ה 128
 סמכותו ביחס לשינוי פנימי בבית כנסת
 ה 125, 128
 סמכותו ביחס לתרומות שנתקבלו לבית כנסת
 כז 266, 269
 סמכותו ביחס לתשמישי חול בביכנ"ס לה 340
 סמכותו לחלק ספרי קודש שאינם בשימוש
 כט 281

רב צבאי ראשי

סמכותו הבלעדית להפקעת קדושה לד 312

רהיטי בית הכנסת

המצוה לדאוג לתחזוקתם כ 225
 הקבועים בו והמיטלטלים יג 175
 קדושתם יג 174
 קריאה לאור מנורת בית כנסת יג 175
 שימוש בהם למטרות חולין יג

ריח רע

דין בית כנסת שננטש מחמת ריח רע ז

שבעה טובי העיר

הגדרתם בצה"ל ד 116, ד 119, ה 128
 לגבי פדיון בית כנסת לו 342
 מקור סמכותם ד 118
 סמכותם להפקיע ביכנ"ס מקדושתו ז 136
 יח 208
 סמכותם להפקיע קדושת קרקע ביכנ"ס יח 211
 סמכותם למכור בית כנסת של יחיד ד 117
 סמכותם למכור בית כנסת של כרכים ד 108

שחוק והיתול בבית כנסת

חילוק ביניהם לבין אכילה ושתייה לה 327
 על ידי תנאי לד 310

שטח אימונים

הקמת בית כנסת שם א 87
 תפילה בתנאי שטח א 89

שטיבל

הגדרת קדושתו ויישומה בצה"ל לד 311
 כינויו בשם 'בית כנסת' לד 317
 תשמישי חול וגנאי בתוכו לד 311

שינה בבית הכנסת

לאורחים ועניים ח 145
 על ידי תנאי ח 144, לה 329

שיקולים חינוכיים

ביחס למקום תפילה שאינו ביכנ"ס לד 311
 לד 318
 ביחס לתליית מודעות על קיר ביכנ"ס יד 181
 ביחס לתליית רשת טניס על קיר ביכנ"ס יד 181
 לאסור אסיפות חולין בבית כנסת ח 151
 לאסור הריסת בית כנסת פעיל ו 133
 לאסור חילול מבנה הנראה כבית כנסת ב 97
 לאסור לימוד ציר ניווט בבית כנסת ט 161
 לאסור סתירת ביכנ"ס לצורך הרווחה ז 199
 לאסור שימוש בגג בית כנסת טו 192
 להימנע משימושי חולין על ידי תנאי לד 325
 לה 340
 לחייב קביעת מחיצה בארון קודש נייד לב 299

שלטונות הצבא

בעלותם על תרומות לבית כנסת צבאי כז 266
 האיסור לחזור בהם מדיבורם ב 97
 הגדרתם כשבעה טובי העיר ד 116
 החשש שמא יחזרו בהם ז 198
 כמקור סמכות הרב בנוגע לתרומות כז 269
 סמכותם למכור בית כנסת ולהפקיעו ד 109

להתיר שימוש בכתלי ביכנ"ס מבחוץ יד 181
 להתיר תשמישי גנאי בבית כנסת ז 137
 לד 319, לה 337
 להתיר תשמישי גנאי על גג בית כנסת טו 186
 להתיר תשמישי חולין בבית כנסת ז 137
 לד 319, לה 326, 331
 להתיר תשמישי חולין על גג בית כנסת טו 191
 ח 153, יא 166
 על ארון הקודש יג 177, כט 281, לא 295
 על בית כנסת שחרב ח 145, לה 326
 על בימת בית כנסת יב 172
 על רהיטי בית כנסת יג 177
 פגיעתו בקדושת בית כנסת ח 148
 תשמישים שאין להתירם על ידו **לה**

תפילה

בבגדים קצרים כא 229
 בבית כנסת שאין בו מחיצה כד 247
 במקום תפילה שאינו בית כנסת י' 164, לד 315
 בשטח אימונים א 89
 חובת התפילה בבית כנסת לד 314
 כנגד הערווה כד 245
 כנגד ציורים ודמויות כג 239
 תפילת יהודי במסגד לג 301

תפילת גויים

הגדרתה כקלות ראש בבית כנסת לג 302
 הגדרתה כתשמיש גנאי בבית כנסת לג 302
 תפילת גוי לה' בבית כנסת לג 305
 תפילת גויים בבית כנסת **לג**

תקציב הצבא לבניין בית כנסת

האם שייך בו דין נדר ב 96
 האם שייכת בו קדושה ב 96
 החלפתו בתמורה אחרת לבית כנסת כח 277
 כטעם להגדירו כבית כנסת של כפרים ד 108
 צה"ל כולו כגוף כלכלי אחד כז 269

שם בית כנסת

בית כנסת שהשתקע שמו ו 134
 קריאתו במקום תפילה שאינו ביכנ"ס לד 317

שיפוצים

החלפת מיקום השירותים בבית כנסת ה 124
 שינויים פנימיים בבית הכנסת **ה**
 שיפוץ במבנה בית כנסת יז, טז 200

שר הביטחון

הצורך בהסכמתו למכירת בית כנסת לד 323

שירותים

בנייתם מעל בית הכנסת לז 348, לז 351
 בנייתם מתחת בית הכנסת לז 351
 הגדלת שטחם בבית הכנסת ה 127
 החלפת מיקומם בבית כנסת ה 124
 הצמדתם לקיר של אולם בית כנסת לז 350
 הרחקתם מפתח בית כנסת לז 351
 סדר ההפקעה בהחלפת מיקומם ה 126
 קביעתם בבית כנסת במבנה שכור ו 133

תנאי

בבית כנסת צבאי ח 147, לד 320, לה 332
 בבית כנסת שבבבל ושבארץ ישראל ח 144
 לה 326
 בסתמא על בית כנסת בזמננו יח 210
 האם מועיל לביכנ"ס העומד בישובו ח 144
 לה 326
 הגבלת קדושת ביכנ"ס על ידי תנאי ח, לד 319
 המקור להטלת תנאי על ביכנ"ס ח 143, יא 166
 העיתוי להתנות ח 147, לד 322
 להוציא לחולין דמי בית כנסת שנמכר ז 138
 להתיר אכילה ושתייה בביכנ"ס ח 144, לה 326
 להתיר כניסה סתמית לבית כנסת לד 310
 להתיר נתיצה בבית כנסת לד 321
 להתיר עריכת חשבונות בבית כנסת ח 143
 להתיר קלות ראש בבית כנסת ח 144, 153
 לה 326, לד 319, לה 337

145 ח	בבית כנסת שחרב	תרומות לבית הכנסת	
93 ב	בבית כנסת שטרם התקדש	הוצאתן לחולין	כז 268
138 ז	בבית כנסת שננטש	הוצאתן לחולין לאחר שנשתקע שם התורם	
95 ב	בדרך עראי		כז 270
ט	בלימוד ציר ניווט	העברתן למקום אחר על פי אומדן דעת	כז 268
180 יד	בקירות בית כנסת מצידם החיצוני		כח 276
328 ח, 153 לה	טעם האיסור	הצורך בעריכת חוזה עם התורמים	כח 278
331 לה	כשיש בהם צד מצוה	כשאין בהם שימוש	כז 267
160 ט	כשיש בהם צורך להרחקה מעבירה	כשעדיין לא נעשה בה שימוש	כח
332 לה, 320	לד 320, לה 332	מסירתן על דעת הרב	כז 267
326 לה, 319 לד, 143 ח, 137 ז	על ידי תנאי	ציון שם תורם גוי בבית כנסת	כו 262
188 טו	על גגו	קבלת נדרים ונדבות מגוי למקדש	כו 259
לה	תשמישים שאין להתירם על ידי תנאי	קבלתן מגוי בדרך מתנה	כו 261
		קבלתן מגוי ביוזמתו	כו 259
		קבלתן מגוי וישראל בשותפות	כו 261
		קבלתן מגוי לאביזרי בית כנסת	כו 262
		קבלתן מגוי לבניין בית כנסת	כו
		קבלתן מגוי עובד עבודה זרה	כו 260
		קבלתן מגוי פרטי וממלך גוי	כו 260
		שימוש בהן לדבר מצוה	כז 267
		שינוי מדעת התורם לבית הכנסת	כז, כח 276
		תשמישי גנאי בבית הכנסת	
		באופן שאינו נחשב לבריות כגנאי	טו 188
		בבית כנסת זמני	יא 168
		בבית כנסת שאינו בשימוש	ד 112
		בבית כנסת שחרב	ה 124, ז 135
		בבית כנסת שנמכר	ה 125, ו 133, טו 185
		בבית כנסת שננטש	ז 137
		במקום ההכרח	לה 336
		בקרקע בית כנסת שהופצץ	יח 212
		בקרקע בית כנסת שחרב	יח 212
		על ידי תנאי	ז 137, לד 319, לה 329, 337
		על גגו	טו 185, טו 186
		על כתליו מבחוץ	יד 181
		תשמישי חולין בבית הכנסת	
		באופן המעורר תשומת לב רבה	לה 335
		בבית כנסת זמני	יא 167
		בבית כנסת שאינו בשימוש	ד 112